

KOVARA LÊGERÎN Û LÊKOLÎNÊ

BÎR

ARAŞTIRMA - İNCELEME DERGİSİ

Belgeyên Kurdolajî

KOVARA LÊKOLÎN Û LÊGERÎNÊ

BÎR

ARAŞTIRMA - İNCELEME DERGİSİ

BÎR

KOVARA LÊKOLÎN Û LÊGERÎNÊ

BÎR

ARAŞTIRMA - İNCELEME DERGİSİ

Ji Sê Mehan Carekê Tête Weşandin
Ûç Ayda Bir Yayımlanır

Bûha: 7 YTL

BÎR Reklamcılık -Yayıncılık

Sahibi ve Sorumlu Yazışleri

Müdürü:

Turgut ERSOY

Redakte:

Roşan LEZGÎN
Remezan ALAN
Seîd VEROJ

Tîprêzî-Mîzampaj: BÎR

e-mail: kovarabir@yahoo.com
kovarabir@hotmail.com

Şertên abonetîyê

Bo nêva welat salek 30 YTL
Bo derveyê welat salek 100 \$

Çapxane/Matbaa:

Barîş Matbaa Mücellit

Davutpaşa cad. Güven Sanayi Sitesi
C. Blok No: 274, 275, 276

Tel:(0212) 6748528-29

Cîyê Rêvebirinê/Yönetim Yeri:

Inönü caddesi Magül İş Merkezi
No: 49

Daðkapı /DIYARBAKIR

Tel: (0412) 2287828

*Berpirsyariya her nivîsê yê nivîskar
bi xwe ye.*

NAVEROK - İÇİNDEKİLER

Çend Pirsgirêkên Kurdolojiyê / 9

Salih AKIN

Université de Rouen - CNRS

Türkoloji Varsa Kurdoloji de Vardır,
Kurdoloji; Kürtlerle İlgili Bütün Bilimleri Kapsar / 15

Martin Van Bruinessen

Kurdolojî ji du Peyvan Pêk Hatiye; "Kurd" û "Zanîn" / 21

Prof. Dr. Celîlê Celîl

ŞOREŞA QOÇGIRIYÊ / 27

Îsmail Heqî Şaweys

Sömürge Yönetimi Altındaki Suriye'de Kürtler Ve Kürt Milliyetçiliği:
Siyaset, Kültür Ve Kimlik / 44

Dođu ve Afrika Araştırmaları Okulu

Londra Üniversitesi: Nelida Fuccaro

Mêjûyî Hikumdarîya Şêx Mehmûdê Hefîd / 63

Mela Xalid Ezîzî Motkî

Bangî Kurdistan: 1922-1926 (Silêmanî) / 68

Dr. Cemal XEZNEDAR

Rojî Kurdistan: (1922-1923 /Silêmanî) / 92

Dr. Cemal XEZNEDAR

Bangî Heq: Yekemîn Rojnameya Şoreşa Kurdistanê / **110**

Dr. Kemal Fuad

Umîdî Îstîqlal: Weşana Agadarî ya Sêyem
Hikumeta Kurdistanê Cenûb / **125**

Sidîq Salih

Zarê Kurmancî: (25/5/1926-23/7/1932)

(Yekemîn Kovara Kurdî ya Bajarê Rewandizê) / **153**

Dr. Kurdistan Murkrîyanî

Lavij: Mar Basellîos Şimûn / **171**

Dr. Felat DILGEŞ

SILÎVA: Bajarê Ku Heft Car Xerab û Heft Carî Ava Bûye / **179**

Rohat Alakom

Eliyê Teremaxî û Dîtunên wî Yên lî Ser Rêçikên Rêzimana Kurdî lî Gor
Pirtûka wî ya Bi Navê " Destûra Zimanê Erebî Bi Kurdî Digel Hinde
Nimûneyêd Farisî û Kurdî" / **192**

Mamoste Qedrî

Bavê Helbesta Gelêrî û Ferxên Wê / **199**

Remezan ALAN

Irak Kürdistanı Bölgesinde Araplaştırma Plânlarının Siyasî Boyutları/
205

Prof. Dr. Halîl İsmâîl Muhammed

Prof. Dr. Sa'dî el-Berzencî

Dr. Hüseyin Tevfîk Feyzullah

Gotarên Konferansa Edebiyata Rojhilata Navîn û Pirçandiyê/ **222**

Roşan Lezgîn

Destpêk

Wek usûleke adetî em jî dixwazin bi bersivdayîna pirsra "Çima kovarek nû û çima **BÎR**?" dest pê bikin û sedemê derçûn, armanc û rêbaza xebata xwe dîyar bikin. Bêguman wek hebûneke civakî û dîrokî, li hember komelga û mirovatiyê berpirsyarî û wezîfeya me heye. Îro berpirsyarî û wezîfeya me çi ye? Dema em her yek armanc û daxwazên dilê xwe bi rewş û şertên heyî ra raberî hev bikin, wezîfeya me jî dîyar dibe. Ji destpêka dîroka mirovatiyê vir ve, armanca guhartina rewş û şertên heyî, yan jî çalekîya biarmanc bûye bingeş û dînamîka guhartinê. Ciyê ku guherîn hebe, bêşik statuko jî heye. *Em* çi qas bixwazin guhartinê pêk bînin, *yên din* jî ew qas dixwazin rewşa heyî biparêzin û bidomînin. Di encamê de li navbera *me* û *yên din* de têkoşîn û dînamîzmeke berdewam peyda dibe.

Di pêvajoya guherînê de bidestxistin û dîyarkirina zanîna rast û durist, ji bo guhartina rewşa heyî pêdivîyeke bingeşî ye. Armanca derxistina kovara **BÎR**ê jî bi taybetî di derbarê komelga, dîrok, çand û zimanê kurdî de bi giştî jî di derbarê pirrengîtiyê û cûdahiya çandên herêma Mezopotamya û Rojhelata Navîn de bidestxistin û derxistina belge û zanîna rast û durist e.

Îro cografyaya ku em li ser dijin navendek herî kevnare ya ji navendên şarezayîya mirovatiyê ye. Eger perava Nîlê yek ji wan cîyan be, cîyê din jî Dîcle û Firat e. Çavkaniya herî kevnare, çavkaniyên arkeolojî ne. Her wekî têtê zanîn, Kurdistan warê herî kevnare yê çandinî ye, li ser vê axê gelek mîlet, medeniyet û dewlet pêk hatine, di pêvajoya dîrokê de jiyane û şopa wan hemûyan jî di nav kurdan de heye. Di vê çarçovê de, bêşik di mîrasiya şarezayîya Mezopotamya û Rojhelata Navîn de cî û para kurdan ji yê mîletên din zêdetir nebe, ne kêmtir e. Bi giştî di pêkhatin û pêşketina çand û şarezayîya mirovatiyê û bi taybetî jî ya Mezopotamyayê de cî û rola kurd û Kurdistanê girîng e. Kedîkirina heywanên kovî, destpêkirina çandinî û hilberîna zad, çêkirina berhemên tevnî û madenî, karûbarê mîmarî û bajarvanî li ser vê xakê rû daye.

Kovara **BÎR**ê, dixwaze bi lêgerîn û lêkolînên li ser ziman, dîrok û çanda kurdî xwerûtî û alîyên ciyawaz ên çand û dîroka kurd derxîne holê û rastiya wan a dîrokî û civakî pêşkêşî xwendavanan bike. Di vê derbarê de hiş û bîra we ya dîrokî-civakî teze bike, rastiya dîroka civaka kurd û berhemên çanda wê bi ber çavan raxîne û ji alîyên erîni û neyîni, ronî û tarî ve, bi bîra we bîne. Û digel wê jî dê bersiva wan kesên mejîşêlûker bide ku bi navê "zanistiyetî" û "pêşverûyî", li miqabilê hemû hovîtiyê û bêperwayiya dagîrkeran, tevgera netewî û civakî ya kurd bi "kevneşopî" û "neteweperestî (?)" tawanbar dîkin. Di vê çarçovê de rêbaz û rêgezên me yên bingeşî ev in:

* Dîroka mirovatiyê, dîroka hilberîna çandê ye. Çand (kultur), di pêvajoya dîrokî û jiyana civakî de hilberîna hemû nîrxên maddî û manewî ye.

* Ji ber sedemên dîyar, dewlet û unsurên dewletên herêmi, naxwazin hebûn û tesîra kurdan di pêkhatina mîrasiya şareza ya Mezopotamya û Rojhelata Navîn de qebûl bikin.

* Hebûna çandên cuda, dewlemendiya dîrokî ya mirovayetiye. Di herêma em lê dijîn de parastina pirrçandîtiyê û pirrrengîtiya çandî, wezîfeya me ya mirovperwerîyê ye. Di vê çarçovê de lêgerîn û lêkolînên li ser çand û dîroka kurd, dîyarkirina têkilî û li hev tesîrkirina çanda kurd û milletên din (ereb, faris, tirk, sûryanî, keldanî, ermen, cihû û wd.), yek ji armanca kovara me ye. Lewra, ji mêj ve heta îro çandên cuda hene, lêbelê çandeke yekreng û homojen a li ser yê din de nîn e. Her weha çanda kurd jî ne di ser yê milletên din de ye û ne jî ji ya wan paşvetir û kêmtir e.

* Bêguman di pêvajoya dîroka milletan de serkevtin û têkçûn, wendakirin û îxanet, kêfxweşî û xemgînî, başî û xerabî, rastî û çewtî jî hene. Ronîkirina sebeb û encamên van bûyeran, ji nû ve lêkolîn, honandin û şirovekirina wan yek ji armancên kovara me ye.

* Armanca lêkolîna me ya li ser ziman, dîrok û çanda kurdî ev e, ku kurd wek *subjektekî dîrokî* bigîje bîrewerîya hebûna xwe ya civakî û netewî. Bêşik daxwazên netewî ne tenê bidestxistina mafê kulturî (çandî) ye, di heman demî de/her weha rêgezek mafê siyasî ye.

* Li ser ziman (hemû lehçe û devokan), dîrok, wêje (edebiyat) û çanda kurdî pêkanîna lêkolîn-lêgerîn û weşandina cûr bi cûr nivîsar û belgeyên di derheqa vê babetê de, armanca bingeşên ya derçûna kovara **BÎR** e. Bi taybetî jî xebatên li ser zimanê kurdî. Lewra ziman, şiklê hebûna netewî ye û binyata bi *xwehesîn* û cûdahîya ji yê dî derdixe holê û dîyar dike.

* Her netewe ruh û milkîyeteke hevpar peyda dike, ev ruh, xwe dispêre du bingeşan, yek jê rabirdu yanî mîrasiya bîranîniyê navxwe ye, yê dî jî dilxwazîya bihevrabûna îroyîn e. Wek berhemê ruhê hevpar berhevdan û ji nû ve honandina çîrok, kilam, lavij, heyranok, metelok, serborî û wd. yek ji armanca lêkolînên me ye. Milkîyeta hevpar jî xak e, di mîrasiya netewî de xak, çavkaniya objekt û berhemên çandî ye.

* Nirx (helseng) û berhemên çanda kurd, di nav pêvajoya dîrokî de li encama faalîyeta biarmanc a gelê kurd peyda bûne. Berhevkirin û ji nû ve honandin û şirovekirina nirxên çandî, bingeşa xebata me ye.

* Girîngî pêdana çanda kurdî, nayê wê wateyê ku em parastina fehma netewetiya kulturî dikin, netewetî, di heman demî mafê desthelatbûna sîyasî ye jî.

Xwendevanên birûmet, piştî ku me armanc û rêgezên xwe yên binge hî dîyar kirin, hem wek prensîbeke çapemenîyê û hem jî ji bo pêşlêgirtina xelet têgihîştinê, divê em agadariyekê bidine we. Yê kovara **BÎRê** derdixin, hinek ji wan di pêvajoya derxistina kovara WARê de jî hebûn. Ji hejmara yekê heta hejmara dawî(16), em naveroka hemû hejmarên kovara WARê diparêzin. Lêbelê em dixwazin bi xwendevanan bidin zanîn ku kovara **BÎRê**, berde-wamiya kovara WARê nî ye.

Kovara **BÎR**, bi çapkirina lêkolîn û lêgerînên li ser ziman, dîrok û çanda kurdî her dixwaze bîra we ya dîrokî û civakî teze bike, bi berdewamî bibe hafiza we ya dîrokî û neteweyî. Ew miletên ku bîra wan a dîrokî û neteweyî bihêz nebe, bûyerên rabirdû yê dîrokî jibîr bikin, bêşik gelek bûyerên pêkhatî yê dîrokî ducar dê di ser wan de werin. Yanî şert û merc û dem bigore jî, dê dîroka wan dubare be. Digel wî yê ku rabirdûya xwe jibîr bikin yan jî nizanibin, dahatûya wan jî nedîyar dibe.

Di vê çarçovê de, qe nebe em dixwazin bûyerên xweş û nexweş ên di vê mehê de qewimî bînin bîra we:

** 1ê Adara 1979, Sereokê netewî yê kurd Mistefa Barzanî çû ser heqîya xwe.*

** 6ê Adara 1921 Serhildana Qoçgirîyê dest pê kir.*

** 6ê Adara 1975 li hember Tevgera Azadîxwaz a Neteweyî ya Kurdistanê Başûr Peymana Cezayîrê hat îmzekirin.*

** 11ê Adara 1970 li Başûrê Kurdistanê daxwaza xudmuxtariya Kurdistanê hate qebûlkirin*

** 11ê Adara 1991 rizgarkirina bajarê Hewlêrê ji dagîrkerên Beasî.*

** 12ê Adara 1971 li Tirkîyeyê derba leşkerî çêbû.*

** 12ê Adara 2004 Qetliyama Qamişloyê.*

** 13ê Adara 1974 jina şoreşgera kurd Leyla Qasim hate dardekirin.*

** 14ê Adara 1903 roja ji dayikbûna Mistefa BARZANÎ.*

** 16ê Adara 1988 kîmyebarankirin û jenosîda helepçeyê çêbû, 5 hezar însan hat kuştin û bi deh hezaran jî hatin birîndarkirin.*

** 18ê Adara 2002 hêzên hevpeyman dest bi operasyona li dijî rejîma Seddamî kirin.*

** 21ê Adara Roşana Netewî ya Kurd **NEWROZ** e.*

** 23ê Adara 1960 alîm û rewşenbîrê kurd Seîdê Kurdî çû ser heqîya xwe.*

** 25ê Adara 1976 serokê Serhildana Agirî Îhsan Nûrî Paşa çû ser heqîya xwe.*

** 31ê Adara 1947 serokê Komara Kurd a Mehabadê Qazî Mihemed hat dardekirin.*

Yekemîn hejmara Kovara **BÎRê** di çarçova dosyaya Belgeyên Kurdolojî de, hinek belgeyên balkêş ên kurdolojîyê pêşkêşî we dike û dê her bixwaze belgeyên wisa çap bike.

Meha Adarê ji aliyê pêkhatina bûyerên dîrokî ve ji bo kurdan meheke pirr girîng e û ligel wî bi xelasbûna zivistan û hatina biharê jî destpêka geşbûna xweza û bînfireyîya jiyanê ye. Her weha dema geşbûna kûlîlkên biharê û agirê **NEWROZê** ye. Ji niha ve **NEWROZA WE PÎROZ BE!**

Xwendevanên birûmet, em di vê yekemîn hejmara Kovara BÎRê de hinek belgeyên balkêş ên kurdolojîyê pêşkêşî we dikin ku qismek ji wan nêzîkê çarsed sal di ser wan ra derbas bûye. Hûnê di van belgeyan de hinek xal û xisûsiyetên girîng ên komelga û ziman û tevgera kurd binasin. Ji van belgeyan yekemîn *Giramera Kurmancî* ya Elî Termoxî ye, *lavîja* Mar Basellîos Şimûn, li ser *Şoreşa Qoçgirî* nivisîna Îsmâil Heqî Şaweys, li ser Tevgera Şêx Mehmûd nivisîna Mela Xalid Ezîzê Motkî, rojnameyên wekî *Bangî Kurdistan*, *Rojî Kurdisitan*, *Bangî Heq*, *Umîdî Îstîqlal* û *Zarê Kurmancî* rewşa wê demê ya Başûrê Kurdistanê bi zelalî dîyar dike. Digel wê hûnê li ser Kerkûk û wekî dî jî hinek nivîsên balkêş bibînin.

Kovara **BÎRê** di warê xwe de ne yekemîn kovar e û ne jî dê bibe ya dawîn. Hûn xwendevan û dilxwazên kovarê çi qas piştgirî bidin me, ew qas em dikarin astengan li dû xwe bihêlin û kovareke dewlemend pêşkêşî we bikin. **BÎR**, dengê hemû lêkolîner û roşinbîrên kurd e û heman demî dê wek weşanxaneyek jî di xizmeta berhemên ramyarî û edebî yên kurdî de be. Bi hêvîya hevdiîtina gelek hejmarên **BÎRê** di nav xêr û xweşiyê de bimînin.

01.03.2005

B Î R

Çend Pirsgirêkên Kurdolojiyê

Salih AKIN

Université de Rouen - CNRS

E-mail : Salih.Akin@univ-rouen.fr

Di van çend salên dawîn de, gelek nivîs di derheqê kurdolojiyê de çap dibin. Kurdolojî bûye navê çend kovaran û her wiha, di sernivîsên gelek pirtûkan de jî cîh digire. Bi "kurdologan" re, di derheqê destpêk, dîrok û rewşa niha ya kurdolojiyê de hevpeyvîn tên kirin. Lê mixabin, ev nivîs, pîrtûk û hwd. agahdariyeke bingeîn derbarê kurdolojiyê nadin xwendevanan. Wisa xwiyaye ku lêkolîner û nivîskar pêdivîya ravekirina kurdolojiyê di xabatên xwe de nabînin û bawer dikin ku her kes dizane kurdolojî çi ye. Ev tunebûn an kêmasiya agahdariyê dibe sedemê tevliheviyê û çend pirsan li ser me ferz dike: Kurdolojî çi ye? Gelo mirov dikare kurdolojiyê weke zanistiyekê şirove bike? Ma ev zanistî serbixwe ye, yan gelo xwedî metod û teoriyên taybetî ye? Mirov çawan dikare xebat û lêkolînên kurdolojiyê rave bike? Em

dixwazin di vê nivîsê de, hewil bidin da ku van pirsgirêkan zelal bikin. Metoda ku em ê di vê xebatê de bikar bînin, metoda analîza lêkolînan e ku ew jî ji dûr an ji nêzîk ve bi kurdolojiyê ve girêdayî ye. Armanca me ne nivîsandina dîroka kurdolojiyê ye, ji ber ku ew bi xwe karê dîroknasan e. Em hêvî dikin ku bi vê nivîsê re, hin nîqaş di warê kurdolojiyê de dest pê bikin.

1. Etîmolojiya "Kurdoloji"yê

Hêjayî gotinê ye ku divê me diyar bikira ka cara yekemîn peyva "kurdolojî"yê kengî bi kar hatiye, me bidest nexist. Em nizanin ew kengî, li ku û ji alî kîjan lêkolînerî/an ve hatiye afirandin. Her çiqas em baş nizanibin ev peyv kengî hatiye çêkirin jî, mirov dikare bibêje ku afirandina peyvê bi lêkolînên li ser kurd

û Kurdistanê ve girêdayî ye. Ev lêkolîn di sedsala 18-an de dest pê dikin û di destpêka sedsala 20-an de geş dibin.

Kurdolojî, li gor avasaziya zimanê fransî hatiye çêkirin. Wek tê zanîn, peyva "kurdolojî"yê peyveke hevedudanî ye : anglo ew ji du peyvên bi hev ve pêk tê: *kurd* û *lojî*. Peyva *lojî* (logos) ji zimanê yunanî tê û gelek maneyên xwe hene : *axaftin*, *lêkolîn*, *mantiq*. Her wiha, peyva *lojî* di afirandina navên zanistî yê wek etnolojî, sosyolojî, biyolojî de jî tê bikaranîn. Ji alî bingeş û etîmolojiya xwe ve, kurdolojî dikare weke *lêkolînên li ser kurdî* bê şîrove- kirin. Em dikarin peyvên *kurdnasî/kurdzanî* yê ku li başûrê Kurdistanê tên bikaranîn wek sînonîmên *kurdolojiyê* qebûl bikin. *Kurdolojî*, bi peyvên *îranolojî* û *turkolojî* re dikeve nav eynî paradîgmayê.

2. Ravekirina Kurdolojiyê di Ferhengên Kurdî de

Berî ku em lêkolîn û xebatên kurdolojiyê binirxînin, divê ku em maneya kurdolojiyê ya di ansîklopêdî û ferhangan de diyar bikin. Dema ku peyvek di ansîklopêdî û ferhangan de cîh digire û tê ravekirin, ev yek bi xwe jê re dibe nîşana prestîjê. Gelek peyv hene ku mirov wan di jiyana rojane de pirr bi kar tîne, lê mirov nikare wan di ferhangan de bibîne. Gava ku peyvek di ferheng an ansîklopediyekê de cîh digire, ev yek statuyeke taybetî dide wê peyvê. Ew dibe xwedî nasnameyek ku xwe li

zimanaxêvan ferz dike da ku ew wê fêr bibin.

Bi qandê ku em dizanin, tu ansîklopediyên, di ravekirina peyvên de, cîh nedaye kurdolojiyê. Bêguman, tune- bûna ansîklopediyên kurdî yek ji sedemên vê kêmasiyê ye. Lê di ansîklopediyên ku bi zimanê bîyanî hatine nivîsandin de jî, deqa (madeyê) kurdolojiyê tune ye. Wek nimune, Ansîklopediya Îslamê, di cîlda xwe ya 5-an de, deqeke bi navê "Kurd û Kurdistan"ê çap kiriye. Ev deq ji alî kurdologên bi nav û deng yê wek V. Minorsky, D. N. Mackenzie û T. Bois ve hatiye nivîsandin. Deqa ku ji 48 rûpelan pêk tê, di çapa 1986-an de hatiye nûjenkirin. Lê, ne di deqê de û ne jî di tevayîya ansîklopediyê de navê kurdolojiyê derbas dibe. Her wiha, di Ansîklopediya Universalis (1996) û Ansîklopediya Britanica (2000) de jî, tu agahdarî di derheqê kurdolojiyê de peyda nabe.

Her çend ansîklopêdî cîh nedin kurdolojiyê jî, çend ferheng wê didin nasîn. Dîsa jî ev ne ferhengên kurdî-kurdî, lê du ferhengên inglîzî - kurdî ne û ferhengeke tirkî-kurdî ye. Ferhenga kurdî-tirkî û tirkî-kurdî ya Îzolî (1992) û ya Torî (1999) cîh nadin kurdolojiyê.

Her wiha, di ferhenga J. Blau (1991) a bi kurdî - tirkî - fransî - inglîzî de, deqa kurdolojî û kurdologê peyda nabe. Balkêş e ku lêkolînereke ku weke kurdolog tê nasîn, di ferhengê xwe de tu cîhî nade kurdolojiyê.

Di her du ferhengên inglîzî - kurdî de ku deqa kurdolojiyê heye, agahdariyeke girîng peyda nabe. Ferhenga

S. Sadallah (2001, r.620) tenê wergera peyvên "kurdology" û "kurdologist"ên bi kurdî dide:

Kurdologist. *Kurdzan, Kurdnas*
Kurdology. *Kurdzanî, Kurdnasî*

Di ferhengê tirkî-kurdî ya Farqînî (2000, r.783) de jî, em tenê wergera peyvên "Kürdoloji" û "Kürdolog"ên bi kurdî dibînin.

Kürdolog. *Kurdzan, Kurdnas, kurdolog*

Kürdoloji. *Kurdzanî, Kurdnasî, Kurdoloji*

Bi tenê ferhengê M. Chyet (2003, r.338), bi ravekirina deqa "kurdologist"ê, di derheqê kurdolojiyê de agahdariyan dide.

Kurdîzan 1. *Kurdish-speaking. Who knows or speaks Kurdish*

2. *Kurdologist, one who studies the Kurds, their language, history and folklore.*

Bêguman, manaya ku bala me dikişîne, manaya diduyan e. *Kurdologist* (kurdolog) wek kesekî ku di derheqê kurdan, ziman, tarîx û folklorê wan de lêkolîn dike tê nasandin. Kurdolog jî wek lêkolîner û pisporê vî karî tê pejirandin.

3. Lêkolîn û Xebatên li ser Kurdolojiyê

Weke ku em dibînin, kurdoloji di ansîklopedî û ferhengan de cîhekî mezin nagire, ev yek bi serê xwe jî nîşan dide ku kurdoloji hîn jî negihîştiye qonaxa zanistîyeke gerdûnî. Her çiqas di ansîklopedî û ferhengan de agahdariyeke girîng tunebe jî, em baş dizanin ku xebat û lêkolînên kur-

dolojiyê pîrr girîng in. Em niha jî dixwazin xebat û lêkolînên li ser kurdolojiyê binirxînin.

Hêjayî gotinê ye ku çavkaniyên me ji şeş lêkolînên di vî warî de pêk tînin. Bi awayekî giştî ev lêkolîn peyva *kurdoloji* / *kurdnasiyê* di sernivîsên xwe de bi kar tînin. Em wan li jêr li gor rêza alfabetîk pêşkêş dikin :

Bayrak M. 1994, *Açık-Gizli / Resmi-Gayriresmi Kürdoloji Belgeleri*, Özge yayınları, Ankara, 602 r.

Benningsen A. 1960, "Les Kurdes et la kurdologie en Union soviétique", *Cahiers du Monde russe et soviétique*, n°3, Paris, r.513-530

Mihemmed H., Nebez C., Marif A., Kurdo Q., 1974, *Kurdnasî li Europe*, Kori Zanyari Kurdi, Bexda, 160 r.

Mokri M. 1963, "Kurdologie et enseignement de la langue kurde en URSS", *L'Ethnographie, Revue de la Société d'Ethnographie de Paris*, r.71-105

Pirbal F. 1998, *Serçawekanî Kurdnasî*, Gelawejî Niwê, Silemanî, 116 r.

Rohat, 1987, *Kürdoloji biliminin 200 yıllık geçmişi (1784-1987)*, Komkar Yayınları, Köln, 217 r.

3.1. Kurdoloji Wek Lêkolîna Dokûmantasyonê

Di nav çavkaniyên me de, du pirtûk bala me pîrr dikişînin. Ew pirtûkên M. Bayrak û Rohat in. Ya pêşî hêvîyeke mezin dide kesên ku li lêkolînên kurdolojiyê digerin û dixwazin, wek me, wan bixwînin. Lê dema ku mirov pirtûkê vedike û çend rûpelan jê dixwîne, hêviyên mirov ên destpêkê zû pûç û wenda dibin.

Bêguman, em bikêrhatina pirtûkê înkâr nakin, ew ji bo hemû lêkolîneran çavkaniyeke girîng a dokûmentan e. Pirtûk, bi lêgerinekê dûr û dirêj, gelek dokûment û belgeyên dîrokî, peyman, axaftin, gotar, nivîsên rojnameyan ku di derheqê Kurd û Kurdistanê de hatine nivîsandin pêşkêşî xwendevanan dike. Ev bi serê xwe xizmetekemezin e. Lê mixabin, ji van belge û dokûmentan, mirov nikare yekê jî weke lêkolîneke zanistî nişan bide. Pirtûk weke koleksiyona dokûmentên dîrokî dimîne. Xebatên wiha bitenê dikarin rola arşîvê bilîzin. Loma, bi dîtina me, bikaranîna "Kurdolojî"yê di sernivîsa pirtûkên wiha de ne karekî di cîhê xwe de ye û dibe sedemê tevliheviyê. Her çiqas xebat û lêkolînên dokûmentasyonê hêja û bikêrhatî jî bin, divê mirov berhemên wiha wek lêkolînên zanistî nişan nede.

3.2. Kurdolojî Wek Zanistî

Pirtûka din, kurdolojiyê wek zanistiyekê destnîşan dike: *Paşeroja 200 salî ya zanista Kurdolojiyê (1784-1987)*. Vê pirtûkê bala me gelekî kişand, ji ber ku di lêgerîna me de, me lêkolîneke din nedît ku kurdolojiyê bi vî awayê zelal wek zanistiyekê bipejirîne. Pirtûk ji 15 beşan pêk tê. Beşa yekem destpêka kurdolojiyê û peywendiyên wê yên bi rojhelatnasîyê (orientalizm) ve pêşkêş dike. Beşên din xebat û lêkolînên kurdolojiyê yên li Îtalya, Elmanya, Fransa, Îngîltere, Awusturya, Holanda, Welatên Îskandînavya, Rûsyaya Çarîtiyê,

Yekîtiya Sovyetê, Irak, Îran, Sûriye û li Tirkîyeyê didin nasîn.

Li gor Rohatê lêkolîner, kurdolojî bi xebata zimanasê îtalî Garzonî dest pê dike. Wî di sala 1787-an de pirtûkek bi navê "*Grammatica e Vocabolario della Lingua Kurda*" (Rêziman û Peyvên Zimanê Kurdî) li Romayê çapkirîye. Rohat, kurdolojiyê wisa ravedike: "*Wek zanistiyekê, Kurdolojî beşek ji zanistiya berfireh e ku li ser ziman û edebiyata kurdî, tarîx û etnografyaya kurdî û di gelek warên din de li ser Kurd û Kurdistanê lêkolînan li dar dixê*" (r.9). Dû re, ev beşên din diyar dibin: *ziman, edebiyat, hûner, tarîx, arkeolojî, etnografiya, etnolojî, ol, coxrafiya, ekonomî, sosyolojî, hikuk, bîbliografiya* (r.11). Wisa xuyaye ku Rohat zanistê û babet û mijarên lêkolînên zanyariyê tevlîhev dike. Em dizanin ku tarîx, arkeolojî, etnografiya, etnolojî, coxrafiya, ekonomî, sosyolojî wek zanistiyên sosyal û mirovî tên qebûlîkirin. Ew xwedî metod û teoriyên gerdûnî ne. Lê ziman, edebiyat, hûner, ol mijarên lêkolînan in. Wek nimûne, zanistiya ku li ziman dikole zimanasî (linguistique) ye. Her wiha, mirov nikare bîbliografiya, ku xebata berhevîkirin û nirxandina çavkanîyan e, wek zanistiyekê bipejirîne.

Divê em li vir balê bîxşînin ser zanistiyê bê çî ye û ne çî ye. Zanistî, tevahiya zanyariyên ku xwedî mijareke kifşkirî û nasyarragirtî û her wiha xwedî metodeke taybetî ye. Divê ku babeta zanistîyan hevrêkî (homojen) û xwedî taybetmendiyeke xweser be. Metoda zanyariyê, li ser

peywendiyên objektîf yê esehbar binyatkirî ye. Encamên xebatên zanistî gerdûnî ne û ji van encaman teorî derdikevin holê.

Dema ku mirov li zanistî, babet û mijarên ku Rohat di çarçoveya kurdolojiyê de bi nav kiriye dinêre, bi hêsanî xuya dibe ku mirov nikare kurdolojiyê wek zanistiyekê qebûl bike. Weke ku me berî jî got, jixwe tarîx, arkeolojî, etnografiya, etnolojî, coxra- fiya, ekonomî, sosyolojî zanistiyên serbixwe ne. Mirov nikare bibêje ku kurdolojî van zanistiyên hemûyan digre nav xwe. Ji aliyekî din ve, babet û mijarên kurdolojiyê ne hevrêkî ne. Em ê niha li jêr bibînin ku ziman, edebiyat, tarîx, ol, folklor, û hwd. wek babetên sereke yê kurdolojiyê tên nasîn. Lê zanistiyek bi serê xwe nikare li wan hemûyan bikole.

3.3. Kurdolojî Wek Zanistiyekê Înterdîsîplîner

Weke ku em dibînin, sinorên kurdolojiyê pirr fireh in. Kurdolojî bi gelek zanistiyên ve giridayî ye. Ev peywendiyên xurt ên bi zanistiyên din re taybetiyekê înterdîsîplîner dide kurdolojiyê. Ev kesayetî, di çavkaniyên din de jî diyar dibin. Wek nimune, A. Benningsen (1960), lêkolînên kurdolojiyê di çar beşan de ravekî : 1. *Organizasyona perwerdeyê*, 2. *Xebatên flololojiyê*, 3. *Xebatên li ser edebiyat û folklorê*, 4. *Etnografiya - Sosyolojî - Ekonomî - Ol - Tarîx - Polîtîka*. M. Mokrî (1963) jî, di bibliyografiyaya xwe ya lêkolînên

kurdolojiyê li Yekitiya Sovyetê de, cîh dide tevahiya van beşan û zimannasî û etnolojiyê jî li wan zêde dike. Di pirtûka xwe de, H. Mihemmed, C. Nebez., A. Marif, Q. Kurdo (1974), giraniyê didin lêkolînên li ser ziman û tarîxa Kurdistanê. Ji vê jî eşkere dibe ku kurdolojî xwedî taybetiyekê înterdîsîplîner e. Lê dîsa jî ev taybetî nikare statuya zanistiyê bide kurdolojiyê. Metod û teoriyên ku zanistiyên ava dikin di warê kurdolojiyê de nîn in. Taybetmendiyên hevbeş yê lêkolînên kurdolojiyê ew in ku ziman, edebiyat, tarîx, folklor û civata kurdî li gor metod û teoriyên zanistiyên wek zimanasî, etnolojî, sosyolojiyê analîz dikin. Bêguman, mirov nikare metod û teoriyên ku di zimannasiyê de tên bikaranîn li warê etnolojiyê jî tetbîq bike. Loma, kurdolojî, xwedî metod û teoriyên hevbeş nîn e.

3.4. Kurdolojî, Wek Tevahiya Dîsîplînen Lêkolînê li ser Kurd û Kurdistanê

Em baş dibînin ku ravekirina kurdolojiyê wek zanistiyekê pirr zehmet e. Lê rastiyek heye ku gelek lêkolîn û xebatên zanistî di derheqê Kurd û Kurdistanê de, li ser ziman, tarîx, edebiyat û hwd. pêk tên. Ev lêkolîn li gor metod û teoriyên zanistî, li ser mijar û babetên jorîn tên meşandin. Loma jî, em dikarin kurdolojiyê weke tevahiya dîsîplînen lêkolînê yê li ser gelekî ku zimanekî hevbeş diaxife rave bikin. Ev dîsîplîn, bi zanistiyên sosyal û mirovî ve girêdayî ne. Ango, lêkolînên fizîkî yan kîmyayî di kur-

dolojiyê de cîh nagirin. Weke ku li jor jî eşkere bû, dîsîplînên ku mirov dikare di warê kurdolojiyê de dest-nişan bike ev in: zimanasî, filolojî, etnografiya, coxraf-ya, etnolojî, sosyolojî, antropolojî, ekonomî, tarîx, polîtîka, psîkolojî.

4. Perspektîfên kurdolojiyê

Kurdolojî xwedî paşerojêke dirêj e, ku li Rusyaya Çarîtiyê dest pê dibe, li Yekîtiya Sovyetê geş dibe, û li welatên Ewrûpayê yên wek Fransa û Îtalyayê belav dibe. Berê, navend û dezgehên kurdolojiyê yên giranbiha li Lenîngrad û Erîvanê bûn. Ji ber têkçûna Yekîtiya Sovyetê, em dizanin ku îro rewşa kurdolojiyê û dezgehên wê yên li Rusya û Ermenîstanê, pirr xirab e. Niha jî, navend û dezgehên ku xwe bi navê kurdolojiyê didin nasîn li Elmanya (Berlîn) û li başûrê Kurdistanê (Hewlêr, Silemanî) derdikevin pêş. Her çi qas li Zanîngeha Sorbonê ya Fransayê, perwerdeya bi ziman û edebiyata kurdî tê dayîn jî, navenda kurdolojiyê li Parîsê tune ye. Wisa xuyaye ku qedera kurdolojiyê bi qedera gelê kurd ve girêdayî ye.

Îro, îmkana heye ku lêkolînên li ser Kurd û Kurdistanê li ser axa Kurdistanê bi xwe bîr lidarxistin. Divê êdî navendên kurdolojiyê li başûrê Kurdistanê bîr avakirin. Di vî warî de, rola Hikûmeta Herema Kurdistanê pirr mezin e. Wekî yekem hikûmeta azad ya gelê kurd, ew dikare piştgiriyeke xurt bide xebatên zanistî yên li ser Kurd û Kurdistanê.

Bi alîkariya aborî û dayîna bûrsan, îmkana heye ku gelekî lêkolîner di warê kurdolojiyê de bibin pispor.

Televîzyon û çapemeniya kurdî jî dikarin beşdarî geşkirina vê pêvajoyê bibin. Di weşanên xwe de, ew dikarin nimuneyên giranbiha yên lêkolînên kurdolojiyê bidin nasîn. Wekî din, lêkolînerên ku wekî kurdolog tên nasîn, an kesên ku xwe wekî kurdolog nîşan didin, dikarin lêgerînên epîstemolojîk li ser kurdolojiyê li dar bixin. Epîstemolojî, zanistiyêke rexnegir û ya nîrxandina teorî û metodên zanistîyan e. Bi vî awayî, gelekî pîrsgirêkên kurdolojiyê dikarin zelal bibin.

Bîbliyografya

- BAYRAK M. 1994, *Açık-Gizli / Resmi-Gayriresmi Kürdoloji Belgeleri*, Özge yayınları, Ankara, 602 r.
- BENNINGSSEN A. 1960, "Les Kurdes et la kurdologie en Union soviétique", *Cahiers du Monde russe et soviétique*, n°3, Paris, r.513-530
- BLAU J. 1991, *Kürtçe / Türkçe, Kürtçe / Fransızca, Kürtçe / İngilizce Sözlük*, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 341 r.
- CHYET M. 2003, *Kurdish-English Dictionary - Ferhanga Kurmancî-İnglîzî*, Yale University Press 846 r.
- FARQÎNÎ Z., 2000, *Türkçe-Kürtçe Sözlük*, Enstîtuya Kurdî ya Stembolê
- MOKRI M. 1963, "Kurdologie et enseignement de la langue kurde en URSS", *L'Ethnographie, Revue de la Société d'Ethnographie de Paris*, r.71-105
- SAADALLAH S. 2001, *Saladin's English-Kurdish Dictionary - Ferhenga İnglîzî-Kurdî ya Selahedîn*, Institut Kurde de Paris - Avesta, 1477 r.

Türkoloji Varsa Kurdoloji de Vardır, Kurdoloji; Kürtlerle İlgili Bütün Bilimleri Kapsar

Martin Van Bruinessen

BİR: Doğrudan bir giriş yaparsak, kurdoloji var mıdır? Varsa neyi kapsıyor?

M.V. Bruinessen: Türkoloji varsa kurdoloji de vardır. Ama kurdoloji derken iki değişik şey ifade ederiz: birincisi, bir bilim dalı olarak kurdoloji; Kürtlerle ilgili bütün bilimleri tarih, edebiyat, dil bilgisi, Kürdistan toplum yapısı ile ilgili sosyolojik ve antropolojik incelemelerin hepsi kurdolojiye girer. Bunun yanı sıra aynı zamanda kurdoloji bilimsel kurumlar demektir; bilim akademileri, eğitim enstitüleri vb. bu anlamda kurdoloji hemen hemen yok, yani çok zayıftır. Kurumlar çok azdır. Eski Sovyetler'de, Sovyet Bilim Akademisi bünyesinde bir Kürt şubesi vardı, yani oryantalistlerin içinde küçük bir kürd- oloji şubesi vardı. Batı Avrupa Üniversite'leri de kurdolojiye çok az önem verdiler. Fransa'da Kamuran Bedirhan zamanından beri bir üniversitede küçük bir şube vardı.

Kamuran Bedirhan'dan sonra Joyce Blau orada profesör oldu ve J. Blau emekliye ayrıldıktan sonra, Dr. Christine Allison onun yerine geçti, eğitim üyesi olarak. İngiltere'de bir zamanlar Londra Üniversitesi'nde bir eğitim üyesi (Philip Kreyenbroek) İran lisan ve dilleri çerçevesinde, Kürtçe ve Kürtler'de din üzerinde ders veriyordu. Almanya'da da bir kurdoloji kürsüsü kurma teşebbüsü oku. Bir sene, 1996-97'de, ben kendim Berlin Hür Üniversitesi Etnoloji Enstitüsü'nde kurdoloji dersleri verdim, ama o geçici bir pozisyondu. Verdiğim dersler, Kürtlerin tarihi, Kürt toplumunda din olgusu, etnik kimlik ve milliyetçilik üzerine teoriler, küreselleşme ve Kürt sorunu gibi konular kapsadı.

Bildiğim kadarıyla şimdi Almanya'da üniversite düzeyinde sadece Göttingen Üniversitesi'nde kurdoloji kurumlaşmış. Philip Kreyenbroek orada İran

dil bilgisi bölüm başkanlığına getirildi. Kendisi Zerdüştlük dini uzmanı ve aynı zamanda İran lisanları üzerinde çalışıyor, Kürt dili ve edebiyatını iyi biliyor, ve Yezidilik, Ehli Hak gibi sinkretik dinlere karşı büyük ilgi duyuyor. Almanya' daki Yezidiler ile çok sıkı ilişkilerde bulunuyor, ve Yezidilik üzerine büyük ve önemli bir kitap yazdı. O da Almanya çapında tek kürdolog denilebilir. Fakat bunun yanında, değişik bölümlerde - tarih, sosyoloji, mimarlık, vs.- son senelerde Kürtler ve Kürdistan ile ilgili magister ve doktora tezler yazıldı.

Fransa'da aynı şey geçerli: Kürdoloji kurum olarak oldukça küçük bir yer alıyor, fakat edebiyat, coğrafya, arkeoloji, siyasal bilgiler bölümlerinde bir hayli tez hazırlanmış.

Ben kendim Holanda Utrecht Üniversitesi'ne 1994 senesinde Orta Doğu lisan ve kültürleri bölümüne atandım. İlk seneler, değişik derslerin yanında Kürtçe (Kurmanci) dersleri ile Kürt tarihi dersini de verdim. Ama üniversite düzenlemeler yaptığında mecburen ara verdim - öğrenci sayısı yeterli görülmedi. Derslerin öyle pahalı sayıldığı için mecburen daha çok öğrenciyi ilgilen- diren konular üzerine ders veriyorum. Şimdilik resmen kürdoloji dersleri vermiyorum, fakat yine derslerim içinde Kürtler ve Kürdistan'a önemli pay veriyorum. Bunun yanında doktora öğrencilerimin arasında Kürtler üzerinde çalışanlar var.

BÎR: Genellikle kürdolojiyle ilgili belgelere baktığımızda daha çok oryantalist gezginlerin yada misyonerlerin anıları ve yazıları karşımıza çıkar.

Birincisi bu gezi notları ve anıları ne oranda kürdoloji kapsamına girer? İkincisi, Oryantalist anlayış çerçevesinde bu belgelere baktığımızda, bu belgelerin doğruluğu ve gerçekliği yansıtmayıp yansıtmadığını nasıl anlayacağız, çünkü bir birinin zıttı olan çok miktarda farklı yazılar vardır.

M.V. Bruinessen: Tabii, bu yazılar kürdoloji için önemli kaynaklar temsil ediyor. Bazı gezgin ve misyonerleri de kürdolog sayabiliriz. Ben, Evliya Çelebi'yi örneğin bir yerde "ilk kürdolog" olarak tanımladım. Bazı Batılı gezginler de gerçekten çok önemli ve bilimsel yazılar yazdı, Kürtler üzerine. Örneğin Carsten Niebuhr, 18. yy'da Mardin Diyarbekir yörelerden geçen Danimarkalı gezgin çok değerli gözlemler yaptı. İlk Kürtçe grameri yazan, Musul'da çalışan İtalyan misyoner Garzoni idi, 1787'de yayınlandı. İki yüzyıl sonra aynı yerde çalışan Fransız misyoneri Thomas Bois, Yezidiler, Kürt folkloru ve edebiyatı üzerinde önemli makaleler yazdı. Emperyalist devletlerin ajanlarının bazıları da, çok değerli incelemeler yaptı. Erzurum'da Rus konsolosu Alexandre Jaba, daha sonra Urmiye'de Rus konsolosu Vladimir Nikitine ile Rus Orta Doğu uzmanı Vladimir Minorsky, çağdaş kürdolojinin kurucuları sayılabilir.

Gezginlerin yazıları, bütün diğer kaynaklar gibi, eleştirel bir göz ile okunmalı. Her yazar, zamanının, milletinin, sosyal çevresinin, din veya dünya görüşünün önyargılarını taşıyor. Fakat bu, her kaynak kişi için geçerli, tarafsız kaynak yok. O yüzden, herhangi bir konuyu incelemek istersek, çok değişik kaynaktan faydalanmak gerek.

Oryanta- list dediğimiz bilim insanları, yazılı kaynaklarla ilgileniyorlar, Arapça, Farsça, Osmanlıca ve diğer Şark dillerinde yazılmış eserleri inceliyorlar. Bizde, üniversitelerde Doğu toplumlarını araştıranlar arasında bir ayırım yapılıyor: oryantalistler daha çok metinleri inceliyor, sosyal bilimciler saha araştırmaları yapıyor, yaşayan insanlarla konuşuyor. Ben kendimi ilk olarak bir sosyal bilimci, bir antropolog olarak görüyorum, fakat bunun yanında çok yazılı kaynaklardan faydalaniyorum. Kürdoloji bence hem oryantalist hem sosyal bilim yöntemleri kullanmalı. İyi bir kürdolog, en azından en önemli kaynakları okuyabilmeli, yani Osmanlıca, Farsca, Arapça, İngilizce, Rusça bilmeli. (Ben Rusça bilmem, Arapçam da zayıf; Ermenice de öğrenmediğim için kendime kızarım.) Minorsky gibi büyük oryantalistlere çok saygı duyarım.

BÎR: *Yani Oryantalizm'e bir bilim disiplini olarak bakabilir miyiz?*

M.V. Bruinessen: Tabi, tabi. Üniversiteler de böyle bakıyor, üniversitelerde Oryantalizmin bölümleri vardır.

BÎR: *Peki bu oryantalistlerin yazılarına baktığımız zaman hem kürdolojiyle ilgili olarak ve hem de başka konularda birbirleriyle çok çelişkili şeyler vardır. Bunları nasıl açıklayacağız?*

M.V. Bruinessen: Tabi, tabi haklısınız, fakat Oryantalizm derken siz belki benden başka bir şey demek istersiniz. Ben akademik Oryantalizmden, eski Türkçe ile Şarkiyat'tan bahsettim. O gezi notlarına biz Oryantalizm demiyoruz.

BÎR: *Bağışlayın bu arada bir şey hatırlatmak istiyorum, Edward Said'in de Oryantalizm'le ilgili farklı yaklaşımını biliyorsunuz. Onu nasıl değerlendiriyorsunuz?*

M.V. Bruinessen: Doğru, akademik dünyasının dışında, Oryantalizm sözü başka anlam da taşımış. Sanatta örneğin bir Oryantalizm modası vardı, ressamlar "Şark" motifleri kullandı, müzikte benzer şey vardı (Arabesk tipi müzik gibi), edebiyatta hayali bir Şark - haremiyle, cariyeleriyle, 1001 gece masalları gibi fantezilerle dolu - yaratıldı. Edward Said ise meşhur kitabında bütün bunları ve yanında yine başka metinleri araştırmış eleştirmiş. Onun dediği Oryantalizm, Batılıların Doğu üzerindeki bütün söylem: araştırdığı metinler gazeteciler, politikacılar, gezginler, misyonerler, sanatçıların, yani bütün bunların yazıları; hepsini tek bir bütün gibi almış ve ona "Oryantalizm" demiş.

Daha dar anlamda bir Akademik Oryantalizm vardır. Bizim Sovyet'teki arkadaşlarımız akademik oryantalistlerdir. Bir Ordıxanê Celil, Celilê Celil, Aristova, Jaba (Erzrum'da Rus başkonsolosuydu ve Mela Mehmedî Beyazidî'ye Kürtçe kitaplar yazdırdı ve daha sonra bir kısmını yayınladı ve kısmen de Rusça'ya çevirdi) vardır. Onların çalışmaları akademik bir iştir. Dil bilgisi ve filolojiye dayanarak Kürtçe veya Kürt toplum, tarih ve kültürü ile ilgili yazılı kaynakları araştırıyorlar. Jaba ve sonra Celil ailesi bunun yanında sözlü edebiyat, folklor vs. da toplamaya büyük ve çok değerli çabalar sarfettiler.

BÎR: *Evet bu konu biraz da sosyal bilimlerin disiplini ya da bilim felsefesi*

*çerçevesinde tartışılması gereken bir konu. Çünkü Edward Said'in yaklaşımı ağırlıklı olarak politik boyutlu görünüy-
or. Ona göre oryantalist bakış, batılıların doğu toplumlarını egemen-
likleri altına almak için geliştirdikleri emperyalist bir yaklaşımdır. Siz de buna katılıyor musunuz?*

M.V. Bruinessen: Tabi, Said'in dediği Oryantalizm Emperyalizmin bir ürünü, aynı zaman da Emperyalizmin bir lejitimasy-
onudur. Doğu toplumları daha ilkel, daha az gelişmiş, Doğu insanları Batılardan daha duygusal, tembel ve insan olarak daha düşük düzeyde göstermekte, bu tür yazılar Emperyalizme güzel bir bahane oluştururlar - tıpkı bazı şoven Arap veya Türk yazarların Kürtler üzerine yazdıkları gibi. Said'e göre, bu Oryantalizm egemen Batı kültürünün fan-
tezisi. Akademik Oryantalizm, yani Şarkiyat, Said'in kitabında pek önemli bir pay almıyor, bütün söylemin küçük bir parçasıdır. Bir Minorsky'e bakırsak, o Çarlık Rusya hizmetinde çalışmış, Rusya adına Osmanlı-Iran hudud komisyonunda yer almış, Kürtler üzerine araştırmaları ile belki de Rus emperyalizmine hizmet etmiş. Fakat genel olarak onun yazılarının objektif olduğunu söyleyebiliriz. Yazılarıyla Rusya'dan ziyade, Kürtlerin kendilerine hizmet etmiş. Kürtler üzerine en kapsamlı ilk yazıları o yazdı. İslam Ansiklopedisi için hazırladığı Kürt ve Kürdistan maddeleri uzun zaman Kürt tarihinin en kapsamlı araştırması oldu.

BÎR: *Tekrar Kürtlere ve kürdolojiye döner-sek, bilinen kürdoloji belgelerinin ilkleri hangileridir, bu çalışmalar bir bilim disiplini çerçevesinde ne zaman ve hangi araştırmacılarla başlıyor?*

M.V. Bruinessen: Eğer kaynak ile araştırma arasında ayrım yaparsak,

Kürdoloji için kaynaklar dört beş binyıl süresince vardır, fakat Kürdoloji denile-
bilen yazılar, 18.inci yy'da başlıyor. En eski kaynaklar, arkeoloji kaynaklarıdır. Bildiğimiz gibi, Kürdistan dünyanın en eski tarım bölgesidir, bir hayli eski halk, medeniyet ve devlet bu topraklar-
da yaşamış ve hepsi şimdiki Kürtlerde izler bırakmış. Arap ve Fars tarihçi-
lerinde (İslam sonrası) Kürtler üzerine çok şey bulunur; sonra Osmanlı yazar ve arşivleri Kürtler için en zengin kay-
nak hazinesi oluşturuyor. Sonra İtalyan ve Fransız misyonerleri, Rus ve İngiliz konsolosları, Moltke gibi askerler, diğer seyyahlar da önemli şeyler yazmış. Kürtlerin yanında yaşayan Ermeni, Süryani, Keldani topluluklarının da yazılı kaynakları vardır.

Bunları araştıran ve değerlendiren bi-
limsel kürdoloji belki 19. yy sonlarına doğru va 20. yy başında Jaba, Minorsky, Nikitin gibi kürdologların disiplinli çalışmalarıyla başlıyor. Onlardan önce tek tek tarih (Hammer) veya dilbilim (Garzoni) eser çıkmış fakat bugünün kriterlerine göre pek bilimsel değildi.

BÎR: *Bugün geline aşamada Güney Kürdistan'daki federal yapı ve olası gelişmeler, Türkiye ve İran'daki bazı yumuşamalar kürdoloji alanındaki çalışmaları nasıl etkileyebilir?*

M.V. Bruinessen: Irak'ta bir zamanlar Irak Bilim Akademisi bünyesinde bir Kürt şubesi vardı. Onlar tarih, edebiyat ve dil üzerine çok önemli araştırmalar yapmışlar. Kürt şubesinin (Korî Zanyarî Kurd) çıkardığı dergi çok akademik ve bilimsel bir dergiydi. Şimdi Güneyde üç Kürt üniversitesi var. Öyle inanıyorum ki bundan sonra

kürdolojiyle ilgili çalışmalar büyük oranda kurumlaşacak ve daha da derinleşecek.

BÎR: *Konu Kürtler ve kürdolojiyle ilgili belgeler olduğu zaman, bunların ortaya çıkması/çıkarılmasının Kürt toplumunda yarattığı etkiler de gündeme gelir. İster istemez Kürtlerde ulusal bilincin ortaya çıkması sorunu da söz konusu olur. Çünkü bu tür çalışmalar, özellikle Kürtler tarafından yapılanları, ulusal bilinçlenmeyle ilgili değil midir?*

M.V. Bruinessen: Evet doğru, doğru. Bu bilinç ilk olarak Şerefname'de görülür. Bir Şerefhanî Bitlisi'ye bakarsak, Şerefname nedir? Bir ulusun tarihi midir, ya bir feodal sınıfın tarihi midir? Bir Kürt tarihi ise, demek Şerefhan'da bir Kürt ulusal bilincini görüyoruz. Ama, birincisi, *Şerefname* bir genel Kürt tarihi değildir, Kürt emirlikleri ve mirliklerinin tarihidir. *Şerefname* sadece egemen sınıfa önem veriyor, eserde Kürt halkı sözü yok. Ehmedê Xanî bize daha yakın, onun kitabında Kürtlük anlamı bazen çok çağdaş görünüyor. Ehmedê Xanî için Kürtler, sadece aşiret reisleri ve mirleri değil, daha geniş bir tabakayı kapsıyordu. Buna rağmen benim anladığım kadarıyla Ehmedê Xanî de çağdaş bir ulus anlayışı tam olarak oluşmamıştı. Biz şimdi Kürtlerden bahsettiğimiz zaman Kürtler sadece ağalar ve aşiret ileri gelenlerinden oluşmuyor, en fakir ve en yoksul kişileri de aynı kapsama alıyoruz. Bence Ehmedê Xanî böyle değildi.

BÎR: *Ulusal bilincin oluşması ve buna paralel olarak ulusal hareketlerin ortaya çıkması birbirini tamamlayan iki yöndür. Bu çerçevede 19. yy Kürt hareketleri ulusal nitelikli miydi yoksa*

Osmanlı'nın yeni merkezi-yetçi politikasına karşı gösterilen tepki miydi?

M.V. Bruinessen: Tabi, bir Kürtlük boyutu vardı. Ama bu bilincin kimleri kapsadığı önemli. Örneğin Şeyh Said Hareketi yalnızca bir Kürt hareketi miydi? Kanımca Şeyh Said hareketinin hem dini hem de milli boyutu vardı. Bilhassa Şeyh Said'in etrafında birinci derecede bulunanlar için milliyetçilik önemliydi. Ona katılan aşiret reisleri için belki bilinç daha dar kapsamlıydı ve aşiret mensupları da sadece aşiret reislerini takip ettiler.

Genel olarak Kürtler de içinde olmak üzere Ortadoğu'da ulusal bilinç, birinci dünya savaşıdan sonra oluşuyor. Ulusal bilinç bizde de o kadar gelişmiş değildi. Fransa'da 19. yüzyılın yarısına kadar Fransızların yarısı Fransız olduğunu bilmiyordu. Bu konuda çok ilginç bir araştırma çıktı, kitabın adı "Köylü Fransız Oluyor". Bu süreç Fransa'da nasıl gerçekleşti, o zaman bir köylü kendi köyünü ve etraf köyleri biliyordu ve belki bir de kaza ismini duymuş, ama daha geniş bir devlet olduğunu ve kendisinin de bu devletin vatandaşı olduğunu bilmiyordu. Bu bilinç okulların açılmasıyla oluşuyor. Zorunlu askeri hizmet, okul ve sonra 20. yüzyılın radyo ulusal bilinci insanların kafasına yerleştirdi. Ve bence aynı durum Kürdistan için de geçerlidir.

Türkler ne zaman Türk olduğunu keşfettiler? O da 20. yy başındadır. Tabi Kürtlerden farklıdır. Türklerin uluslaşması bir imparatorluk geleneği üzerinde oluşuyor, bir devletin uluslaşma aletlerini elinde tutuyor; zorunlu askerlik var, okullar yapıyor, Tevhidî

Tedrisat Kanunu çıkartıyor ve artık her yerde Türkçe eğitim yapılıyor. Radyo ve sonra TV devlet tekelinde kaldı. Tabi bu tür aletlerle yavaş yavaş bir ulus bilinci yaygınlaştırıyor. Türkler hep Türk olduğunun bilincinde değildiler. Kürtler de öyle. Başlangıçta Kürt milli hareketi sadece eğitimlilerden oluşan bir hareket idi. Bir tesadüf değil, ki Kürt milliyetçi- liği de İstanbul'da başlıyor Kürdistan'da başlamıyor. Ekrem Cemilpaşazade anılarında çok güzel bir şey yazıyor, kendisi İsveç'te okumuş ve Birinci Dünya Harbi'nde Osmanlı İmparatorluğuna dönüyor ve zorunlu askerlik görevini Doğu cephesinde yapıyor. Bir grup arkadaşıyla birlikte Kürt aşiretleri içinde Kürtlük propagandasını yapmak istiyor. Ve yazıyor “ama ne yazık bizim Kürt aşiret reislerimiz Kürt olduklarını öğrenmek istemediler. Sultan cihat ilan etmiş ve onlar da kendini her şeyden önce Müslüman olarak gördüler. O Müslümanlık propagandası bizim söyle- diğimiz Kürtlük propagandasından çok daha güçlüydü.”

BÎR: *Bize Zaman ayırıp bu röportajı yaptığınız için teşekkür ederiz.*

M.V. Bruinessen: Ben de teşekkür ediyorum ve size başarılar diliyorum.

Kurdolojî ji du Peyvan Pêk Hatiye; "Kurd" û "Zanîn".

Prof. Dr. Celîlê Celîl

BÎR: Mamoste Celîlê Celîl, kurdolojî çi ye û çarçova wê çi ye?

Celîlê CELÎL: Kurdolojî ji du peyva pêk hatiye "Kurd" û "Zanîn" (bi Yûnanî "Logos"). Eger miletek hebe zanîn jî li ser wê çê dibe. Ew zanîna ku bi şêweya zanistî û bi forma nivîskî, li ser kurdan bê dirustkirin, ew bi xwe kurdolojî ye. Çarçova kurdolojîyê gelek fire ye: di kurdolojîyê da zanîna li ser kurdan gelek beşan digre nav xwe: zanîna dîrokê, zanîna li ser ziman, wêje, zanîna etnologî, adet û rabûn û rûniştina gel, di vê çarçovê da jîyana sosyal û aborî û dîyanet e ... her tişt e.

BÎR: Çavkaniyên esasî yên li ser kurdolojîyê çi ne? Pîvana çavkanîbûna wan çi ye? Cenabê we jî baş dizane, ku kurdolojî jî têde, li ser rojhelatnasiyê (oryantalîstîyê) jî herî çavkaniyên kevn, bîranînên gerokan in. Ew gerokên ku hatine li Rojhelata Navîn û Kurdistanê geriyane, destnivîsar berhev kirine û piştî ku çûne welatê xwe, ev tiştana wekî

Prof. Dr. Celîlê Celîl

pirtûk çap kirine. Îro dema ku behsa kurdolojîyê dibe, bêtir bîranînên wan gerok û mîsyoneran tête bîra meriv. Gelo em dikarin nivîsarên wisa di nav rêza belgeyên kurdolojîyê da bibînin?

Celîlê CELÎL: Çavkaniyên kurdolojîyê

cûr bi cûr in. Pêşîyê em bêjin çavkaniyên li ser kîjan beşî? Eger li ser ziman be, ji alîkî ve çavkanî bi xwe axaftina gel e û pê ra jî wek çavkaniyên alîkar têne. Û ew jî lêkolînên ku bi nivîskî hatine kirin in. Êdî, evan lêkolînan ji alîyê kurdan ve hatine kirin, ji alîyê rêwîyan ve hatine kirin yan jî ji alîyê Ewropîyan ve hatine kirin, yek e, ew problem nîn e. Du pîvanên bingeşî hene: çavkaniyên zindî, ku gel bi xwe ye û berhemên ku hatine çapkirin, nivîskî ne. Eger ku tu hiltînî dîrok, dîrok jî çavkaniyên wî cûr bi cûr in; dîroka kevn yan jî dîroka sedsala 19 û 20ê, her yek çavkaniyên wê cûda ne. Tu rahêlî yê kevn, divê zimanê mirî û nivîsarên mîxî bizanibî û ji bona lêkolînê kar bînî. Nivîsarên destxetên cûda, nivîsarên ku zanyar û gerokên ereba, aşûrîya, yûnanîya, rûma, ermenîya û yên mayîn nivîsarên xwe di destxetan da hiştine, evana jî çavkanî ne. Eger tu hiltînî dîroka nû destpêka sedsala 19 û 20ê, çavkaniyên van sedsalan diha fire ne. Di nava vê firebûnê da cîkî taybetî digrin nivîsarên rêwîyên ji Awrupayê. Pirtûkên van nivîskaran bi wan zimanan pirr in. Dewletên kîjana li ser Kurdistanê yan li ser Rohilata Navîn zêde bala xwe dane. Li cêrga van nivîsarvana hene zana-lêkolînavan, dîplomat, karkerên leşkerîyê, mîsî-yoner û yên mayîn. Wek çavkanî bingeheke pirr firene rojname û kovarên bi zimanên rojhilatî û Ewropî. Di nav rûpelên wan weşana da gelek gotarên giranbaha hene, ku li ser bûyerên Kurdistanê ne, li ser jîyana kurda ne; li ser sosyal aborî û civakî siyasî ne. Xudanê van nivîsaran

kî ne? Ew dikare rewşenbîrek be, dîplomat be, karkerê balyozxanê, yan jî rêwîyek be. Hinek nivîsar hene li ser kurdan, ku nivîskarê wana keşîş in, mele ne, yan jî însanê jêhatî ne, ku dîtînen xwe nivîsîne.

Evana hemû belgeyên kurdolojîyê ne. Bona nivîsandina dîroka dema nû û nûtirîn pirr girîng in wusa jî dokûmentên ji arşîwên dewletan. Di dema kevn-kevn da arşîv tunebûn. Ji sedsalîyên navîn arşîv têne avakirin, wek arşîva Dewleta Osmanîyê, arşîva Rûsan û yên dewletên Awrupayê. Girîngiya van arşîvan bona kurdolojîyê bêqiyas e; pirranîya dokûmentên van arşîvan ji nivîsarên dîplomatan, sîyasetmedaran û gerokan pêk hatîye. Evana çavkaniyên pirr girîng in.

Di rojname û kovarên mîletên dora me da nivîsarên li ser kurda hene, wan jî nûçeyên derbarê kurdan çap kirine. Lê ev hemû tiştan divê bêne bêjîngkirin. Karê zanyar-lêkolînavana ew e, ku gotar û nivîsaran ji hemû deran berhev bike û wan bi metoda zanistî li bêjîngê bixe û rastiye jê derxîne. Ya etnologî jî, divê lêkolînavan bi xwe di nav gel da bigere, rabûn û rûniştina wî, edet û teqelîdê wî çi ye; rewşa sosyal abûrîyê, peywandîya nava çîn û civakên kurdan veke, divê bizanibe kurd çawa şîna xwe dikin, çawa daweta xwe dikin, çawa xwarin çê dikin, malên xwe çawa avadikin, di mal da çi heye (hûr-mûrê malê), çawa ber û xalî çêdikin û gele pirsên dinê. Dîtînen van kesa çavkanî ne, lê bona zanistîyê divê ev dîtînan ber berhevdana bergeh fire daynin. Berhevdana nivîsaran divê bi çanda cînanan ra jî bête berhevdan, eşkere kin ka di nav

cînanan da çi taybetîya çandê heye, ku ji ya kurdî cûda ye, yanê jî mîna wê ye; çi başîya wê heye, çi xerabiya wê heye.

BÎR: *Dema em basa belgêyên kurdolojîyê dikin, di vê nûqtê da nivîsarên gerokan her gav derdikevin pêş. Di vî warî da, bi giştî li ser Oryantalîstîyê (rojhelatnasîyê) ku ji alîkî ve kurdnasî jî di nav çarçova wê da cî digre, gengeşî heye. Tabî li ser Oryantalîzmê lénêrînên cûda hene. Mînak, Edward Saîd Oryantalîzmê tişteki neyînî dibîne. Di vî çarçovê da em dê çiqas bawerî bi van belgêyan bikin?*

Celîlê CELÎL: Bi rastî Oryantalîstî zanistîyek e. Îdeolojîyek pê ra heye yan tune, ez nizanim, lê ez tişteki baş zanim, ku her tişt çi dîrok be, çi zargotin û edebiyet û ziman be, divê ser bingeha zanistîyê, bi metodolojîya zanistîyê bê nivîsandin. Ez nizanim Oryantalîzm çi ye? Oriyentalîstî, ew zanistîya li ser Oriyentê, Rohilatê. Oriyentalîzm wek bîrûbawarî ez fehm nakim. Heye metodolojîya, ku bingeha wî ya zasnistî nîn e, nivîsarên weha têndentsîoz in û daxwaza nivîsandinê her falsîfîkasîkirina rastiya dîrokê ye, daxwaza sîyasî li dewsa zanistîyê raberî xwendevanan dikin. Oriyentalîzm: zanistîya li ser Rohelatê ye. Tê de manakî gelek fire heye: zanîna li ser welat û gelên Rohelatê. Di vê çarçovê da heger em zanîna ser Rohilata Nêzîk û Navîn didin ber çava, tê da dîroka osmanîyan, tirkên, ereban îraniyan û kurdan û wd. tê fehmkirin.

Gava tu dîroka gelê kurd binivîsî, divê

pêşiyê bi hûr û kûr dîroka gelê kurd tu derxî û pê ra girêdayî jîyana Împere-torîya Osmanîyê yan jî Xelîfetê, Împer-atorîya Îranê zelal bikî. Di vê meydanê da ka jiyana kurdan çi cî girtîye û tay-betiya wê çi ye, divê bê xuyakirin. Nivîsandina dîroka gelê kurd ew bi xwe parçekî oryantalîstîkê ye, yanî zanîna li ser Rohelatê ye. Helbet zanistî ne tenê ev e. Şert e, tiştê ku tu lê dikolî, heger ew bûyereke yan jî jîyana aborî û sosyal e, divê tu timê berhev bidî, ka cînarê wan çawa bûne, kurd çawa bûne. Gava tu demeke dirêj hiltînî, divê dînamîka guhestina bû- yera, jîyanê, pêşketin û paşketina wan çawa bûye bidî xuyakirin. Çiqas tu fire hildî û kûr bikolî û berhev bidî ew qas tê bigihîjî rastîya zanistîyê. Ev dibe lêkolîna tam, eva meydana zanistî ye.

Tabî ligel wî tu yê jîyan û dîroka mile-tan, çanda cînanan bidî hevdu û ya Awrupayê jî bigrî, ka çi qas digîjine hev û çi qas ji hev cûda ne, bi çi awayan da em ji meşa dinyayê dûr ketine yan jî nîzîk bûne.

BÎR: *Baş e, dema ku em li agadariyên rêkûpêk bigerin, belgêyên esasî yên kurdolojîyê, ne bîranînên gerokan, em dikarin ji kê bidin destpêkirin?*

Celîlê CELÎL: Bi giranî kurdolojî di destpêka sedsala nozde da cîyê xwe digre. Lê lêkolîn berê jî hebûn. Yê ez dizanim mîsyonerê îtalyanî **Garzonî** lêkolîna pêşiyê raber kirye. Garzonî li Kurdistanê gelek salan maye, li ser kurdan dîtînên xwe li gorî dema xwe bi şêwekî zanistî nivîsîye. Gramer nivîsîye, vokabolerî û ferheng nivîsîye.

Lêkolîna zanistî li ser gelan, pêşî ji ziman dest pê dike. Gava tu diçî nava miletekî û dixwazî wî nas bikî û li ser wî binivîsî, divê li serê sêrî da zimanê wî hîn bibî û pê ra têkilî daynî. Ji ber vê ye ku gelek lêkolînên li ser gelê kurd, ji nasîn û xuyakirina zimanê wî dest pê dike. Rêwî û zanyarên ku diçûn nava kurda ku li ser jîyan û karektêra wana bibine nas, tevî ku zimanê osmanî, yan jî erebî û îranî zanibûn, xwe hînê zimanê kurdî dikirin, ku ji kurdan bi kurdî înformasyonan bistînin.

Zanyariya li ser kurdan: Kurdolojî pêşîyê ji zimanê kurdî dest pê dike û paşê gava sîyaset dest pê dike, li ser rewşa civaka kurda û jîyana sîyasî lêkolîn çê dibin.

BÎR: Îro hem di nava Kurdistanê û hem jî li dervayê Kurdistanê xebatên li ser kurdolojî di kîjan qonaxê da ne?

Celîlê CELÎL: Belê, kurdolojî bêtir li Awrupayê, li Rusyayê, li dervayî Kurdistanê û ne bi destê kurdan hatiye pêşketin. Îro di Rojhelata Navîn da xebata kurdolojî bi destê dewletan jî tê meşandin. Lê baş ew e, ku êdî kurdan bi xwe dest pê kirîye, dîroka xwe dikolin, ziman û edebiyeta xwe dikolin. Bi taybetî kurdên Kurdistanê Iraqê îmkânên wan zêde bûne û li wê derê xebata kurdolojî pirr pêşve çûye. Li Sovyetistana berê li ser kurdolojî xebatên baş û pirr hejmar çêbûne. Hêjayî gotinê ye ku li meydana kurdolojîyê da zanyarên kurd bi xwe kar kirine. Wekî dî jî zanyarên ji miletên cînar jî li ser kurdolojî xebitîne. Îro Kurdolojî li Rusyayê û li komarên ku

berê di nava Sovyetê da bûn, pirr zeyîf bûye, yê hene û anîha jî kar dikin, ew kadroyên berê ne, yê nû çê nebûne. Ji ber vê jî duwaroja kurdolojîyê li ser wî erdî li ber xeterê ye.

Gava ji nava miletekî kadroyên wê çê dibin, timê çand û zanistîya wî gelî pêşve diçe. Îro kadroyên hêja ji nava kurdên Kurdistanê Turkeyayê serî rakirine û dixwezînin bi destê xwe dîroka gelê xwe bikolin û binivîsin. Ji wan ra zanistîya kûr, metodolojîya zanistîyê gerek e, ku wek kadroyên profesyonel bixebitin. Pîsporên dilxwaz in; jêhatî ne, digerin û dipirsin. Lê lazim e akademî vebin. Cêrga kurdzana fire bûye: yê kurd û yê ne kurd hene, yê li Awrupayê dixweynin; li Swêdê, li Parîsê, li unîversîteyên Almanayê, li Amerîkayê. Lê gava Kurdistanê Iraqê karê xwe bi dilê xwe bimeşîne, îcar ew xebat wê hîn berfireh û kûr bête meşandin. Gava ji nava miletekî kadroyên wê çêbin, timê çand û hunera wî gelî pêşve diçe. Îro ev meş dest pê kiriye.

Demek hebû ji Kurdistanê Iraqê gelek xort û dotên kurd dihatin cem me li akademîyayê dixwendin. Li Sovyeta berê, nêzikî sed merivî hatin cem me bo wergirtina navê dîktorayê.

BÎR: Baş e, em dikarin behsa polîtîka kurdolojîyê bikin? Yan jî divê polîtîka me ya li ser kurdolojîyê çi be?

Celîlê CELÎL: Polîtîka kurdolojîyê nabe, em dikarin behsa polîtîka li ser kurdolojîyê bikin. Çimkî kurdolojî zanyarî ye, Li ser vê mijarê lîstîkên min ev e: Divê bîngeh hebe, enstîtû hebin, fînanse hebe ku kadroyên nû herin û

lê bixwînin, yan jî kadroyan bişînin derva bo perwerdebûnê û kamilbûna bi zanistî, wek pisporên kurdolojîyê. Ji alîyekî dî ve polîtîka li ser kurdolojîyê, eger ew bi destê dagîr- keran be, dikare kurdolojîyê bixe- niqîne. Polîtîka dinê jî ew e, ku divê kurd û dezgahên kurdî bi xwe cîyê xwe bigrin û karê zanistî bi destê xwe bimeşînin, pêşve bibin.

Mînak Enstîtuya Kurdî ya Stembolê di halekî perîşan da ye, perê wan tineye kitêban jî bikirrin, kurdên me jî, xudanê pirtûkan, pirtûkên xwe dîyarî enstîtuyê nakin, ew jî zêde xwe naêşînin ku pirtûk bo enstîtuyê bicivînin.

Baş e, dezgah heye lê berhem nade, sedemên wî jî hene. Ev xebat bi çelengiya dilxwazan nabe, divê zanyar tê da kar bikin û kar jî divê li ser meydana zanistîyê be, ne yê polîtîkayê. Zanistî ne milkê partiyekî yan dezgahêkî siyasî û grupekî ye, zanistî li dinyayê da meydana kadroyên akademîsyen e.

BÎR: Mamoste, çî têkilî di navbera bidest-xistina belgeyên kurdolojî û tesîra wan a li ser peydabûna bîra netewî da heye? Û di nav kurdan da bîra netewî kîngê peyda bûye?

Celîlê CELÎL: Fikra neteweyî ne bi rêya peydakirina belgeyên kurdolojî çê dibe. Bîr û fikra neteweyî, ji civakê çê dibe, civak çî qas dipije, çî qas hevgirtî dibe, çî qas xwenasîn û xwehisîn çêdibe; çî qas cîyê xwe û cînarê xwe di nava dîrokê da nas bikin û xwedî heqê xwe derkevin, ew qas jî bi tevî wê fikra netewî çê dibe.

BÎR: Îro têgeyîstinekî wisa jî heye ku dibêjin dinya ber bi piçûkbûn û globalîzebûnê ve diçe, bîra neteweyî pîrr ne girîng e, bîr û agadarîya giştî girîng e. Êdî dewletên dinyayê ber bi yekbûnê ve diçin û sînor radibin, daxwazên netewî paşverû ne. Hûn vê çawa şirove dikin?

Celîlê CELÎL: Yên ku ber bi globalîzmê (cîhanîbûnê) ve diçin dewlet û xwedî mal û milk in. Em nebûne xwedîyê mal û milk û dewletê, ku em jî pêvajoya globalîzmê biparêzin û cîyê xwe têda bigrin. Globalîzm bo me wendabûn e.

Gerek pêşîyê em bizanin em kî ne, li nav dinyayê cîyê me çî ye, xwe nas bikin û paşê globalîzmê biparêzin. Mînak, di Yekîtiya Awrûpayê da sînorên peywendiyê ji nû ve tê dirustkirin, ne ku netewetî radibe, hebûna gelek unsir û saziyên neteweyî berdewam in. Ziman û çanda wan wunda nabe, eksê wî ew li ser xurtbûna xwe mane û wê bimînin. Lê em kurd?

BÎR: Mamoste, heta nûha çî xebata we li ser kurdolojîyê çê bûne û çend pirtûkên we hatine çapkirin û belavkirinê û pirtûkên li ber weşandinê hene yan jî projeyê we yên nû çî ne?

Celîlê CELÎL: Ez wek kurdolog dîroknas im, min diktoraya xwe li ser dîroka kurdî nivîsîye. Piştî ku min xwendina xwe li akademîya Rusyayê xelas kir, vegeriyame Erîvanê û min li Akademîya Ermenistanê kar kiriye. Min çend lêkolînên li ser dîroka gelê

kurd amade kirine. Ji ber ku di mala me da evîna zargotinê pirr mezin bû. Xûşka min folklorî mûzîkayê xwendibû, Ordîxan (birayê min ê mezin) jî fîblog bû û li ser zargotinê dixebitî, ez jî tevî vê meşê bûm û bi wan ra min jî berhemên zargotinê berhev kirin û lêkolîn kirin, li ser zargotinê jî gelek pirtûk çapkirine.

Naka jî ev çend sal e, ku ez li ser wêjeya kurdî meşxul im. Tabî dîsan xebat li ser lêkolîna dîrokê û zargotinê jî berdewam dikim. Min sê destxetên kurdî çapkirine. Yek jê *Keşkûla kurmancî* ye. Tê da sî û şeş helbestvan hene. Hemû şairên klasîk in. Pirtûka dinê ew destana *Seyfulmûluk* e ya Sîyahpûş. Ya sisya *Şêxê Senan* ya Feqîyê Teyran e, ku şaxekî taybetî bû. Îsal min kitêbek din jî çap kir ser goti n ê n

pêşîyan. Tê da dora 8000 gotinên kal û bavan civandine.

BÎR: *Wek pirsî dawî dixwazim vê bêjim, eger hûn kurd nebin û bi Dîyarbekirê nizanibin, dema hûn wek biyanîkî ji der va lê binêrin, gelo xuya dibe ku Dîyarbekir bajarekî kurda ye?*

Celîlê CELÎL: Ezê ji te bipirsim, eger tu di nava bajêr bigerî û zimanê kurdî di devê tu kesî da nebihîsê, tu yê çi bifikirî? Netewe, bi ziman û çanda xwe, bi qerekerê xwe tê nasîn. Eger kurd van tiştan dîyar nekin û neparêzin, wê çawa dîyar be ku Dîyarbekir bajarê kurda ye?

ŞOREŞA QOÇGIRIYÊ

Îsmaîl Heqî Şaweys*

Wergerandina ji soranî: Roşan Lezgîn

Îsmaîl Heqî Şaweys

Îsmaîl Heqî Şaweys, di sala 1894an de li Mosilê hatiye dinê. Bavê wî efser bû. Li Silêmanîyê dest bi xwendina sereta kiriye û li Bexdayê xwendina xwe ya

navîn temam kiriye. Dû re, li Stenbolê Herbîye xwendîye û wek mulazimê duwem li tevî artêşa Osmanî bûye. Di şerê Balkanan de li Selanîkê dîl ketiye. Pişt re vegeriyaye Stenbolê û di Şerê Cîhanê yê yekem de (1914-1918) wek efser di artêşa Osmanî de li tevî şer bûye. Di Sibata 1918an de vegeriyaye Silêmanîyê, ku wê demê di navbera Şêx Mehmûd û îngilîzan de şer hebû, Îsmaîl Heqî Şaweys jî di nav berxwedana kurdan de cihê xwe digre û dibe nûnerê Şêx Mehmûd û bi îngilîzan re hevdiştin pêk tîne. Piştî şkestina serhildanê di sala 1919an de di ser Tebrîzê re derbasî Tirkîyê dibe û di 1920an de bi rutbeya yuzbaşîtiyê di nav artêşa Tirkîyê de tevî şerê Arasê yê bi ermenan re dibe. Û bi rutbeya bînbaşîtiyê heta sala 1927an li Şerê Rizgarîya Tirkîyê cih digire. Piştî ku dev ji efseriyê berdide, diçe Iraqê. Ji wir jî diçe Parîsê. Dîsa vedigere Iraqê û di nav artêşa Iraqê de dibe efser lê îngilîz wî bi teşebusa suîkastkirina

qiralê Iraqê tawanbar dîkin û ji artêşê tê avêtin. Cardin diçe Parîsê. Di çape-meniya Parîsê de derbarê doza kurdayetiyê de meqaleyan belav dike. Dîsa vedigere Iraqê. Çendekê qaymeqamtiya çend navçeyan dike û ji ber faaliyetên kurdayetiyê ji kar tê avêtin. Welhasil, heta dawiya temenê xwe her tim doza kurdayetiyê dike û gelek caran jî cezaya zindanê lê tê birrîn û li zindanên cihê cihê radizê. Gelek gotarên wî li kovar û rojnameyan belav dibin. Herwiha du kitêbên wî jî çap bûne. Îsmail Heqî Saweys di 12ê Gulana 1976an de çûye ser dîlovaniya Xwedê.

I

Di sala 1920ê Zayînî de serhildana Qoçgiriye dest pê kir û piştî ku şeş sal ajot, li sala 1926an bi kuştina Mûrad Paşayê xayîn re kutayî lê hat. Di vê şoreşê de gundên Qoçgiriye tûşî talan û sewitandinê bûn, xelkê gundên vê navçeyê hate kuştin, jin û zarok tûşî kuştin û talankirinê bûn. Gelek ji serbazên tirk ku bi hoya Kemalîstan şerê wan dikirin jî lê bi wan xweş nebû ku di navbera gelê tirk û kurd de xwîn bête rijandin, çünke azadî û serxwebûna kurdan li ber wan jî hêja bû, lewma jî wan nedixwestin şerê wan bikin. Çünke serhildana vê carê ya gelê kurd ne wek caran bû; Şoreşa Qoçgiriye li ser heq û daxwazên gelê kurd bû. Lêbelê çi heyf ku Kemalîst bêwefa derketin, êrîş birin bi ser mal û gundên Kurdistanê de, piraniya wan kuştin, bi hezaran rênçber û gundî û şerkerên wan ên bê sazûman tê de tune û perîşan bûn, ku bi wan re gelek jê beşdarî serhildanê nebûbûn. Bi vî awayî,

tirkan bi dirrindetiyê dan û dû wêrankirina navçeyên Qoçgiriye, şoreşê mirandin.

Hinek Zanyarî Derbarê Êl û Eşîrên Qoçgiriye de

Akincihên (niştecih) Qoçgiriye; hemû êl û eşîrên wir ji netewa kurd in û Elewî (Mezheba Caferî) ne. Wek Qizilbaş (Kelawsûr-Kûmsor) bi navûdeng in. Jimara gundên ku ev kurd tê de dijîn 150 ye. Bi karê cotyarî, xwedîkirina pez û dewar mijûl in. Û pê re jî xerîkî çandina baxçe û bostan û rez in. Qoçgirî, li Kurdistanê Tirkîye dikeve nav beşê rojavayê Kurdistanê. Sînorên herêma Qoçgiriye ji her çar hêlan ve bajarê Sêwasê digire nav xwe û heta li nêzikî bajarê Erzincanê diçe. Xelkê vê navçeyê, ku dikeve nav van her du bajaran, ji aliyê îdarî ve di bin desthilatî û fermanrewayîya van bajaran de ye. Ev her du bajar bi hêza aboriya akincihên Qoçgiriye dijîn. Xelkê herêma Qoçgiriye li navçeyên Zara, Îmraniye, Qerecewêran, Bilûcan, Begpinar û li qezaya Qangalê û nehiyeya wê Qewaq, li qezaya Qurîçay û nehiyeya wê Qozqışle û Alakilîse û heta Alûcere ku Suşehrî jî digre himbêza xwe, pêk tê. Û dîsa, akincih û eşîret û êlên rojavayê Dêrsimê ku ew jî kurdên Elewî ne, kêman zêde têkiliya wan a mezhebî bi hev re heye. Li herêma Qoçgiriye hin gundên tirkan jî hene, ku ew jî dîsa Elewî ne û bi kurdan re hevjiyan û hevbext in û tu cudatîyek naxine nav hev.

Ew herêma ku şoreşa kurdên Qoçgiriye tê de rûda bi dirêjiya xwe nêzikî 150 km. û berahiya xwe jî ji Zara hetanî Alakilîseyê 150 km ye.

Encumenekî tirk di raportên dîroka şerî de dibêje: *"Dirêjiya Herêma Qoçgiriye 180 km. ye. Û nufûsa akincihên wir 60 hezar kes in. Ji wana 3 hezar çekdar in. Êlên Qoçgiriye jî; Îboyan, Saroyan, Zazayan, Palûyan, Kertelî, Ameneyan bi navûdeng in. Lê bihêztirînê wana Îboyan in û ev eşîr gelek jêhatî ye. Di serhildana Qoçgiriye de ku li sala 1920ê Zayînî dest pê kiribû, serokên serhildanê Mistopaşazade Heyder Beg û birayê wî Elî Şan Beg, Hecî Rasim, Izet, Mehmûd, Koranî Gul Axayan Neqî û Izet, Hesên Eskerî, katib û mîrzayê wan Elî Şêr bûn."* Û ev peyayên gelê kurd giş tevî serhildanê bûne. Ji vana Heyder Beg midûrê nehiyeya Ecemraniye bû û birayê wî Elî Şan Beg qaymeqamê bajarê Refahiye bû. Ev hemû serok bihev girtî bûn û wan ji bo şoreşa Qoçgiriye gelek fişek û tîfing amade kiribûn.

Avhewayaya Qoçgiriye gelek xweş e, çiyayên wir bilind in, deşt û dol û newalên xwe fereh û ferawan in, li gelî û serçaviyên wir av û kaniyên xweş hene. Bi daristan û deviyên xwe jî gumreh e.

Şertên Serhildan û Şoreşa Kurdên Qoçgiriye li Herêma Sêwasê

Wezîyet û Pêwendiyên Ermenîstana Qafqasyayê bi Ermenên Tirkîye re li Hember Kurd û Tirk: Li gor Çardeh Prensîbên serokê Dewletên Yekbûyî yên Amerîkayê (DYA) Wilson, amerîkî û îngiliz û fransîzan soz dabûn ermenan ku dewleteke mezin û ferawan ku ji Erîwanê bigire hetanî bendergeha Eskenderûnê, ku xwe digihêne kevîyên Deryaya Spî, ji wan re ava bikin. Ji berê

de van dewletan bi hukumeta Daşnaq a Ermenîstanê û hukumeta Misawat a Azerbaycana Qafqasyayê û bi Gurcistanê re hev girtibûn û ji bo vê mebestê hevkarî dikirin. Li Qafqasyaya Ermenîstanê sînorên Tirkîye û Rusyayê li pêşiya serxwebûna Ermenîstanê asteng bûn, ku lewma jî biryar dabûn ku leşker û artêşên wan li hember Tirkîye û Yekîtiya Sovyetên Rusyayê xwe amade bikin. Derbarê viya de di Cenga Yekem de serok û giregirên Ermenîstanê ji dewletên Ewropa û ji Amerîkayê doza alîkariyê kiribûn û wan bi hev re li dijî selteneta Osmanî hevkarî dikirin. Belam herçendî gelê kurd hez ji nexweşî û dolabgerandinên gelê ermen nedikir, lê nedixwest zilm û zorê jî li wan bikin, herwiha, li sala 1914-15ê Zayînî, dema ku hukumeta Osmanî (Îttihad we Teraqî) êrîş bir bi ser ermenan de û dest bi kuştina wan kir, hingê gelê kurd destê hevkarî û alîkariyê bo gelê ermen dirêj kir. 30 hezar ermen bi jin û mêr, mezin û piçûk ve li gund û bajarên kurdan xwe veşartin, kurdan ji ber tirkên dirrinde şeref û namûs, can û malê ermenan parastin. Belam, digel vana gelê kurd bi xwe jî têdikoşiya û herçend mafê serxwebûna gelê ermen li bal kurdan pir xweş bû jî, lê kurdan jî nedixwest li jêrî destê tirkên dîl bimînin yan bi destê ermenan bigirin û dîl biçin yan jî dîlîtiya ermenan bi dîlîtiya xwe re biguherînin. Ji ber van hoyan bi rastî û durustî gelê kurd ji ber van pîlan û tevgerên Ermenîstaneke mezin û ferawan neçar bûbûn û vê yekê li ser hesabê gelê kurd şepirzeyî anîbû ber derî. Serok û komele û komîteyên siyasî û civaka gelê kurd li Stenbol û Anadolê û li Kurdistanê

Tirkiyê bi eşkerayî yan jî veşarî xerîkê xwe rêxistinî bûbûn; dawakar û parêzgarê Kurdistanê bûn. Ji bo vê mebestê bi îngiliz, amerîkî, fransîz, îtalyanî û yewnanîyan re têkilî danîbûn û ji bo mafên gelê kurd ên dîrokî dawakar bûn, ku di dabeşkirin û parçekirina Dewleta Osmanî de Kurdistan neyête dabeşkirin û dîlîkirin û parçe parçe nebe.

Herwekî ku me di serî de jî behs kir, kurdên Qoçgirî û rojavayê Dêrsimê bi hev re ji bo amacên gelê kurd ketibûn nav xebatê û ev kurd li ser wîlayetên Erzincan, Sêwas û Elezîzê zal û desthilat bûn. Lêbelê, di wî şerê li navbera tirk û Rusyaya Qeyser de xelkê vê deverê tûşî malwêranî, zirar û ziyaneke mezin bûbûn. Di vî halî de serokên Qoçgiriyan û xelkê Elezîzê li bajarê Stenbolê bi komeleyên siyasî yên Kurdistanê re ketibûn têkiliyê û bûbûn endamê wan komeleyan û bawerî bi hev anîbûn û alîkariya hev dikirin. Bi taybetî di nav komeleya Kurdistan Tealî Cemîyetî de bihêz bûbûn û bi hev girtibûn û ketibûn nav xebatên bidestdistina mafên gelê kurd û serxwebûna Kurdistanê. Bi taybetî ji bo bicihanîna peymana Sewrê ku biryara serxwebûna Kurdistanê Tirkiyê û mafê otonomiya wîlayeta Mosilê tê de hatibû dayin.

Di sala 1920an de gelek ji serokên Dêrsimî û Qoçgiriyan ji bo vê amacê ji bajarê Stenbolê veçûyan Kurdistanê û bi hev re li navçeyên Qoçgirî û Dêrsim û Erebgirê dest bi damezrandina teşkilatên bo serxwebûna gelê kurd kirin. Ev li hêlekê, li hêla din jî di sala 1919an de Mistefa Kemal ji tirsaxîlê Osmanî û dewletên mezin ku êrîşî wî û hevkarên wî dikirin, bi veşarî ji

Stenbolê reviyar hatin xwe li nav kurdan veşartin. Mistefa Kemal û Kazim Qerebekir ê ku li bajarê Erziromê dima û qumandanê Rojhilatê Tirkiyê (Kurdistan) bû, her du bi hev re di nav rewşeke şepirze de ketin nav xebatê, çunke di nav tirsê de bûn; têkçûna tirk li ber derî bû. Ji vê hindê, Mistefa Kemal û Kazim Qerebekir û hevkarên wan xwe li Kurdistanê penah kiribûn; bi serok û şêxên kurdên Erzirom û Wan û Bedlîs û Diyarbekirê re dixebitîn da ku hêza Bergirîya Millî (Millî Mûdafa) û hîzbên bi vê tîmê yên Kemalî di nav dilê Kurdistanê de daynin. Bi vî awayî bajarê Erziromê wek paytexta Kemalîstan hate zanîn. Di 23ê Temûza 1919an de di kongreyê de, li pêş hemû serokên gelê kurd vê rastiye tesdîq kirin, ku gelê kurd xwedî heq e, Kurdistan welatê kurdan e, hemû mafên gelê kurd ên netewî hene, ku Tirkiye ji du miletî pêk tê; yanî kurd û tirk. Piştî kongreyê biryar dan ku her du netewe xwedî konfederasyonê bin û serbixwe bijîn û dê li hember dijmin bi yek giyanî Tirkiyê û Kurdistanê biparêzin, eynî mîna Awusturya û Macarîstanê.

Guftugoya Mistefa Kemal bi Mistopaşazade Elî Şan Begî re li Sêwasê

Wek ku me got, meseleya Kurdistanê û Ermenîstanê bi hev re derketibûn holê û gelê kurd metirsiyek peyda kiribû. Bi taybetî di nav kurdên Erzirom, Wan, Bedlîs û Diyarbekirê meseleya ermenan jî tirsêk çêkiribû, çunke li Erîwana Qafqasan komareke bihêz pêk hatibû û dewletên mezin piştgîriya wan kiribûn. Dîsa, komarên

Azerbaycan û Gurcistanê li dijî Rusyaya Sovyet û Tirkîyeya Osmanî bi komara Erîwanê re hevûdin girtibûn û êrîşî kurdan û tirkên dikirin. Ji aliyekî din jî, bi wan re, siyasîyên Îngiliz û fransîz û amerîkî ji bo pêkanîn û bicihkirina peymanê Saykîs Bîko li Erzirom û Sêwas û Meletîye û Erebgîrê ji bo qezenca xwe li dijî gelê kurd di nav tevgerê de bûn, li Helebê û li tevayî Sûriyê ji bo zindîkirina projeya Cester a ku ji bo qezenca dewleta Amerîkayê dixebitî, di nav tevgerê de eşkera de bûn. Ji vana jî wêdetir, şîrketên Amerîkayê ji bo madenên Kurdîstana Tirkîyê û ji bo kirîna neftê, li bajarê Erziromê bi general Kazîm Qerebekîr Paşa re di nav guftugokirinê de bûn. Û dîsa, ji bo vê amacê Dewletên Yekbûyî yên Amerîkayê (DYA) li bajarê Stenbolê di binî re alîkariyê didan kemalîstan.

Di van rojên wisa de, li 7ê Nîsana 1920î Mistefa Kemal Paşa bi Elî Şan Begê Mistopaşazade re li Sêwasê di nav guftugoyê de bû. Mistefa Kemal dixwest ku Elî Şan Begî îkna bike, ku siyaseteke dewletên mezin heye ku li dijî kurd û tirk e; xwestina wan ev e, ku Tirkîyê bidîne yewnan û ermenan. Kurdîstanê jî di nav ermen û ereben de dabeş bikin û piraniyê Kurdîstanê bidîne ermenan. Lewma jî gelê kurd û gelê tirk di talûkeyê de ne! Û Mistefa Kemal daw lê dike ku di têkoşîna wan a li dijî xelîfe Wehdedîn de, ew alîkariyê bidîne wan. Mistefa Kemal soz dide Elî Şan Begî, ger ew bi ser bikevin Tirkîye dê bibe dewleteke konfederatîf a ku di navbera kurd û tirk de ye. Bi vî awayî, Elî Şan Beg jî dide zanîn, ku xelkê Qoçgîrî û Dêrsimê jî ji ber van şertan ketine rê û li ser rîya heqên meşrû yên

gelê kurd jî ew metirsî hene!

Elî Şan Beg û hevalên wî herçendî ji van pêşniyaz û beyanên tirkên bi guman bûn û ji kirinên tirkên piştrast nebûn jî, lêbelê ev guftugo li ber wan grîng bû. Lewma jî ketin nav hewldanan û li ser peymanên ku Mistefa Kemal bi kurdên Erziromê re pêk anîbûn lêkolînan çêkîrin. Di encama vê têkiliyê de Mistefa Kemal fikrê Elî Şan Begî û hevalên wî fam kiribû ku ew jî dizanin amerîkî û Îngiliz xwedî du dewletên hevjiyan û dîndaşê hev in û dijminê Îslamê ne, nabe ku kurdan û tirkên bikine qurbanê ermenan û li Rojhilatnavîn ev du gel, yanî kurd û tirk nemînin.

Wexta ku di 17ê Êlûla sala 1920an de tirkên bi alîkarî û fedakariya gelê kurd dawî li şerê Daşnaqên Ermenîstanê anî û ji metirsiya wan xwe rizgar kir û ji Erdehan û Igdirê bigire heta bi nêzîkî Erîwanê xistin bin desthilatiya xwe, hingê di heman salê de Elî Şan Beg û hevalên xwe veg-eriyabûn nav kurdên Qoçgîrî û Dêrsimê û li Vacixê kombûna xwe pêk anîn. Bi awayeke dîrûdirêj li ser wê guftugoya ku bi Mistefa Kemal Paşa re kiribûn, sekinîn. Herwiha bîrûbaw-erîya Kemalîstan a li hember kurdan û dîsa li ser bîrûbawerîya kurdên Erzirom û Wan û Bedlîs û Diyarbekirê jî nîqaş kirin. Di dawiyê de gihan vê encamê ku serokên kurdan li ser esasê damezrandina konfederasyona kurd û tirk bi kemalîstan re li hev hatine. Lê di encamê de kurd bûne du beş: Hinekan xwestin ku pêwîst e gelê kurd bi tenê ji bo îstîqlal û serxwebûna Kurdîtanê hewl bide xwe û meyla hinekan jî ew e, ku divêt kurd bes ji bo xodmuxtariyeta (otonomî) Kurdîstanê têbikoşin. Ev xal

li Meclisa Enqerê (Büyük Millet Meclisi) jî di navbera nûnerên gelê kurd de hate munaqêşe- kirin û bû sedemê reaksiyonan û xirecir û zirtepirtan.

Axir di encamê de Mistefa Kemal dozê li 72 numayendeyên gelê kurd kir û emr û ferman da wan ku ew daxuyaniyekê ji serokê Amerîkayê Wilson re û herwiha bo Parîsê bişînin û bi hemû dewletên Ewropayê bidine zanîn, ku kurd naxwazin Kudistaneke serbixwe ava bibe û ew dixwazin bi tirkên re bijîn û ew dê piştgiya tirkên bikin. Îcar, li ser vê yekê di 29ê Nîsana sala 1920î de Elî Şan Begî li gor armac û peyman û daxwaza serokên kurdên Sêwas û Qoçgirî û Dêrsim û Elezîzê têl-girafeke dîrûdirêj şand Stenbolê. Bi hêza komela Cemîyeta Tealî kopiya vê têlgrafê ji siyasetmedarên dewletên mezin re û ji dewletên hevpeyman ên Ewropayê re û ji sefir û qonsoloxaneyên dewletên Ewropî yên li Stenbolê re şand, ku di vê têlgrafê de nivîsandibûn, "*Mistefa Kemal Paşa bêyî ku ji 72 numayendeyên gelê kurd bipirse û raya wan bistîne, wî ji ber xwe ve ev daxuyaniyê ji dewletan re şandiye, ku qaşo serxwebûn û îstîklala Kurdistanê ne hewce ye. Wî ev helwestê û vî karî bêyî dengwergirtina gelê kurd û bêyî xebera serokên gelê Kurdistanê kiriye.*" Di vê têlgrafê de serokên kurdan ragihandibûn ku "*Em kurd bi xwîn û çek alîgirên serxwebûna Kurdistanê ne.*" Û dîsa dabûn zanîna, "*Kurdên ku vê yekê dixwazin ji keviya robarê Qizilirmaqê bigire, ji bajarê Sêwasê heta bi Mosilê, hemûyê Kurdistanê Tirkîyê; bajarên Elezîz, Diyarbekir, Bedlîs, Wan, Erzirom û Sêwasê ne. Ji bo amaca jîn û jiyana Kurdistanê em doza mafên xwe yên*

dîrokî dikin û ji bo parastina van mafên xwe, em bi xwîna xwe amade ne ku giyanê xwe feda bikin."

Li ser vê raportê Mistefa Kemal Paşa û Kazim Qere Bekir Paşa şepirze û sersem bûn. Parlamena "Büyük Millet Meclisi" bi carekê re çelqiya û tîk çû. Û bi vî awayî gelê kurd di nav tirkên de ket rojevê. Di encamê de serokên kurdan li navçeyên Qoçgirî û Dêrsimê li hev kom bûn û ji bo şoreşê dest bi amadekariyan kirin.

II

Kurdên Qoçgiriya li navçeya Yelice li şûna Cihê Nezîrgaha Hesen Baba kombûna xwe pêk anîn û bi navê Zilfeqara Îmam Elî sond xwarin. Sêv felq kirin û her serkirdayek felqekî jê xwar, ku ev li gor rewîştê baweriya wan dirûşma peymanbestinê bû. Wan serkirdayetiyên kurdan biryarê dan ku ji bo rizgarî û serxwebûna Kurdistanê dest bi tîkoşîneke sext bikin. Hemû çekhilgirên Dêrsim, Qoçgirî û Erebgirê ku 3 hezar kurdên çekdar bûn, ji bo vê amaca wan a pîroz li navçeyên Qoçgiriya amade bin, ji ber ku Qoçgirî nêzîkî bajarê Sêwas û Erzincan û Elezîzê ye. Ji ber vê yekê tirkên li van navçeyan qutifîn û ketin nav hawar û gaziyan. Hawara xwe gihandin Mistefa Kemalê xwînêrêj da ku wan ji êrîşên kurdên şoreşger biparêze.

Di Temûza 1920î de kurdan avêtin ser hemû navend û qereqolên leşkerî yên ku li derûdora Sêwas, Kangal, Danişmend û Zarayê bûn. Hemû rût kirin û dest dan ser çek û cebîlxaneyan. Hingê waliyê Sêwasê Reşîd Paşa neçar ma ku di Tebaxa 1920î de Elî Şan Beg ku bi eslê xwe ji Refahiya bû, bike

qaymeqamê Refahiyê û birayê wî Heyder Begî jî bike midûrê nehiyeya Ecmraniyê. Çunke leşkerên Paşo Axa navçeyên Sêwas û Elezîzê perîşan kiribûn û li wan navçeyan cih ji tirkan re teng kiribûn û riya Gîresûn û Şebîn Qere Hesarê bi carekê xistibûn dest û meşa hatûçûna di navbera Gîresûn û Sêwasê birrandibûn.

Banga Serxwebûna Kurdistanê

Kurdên Qoçgirî û Dêrsimê biryara xwe dan ku Vacixê bikin paytexta şoreşê û dubare sond xwarin. Elî Şan Beg bi serkirdayetiye re yek bû û hev-girtiye wan bû. Biryara şoreşê bi vî awayî bû, ku divêt şoreşê li Dêrsim û Xozat û Refahiyê rakin piyan, çunke li van navçeyan berpakirina şoreşê wateya xwe ev bû, ku hemûyê Kurdistanê digire nav xwe û pêk ve netewa kurd giş tê de ye, lewma jî Dêrsim-Vacixê wek paytext danîn.

Divêt Kurdistan Serbixwe be

Komeleyên siyasî yên kurd, bi taybetî Kurdistan Tealî û Teawun Cemîyetî bi yek dengî doza serxwebûna Kurdistanê dikir. Pêta agirê kurdaiyeyê bi carekê re berz bûbû û xof xistibû nav dilê hemû dijmînên kurdan. Hemû kurdên dilpak û bişeref; cotyar, pale, rençber, gundî û bajarî, xwende û nexwende, dewlemend û xizan giş bi hev re ji bo yek amacê bi yek dilî, ji bo doza herî pîroz a jiyana xwe, ji bo serxwebûna Kurdistanê hişyar dibûn.

Di 18ê Kanûna pêşî ya 1919an de ambsador (balyozê berê yê Stockholmê) Şerîf Paşa, ku têkoşerekî kurd bû, bûbû nûnerê kurd û ermenan

û xwe gihandibû kongreya Parîsê.

Di roja 30ê Kanûna pêşî ya 1919an de kurdan û ermenan di Kongreya Sewrê de li dijî xelîfe Wehdedîn ji bo doza mafê kurd û ermen hevûdin girtibûn.

Di encama vê têkoşîna kurd û ermen de Peymana Sewrê di navbera Brîtanya, Amerîka, Fransa, Îtalya û Osmaniyan de hatibû girêdanê. Li gor vê peymanê serxwebûna Kurdistanê û mafên ermenan hatibûn îmzekirin.

Yekem Raperîn

Di Kanûna navîn a sala 1920an de kurd ji bo rizgariya Kurdistanê raperiyan. Serokê êla Şadiyan Paşo Begî bi tevî 15 serokên din ji Refahiyê çû qezaya Vacixê ku li tevî kurdên rojavayê Dêrsimê bibin. Heyder Begê Qoçgirî di wê kombûnê de, ku ji bo amaca pîroz a kurdaiyeyê pêk hatibû, axiftinekê kir û wisa got,

Hedefa me rizgarî û serxwebûna Kurdistanê ye. Ey kurdino, pêwîst e ku hemû êlên me, çi mezin û çi piçûk, gundî û bajarî, sunnî û elewî; hemûyê kurdan bi hev bigrin û bi yek dil û bi yek zimanî banga rizgariya Kurdistanê biqîrin: Têkoşîn bo Rizgariya Kurdistanê! Ji ber vê yekê, ji bo gihastina vê amaca pîroz pêwîst e di nav me de çi nexweşî û nakokiyên ku rûdabin, em wan bidine hêlekê û ji bo yek têkoşînê; ji bo rizgariya Kurdistanê pêwîst e ku em xwe bi sextî birêxistin bikin. Divêt ku em komîteyekê ji nav xwe hilbijêrin û bişînin Enqerê da ku li wir ev nûnerên me li gor Peymana Sewrê û li gor biryarên kongreya

Erziromê û li gor Destûra Millî ya doza serxwebûna Kurdistanê xebatê bikin û van mafên me bi dewletên Ewropayê bidine zanîn.

Birayan, pêwîst e ku li hember huku- meta Enqerê em bi yek dil û yek zimanî tevbigerin û di doza serxwebûna Kurdistanê de em neyêne xapandin!

Kemalistên dirrinde çawa ku bi rewşa van kombûnan hesiyan, ew jî ketin nav tevgerê û têlgiraf û raport ji dewletên Ewropayê re şandin û tê de sond xwarin ku ew têlgirafên ku wan berê şandibûn bi navê kurdên Kurdistana Tirkîyê hatine şandin û niha jî wisa têne şandin, ku di wan têlgirafan de wisa ragihandibûn, ku qaşo ji bo kurdan serxwebûna Kurdistanê ne lazim e, kurd naxwazin ji tirkên cihê bibin. Di vê ramanê de kurd bi hev re hevdeng in. Û navê hemû serokên kurdan tê de nivîsandin û şandin ji Cemîyeta Tealî û Teawuna Kurdistanê re. Herwiha kopiyên wan jî ji hemû balyozxaneyên dewletên Ewropî yên li Stenbolê re şandin û dîsa, ji hemû siyasetmedarên Ewropayê re jî şandin. Bi vî rengî, derew û hîleyên kemalistan dubare derketin holê û bîrûbaweriya kurdahetiyê li hemû cihanê belav bû.

Êrîş

Di roja 30yê Tebaxa 1920an de kurdan dest bi êrîşê kirin. Di wê êrîşê de yekîneyeke cendirmeyên tirkên rût kirin û dest danîn ser çekên wan û ew bêteref hiştin. Bere bere li wan navçeyan leşkerên tirk perîşan bûn; gelek rêyên ku wan tê de hatûçûnê dikir, hatin girtin. Akincihên (niştecih)

tirk ên li van navçeyan xwe spartin hukumetê. Bi vê timtêlê, bi teq û tûqan du meh bihurîn.

Kuştin

Di encama rûtkirina wê yekîneya cendirmeyan de, taximeke piyade bi tevî 2 topên çiyayî û 12 mîtralîyozan di 2ê Teşrîna pêşî ya sala 1920an de ji Sêwasê, qaşo bi niyeta ku dê biçine Erzincanê derketin ser rê, lê li beyabanê ketin dû hêzên çekdar ên kurd. Pêrgî şervanên Zalim Çawîş û Qareman Husên Axa yê Şadiyan û Izet Begî hatin, ku 230 şervan di maîyeta wan de bûn. Herwiha, her du hêz li hember hev ketin nav şerekî giran. Ew leşker, digel ewçend çek û cebîlxaneya ku di dest wan de bû, nekarî xwe bigihêne armaca xwe, ku ew jî ev bû: tolhîlanîna wan êrîşên kurdan bû, ku li gelek deveran dest danîbûn li ser çekên wan. Vê yekîneyê piştî ku zaîyat û kuştineke zêde mezin xwar, bi çî halî be jî, axir xwe gihande Zarayê. Û li wir bi tevayî tevliheviyekê deranîn ku nekarîn pê re serî derxînin.

Digel viya jî, dîsa kurdan nedixwest xwîn bête rêjtin da ku neçar nebin û Seyîd Rizayê Dêrsimî doza vekişîna çekdarên ku tevliheviyê derxistine li wan neke, çunke bi pêwistiyê nedizaniyê; ango şoreş dest pê bibe, lê hîn wan bi giştî xwe birêxistin nekirine û amade nebûne!

Di roja 25ê Teşrîna pêşî ya sala 1920î de kurdên Qocgirî û rojavayê Dêrsimî vê têlgirafa li jêr şandin Enqerê.

Li gor Peymana Sewrê, li navçeyên Diyarbekir-Elezîz - Wan - Bedlîs -

Sêwas -Erzincanê, pêwîst e ku Kurdistanêke serbixwe bête damezirandinê, lewre hukumet û xîlafeta tirk a li Stenbolê dibêjin ku Kurdistanê serbixwe navê. Herwiha, kongeryên Erzirom û Sêwasê jî dibêjin ku serxwebûna Kurdistanê navê!

Serokê êla Qoçgirî: Mihemed Taqî

Ji seyîdan: Elî Şêr

Ji serokên Dêrsimê: Mûnzûr, Mehmûd, Seyîdxan, Mistefa

Serokê Eselan: Mehmûd

Wext, zivistaneke pir diwar bû. Berf û bareneke zêde dibariya. Hukumeta Enqerê bersivê nedabû têgirafa wan; dixwest îro-sibe bike heta ku firsendekê bi dest bixîne û derba xwe dawêşîne wan! Di vê navberê de kurdên Erebgir û Meletiyê jî xwe dan pişta Qoçgirî û Dêrsimiyên. Leşkerên kurd her ku diçû bihêztir dibûn û Enqerê jî tirsan ta girtibû.

Şoreşgerên kurdan bernamêya xwe wisa danîn: Dê Alaya Kurd ya pîroz bête hildan, çekdarên wan jî Refahiyê herin Erzincanê, ji Xozatê herin Egin û Elezîzê, ji Zarayê herin Celalîye û Sêwasê. Ji bo destpêkirina van êrîşan jî qewlê xwe bo serê bihara 1921ê danîn.

Em bête ser Reşîd Paşa, waliyê Sêwasê. Ev waliyê dirrinde li hember hêza kurd ket nav hewldanên propagandayeke berfireh. Hemû ajan û nokerên xwe xistin nav tevgerê û wan jî gotinê wisa belav kirin, ku qaşo biryara danîna Hukumeta Kurdistanê ji aliyê Mistefa Kemal Paşa ve hatiye dayîn, lewre jî qet hewce bi şoreş û xwînrijandinê nake! Hingê pê re jî çend roşinbîrên kurd kirin wek nûnerên Meclisê

û li navçeyên Qoçgirî û Dêrsim û Erebgirê belav kirin ku ev e, Hukumeta Kurdistanê bi xwe hate danîn û saz bû jî! Û bi şerefa hukumeta Tirk!!! û bi serê Mistefa Kemal Paşa!! sond xwarin ku ev e, mafê kurdan hate dayîn û dayîna mafê kurdan çêbûye û çûye!

Lêbelê vê propagandayê li ser serokên Qoçgirî û Dêrsimiyên hîç hawilekê nekir. Li nav xelkê deng belav bû ku çend roşinbîrên kurd netewa xwe bi kursiyekê firotine û bûne nokerên dijamin û pişta xwe dane kurd û Kurdistanê.

Mistefa Kemal ê ku bêtî peymanekî xwînmij û dijaminê kurd, gelek hewl dida xwe ku zorê li Seyîd Rizayê Dêrsimî û Elî Şan Begê Qoçgirî bike, her çawan bibe jî divê ku ew bi nifûza xwe kurdan vekîşînin aliyê wî ve û wan 72 nûnerên kurd jî teşwîq dikir ku Seyîd Rizayî li ber bixînin ku ew berdevkên hemû Kurdistanê ne, lêbelê van her du lehengan bi tu awayî îtîbar bi Mistefa Kemalî nekirin û neketin nav xeletiyên.

III

Desteya Amojgarên (Mîsyoner) Mistefa Kemal...

Bi hêz û alîkariya waliyên Sêwas û Elezîzê amojgar (mîsyoner) li pey hev ketin nav tevgerê û di nav xelkê de belav kirin, ku Mistefa Kemal û Meclisa Enqerê hukumeta Kurdistanê ye, lewre jî pêwîstî bi şoreşê nîn e! Û van desteyên amojgariyê her tim digotin, ku kurd nezan in û zû dixelitin! Ji hêlekê ve jî van kemalistan bi hemû hêza xwe dixebitîn ku navê kurd nehêlin û meseleya Kurdistanê ji rojevê

bête hilanîn. Lêbelê, li hember vê pîlana nû ya kemalîstan kurdên Qoçgiriye jî wisa bêdesthilat û bêdeng nesekinîn. Wan jî Desteyên Rîspiyan (Pîr) pêk anîn û ji bo pêşîlêgirtina propagandayên kemalîstan desteyên wan ên rîspiyan li Kurdistanê geriyan û bi hemû hêz û şîyana xwe fikrê kurdayetiyê belav kirin. Gelek caran li saz û tembûr û sentûrê didan û distriyan û li ser meseleya kurd û Kurdistanê qise dikirin.

Desteyên Rîspiyan kurdan vê banga li jêr dikirin:

Osmanî ji heyama seferberlikan heta bi îro zilm û tadeyê li me dikin. Wan îxanetê bi dîn û mirovayetiyê re kiriye. Di nav me de dubendiyên mezhebî yên wek Elewî û Sunnî pêk anîne. Wan li hemberî kurdan û pîrê me Îmam Elî û Bektaşê Welî zilm kir, tovê kuştin û wêraniyê li nav Kurdistanê çandin.

Li hember vê yekê stûxwarkirin kufr e! Bêdengbûn şerm e!...

Bav û dayikên tirk xwe dane aliyê bêdengiyê û dûr ji îmana pak, li hemberî kurdan helwest digirin û ferman didine; ger em doza mafê xwe dikin, ew cerd diavêjin ser me û meyla çetetiye dikin!

Li hemberî zordariyê stûxwarkirin kufr e! Bêdengbûn şerm e!... Mêr ew e ku dest bibe xwe!

Ka hela bala xwe bidinê, bê hela Dîwana Orfî çiqasî kurd dane kuştinê! Serê zarokên kurdan jêkirin. Çavên xwe girtin û bêdengbûn dibe? Qanûn û şeref û namûs û mafê kurdan ne di bala we de ye?!

Bala xwe bidinê, çawan talankirina malê kurdan li xwe helal kirine!

Çawan bi hezaran kurdên bêsûc û bêguneh xistine bendîxaneyan! Bi hezaran kurd ji warên wan dane koçkirinê û gundên Kurdistanê şewitandine.

Çendî bêdîn û bêwijdan in!...

Li şûna ku mafê kurdan bidin, her çi helwesta xirab heye dikin; mêrkuştin, talankirin, gundşewitandin û bêqanûnî tev ji karên wan in.

Bi hev bigirin! Îro roja rizgariyê ye. Roja azadiyê ye. An jiyan an mirin! Kurdino, duwaroja kurdan di destê we de ye. Di riya rizgariya Kurdistanê de pêwîst e ku em canê xwe bidin. Ji viya melerizin, ji mirinê metirsin! Şîretên Ehmedê Xanî bînin bîra xwe ku dibêje, "Em sikkayên xwe çêbikin, em alaya xwe hil bikin!"

Li hemberî zordariyê stûxwarkirin kufr e! Bêdengbûn şerm e!...

Rabe! Rabin! Rabin!...

Bi vî awayî li ber vê propagandaya desteyên amojgarên Mistefa Kemalî ku ji bo xelitandina kurdan her tiştî dikirin, desteyên rîspiyan kurdan jî bîrûbaweriya şoreşê belav kirin da ku pêşî li propagandaya ne rewya ya kemalîstan bête girtin.

Şoreş

Di 4ê Adara 1921an de serokên navçeyên Qoçgiriye; qumandan û rêvebir û şerkeran Sadiq Begî kirin serokê leşkerên şoreşa kurd.

800 leşkerên kurd ku di bin serokatîya Elî Şêr û Mûnzûr Îbrahîm de bûn, çûn bi ser Îmraniyê de. 400 ji wan li ser pirê Îlîçşeytanî ji wan veqetiyên û

berê xwe dane Dîwirekê, 400ê din jî berê xwe dane Tirklo. 300 şervanên din jî, ku di bin serokatîya Qere Îbo û Tilîk de bûn, wan jî çavdêriya şerê wan dikir. Li pişt wan jî, 2 hezar kurdên bêçek, kirin şeş mil û ew jî di bin serokatîya Ezemet û Taqî Begê kurê Rif'et de bûn. Karê wan jî ev bû, ku kuştî û birîndaran hildin, şervanan peyda bikin, li pey fişek û çekan bigerin û peyda bikin û li hawirdorên Boxaza Wêran, Qeredaş, Maden û Kemûçeyê hatûçûnê bikin... Û bi vî awayî bikarîbin Kemaxê û çar-alîyên bajarên Erzincan û Sêwasê bikine bin çengê xwe.

Di heman demê de waliyê Sêwasê desteyek amojgar pêk anî û ji bo damirandina şoreşa kurd şand Hafîkê, lêbelê vê desteyê qet nekarî havilekê bike û neçar berepaşî vegeriya...

Tirkên ji Erzeromê û Baybûrdê ji Alayîya 11. du bulug piyade bi tevî 2 batarya topên çiyayî şandin bi ser Erzincanê de. Van leşkeran dikarîbûn Erzincanê dagir bikin.

Di bin serokatîya Mehmûd Begzade (Beko) de 200 şerkerên kurd êrîşê birin bi ser Refahiyê de û rizgar kirin. Hemû leşker û cendirmeyên tirk ên li wir dîl girtin, çekên wan ji wan stendin, wan bêteref kirin û şandin Sêwasê. Ew Alayîya pîyadeyên ku ji Qere Hesarê dihat bo alîkariya leşkerên şkiyayî yên tirk, ji aliyê şerkerên Qareman Nûrî ve hatin şkandin û bi vî awayî Zara jî ket destê kurdan.

Alaya Kurd Hate Hildan

Roja 2yê Adara 1921ê Kurê Rif'et û Palewan Husên û Aşûr nameyek ji qumandanê Îmraniyê re şandin, ku 3 bulug leşker di bin femandariya wî de

bûn. Di nameyê de nivîsîn ku "*Ger tu dixwazî şer bikî, were derveyî bajêr!*" Lêbelê, qumandanî bersiv neda. Wan jî ajot bi ser de û ji serê sibehê heta bi nîvrojê pevçûnê ajot û di encamê de bajarê Îmraniyê ji aliyê şoreşgerên kurd ve hate rizgarkirin. Mîralay Xalis Begê ku qumandanê leşkerên tirk bû, li Îmraniyê hat kuştin û leşkerên tirk giş hatin dîlgirtin, çekên wan ji destê wan hatin stendin û Alaya Kurd li Îmraniyê hate hildan û li şaneşînan li ba bû... Di encama vî şerê mezin de 10 şoreşgerên kurd şehîd ketin û 20 jê birîndar bûn. Piştî bidestxistina vê serketinê şerkerên kurd ên ku ji navçeyên Sêwas û Erebgir û Erzincanê ne, êdî dikarîbûn çûnûhata nav mal û zarûzêçên xwe bikin.

Dr. Nûrî Beg

Dr. Nûrî Beg, yek ji roşinbîr û têgi-haştî û têkoşerên dişewat ên netewa kurd bû. Ev camêrê cîgerşewat di warê dîplomasîyê de yek ji rêvebirê şoreşa Kurdistanê bû. Gelek kes ji xizmên wî û çend birayên wî di doza kurdariyê de şehîd ketibûn. Û di nav *Komela Kurdistan Tealî û Taawunê* de jî gelek bawerî bi rola vî kurdî hebû.

Hukumeta Enqerê jî gelek lê dixebitî da ku vî têkoşerî desteser bike, lê nedikarî, çunke ew li Kurdistana Rojavayê gelek bi navûdeng bû...

Şoreşgerên kurd her çi raport û belgeyên ku bidest dixistin, didane destê Dr. Nûrî û herwiha wî jî wan rûber dikir û bi vî awayî di famkirina pîlan û birûbaweriya kemalîstan de gelek sûd jê werdigirt. Lêbelê, rojek ji rojan Dr. Nûrî û çend kurdperwerên din ve hat girtin. Wan xistin bendîx-

aneyê û dest bi îşkencekirineke pir sext û dijar kirin. Ji ber vê yekê şoreşgerên kurd di roja 8ê Adara 1921ê de bajarê Sêwasê tevlihev kirin. Leşkerên tirk şepirze bûn û şikiyan. Li ser vê yekê, Mistefa Kemal û wezîrê karê hundir ferman dan waliyê Sêwasê ku ew dest ji Dr. Nûrî berde, heta ku şer aloztir nebûye û bi vî awayî jî şoreşger neajone bi ser Qeyserî û Enqereyê jî, hingê hukumeta Enqerê nekeve nav xetereyê. Û ji hêleke din jî, tirkên Qeyserî û Enqerê yên ku li dijî hukumeta Mistefa Kemal in, nekevin nav tevgerê. Bi vî rengî hew mabû ku Mistefa Kemal têketa nav lepê sê hêzan ku ew jî: Hêza kurd, tirkên li dijî hukumeta Mistefa Kemal û yewnanî bûn. Ji ber ku Seyid Rizayê Dêrsimî jî piştê Dr. Nûrî digirt, lewre Meclisa Enqerê ji vê rewşê şepirze bûbû.

Dêrsim Ket Nava Tevgerê

Roja 9ê Adara 1921ê ji Vacixê 1700 çekdarên Dêrsimî dan nav kejeberfên Mûnzûrê. Berfeke zêde dibariya û rê hatibûn girtin, lêbelê Dêrsimiyên tiştê kiribûn piyên xwe ku ew jê re dibêjin "hedik". Ev hedik, wek ku perçeyek ji wan be, wisa bi piyên xwe ve girê didin ku êdî ji bo wan meşa li ser berfê hêsan dibe.

Vî leşkerê mezin xwe gihand Kemaxê. Qaymeqam û serkirdeyên leşkerê tirk û rêvebiran dîl kirin. Ew kurdên ku mîla hukumeta Enqerê dikirin jî girtin û wan dan Dadgeha Dîwana Herbê ya Kurdî ku li Îmraniyê hatibû danîn.

Vêca, leşker ber bi aliyê Firatê ve meşiya û hîlfiriyên pira Îlîçseytanî. 100 leşker ji wan ji bo desthilatîya vê pirê bi

cih bûn. Bi vî rengî leşkerên Dîwirekî û Celalî û Hafikî bi hev ve hatin girêdan...

Serokên leşkerên Dêrsimê ev bûn: Elî Şêr, Bira Îbrahîm, Misto Beg û Mehmûd Axa.

Roja 10ê Adara 1921ê Elî Şêrê Qoçgirî, Dêrsimî Qoçzade û Bira Îbrahîm bi 200 leşkerî ve hatin nêzîkî Kemaxê û bajarê Şeşkopirdê girtin. Qumandanê artêş û cendirmeyên tirk bê şer dîl hate girtin. Hingê hukumeta tirk dixwest dengê vê şoreşê veşêre û tiştên ku ew dê bîne bi serê Kurdistanê ve, bila Ewropa û cihan pê nebihesin! Ji wê çendê desteyeke amojgaran ji bo propagandakirinê şandin herêmê û ji aliyekî ve jî xwe ji bo êrîşkirinê berhev kirin. Waliyê Sêwasê di roja 12ê Adara 1921ê de têlgirafek bo serokên Rojavaya Dêrsimê şand ku tê de doza vê kiribû: Qaşo derbarê şoreşa Qoçgiriye de raya wan çi ye? Û herwiha doz li wan fikir ku ew ermenên li bal xwe teslîm bikin.

Wan jî bersiva telgirafê bi vî awayî da:

Ji Waliyê Sêwasê re - 14 Adar 1921
Em bi dilekî paqij bîrûbaweriyên xwe bi awayê ku li jêr e, pêşkêş dikin:

1. Di pevçûn û xwînrijandinê de, ne berjewendiya kurdan û ne jî yê tirkên heye.

2. Li gor biryarên Mistefa Kemal Paşayî yên li kongreyên Erzirom û Sêwasê divêt ku di demek zû de cografyaya Kurdistanê bihête cihêkirin.

3. Divêt ku bi biryara hukumetê Kurdistan ji aliyê îdarî, aborî û perwerdeyê de serbixwe be û di nav sînorên Tirkiyê de lê bête mêzekirin.

4. Divêt ku ew siyaseta kone ya

Xîlafeta Osmanî ji nuh ve li ser Kurdistanê neyête zindîkirin. Pêwîst e mafê kurd bête nasîn û çawa li tirkên tê mêzekirin wisa li kurdan jî bête mêzekirin û di karûbarên dewletê de kurd jî beşdar bibin.

5. Hêza heyî li hember kurdên Qoçgiriye encameke xirab derxistîye holê. Di bin barê baca giran de ne ku bi tenê kurdên Qoçgiriye, jiyan li me gişan tahl bûye. Em kurd tevde bê dibistan û bê nexweşxane û bê doktor in. Şerê Cîhanê mal li kurdan wêran kiriye, lewma jî pêwîst e ku Kurdistan bête avadankirin.

6. Pêwîst e ku hemû hepsî bêne berdan û nabe ku leşkerê tirk bi çavên dijminane li kurdan mêze bike û narewa xwînê birêje!

7. Ew ermenên ku li bal me ne, tevê wana zarok û jin û pîr in û bê çek in. Xwe avêtine bextê me û bêguneh in. Lewre jî em dê wan nedin destê wel!

Îmze:

**Serokatiya Rojavayê Dêrsimê
Wêneyek ji bo Mistefa Kemal
Paşa
Encumenê Millî**

Walîyê Sêwasê ji vê bersivê wisa têgiha ku Dêrsimî ji bo serxwebûna Kurdistanê rabûne û bi vî awayî rabû vê wezîyetê ji hukumeta Enqerê re nivîsî. Bersiva Enqerê jî ev bû, ku pêwîst e ew nehêle Dêrsimî beşdarî vê şoreşê bibin û rê nede ku ew şoreş belav bibe! Li ser vê talîmatê walîyên Sêwas û Elezîz û Erzincanê ketin nav tevgerê û leşkerên xwe zêdetir kirin.

Hakimê Zarayê Îzet Begî xeber

gihande Elî Şêr Begê Dêrsimî ku, *"Her çawa bibe jî divê ew 70 siwariyên şerker amade bike... Û bila Qoçgirî jî qezayên Refahiye û Qurîçayê rakin piya; Îmraniye û Zara nekevin destê dijmin, çunke di roja 31ê Adara 1921ê de ji Amesiyê, ji Tabur-5ê bulugek û ji Alayî-13 jî 2 bulug û bataryayeke topên çiyayî şandine Sêwasê. Siwariyên Alayî-53 jî herwiha hatine nav bajarê Sêwasê."*

Desteya Amojgar

Çend desteyên amojgaran ji Sêwas û Elezîzê berê xwe dan navçeyên rojava û rojhilata Dêrsimê. Li gor destûr û baweriya elewîtiyê dest bi şîret û amojgariyan kirin da ku tevgera rizgariya kurd vemirînin. Wan ev digotin, ku yanî tirk jî elewî ne û elewî jî Îslam in. Û bi taybetî Mistefa Kemal Paşa bi xwe jî dibêje, *"Ez elewî me û kurd im. Û ez ji vê jî kêfxweş im. Ger dijmin were Enqerê, ez dê bi xwe û leşkerên hukumeta Tirkîyê re, em dê bêne Dêrsimê. Di nav çiyayên asê, bi berf û xweşik ên Dêrsimê de kurd û tirk dê bi hev re bijîn û li wir bimînin. Piştî derkirina îngilîz û fransîz û amerîkiyan ez dê hukmê zatî bidime destê kurdan, lewma jî ev xwînrîjandin îro ji bo her du alîyan jî ziyar e."*

Amojgarkirina bi vî rengî ji bo vemirandina şoreşê û sarkirina kurdan propagandayan belav dikir. Mistefa Kemal bi riya walîyên Sêwas û Elezîzê xebere belav kiribû ku ew hukmê xwe yê zatî dide Kurdistanê û Dêrsimê dike wîlayetê navendî. Vê propagandayê xweş kar kir û mixabin kurdayetî sar bû.

Weziyeta Taybet

Ji bilî desteya amojgariyê desteyeke

din jî ku ji berpirsên îdarî, siyasî û leşk-erî pêk dihat di bin serokatîya Şefîk Begî de ji aliyê Mistefa Kemal ve bi taybetî hat pêkanîn. Ev komîteya taybet ji Enqerê bi rê ket û roja 15ê Adara 1921ê giha Sêwasê. Piştî çend rojan, ev komîte çû gundê Boxaza Wêran û bû mêvana Heyder Begî, ku wê demê gelek serokên kurdan jî li wir bûn. Şefîq Begî ji wan re got ku *"Ez bi fermana Mistefa Kemal Paşa hatime. Gelek silavên wî ji we re hene. Vê nameyê bo we û Heyder Begî şandiye, ku tê de dibêje, 'Hukmê biryara danîna Kurdistanê hatiye dayin. Şerî rawestînin. Zimanê Kurdî dê bibe zimanê resmî. Aborî tê cihêkirin. Hebûn û maden û sermayeya Kurdistanê dê ji bo Kurdistanê bêne xerckirin. Rêvebirên Kurdistanê wê hemû kud bin'."*

Di encamê de Heyder Begî baweriya xwe bi van gotinên vê heyeta Mistefa Kemal anî û bi van şertan qayil bû. Serhildan û cengê da rawestandî. Amojgariyê û gotinên heyeta hukumeta Enqerê ku digotin, ew hukmê xwe didin Kurdistanê, bi vî awayî kurd sar kirin û şerê Qoçgiriya dane rawestandin.

IV

Pîlana Loyd George

Dr. Nûrî Beg ku bi fermana Mistefa Kemalî ji zindanê hate berdan, hingê ew birin ber waliyê Sêwasê Reşîd Paşayî û walî jê re got ku *"Begê min, doktor. Tu mirovekî xwende û xwedî dîplomaya bilind î. Di warê ramyariya siyasî ya cîhanê de tu xwedî agahî yî. Ca di vê dema ku yewnanî êrîş dikin bi ser tirkên û hukumeta me ya millî de, ku ev hukumeta tirk û kurd e, tu ferq di nav*

me de nîn e, şîn û şahiya me yek e, gelo di demeke wisa de ev rewşa ye ku kurd xebera ewropîyan bikin serê xwe, bi hukumetê re şer bikin û doza cihêbûnê li me bikin?! Ma hûn ji bo avakirina hukumeta Kurdistanê şerê me dikin?!!"

Em binihêrin li pîlana Loyd George. Tirkên di pileyeke reş û tarî de nîşan dide û dibêje, 'Divêt ku ev reşî bikêrikê bête keritandin û spî bibe!' Ev zîlam niha wezîrê karê derve yê Brîtanyayê ye. Brîtanya û Amerîka û Fransa û Îtalya dibêjin, 'Ji Edirneyê heta bi Qafqasan, li naverasta Deryaya Reş em dê Ermenîstaneke Mezin durist bikin. Em dê Edirne û Stenbol û Dardanel (Çanakkale - R.L) û Ezmîrê jî bidin girek-yunan. Kurd û tirkên jî em dê bikine nokerên xwe...' Dê mizgeftên me ji xwe re bikine dêr. Nabe ku kurd jî mîna erebên ku bi gotina Lawrens Frîwyan kirin, ew jî bi ya wî bikin. Em, wek Tirkiye, baweriya me bi mafê kurdan heye û em dê mafên wan bidine wan. Piştî paqijkirina dijminan ji ser xaka welêt, bi fermana Mistefa Kemalî em dê xodmuxtariyê bidine Kurdistanê û "Büyük Millet Meclisi", yanî Meclisa Tirkiyê jî dayina van mafan qebûl dike, lewma jî pêwîst nake ku kurd şerê me bikin û meydanê li me teng bikin, çunke piştî şerê bi biyaniyan re dê her tişt bi îrade û xwestin û arezûya kurdan çêbibe.

Doktor, gelek xizmet û hezkirina te ji bo Tirkiyê heye, qîmeta te jî xuya ye, her tişt ji bo te amade ye, bi tenê kurdên ku şerê me dikin tu meyla wan meke..."

Li ser vê yekê Dr. Nûrî Begî ji her wextê zêdetir ji siyaseta Tirkiyê ket nav gumanan. Û çawa ku ji zindanê derketê derve bêhtir ji carên berê ket nav têkoşîna biserxistina Şoreşa Qoçgiriya.

Roja 13ê Adara 1921ê li gundê Boxaza Wêran serokê heyeta amojgariyê Şefîq Begî fermana Mistefa Kemal ji Dr. Nûrî û hevalên wî re xwend û bi awayekî dûrûdirêj behsa xodmuxtariyeta Kurdistanê ji wan re kir û gelek jî li dijî şerî qise kir. Hingê Dr. Nûrî Begî bersiva Şefîq Begî da û got ku *"Pêwîst e ku hûn dev ji tevgerên leşkerî û propagandayên reşkir û neheqiyên berdîn, mafên îdarî yên derbarê kurdan de belî bikin, ew xodmuxtariya ku hûn ji me re behsa wê dikin naxwe bi resmîyetê beyan bikin û bila Meclîsa Tirkîyê bi eşkerayî biryara wê bide û rojname binivîsin û bila biryara hukumeta Tirkîyê ya ji bo kurdan li tevayî cîhanê belav bibe. Ger na, em ji gotinan bawer nakin, çunke mêrkujî û talankirina zemanê osmanîyan her liber çav e!..."*

Vê axiftina Dr. Nûrî Begî tesîreke bi têhn li ser serkirdayetiya kurd kir û ev bawerî ji wan re çêbû ku rawestandina şerî ya ji hêla Heyder Begî ve baş nîn e û dê ev ji bo kurdan bibe destpêkirina rojên reş! Herwiha, pê re jî xwestin ku wê desteya amojgaran dîl bigirin, lêbelê dîsa jî roja 22ê Adara 1921ê endamên heyetê vegerandin Sêwasê, çunke ew mêvanên Heyder Begî bûn û dîlgirtina mêvanan eybeke mezin bû li bal kurdan. Di vê demê de hukumeta Tirkîyê jî, ji bo qirkirina kurdan xerîkî pîlaneke mezintir bû.

Leşkerên Tirk

Piştî guftugoyên Dr. Nûrî Begî, navendên artêşa Enqerê ketin nav tevgerê. Tabûra Siwarî-14. û Lîwaya-13. li pey hev şandin Sêwasê da ku bajarên Elezîz û Erzincan û Sêwasê ji xetereya êrîşên kurdan biparêzin.

Heyder Beg û Serkirdayên din ên Kurd

Di serî de pîlana wan a vê carê ev bû, ku ji Sêwasê bi Enqerê re bikevin têkiliyê, lêbelê Heyder Begî ji ber dilpakîya xwe bawerî bi soz û gotinên Mistefa Kemal anîbû, lewre jî bi vê qayil nebû ku kurd bi ser hukumeta Enqerê ve êrîş bikin. Ji ber vê yekê, Heyder Begî vê pîlana han derxistibû pêş.

Leşkerên Fransayê li Ruha û Eyntab û Aramê (Maraş?) saz bûbûn. Rawestiyabûn ku bi pêş ve werin, lêbelê kurdan nedixwest ku ew bêne nav Qoçgiriyan, çunke ji dora Eyntabê bigire heta bi Sêwasê ew herêm bi giştî ketibû jêrî desthilatiya Qoçgiriyan. Elî Şan Begzad, Izet Beg, Mehmûd Beg û Ezemet Aşkî, van her çar qehremanan serkirdayetiya şoreşgerên Qurîçay, Bilûcan, Zara, Hafîk û Sêwasê dikirin. Di hin deveran de jinên kurdan jî di nav şoreşgerên Qoçgiriyan de beşdarî dikirin; karê tedawîkirina birîndaran, temînkirin û amadekirina zexîreyê û heta ku şerê bi tîfing jî dikirin.

Di wan navçeyan de kurd bi giştî bi ser ketibûn û wan deveran bi giştî kiribûn jêr destê xwe. Şoreşgerên kurd di hatûçûnê de Alaya Kurd hildikirin û Marşa Dêrsimê ya Kurdayetiyê dixwendin, lewma jî eşqa têkoşina ji bo Kurdistanê li nav dilê hemû kurdên vê deverê vêdîket. Lêbelê, fransîzan ku dîtin kurdan şoreşeke bi rêkûpêk rakirine piyan û Alaya Kurd hildane hingê tirs kete dilê wan, lewre jî rabûn di bin re bi tirkên re ketin nav guftugoyan.

Kemalîyan di 18ê Adara 1921ê de li wîlayetên Trabzon û Gümüşxane û

Şebîn Qere Hesar û Sêwasê hereket dan destpêkirin. Ji ber ku kurdên navçeya Zamarîgê jî azadîxwaz bûn hingê hatûçûna di navbera bajarên Erzincan û Xarpêt û Kemaxê de qedexe kirin û têlên telefonê jî birrîn. Ji aliyê hukûmetê ve li bajarên Erzincan û Sêwas û Xarpêtê rewşa awarte hate îlankirin. Bi vî awayî li her derê û ji her aliyê ve kuştinê dest pê kir. Kurdan bi banga "Ya Heq! Ya Elî!" êrîş birin bi ser leşkerên tirk de û di nav vê hemû germahiya şerî de kurdan sirûda rizgariya Kurdistanê diqirîyan. Di 20ê Adarê de li navbera Zara û Qibulheyayê kurdan posteyeke huku- metê girt û dest danîn ser gelek belge û fermanên hukûmetê. Şerkerên Seyîd Hebas ku 100 tîfingçî bûn, ajotin bi ser leşkerên tirk de yê ku ber bi Kemaxê ve diçûn. Ev leşker li ber wan şikiya û 100 kes jê hatin kuştin û yê mayî ber bi Erzincanê ve vek- işyan.

Şeva 22ê Adarê şerkerên Zalim Çawîş û Îzet Begî bi ser navçeya Sincan a bi ser qezaya Dîwirekê ve girtin û şerkerên tirk ên li wir xwe dan dest û teslîm bûn. Bi vî awayî navçeyên Armûdan, Dîwirek û Çelinqayayê bi carekê de ketin jêrî destê kurdan. Leşkerên tirk di vî şerî de perîşan bûn û ketin bin destê kurdan.

Vêca, kemalîst dîsa ketin nav de- dolab û fenûfûtan; efûya giştî îlan kirin. Di vî şerî de kêm zêde tirkên Azerî jî alîkariya kurdan dikirin û li Meclîsê jî dest birin xwe.

General Nûredîn Paşa

Hukûmeta Enqerê vî navî lê kir û got, "Ev şerê ehmeqî û eşqiyatîyê ye..." Di 24ê Adara 1921ê de hukû- etê

general Nûredîn Paşa ku dijmînê ere- ban bû û bi vê yekê navê wî derketibû ku serê kurd ê bi xwîn tîne, kirin qumandanê artêşa ku êrîş dibir bi ser Qoçgiriyan de. Hukûmeta Enqerê desthilatî û selahiyeteke zêde dan destê Nûredîn Paşa. Û Nûredîn jî hema di dest de, dest bi kampanyayeke reşkir- inê kir û di beyanat û belavokên xwe de êrîşeke tund bire bi ser şoreşgerên kurd de û wan bi rêbirrî û eşqiyatîyê îtham kir. Herwiha, di beyannameyên xwe de wiha dida zanîn ku *"Qaşo kur- dên şoreşger li dijî dînê Îslamê ne û bi dijmin re hevkarîyê dikin û xwe spar- tine ermenan û pêwendîya wan bi dewletên biyanî yên wek Brîtanya û Fransa û Amerîka û Îtalya û Grêk re heye, ku wan jî li dijî hukûmeta tirk û Îslamê cebhe girêdane. Kurd ji bo avaki- rina hukûmeta Kurdistanê bi van dijmi- nan re hevkarîyê dikin, fîkr û edetên Ewropîyan rijandine nav xelkê Kurdistanê!..."* Bi vî awayî general Nûredîn Paşa ket nav faaliyetên propa- gandayê û li dijî şoreşa kurdayetîyê belavok belav kir û herwiha di van beyanat û belavokan de êrîş dibir bi ser kurdan de û wan tehdît dikir ku ger qaşo şoreşger belav nebin û neyên radest nebin, dê li hember hukûmetê tawanbar bêne hesibandin û cezayên giran li wan bête birrîn. Vê tundî û tûjiya ku general Nûredîn Paşa da nîşan û êrîşên ku dikir, wisa kir ku şoreşger bêhtir xwe li arezûya xwe bipêçin, çunke van êrîş û gefxwarinan kîna li nav dilê wan mezintir dikir. Û bi vê yekê hêzên hukûmetê jî xwe amade kirin ku komî ser hev bibin; her çi leşk- erek berda bûn cardin xistin bin çek û ji Sêwasê Alayîya Siwarî ya 54. çû Hesarê, ji Turhalê Mînalaya Siwarî ya

32. ligel cendirmе û mîlîsan ên ku zêdetirî 1000 kesî bûn, 2 bulug piyade û bataryayek topên çiyayî, pêk ve ajotin ser Refahiye. Di encama şerekî sext û bi xwîn de, di nav du rojan de gihajtin nav bajarê Refahiye.

Serkirdayetiya Giştî

General Nûredîn Paşayê xwînrej, piştî ku ji Yozgadê Mînalaya Siwarî ya 53. û ji Amasiyê bulugên êrîşê û 5 taxim bi tevî Alayîya Piyade ya 70. û 2 batarya top û gelek cendirmе û mîlîs di 25ê Adara 1921ê de şandin Sêwasê û ji Diyarbekir jî Alayîya Piyade û 4 top û 8 mîtralîyoz bi tevî bulugên cendirmeyan û 1000 mîlîsî ve şandin Sêwasê. Lêbelê, gelek di ser de neçû ku ev hêz tûşî şerkerên kurd bûn û kuştinê dest pê kir...

Bi kurtî, general Nûredîn Paşa ji bo ku dawî li şoreşa Kurd bîne, ji bo êrîşbirina bi ser Qoçgiriyan de bi giştî 2 hezar siwarî, 25 hezar piyade, 80 mîtralîyoz, çend hezar mîlîs û cendirmе bikar anîn.

Rizgariya Kurdistanê

Şoreşa Qoçgiriye ji bo rizgariya Kurdistanê bû û şoreşeke dijwar û bi xwîn bû. Ev şoreş du car rabû piya; cara yekem ji 3yê Kanûna navîn a 1920î heta bi Êlûla 1920an. Cara duyem jî, ji 24ê Sibata 1921î heta Hezîrana 1921an. Lêbelê, bi derxistina efûya giştî re di 5ê Hezîrana 1921ê de dawî lê hat.

2003" hatiye wergirtin. Di wê berhemê de mêjûya nivîsîna vê gotarê nehatiye diyarkirin. Lêbelê ji jînenîgariya wî dixuye ku Şaweys di dema Serhildana Qoçgiriye de, li gor gotina wî, di Cepheya Rojhilatê de bi rutbeya bînbaşitiyê di nav artêşa Tirkîye de wek efser cih girtiye (1920-1927) û ji vê nivîsa wî jî dixuye, ku wî ji nêz ve Serhildana Qoçgiriye şopandiye. Herwiha, Şaweys di serê vê gotara xwe de dibêje "Gelek ji serbazên tirk ku bi hoya kemalîstan şerê wan (kurdan) dikirin jî, lê bi wan xweş nebû ku di navbera gelê tirk û kurd de xwîn bête rijandin, çünke azadî û serxwebûna kurdan li ber wan jî hêja bû, lewma jî nedixwestin şerê wan bikin." Hingê mirov ji vê şîroveyê jî têdigihêje ku Şaweysî bi xwe di nav cepheya tirk de beşdarî şerê Qoçgiriye kiriye, yan jî wê demê di Cepheya Rojhilatê de, ku ew jî heman dever e, bûye. Lewma jî ewçend kîtekîten vê şoreşê karîbûye ji nêz ve bişopîne û dû re binivîse. (R. Lezgîn)

* Ev gotara Îsmail Heqî Şaweys ji kitêba "Jiyan û Berhemekanî Îsmail Heqî Şaweys, Çapxaney Wezaretî Perwerde, Hewlêr,

SÖMÜRGE YÖNETİMİ ALTINDAKİ SURİYE'DE KÜRTLER VE KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİ: SİYASET, KÜLTÜR VE KİMLİK

Doğu ve Afrika Araştırmaları Okulu
Londra Üniversitesi
Nelida Fuccaro

İngilizceden çeviren: **Zeri İnanç**

Fransız sömürge yönetimi (1921-46) altında Suriye'deki Kürt toplulukları, Kürtlerin siyasal ve kültürel self-determinasyonu konusunda 1920'lerin sonlarında bölgede zemin kazanan yeni fikirler karşısında farklı davranışlar sergilediler. Bu bir yanıyla, Suriye topraklarında dağınık bir halde bulunan Kürt yerleşim alanlarının farklı jeopolitik ve sosyo-ekonomik gerçekliklerinin bir yansımasıydı. Öte yandan, sömürgeci Fransa'nın ulusal ve uluslararası kaygılarıyla (özellikle Kemalist Türkiye ile ve Suriye milliyetçileri ile olan ilişkileriyle) ilintili birçok faktör, farklı Kürt toplulukları arasında bölünmelerin ve birbiriyle çatışan bağılıkların ortaya çıkmasına neden oldu. Uzun süren Fransız sömürge yönetimi ve yerel ulusal bir hükümet kurulmasının görece yavaş ve sorunlu olması (en azından komşu Türkiye ve Irak'a nazaran), Suriyeli Kürtlerin bazı kesimlerinin, özellikle de ülkenin kuzeydoğu kırsal bölgelerinde yaşayanların, 1930'ların sonlarına kadar otonomi planları yapmaya devam etmelerine neden oldu.

Suriyeli Kürtler arasında ulusal bilincin artması önemli oranda Türkiye'de yaşayan Kürtleri etkileyen gelişmelere dayanıyordu ve bu bilinç öncelikle 1925'ten sonra Türkiye'den Suriye'ye göç eden *Kürt göçmenleri* arasında gelişti. Bu nedenle Suriye'de gelişen Kürt milliyetçiliği, 1920'lerde Türkiye'de olağandışı bir büyüme gösteren devlet milliyetçiliğiyle sıkı sıkıya ilişkilidir. Ancak, uzun vadede büyüyen bu milliyetçiliğe rağmen asıl olarak

Suriye'de gelişen ve kabul gören Arap milliyetçiliği, Kürt milliyetçilerinin emelleri karşısında daha güçlü bir rakip olduğunu göstermiştir.

Suriyeli Arap milliyetçilerinin önderlik ettiği bağımsızlık hareketinin büyümesi, yeni kurulan sömürge Suriye devletindeki siyasi gelişmelerin çeşitli aşamalarında belirleyici bir etki yarattı. Fransa, mandacı güç olarak politikalarını buna göre yeniden şekillendirdi ama özellikle kırsal bölgelerdeki yerel nüfusun Sünni ve/veya Arap olmayan farklı kimliklerini teşvik etmeye devam etti. Dürziler, Aleviler ve Hıristiyanlar gibi toplulukların desteklenmesi, Suriye'nin belli başlı şehirlerinin güçlü milliyetçi kalelere dönüşmesini büyük oranda engelledi.¹ Suriye'de etnik siyasetin gelişmesinde Kürt sorununun rolü ve sömürge yönetiminin Kürtlerin siyasi ve ideolojik örgütlenmesini nasıl etkilediği halen net değildir.² Aşağıda, Arap milliyetçiliğini tırmandıran ve merkezi devlet gücünü giderek artıran sömürge yönetimi koşullarında, Suriye'deki Kürt milliyetçiliğinin gelişimini ve özgül bir Kürt kimliğinin oluşumu açısından sonuçlarını ele alacağım.

SURİYE KÜRTLERİ: FRANSIZ MANDASI ALTINDA BİRLİK VE ÇEŞİTLİLİK

1943 yılı nüfus istatistiklerine göre Suriye'de yaşayan Kürtler, Suriye'nin toplam nüfusunun %7,5-8'ini oluşturuyordu. Kürt toplumu, 22.000'i muhtemelen Türkiye'den iltica edenlerden oluşan 200.000-220.000 arasında bir nüfusa sahipti.³ Bu mültecilerin çoğunluğu, Kürt ve Nakşibendi bir dini lider olan Palu'lu Şeyh Said'in önderliğinde Türkiye'nin doğusunda ortaya çıkan 1925'teki Kürt isyanının başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra Suriye'ye yerleştiler. Güçlü milliyetçi özellikler taşıyan bu başkaldırı, Türk

¹ P.Khoury, *Syria and the French Mandat. The Politics of Arab Nationalism* (London: I.B. Tauris, 1987). Khoury'nin kitabı, özellikle Arap milliyetçiliğinin gelişimi ve Fransız-Suriye ilişkileri konusunda manda yönetimi altındaki Suriye'ye ilişkin en iyi araştırmadır.

² P. Randot'un "Les Kurdes de Syrie" (La France méditerranéenne et at africaine ¼ (1938): 81-126) adlı çalışması dışında, iki savaş arası dönemde Suriye Kürtlerini ele alan başka bir eser yoktur.

³ Manda dönemine ilişkin nüfus istatistikleriyle ilgili temel kaynaklar şunlardır: "Les Kurdes du Levant Français", (1945 c.a), p. 12, Archives Diplomatiques Nantes (buradan sonra BEY olarak anılacaktır), BEY 1364; Randot, "Les Kurdes de Syrie", 98; Capt. Larrieste "Notice sur les Tribus Kurdes du Kurd-Dagh", n.d, 51 pp., Mémoires en stage. Centre des Hautes Etudes Administratives sur l'Afrique et l'Asie Modernes (buradan sonra CHEAM olarak anılacaktır), CHEAM n. 637; S.J. Poidebard, "Rapport établi par le Père Poidebard S.J. sur la situation des réfugiés Kurdes en Haute-Djezireh (Octobre 1927)", Direction du Service des Renseignements du Levant, 20-1-1928, n. 327/K2, BEY 569. Ayrıca bkz., Khoury'nin *Syria and French Mandate*, 12'deki 'Breakdown of Urban and Rural Population of Syria by Muhafaza (1943)' eserindeki 1-2. tablolar. Suriye'deki Kürt toplumu ile ilgili en son tahminler için bakınız M. Nazdar'ın "A People without a Country. The Kurds and Kurdistan, ed. G. Chailand (London: Zed Books, 1993, 2nd. Ed), 194))" adlı kitapta yer alan yazısı "The Kurds in Syria".

devletini derinden sarstı ve Kemalistlerin Kürt nüfusa yönelik baskıcı politikalarının artmasında belirleyici oldu.⁴

Kadim zamanlardan beri Suriye'nin kuzeyinde yaşayan Kürtler arasında büyük oranda Türkiye ve Irak Kürdistanı'ndan gelmiş olan göçmen topluluklar da vardı. Kürt aşiretlerinin zorla göç ettirilmeleri ve Mekke'ye giden Hac yolunun korunması için Kürt askeri birliklerinin oluşturulması nedeniyle Suriye'de, özellikle de Şam'da yaşayan Kürtlerin sayısı Osmanlı döneminde hatırı sayılır ölçüde arttı.⁵ I. Dünya Savaşı'ndan sonra bölgede devlet sisteminin oluşturulması ve Fransa ile Kemalist Türkiye arasında yapılan 1921 tarihli Londra Anlaşması'nın ardından Suriye-Türkiye sınırının belirlenmesi, özellikle kuzeydeki Kürt bölgelerini etkiledi. Bu yeni sınır anlaşması sonucunda, kuzeydoğuda bulunan Yukarı Cezire'nin ve Jarablus bölgesinin Kürt olan kesimlerinin, Türkiye Kürdistanı dağlarıyla ve Türkiye'ye dahil edilen Cezire b. 'Umar*, Mardin, Nusaybin ve Urfa'nın ana merkezleriyle bağlantısı kesildi. Bölgede mevsimsel göçlere alışkın çok sayıda Kürt aşireti, göçebelik özelliklerini ve yaşama biçimlerini değiştirmeye zorlandılar. Buna karşın, asıl olarak yoğun bir sosyo-ekonomik birim oluşturması nedeniyle Cebel Ekrad (Türkçe'de Kürt Dağı) olarak bilinen kuzeybatıdaki Kürt bölgesi, bütünüyle Suriye'ye dahil edildi. Bu bölge, kendi çevresine göre coğrafi bakımdan farklı ve yüzyıllardır çoğunluğu yerleşik tarımla uğraşan Kürt aşiretlerinin yaşadıkları bir yerdirdi.⁶

Fransız mandası döneminde, kuzey Suriye'deki Kürt nüfusu etkileyen en önemli sosyo-ekonomik değişimler, Suriye-Türkiye sınırının (1929'da uluslararası anlaşma ile düzenlendi) oluşturulmasıyla başlatılan ve Fransa'nın Cezire'yi tarımsal sömürge haline getirme planlarıyla büyük ölçüde teşvik edilen geniş kapsamlı bir yerleşik hayata geçiş süreci sonunda gerçekleşti. Bu sömürgeleştirme süreci, kuzey Suriye'nin 1920-1930 yılları arasında askeri olarak işgal edilmesiyle birlikte gerçekleştirildi. Bu, göçebeliliğin yaygın olması ve I. Dünya Savaşı'ndaki askeri operasyonların neden olduğu tahribat nedeniyle zarar görmüş bölgede, geniş çaplı bir yeniden yerleştirme yapılmasını gerektiriyordu. Ayrıca, Cezire'nin tarımsal yönden gelişmesi için, 1919'dan sonra Türk yönetimi altına giren bölgedeki geleneksel pazar yerlerinin kaybedilmiş

⁴ Şeyh Said Ayaklanması için bakınız: R. Olson, *The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion, 1880-1925*, (Austin: University of Texas press, 1989); M. Van Bruinessen, "Popular Islam, Kurdish Nationalism and Rural Revolt: The Rebellion of Sheikh Said in Turkey (1925)" in *Religion and Rural revolt*, eds. J.M. Back/G. Benecke (Manchester: 1990)

⁵ Randot, "Les Kurdes de Syrie", 90-97; Nazdar, "The Kurds in Syria", 196-198; "Les Kurdes de Syrie. Etude de un informateur", n.d., n.n., BEY 569.

* Ceziretül bin Omer, bugünkü Cizre (ç.n)

⁶ 1940'a gelindiğinde Yukarı Cezire'de yaklaşık 80.000, Jarablus bölgesinde 60.000, Cebel Ekrad'da 60.000, Şam'da 20.000, Suriye ve Lübnan'ın başlıca şehirlerinde (Beyrut, Homs, Hama ve Halep) 10.000 Kürt yaşıyordu. "Les Kurdes du Levant Français" (1940 c.a), p. 12, BEY 1364

olmasını telafi edecek yeni ticari merkezlerin oluşturulması da gerekiyordu. Bu nedenle Fransız askeri yetkililer 1920'lerde, bölgenin idari ve ekonomik merkezleri haline gelen Haseka ve Kamışlı kasabalarını kurdular.⁷ Kuzeydoğudaki Kürt göçebe nüfusun yerleşik hayata geçiş süreci 1932'ye kadar büyük bir ilerleme kaydetti, sadece iki aşiret Türkiye ve Irak'a yaptıkları mevsimsel göçlere devam etti: tarımsal yerleşim alanlarının kıyılarında yaşayan Milli ve Miran konfederasyonları.⁸

Buradaki kentli ve köylü Kürtler arasında kültürel bakımdan açık bir fark vardı. Şehirlerde yaşayan Kürtlerin çoğu, özellikle de Osmanlı askeri ve idari oluşumunun bir parçası olarak, yüzyıllardır Arap kent kültürü ve toplumuna entegre olmuş topluluklara mensuptular. Suriye'nin en büyük ve en önemli Kürt kent yerleşim alanı olan Şam'da, Kürt nüfusun % 40'ı tamamen Araplaşmıştı.⁹ Ünlü düşünür ve Arap milliyetçisi Muhammed Kurd Ali ve 1936'da Suriye Komünist Partisi'ni kuran Halid Bekdaş gibi önemli şahsiyetler, bu Kürtlerdendi.¹⁰ Dolayısıyla, Cezire veya Cebel Ekrad'da yaşayan Kürt aşiretlerinin, özellikle sosyo-ekonomik ve siyasi farklılıkların çok belirgin olması nedeniyle, kendilerini Suriye'deki Kürt kentli kültürü ile özdeşleştirmeleri zordu. Kuzeyin kırsal kesiminde hızlanmakta olan yerleşik hayata geçiş süreci,

⁷ Suriye'nin kuzeydoğusundaki gelişmeler için bkz. L. Dilleman, "Les Français en haute-Djezireh 1919-1939", *Revue Française d'Histoire d'Outre-Mer*, 66 (1979): 33-58; L. Dilleman, "Les Français en haute-Djezireh. Une réussite ignorée en marge de l'échec Syrien", n.d., 70 pp., CHEAM n. 50538. C. Velud, *Une expérience d'administration régionale en Syrie durant le mandat Français. Conquête, colonisation et mise en valeur de la Çazira, 1920-1936*, Doctorate (Université Lumière Lyon 2: 1991). 1930 yılında kuzeydoğu Suriye'nin işgali tamamlandığında Fransızlar, başkenti Haseka olmak üzere Cezire sancağı oluşturdular. Decree n. 2392 19 Sept. 1930, **British Air Ministry Files**- İngiliz Hava Bakanlığı Dosyaları (buradan itibaren AIR), AIR 23/94.

⁸ Yukarı Cezire'de yerleşik hayata geçiş süreci ve bunun sosyo-ekonomik sonuçları için bkz: R. Montagne, "Quelques aspect du peuplement du haute-Djezireh", *Bulletin d'Etudes Orientales* 2 (1932): 53-56 ve C. Velud, "Régime des terres et structures agraires en Jézireh syrienne durant la première moitié du vingtième siècle" in *Terroirs et Sociétés au Maghreb et au Moyen Orient, Séminaire IRMAC 1983-1984* ve *table ronde franco-américaine CNRS/NSF, Lyon Juin 1984* (Lyon: Maison d'Orient, 1987), 161-194.

⁹ Osmanlı döneminde Kürtlerin Şam'ın askeri ve idari örgütlenmesindeki rolü için bkz: Z. Ghazzal, *L'Economie Politique de Damas durant le XIXe siècle. Structures traditionnelles et capitalisme*, (Damascus: 1993), 22; 50-51; 162 ve L. Schatkowski Schilicher, *Families in Politics. Damascene factions and estates of the 18th and 19th centuries*, (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1985), 147-152; 160-165; 167-168. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Şam Kürtleri için bakınız N. Fuccaro, "Fransız Mandası Döneminde Şam Kürtleri", Kürtler ve Şehir adlı Uluslararası Konferansa sunulan tebliğ, Sevr 19/20/21 Eylül 1996.

¹⁰ Komünist Parti 1930'ların sonlarında, özellikle Şam'da, Araplaşmış birçok Kürdün ilgisini çekti. Özellikle hükümet çevrelerinin, şehrin Kürt nüfusu üzerindeki komünist etkiden korktuğu 1946 yılına kadar, partiye üyelik hatırı sayılır bir şekilde artmıştı. Khoury, *Syria and French Mandate*, 309; Abd Allah Hanna, *al-Haraka al-'Ummaliya fi Suriya wa Lubnan*, (Damascus: 1973); *Extracts from 1946 Intelligence Reports, Foreign Office Correspondence* (buradan itibaren FO), FO 371/52874 E 3453. Bekdaş'ın hayatı ve siyasi eğilimleri için bkz: H. Batatu, *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq*, (Princeton University Press, 1978), 581-586.

birçok Kürt aşiret mensubu ile toprakları arasında sürekli bir ilişkinin doğmasını beraberinde getirdi ve böylece Kürt yerleşim alanlarında, bir anlamda sosyo-ekonomik birliği empoze edici bir etki yarattı. Ayrıca, hemen hemen tamamı Kürtlerden oluşan Cebel Ekrad dışında, Kürtlerin yanı sıra çok sayıda Bedevi Arap, Gürcü, Türkmen, Hristiyan ve Yahudi'den oluşan yerel nüfusun karma etnik ve dinsel kompozisyonu, özellikle ortak kültürel pratiklerin gelişmesi bakımından topluluk sınırlarının aşılabilir olmasına büyük bir katkı sağladı.

Kürtler arasında dinsel aidiyet büyük bir çeşitlilik arz ettiğinden Suriye'deki Kürt kültürel değerlerinin değişmez göstergesi sadece Kürt dilidir. Özellikle kentlerde yaşayan Sünni-Müslüman çoğunluğun yanı sıra, Cezire'de önemli oranda Hristiyan, Yahudi ve Yezidi nüfusu vardı.¹¹ 1950'lerin başlarındaki Suriye kaynakları, 1940'ların başında Suriye nüfusunun % 8,5'inin, çoğunluğu Kurmanci lehçesi olmak üzere Kürtçe konuştuğunu göstermektedir. Bu oran, daha önceki dönemlerde Fransız istatistiklerinde belirtilen etnik Kürt oranından (%7,5-8) biraz daha fazladır. Bu sapma, kaynakların farklı olmasıyla açıklanabilirse de, nüfus sayımlarını yapan Fransızların, etnik kökeni Kürt olan ve Kürtçe konuşan çok sayıda Hristiyan ve Yahudi'nin Kürt etnik aidiyetin bilmiyor olması da rakamlardaki bu farklılığı açıklayıcı olabilir.¹²

Suriye Kürtlerinin Fransız manda yönetimine ilişkin siyasi tutumu, kuzeyin kırsal alanlarında güçlü olan aşiretsel ve dinsel bağlılığa yansdı. 1920'lerin başlarında, Fransızlar bölgeyi işgal ettiklerinde, Türkiye'den gelen Kemalist ve pan-Islamcı propaganda aşiretler arasında karışıklıklara neden oldu. Şam'daki yerel Kürt toplulukları, Fransız yönetimini genel olarak memnuniyetle karşıladılar. 1918-20 arasında Suriye'de kısa süreli bir Arap yönetimi oluşturan Kral Faysal ve destekçileri, önceki Osmanlı yönetimiyle yakın ilişkileri ve bunun sonucu olarak savaş boyunca Osmanlı taraftarı duruşları nedeniyle Kürtlere büyük bir şüphe ile bakmışlardı. Doğal olarak, Şam Kürtleri bu rejim değişikliğinden hoşnut oldular.¹³

HOYBUN VE ERMENİLER, 1927-1932

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Suriye'de örgütlü Kürt ulusal propagandasının ortaya çıkışı, merkez komitesi Beyrut'ta olmak üzere Şam, Halep,

¹¹ Oriente Moderno, 18 (1938), 121.

¹² Khoury, Syria and French Mandate, 15; "Les Kurdes du Levant Français", 12, BEY 1364. Hristiyanlar, Heverkan aşiret konfederasyonunda olduğu gibi, ya Kürt aşiretleriyle bütünleşmiş bir hayat sürdüler ya da yüzyıllarca Kürt toplumuyla yakın ilişkiler içinde oldular.

¹³ 'Les Kurdes de Syrie. Etude de un informateur', n.d, n.n., p.10, Bey 569.

Haseka'nın yanı sıra Türkiye, Irak, Paris, Londra ve Detroit'te¹⁴ şubeleri bulunan Kürt milliyetçi örgütü Hoybun'un 1927 yılında kurulmasıyla aynı dönemde oldu. Hoybun, entelektüeller, eski Osmanlı memurları ve aşiret şefleri olmak üzere, farklı geçmişlere sahip Kürt milliyetçilerini bir araya getirdi. Liderlik kadrosunda, Kürt-Kemalist ilişkilerinin Palu'lu Şeyh Said önderliğindeki büyük Kürt isyanının ardından bozulması nedeniyle 1925'ten sonra Türkiye'den gelip Suriye'ye yerleşen çok sayıda Kürt milliyetçisi vardı. Bu kişiler arasında, 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı yönetimine başkaldıran Botan Kürt prensliğinin son emiri Bedir Han Bey'in torunları olan üç kardeş; Celadet, Kamuran ve Süreyya Bedir Han vardı. Milliyetçi mitolojide halen Kürt milliyetçiliğinin babası sayılan Bedir Han Bey'in torunları, 1908'de İstanbul'da kurulan ilk milliyetçi örgüt olan Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin¹⁵ destekleyicilerinden biri olan babaları Emin* Ali Bedir Han'ın etkisi altında kalarak Kürt ulusal hareketinin gelişim sürecine katıldıkları Osmanlı Türkiye'sinde eğitim görmüşlerdi. Hoybun'un diğer kurucuları arasında, daha sonra Hoybun'un daimi komite üyesi¹⁶ olan ve 1920'de Emin Ali Bedirhan'ın İstanbul'da kurmuş olduğu Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti'nin eski genel sekreteri Memduh Selim Bey gibi, Türkiye'de Bedirhanların çevresince yürütülen faaliyetlere katılmış çok sayıda milliyetçi vardı. Hoybun taraftarları, Hoybun'un daha önce Türkiye'de faaliyet gösteren bütün Kürt milliyetçi örgütlerini bir araya getiren bir örgüt olduğunu iddia etmiş olsalar da bu örgütün, mensupları 1919'dan beri bağımsız bir Kürdistan fikrini desteklemiş olan Bedir Han ailesinin siyasi faaliyetlerinin devamını temsil ettiği açıktır.¹⁷

¹⁴ Hoybun, Türkiye'de Mardin, Diyarbakır, Şirvan ve Siirt'te faaliyet gösterdi. Hoybun, başta Kerkük, Süleymaniye, Zaho ve Rewanduz olmak üzere Kürt bölgelerinde çok aktif olmasına rağmen, Irak'taki ana merkezi Bağdat idi. "Activité Kurde", report from Sûreté Générale Kamechlie to Sûreté Générale Aleppo, 17-9-1931, n. 777/S.G.K., pp.3-4, BEY 571; secret correspondence from Special Service Officers Mosul to Air Staff Intelligence Hinaidi, 29-10-1930, ref.: I/M/33, AIR 23/418; memo from Special Service Officer Suleymani to Air Staff Intelligence Baghdad, 10-9-1928, ref.: I/36, AIR 23/414; secret memo from Special Service Officer Suleymani to Air Staff Intelligence Baghdad, 1-5-1929, ref.: I/36, AIR 23/415.

¹⁵ Mehmet Tayfun "Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti" Kürtler ve Kent adlı uluslararası konferansa sunulan tebliğ, Sevr 19/20/21 Eylül 1996; C. Kutschera, Le Mouvement National Kurde, (Paris: Flammarion, 1979), 13-16: 20-22; C. J. Edmonds, "Kurdish Nationalism", Journal of Contemporary History, 6/1 (1971), 89; "Celadet Bey (Bedr Khan)", note inl in AIR 23/413.

* İngilizce metinde "Emir Ali Bedir Han" olarak geçiyor, ancak metinde verilen bilgiler doğrultusunda söz konusu kişinin Emin Ali Bedir Han olduğu anlaşıyor (ç.n.).

¹⁶ "Activité Kurde", report from Sûreté Générale Kamechlie to Sûreté Générale Aleppo, 17-9-1931, n. 777/S.G.K., pp.3-4, Bey 571; "Note sur la question Kurde", 1-9-1929, chp. 7, BEY 569; Kürt-Ermeni Milliyetçilerinin listesi, Iraklı olmayanlar dahil, FO 371/13759. Kutschera, le Mouvement, 32.

¹⁷ Hoybun'un merkez komitesine göre bu, partiye katılan dört milliyetçi örgütten üçünün yapısından açıkça anlaşılmaktadır: Kürdistan Teali, Teşkilatı İctimaiye ve 1918 yılında Süreyya Bedirhan tarafından Kahire'de kurulan Kürdistan Bağımsızlık Komitesi. Bu gruplardan dördüncüsü olan Kürt Millet Fırkası hakkında ne yazık ki bilgi yoktur. "Activité Kurde" report from Sûreté Générale Kamechlie to Sûreté Générale Aleppo, 17-9-1931, n.777/S.G.K., BEY 571; B. Chirguh (Sureya Bedr Khan), La Question Kurde ses origines et ses causes, Publication de la Ligue Natonale Kurde Hoybun n.6, (Cairo: 1930), 35.

Hoybun'un kurulması, Kürt milliyetçiliğinin gelişiminde yeni bir aşamaya

gelindiğine işaret ediyordu. Hoybun öncelikle, Türkiye Kürdistanı'nın Ağrı Dağı'nda oluşturulmuş ve çeşitli Kürt bölgelerinden gelen aşiret mensuplarına gerilla savaş birlikleri olarak eğitim veren askeri bir örgütlenmenin, Kürt Birlikleri Genel Kumandanlığı'nın siyasi ve propaganda bürosu olarak tasarlandı. Kumandanlığın temel hedefi, Osmanlı ordusunda eskiden komutanlık yapmış olan General Ihsan Nuri Paşa liderliğinde Türk hükümetine karşı genel bir isyan çıkarmaktı. Bu nedenle 1927-32 yılları arasında Hoybun'un Suriye, Türkiye ve Irak'daki tüm faaliyetleri, Kürt aşiretlerini Ağrı İsyanı için harekete geçirme çabası kapsamında değerlendirilmelidir. 1927'de, Hoybun'un kurulmasından kısa bir süre sonra Ihsan Nuri Paşa, Türk hükümetine karşı askeri operasyonlar düzenlemeye başladı ve bu, 1928'de Ağrı Kürt Cumhuriyeti'nin kurulması ile sonuçlandı. Ancak, Türk Ordusu 1930'da isyanı bastırdı ve isyanın askeri lideri Ihsan Nuri Paşa İran'a sığınmak zorunda kaldı.¹⁸

Ağrı isyanı başarısızlıkla sonuçlanmış olsa da Hoybun, Kürt aşiretlerinin milliyetçi potansiyelini en üst düzeye çıkarmak için geniş çaplı bir propaganda faaliyeti yürüten ve aşiretler-üstü bir askeri örgütlenme oluşturmaya çalışan ilk Kürt milliyetçi örgütü idi. 1927'den önce, Kürt milliyetçileri daha yerel birlikler oluşturma eğilimindeydiler ve Kürt aşiret isyanları örgütlenme çabaları oldukça marjinal faaliyetlerdi. Hoybun'un desteklediği bu yeni "gerilla" ideolojisinin belirli bir ölçüde Kürtlere modern milliyetçi örgütlenmenin dilini tanıtan Latin Amerika bağımsızlık hareketlerinden ilham almış olması muhtemeldir.¹⁹

Ermeni milliyetçiliği, Hoybun'un faaliyetleri ve daha sonra Suriye'de Kürt milliyetçiliğinin genel gelişimi üzerinde özellikle etkili olmuştur. Ermeni milliyetçi örgütlerinin Türkiye'de yıllarca sürdürdükleri yeraltı faaliyetlerinden sonra Suriye topraklarında ortaya çıkmaya başlamalarıyla Suriye, 1920'lerin ortalarında Ermeni milliyetçi propagandasının yatağı haline geldi. Dahası, 1921-25 arasında Kemalistlerin artan baskıları sonucunda yaklaşık 55.000 Ermeni Türkiye'den Suriye'ye gitti. Halep'deki Ermeni milliyetçi partilerinden biri olan Taşnak, Hoybun'un 1927'de kurulmasından itibaren bu partinin siyasi yapısının inşasına büyük katkı sağladı ve Ağrı'daki Kürtlere gerekli mali, siyasi ve lojistik yardımda bulunarak bu Kürt örgütünün Suriye'deki faaliyetlerini destekledi.²⁰

18 Chirguh, La question Kurde, 34-35; General Ihsan Nuri Pasha, La revolte de l'agri Dagh 'Ararat', (Geneva: Editions Kurdes Genève, 1986).

19 ABD'de yaşayan çok sayıda Kürt topluluğuna yönelik Hoybun propagandasında örgütün askeri eylemliliği "herkesin kendi geleceğini belirleme hakkı" şeklinde tanımlanan bir "bağımsızlık savaşı" olarak adlandırılmıştır, 'Abd al Sattar Tahir Sharif, al-Jam'iyat wa al-Munazzamat al-Kurdiyya fi nisf qarn, (1908-1958), (Baghdad: 1979), 72.

20 Terrier, "L'Armenie set les Armeniens", February 1931, 77 pp., p.24-26, 60, 71-73, CHEAM n.61; "Notes of the Kurdish and Armenian question", by M. Protch chef de la Sûreté at Aleppo" n.d, n.n., AIR 23/414; "Activité Kurde", report from Sûreté Générale Kamechlie to Sûreté Générale Aleppo, 17-9-1931, n. 777/S.G.K, p.5-8, BEY 571. Suriye'deki Taşnak Partisi'nin liderlerinden biri ve daha önce Osmanlı parlamentosunun üyesi olan Hırac Papazyan Hoybun'un Halep şubesinin daimi üyesi oldu ve 1928'den itibaren örgütün Celadet Bedirhan'dan sonraki en etkin ikinci üyesi konumundaydı.

Suriye'de siyasal düzlemdeki bu Kürt-Ermeni ittifakı, 1919 Versay Barış Konferansı'nda Kürt ve Ermeni milliyetçileri arasında kurulan ilişkilerin gelişmesi anlamına geliyordu. I. Dünya Savaşı'ndan sonra, iki toplum yoğun bir şekilde, kendi bağımsız devletlerini kurma temelinde işbirliğine gitmek için ortak zeminler bulma çabası içine girmişlerdi. Bununla birlikte bu ittifak, iki toplumun toprak taleplerinde aynı bölgelerin olması ve 1919-22 arasında Kemalistlerin Kürt aşiretleri arasında sürdürdükleri ve Kurtuluş Savaşı'nda birçok Kürdün desteğini almakta başarılı olan geniş çaplı pan-Islamcı propaganda nedeniyle her iki tarafta da yoğun bir tepkiyle karşılanmıştı. Dahası, Kürtlerin 1894-95 ve 1914 Ermeni katliamlarına katılmış olmaları hâlâ iki toplum arasında nefret duygularının oluşmasına neden oluyordu.²¹ Suriye'deki Taşnak Partisi'nin kalesi olan Halep, kısa sürede Hoybun ve Taşnak'ın ortak faaliyetlerinin ve sonuç olarak Kürtlerin çoğunluğunun yaşadığı Kuzey Suriye'nin kırsal bölgelerinde Kürt milliyetçi propagandasının yayılmasının ana merkezi haline geldi.²²

AŞİRET MILLİYETÇİLİĞİ

Kent kökenli ve güçlü ideolojik bileşenlere sahip bir hareket olmakla birlikte Hoybun liderliği Kürdistan'ın aşiret toplumunda "milliyetçi" eğitimin önemine şiddetle inandığından, temel odak noktası, aşiretler arasında ulusal bilincin geliştirilmesiydi. Aşağıda belirtilen hususların da ortaya koyduğu gibi, bu örgüt Ağrı hareketine askeri destek sağlamada, özellikle de aşiret unsurlarını harekete geçirmede başarısız oldu. Birincisi, sıkı sınır kontrolleri, hem Suriye hem de Irak'tan aşiret mensubu büyük grupların askeri operasyonların olduğu bölgeye ulaşmalarını engelledi. Hoybun'un güçlü anti-Kemalist tonlar taşıyan propagandası Fransız ve İngiliz manda yönetimlerini alarma geçirdi. 1928'de Fransız Yüksek Komiserliği tarafından desteklenen İngiliz manda yönetimi, özellikle de Celadet Bedir Han'ın Haziran başlarında Bağdat'ı ziyaretinden sonra, Kürt-Ermeni hareketinin faaliyetlerine karışmış olmalarından şüphelenilen Suriye vatandaşlarının Irak'a geçişinde

²¹ Ermenilerin Hoybun'a katılımı, Hamit Bozarslan'ın belirttiği gibi, bir ölçüde iki toplum arasında gecikmiş bir uzlaşma anlamına geliyordu. Ancak, en azından Suriye'deki faaliyetleri bakımından Hoybun'un ne ölçüde bir Kürt-Ermeni örgütü olduğu net değildir. Her ne kadar Hoybun'un Suriye'de gelişmesinde Ermeniler önemli bir rol oynamışlarsa da, genel kanı, yerel Kürt aşiretleri arasındaki propaganda faaliyetlerinin örgütün adıyla yürütülmediğidir. Taşnak'ın Hoybun'un faaliyetlerine katılması, Ermeni milliyetçilerinin gelecekte Ağrı Dağı bölgesinde oluşturulacak, Sovyet Ermenistanı ile sınır komşusu bir Kürt devletinde etkin bir pozisyon ekle etme umudu biçiminde açıklanabilir. Oysa 1923 yılında Taşnak anti-Böşevik etkinlikleri nedeniyle Sovyet Ermenistanında yasaklanmıştı. H. Bozarslan, "Remarques sur l'histoire des relations kurdo-arméniennes" The Journal of Kurdish Studies 1(1995): 65-69; C.J. Walken, Armenia. The Survival of a Nation (London: Routledge, 1980), 341; 351-353.

²² Taşnak Partisi, 1931 yılında yaklaşık 40.000 mülteci ile Suriye'deki en büyük Ermeni grubunu oluşturan Halep Ermeni toplumundan büyük bir taraftar kitlesine sahipti. Terrier, "L'Armenia set les Armeniens", February 1931, 77pp., p.37, CHEAM n.61.

sağlanan bütün imtiyazlı vizeleri durdurmaya karar verdi.²³ İkincisi, aşirete sadakatin aksine ulusal sadakati geliştiren fikirleri -hele de bu fikirler Ermenileri de kapsayan bir ulusal proje olarak sunuluyorsa- aşiretlerin anılması ve kabul etmesi zordu. Üçüncüsü, Hoybun propagandası, merkezi bir askeri örgütlenmenin kontrolü altında bir Kürt silahlı mücadelesinin geliştirilmesine vurgu yapıyordu. Doğal olarak birçok aşiret lideri, hem kendi aşiretleri içinde hem de aşiretler arası ilişkilerinde otoritelerine meşruiyet kazandıran askeri konulardaki merkezi rollerinden vazgeçmek istemiyorlardı.

Buna rağmen Hoybun'un, ana merkezleri olan Şam, Halep ve Haseka'dan kırsal bölgelere ulaşması görece daha kolay olduğundan örgütün propagandası 1927-30 yıllarında birçok Suriyeli aşiret arasında yaygınlık kazandı. Güçlü anti-Türk ve anti-Kemalist niteliği dikkate alındığında bu propaganda, özellikle Türkiye'den gelen Kürt göçmen nüfusa cazip geliyordu. Fransızlar, birçok bölgede, özellikle de daimi bir yönetim kurulabilmesi için güçlü bir yerel desteğe ihtiyaç duydukları Cezire'de Kürt milliyetçilerinin faaliyetlerine çoğu zaman göz yumdular. Hoybun Irak'ta daha az başarılıydı çünkü hem aşiret hem de kent çevrelerinde Kürt nüfusun önemli bir bölümü, Irak'ta Kürt haklarının tanınması için Büyük Britanya'yı en iyi seçenek olarak görme eğilimindeydiler.²⁴ Hoybun'un savunduğu milliyetçi fikirler, büyük ölçüde Batı liberal düşüncesinden yoğun olarak etkilenen entelektüel çevrelerden geliyordu. Kürt entelijensiyasının emellerini ifade eden bu fikirler, kendi aşiretleri, köyleri ve aşirete ilişkin konularla sınırlı bir ufka sahip aşiret mensupları tarafından kolayca anlaşılamıyordu. Dolayısıyla, aşiret mensupları ve aşiret liderlerinin isteklerine daha duyarlı bir yaklaşım için Hoybun'un miliyetçi mesajlarının daha yerel düzeydeki konulara uygun hale getirilmesi gerekiyordu. Sonuç olarak, Suriye'de yaşayan etkili aşiret şeflerinin desteği, Hoybun'un kırsal bölgelerde, özellikle de Cezire'de yürüttüğü propagandanın ana unsuru haline geldi. 1927'den itibaren örgütün aşiret propagandası, Heverkan Aşiret konfederasyonundan Haco Ağa ile Mustafa ve Bozan İbn Şahin Beg Berazi tarafından koordine edildi: yaşamı ve faaliyetleri aşağıdaki bölümde ele alınacak olan Haco Ağa, Hoybun'un Haseka şubesi üyesi idi; Mustafa ve Bozan İbn Şahin Beg Berazi ise kuzey Suriye'deki Berazi aşiretinin şefleriydiler ve aşireti Halep'ten yönetiyorlardı. Mustafa İbn Şahin Beg Berazi aynı zamanda Suriye

²³ Telegram from British High Commissioner to Consul General Aleppo 23-6-1928, n.104/B, AIR 23/413; secret memo Secretariat British High Commissioner to Iraqi Minister of Foreign Affairs Baghdad, 15-7-1928, n.S.O.1587, AIR 23/413; FO 371/13032, E 3584 ve E 3707.

²⁴ Hoybun'un Irak'taki faaliyetlerine ilişkin bilgiler AIR dosyalarında, AIR 23/414;415;418; 419 "Kurdish National Movement-Kürt Ulusal Hareketi" ve Bağdat Hava Üssü'nden İngiliz Yüksek Komiserliğine gönderilen gizli iletilerde (15-6-1928, ref.: N.I/407, FO 371/13032 E4074) mevcuttur.

Parlamentosu'nda Jarablus bölgesi milletvekili idi.²⁵ Bu şefler, ya aşiretleri ziyaret ederek ya da aşiret liderleriyle iletişim kurarak propaganda faaliyetlerini şahsi olarak yürütüyorlardı. Örneğin Haco Ağa, Türkiye'deki Nusaybin, Mardin ve Midyat civarında yaşayan aşiretler ile Irak Ceziresinin Kürt aşiretleri arasında özellikle faaldi ve Bağdat'taki birçok Kürt milliyetçisi ile sık sık görüşüyordu.²⁶

Hoybun'un aşiretler arasında dağıttığı milliyetçi eserler, 19. yüzyıl Avrupa yurtseverliğinden etkilendiği açık olan ulus ve ulusal toplum fikirlerini işliyordu. Bu fikirler, güçlü romantik imgeler aracılığıyla modern milliyetçiliğin duygusal ifadelerini yayıyordu. Propagandaların çoğunda Kürt halkı, kadim zamanlardan beri var olan tek bir ulusal bütünlük olarak tanımlanıyordu. Böylece Kürt ulusu, Kürt yurtseverlerinin ortak çabalarıyla yeniden canlandırılması gereken tarihsel bir varlık olarak algılanıyordu. Kürt aşiretçiliğinin eleştirilmesi, ulusal özelliklerin bir parçası haline geldi. Ezelden beri var olan sadakat noktaları, özellikle dinsel ve aşiretsel değerlere bağlılık genellikle reddedildi. Aşiret bölünmeleri çoğunlukla "Türklerden sonraki ikinci en kötü şey" olarak değerlendirildi ve aşiret bağları sadece kişisel çıkarların bir ifadesi olarak görüldü.²⁷ Bununla birlikte Hoybun propagandasının bir kısmı, ulusal sembollerin ve fikirlerin aşiret çevrelerine yönelik ilginç bir uyarlamasını ortaya koymaktadır. Suriye'deki aşiretler arasında yaygın olarak dağıtılan Hoybun'a bağlılık yemininde şöyle denmektedir:

*"Kendi hayatıma ve şerefime veya aileme veya ulusal yükümlülüklerim nedeniyle sorumlu olduğum kişilere yönelik bir saldırı olmadıkça, bu belgeyi imzalamamdan itibaren iki yıllık bir süre içerisinde herhangi bir Kürde karşı silah kullanmaya-
cağıma şerefim ve dinim üzerine yemin ederim. Bütün kan davalarını ve diğer anlaşmazlıkları bu iki yılın bitiminin sonuna kadar erteliyorum ve iki Kürt arasında şahsi konularda kan akmasını önlemek için elimden geleni yapacağım. Bu taahhüde aykırı hareket eden her Kürt, ulusuna ihanet etmiş sayılır ve her hainin katli vaciptir."*²⁸

Şeref ve din gibi aşiret değerlerinin milliyetçi söylemin bir parçası haline geldiği ve akrabalık (aile) bağlarının ulusal yükümlülüklerle eşdeğer sayıldığı

²⁵ "List of Armenians, Kurds and Turks involved in anti-Turkish activities in Iraq" C/3551, 30-8-1928, FO 371/13032 E4591'e Ek. Memo from Chef de Poste de Djerablus to Chef de la S" C/3551, 30-8-1928, FO 371/13032 E4591'e Ek. Memo from Chef de Poste de Djerablus to Chef de la Sûreté Générale of Aleppo Vilayat, 25-8-1931, n.n., pp.1-2, BEY 571.

²⁶ Enclosure n.1 to note de la Sûreté d'Alep, 26-8-1931, n.n., BEY 571. Haco Ağa'nın Suriye ve Irak'taki faaliyetlerine ilişkin bilgiler, AIR dosyalarında mevcuttur: AIR 23/411 'Formation of an Independent Kurdish State', AIR 23/411;412;413;414;415;416 'Kurdish National Movement' ile AIR 23/589 'Abstract of Police Intelligence, 1933'.

²⁷ Heverkan'lı Haco Ağa'dan Cebel Sincar Kürt şeflerine mektup, n.d.Musul Özel Servis Elemanından Bağdat Hava Personel İstihbaratı'na gönderilen gizli iletide mevcuttur, 27-3-1927, n.9/b/016, AIR 23/146; Haco Ağa'dan Tefvik Efendi'ye Mektup, 24-11-1927 Musul özel servis elemanından Bağdat Hava Personel İstihbaratına ilet, 6-12-1927, n. 1./M./608, AIR 23/288; Musul Özel Servis Elemanından Bağdat Hava Personel İstihbaratına gizli ilet, 7-7-1927, n.9/b/333, AIR 23/411.

²⁸ "Form of Oath. Khoybun Society-Yemin Formu. Hoybun Cemiyeti", Musul özel Servis Elemanından Bağdat Hava Personel İstihbaratı'na gizli iletide mevcuttur, 26-2-1930, ref: 1/M/42/B, AIR 26/416.

açıkça görülmektedir. Daha da ötesi, aşiret mensuplarınca daha kabul edilebilir olması için, kan davaları gibi aşiret uygulamalarından vazgeçilmesi iki yıllık bir süre ile sınırlandırılmıştır. Hoybun'un Ermeni Taşnak Partisi ile ittifakının bir yan- sıması olarak, 1927'nin sonlarından itibaren Suriye ve Irak'taki Kürt aşiretleri arasında Ermeni propagandası yapılmaya başlandı. Suriye Ceziresinde bir Ermeni ajanı ile bir Kürt aşiret mensubu arasında geçen aşağıdaki konuşma, aşiretler arasında Kürt-Ermeni ittifakını sağlamak için Ermeni hareketinin benimsediği çizginin bir göstergesi olarak 1930 yılında İngiliz Hava Kuvvetleri İstihbarat Temsilciliğine bildirilmiştir.

E (Ermeni ajan): Sizinle Ermeniler arasında ne fark var?

K (Kürt aşiret mensubu): Din

E: Ya milliyet?

K: Yok. Kürtler, Ermeniler ve Yezidiler, aynı kökenden gelmektedirler, bu köken Ermeniliktir.²⁹

Ermenilerin Kürt aşiretleri arasında Kürtleri ve Ermenileri aynı etnik kök- enden geldikleri temelinde birbirine bağlayan bir milliyet "miti" oluşturmaya çalıştıkları açıktır. Hoybun merkez komitesi Kürt-Ermeni ittifakını benzer temellerde haklı göstermeye çabalamış olmakla birlikte, muhtemelen birçok Kürt aşiret mensubu ve aşiret liderinin iki toplum arasındaki sorunlu ilişkileri henüz unutmamış olması nedeniyle, Hoybun'un örgüt olarak bu yönde bir aşiret propa- gandası olmamıştır.³⁰

Hoybun ve Ermeni milliyetçilerinin faaliyetleri, Suriye ve başka yerlerde somut sonuçlar almak bakımından çok kısa sürdü. Bununla birlikte Hoybun, birçok Suriyeli Kürdün milliyetçi fikirlerle yakın ilişki içine girdiği ideolojik ve siyasal bir çerçeve sağlamış oldu. Bu örgüt, Suriye'deki Kürt toplumunun farklı tabakaları içinden kendine taraftar bulmakta da büyük ölçüde başarı sağladı.

KÜRT KÜLTÜREL UYANIŞI

1932'ye kadar Suriye'de yaşayan Kürt milliyetçilerinin çabalarının büyük oranda tek bir yerde toplanmasını sağlamış olan Ağrı Dağı Kürt silahlı mücadelesinin başarısız olması, silahlı mücadele seçeneğini terk etmeleri konusunda Kürtlerin çoğunu ikna edici oldu. Sonuç olarak, Kürt kimliği Suriye'de Celadet Bedir Han ve kardeşi Kamuran tarafından geliştirilen Kürt kültürel uyanışı ile

²⁹ Aris Ohannes Mour'da Irak Polis teşkilatı Cezai Soruşturma Departmanından Irak İçişleri Bakanlığı İngiliz Müsteşarlığına gönderilen ileti ile birlikte bir mektup çevirisi bulundu, 30-5-1927, S.B./574, AIR 23/389. Ortak bir geçmişe ait mitler yaratılması, yerel milliyetçiliklerin ortaya çıktığı dönemde, Ortadoğu'nun birçok dinsel ve/veya etnik topluluğu arasında yaygındı. Örneğin manda yönetimi altındaki Irak'ta yaşayan yerel Hristiyan topluluğu, Yezidi Kürtlerle etnik birlik iddialarını, hepsinin Asuri kökenden -Asuriler, İ.Ö. birinci binyılda Kuzey Irak'da yaşayan Asuri nüfus anlamında kullanılmaktadır- geldikleri üzerine temellendirdi, N. Fuccaro, *The Yazidis under Colonial Rule. Tribe, Sect and State in Modern Iraq, 1919-1932*, Modern Irak'ta Aşiret, Mezhlep ve Devlet, 1919-1932, (yakında çıkacak).

³⁰ Chirguh, *La Question Kurde*, 34-35; Terrier, "L'Armenie set les Armeniens", February 1931, 77pp., p.72-74, CHEAM n.61.

daha fazla tanımlanmaya başladı. Genel olarak söylemek gerekirse, bu uyanış, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyet Ermenistanı ve Irak'ta gelişmeye başlayan Kürt kültürel rönesansından etkilendi.³¹ Özellikle Halep'teki Ermeni milliyetçi partisi Taşnak'ın kültürel self determinasyon konusunda geliştirdiği fikirler Celadet Bedir Han ve Hoybun'la ilişkili milliyetçi çevreler üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. 1920'lerin ortalarından itibaren Taşnak, Ermeni ulusunun "kişiliğini" korumak için şehirdeki Ermeni toplumu arasında etkin bir kültürel politika geliştirmişti. Parti, çok sayıda Ermeni okulunun açılmasını, sanatsal ve edebi etkinliklerin organize edilmesini ve Ermeni dilinde kitapların kolayca bulunabileceği kütüphanelerin kurulmasını teşvik etti.³² Taşnakçılar, Ermenilerle uzun vadeli bir ittifak kurmak istiyorlarsa, Suriyeli Kürtlerin bir ulus olma özelliklerinin güçlü bir şekilde bilincinde olmaları konusunda gelişim göstermeleri gerektiğine gerçekten inanıyorlardı. Dolayısıyla, Kürtlerin, bir ulus olarak özgürlüğü için, kültürel uyanışın ve eğitimin gerekli olduğu fikrinin yayılmasına çok yardımcı oldular.³³

Kürtçe eğitim meselesi 1930'dan önce çok sayıda Kürt milliyetçisinin gündemindeydi. 1928'de Suriye parlamentosundaki beş Kürt milletvekili, büyük olasılıkla Hoybun'un etkisi altında, Kürt bölgelerinde Kürtçe'nin resmi dil olarak tanınmasını ve Kürt dilinde bir eğitim sistemi geliştirilmesini talep ettiler. Bu talep Fransız yetkililer tarafından ilkesel düzeyde reddedilmediyse de, öğretim materyalleri ve öğretmen çok az olduğundan Kürtçe'nin eğitim dili olması birçok ciddi engeli beraberinde getiriyordu.³⁴ 1932'de, Hoybun'un faaliyetleri sona erdikten hemen sonra, muhtemelen örgütün eski üyelerince, Suriye Ceziresinde bir Kürt hayır derneği kurulması yönünde girişimler oldu. Bu dernek, barınmadan okula kadar yerel Kürt toplumuna birçok alanda olanaklar sağlamayı amaçlıyordu. Dahası, Kürt gençlerinin yurtdışında eğitim almalarını teşvik etmeyi, Kürtçe eğitim materyali ve Kürtçe kitaplar yayınlamayı amaçlıyordu.³⁵ Derneğin kurulması gerçekleşemediyse de bu girişim aynı yıl yayına başlayan Hawar'la ilişkilendirilebilir. Hawar, 1932-35 yılları arasında Şam'da basılan ve Celadet Bedir Han'ın sahibi olduğu aylık bir edebiyat ve fikir

³¹ Irak'ta Kürt kültürel uyanışı, İngiliz manda yönetiminin sonlarına doğru, Irak'ın kuzeyinde bir Kürt yönetimi oluşturma girişimleri kapsamında ortaya çıktı. Hükümleri, birçok Kürt bölgesinde Kürtçe'nin yönetim, eğitim ve adalet dili olarak geliştirilmesini amaçlayan 1931 tarihli Yerel Dil Yasası'nın uygulanması, Irak milliyetçilerinin karşı çıkmaları ve sistleştirilmiş bir dilin yokluğu nedeniyle, büyük bir muhalefetle karşılaştı. A. Hassanpour, *Nationalism and Language in Kurdistan, 1918-1985, 1918-1985* (San Francisco: Mellen Research University Press, 1992, 102-118); P. Rondot, "Publication Kurde en caractères latins", *Bulletin d'Etudes Orientales* 2(1932): 300; P. Rondot, "Trois essais de latinisations de l'alphabet kurde: Iraq, Syrie, U.R.S.S.", *Bulletin d'Etudes Orientales* 5(1935):1-31.

³² Terrier, "L'Armenie set les Armeniens", February 1931, 77pp., p.59-60, CHEAM n.61.

³³ Secret Intelligence Air Staff Intelligence Baghdad, 2-11-1928, ref. A.O.C.C.S.O., AIR 23/414.

³⁴ Rondot, "Les Kurdes de Syrie", 105-108; "Les Kurdes du Levant Français" (1940 c.a.), pp. 21-22, BEY 1364. 1930 Nisanında Hoybun'un tüm üyeleri tarafından imzalanan benzer bir dilekçe, Fransız Yüksek Komiserliğine sunuldu. Bu dilekçe metni BEY 571'de mevcuttur.

³⁵ Réglements de la Société de Bienfaisance pour l'aide des pauvres Kurdes a Djézireh, (1932).

dergisiydi. Hawar, Kürt halk edebiyatında bir yeniden doğuşu desteklemeyi ve Kürtçe öğretim materyalleri üretmeyi amaçlıyordu. Bunun dışında, Kürt dilbilimi, grameri ve lehçelerinden sosyal ve kültürel meselelere kadar birçok konudaki tartışmalar için bir forum oldu. Hawar, Latin harflerine geçişi başlatmasıyla Kürt dilinin modernleştirilmesinin araçlarından biri olarak da tasarlanmıştı. Kurmanci lehçesinde olmasına rağmen dergide Fransızca makaleler de yer alıyordu.³⁶ Hawar'ın, Kürt dilinin standartlaştırılmasında ve özellikle Kürt lehçelerinin birleştirilmesinde kalıcı ve birçok açıdan halen aşılamamış bir etkisi olmuştur.

Hawar, bütün Kürt toplumunun kendini tanımlama araçları olarak Kürt kültürel mirasının, Kürtçe eğitimin ve Kürt dilinin önemine vurgu yapmasıyla açık bir milliyetçi eğilime sahipti. Kürdistan'ın tümünde etkili olmakla kalmadı; Suriye'deki Kürt toplumunun çeşitli katmanları arasında bir diyalog yolu da açtı: eğitilmiş sınıflar arasında (Kürt ileri gelenleri, entelektüeller ve meslek sahipleri) ve daha önemlisi kent ve aşiret elitleri arasında... Derginin destekleyicileri, ortak Kürt kültürel mirasının tanınmasının, ağalar ve entelijensiya arasındaki eski tartışmaların sona erdirilmesinde önemli olduğuna ve bunun Kürtleri ulusal bakımdan etkin olarak bir araya getireceğine inandılar. Sonuç olarak, Heverkanlı Haco Ağa ve oğlu Cemil, Mustafa Beg Şahin Berazi ve kardeşi Bozan, Cilan aşiretinden Abdurrahman Fevzi ve diğer birçok kişi gibi daha önce Hoybun'la ilişkisi olan bir grup etkili aşiret lideri, Celadet Bedir Han'ın yürüttüğü kültürel faaliyetlere katılmaya başladılar.³⁷ Haco Ağa, 1933'de bu konudaki tartışmaları ele aldığı "Şeyh, Ağa ve Entelektüeller" başlıklı bir makale yayınladı.³⁸ Sonuç olarak, Kürt dilinde eğitim bazı aşiret liderleri arasında oldukça popüler hale geldi. Cezire'de, yerel ağaların himayesinde, din ile klasik Kürt edebiyatı konularının Kürtçe öğretildiği çok sayıda özel Kuran okulu açıldı. Dönemin en etkili aşiret lideri olan Haco Ağa, Haseka'daki evinde kendisini ziyaret edenlere Kürtçe kitaplar dağıttı ve bu dilin öğretilmesini hararetle teşvik etti.³⁹

Fransız manda yöneticileri, Kürt kültürel taleplerine büyük ayrıcalıklar

³⁶ Derginin çıkmasından bir yıl sonra, aralarında Kamuran Bedir Han'ın da olduğu Hawar yazı işleri personeli, ilkokullar için kitapçık boyutlarında çok sayıda ders kitabı yayınladı. Rondot, "Publication kurde", 304. Fransız makamlarının Şam'daki Arap milliyetçilerinin kıskırtmalarının ardından 1937'de Hawar'ın yayını durdurmasına rağmen bu kitapların yayını devam etti ve Hawar 1943'e kadar yayını sürdürdü. Rondot, "Les Kurdes de Syrie", p.123. Fransız makamları 1942'de, Hawar'ın haftalık resimli ekinin (Ronahi) yayını -Ronahi'nin yayını 1945'e kadar sürdü- için Celadet Bedir Han'a küçük miktarda bir yardım tahsis ettiler. Hassanpour, Nationalism and Language in Kurdistan, 225-230, Table n.3; "Les Kurdes du Levant Français", (1940 c.a), p.24, BEY 1364.

³⁷ Rondot, "Les Kurdes de Syrie", 121; Rondot, "Publication Kurde", 300-301.

³⁸ Haco Ağa Heverkan, "Şêx û Axa û Mineveran" Hawar 15(1933): 1-2.

³⁹ "Les Kurdes du Levant Français" (1940 c.a), p.14, BEY 1364; Rondot, "Les Kurdes de Syrie", 108; "Le Mouvement Kurde en Djezireh", 13-3-1940, BEY 571. Kürdistan'daki aşiret liderlerinin eğitilmesi yeni bir şey değildi; 1892'de Osmanlı padişahı Sultan Abdülhamid, İstanbul'da, aşiret şeflerinin çocukları için, Kürt çocuklarının da devam ettiği bir okul kurmuştu. E. Rogan, "Aşiret Mektebi: Abdülhamid II's School for Tribes (1892-1907)" International Journal of Middle Eastern Studies 28 (1996): 83-107.

tanındılar ve Kürt kültürel uyanışının üstün duygusal değeri üzerinde durdular. 1933'te bazı Kürtler Hama askeri okuluna kabul edildiler ve her yıl Cezire'den bir Kürt öğrenciye burs verildi. Daha sonra, Fransızlar, Şam'daki Arap Yüksek Öğretim Enstitüsü'nde Kürt dili kursu açılmasını desteklediler ve Fransız yetkililer için Kürtçe kursu açtılar.⁴⁰ Ancak Fransızların, kendi siyasi ihtiraslarını zayıflatmadığı sürece Kürt milliyetçilerinin kültürel taleplerini karşılamaya hazır oldukları açıktır.

CEZIRE'DE KÜRT SİYASİ ÖRGÜTLENMESİ

Fransızlar, Hoybun'un Suriye'de Kürt kimliğini özel olarak teşvik etmesini ve yaymasını genel olarak önemsemediler. Fransız yetkililer birçok kez, Kürtlerin çoğunun kendilerini örgütün amaçlarıyla tanımlamadıklarını vurguladılar. Hoybun propagandası Şam Kürtlerinin bazı kesimlerinde ve milliyetçi duyguları Celadet Bedirhan ve Heverkanlı Haco Ağa gibi karizmatik liderlerce geliştirilmiş olan Cezire'deki mülteci toplulukları arasında başarı göstermiş olsa da, bu büyük ölçüde doğrudu. Cebel Ekrad'da, Jarablus bölgesinde ve Kürtlerin yaşadığı diğer kentlerdeki birçok Kürt, Hoybun'un faaliyetlerine özel bir ilgi göstermedi. Sonuç olarak, 1929'da Suriye parlamentosundaki beş Kürt milletvekili Kürt bölgeleri için idari otonomi talep ettiklerinde Fransızlar, Kürtlerin Aleviler ve Dürziler gibi bir dinsel azınlık oluşturmadıklarını ve belirli bir bölgede yoğunlaşmadıklarını ileri sürerek bu talebi kolayca reddettiler. Ayrıca, Suriye'deki Kürt nüfusun o zamana kadar hem Kürt milliyetçileri hem de Fransız manda yönetimi konusunda farklı siyasi tutumlar sergilemiş olduklarına işaret ettiler.⁴¹ Daha da ötesi, 1925-27 arasında cereyan eden büyük isyan sonrasında Suriye'de ortaya çıkan siyasi gelişmeler, Fransızların yerel otonomiler oluşturma konusundaki tutumunu değiştirdi. Ülke 1922'den itibaren beş büyük otonom birime ayrılmıştı ve bu birimlerin ikisinde (Cebel Ensariye ve Cebel Druze) yoğun olarak azınlıklar yaşıyordu. 1920'lerin ikinci yarısında Suriyeli milliyetçilerin ulusal siyasete daha fazla katılma ve daha birleşik bir Suriye devleti oluşturma yönünde artan talepleri, Fransız manda yönetiminin siyasal parçalanmayı desteklemesini engelledi.

1936'da, Suriye siyasetinde yaşanan beklenmedik değişiklik Kürtlerin ve Suriye'de yaşayan diğer azınlıkların duyguları üzerinde önemli bir gerileme yarattı. Bu değişiklik, Suriye'nin başlıca şehirlerinde milliyetçileri bir araya getiren Ulusal Blok'un radikal kanadı tarafından, Fransa-Suriye Sözleşmesi yapılırken empoze edilen hükümler ile belirlendi. Bu hükümler, Suriye'nin bağımsızlığını kazanmasını ve Suriyeli milliyetçilerin 1939'a kadar ulusal

⁴⁰ "Les Kurdes du Levant Français" (1940c.a), p.22, BEY 1364.

⁴¹ "Les Kurdes du Levant Français", (1940 c.a), p.21, BEY 1364; Rondot, "Les Kurdes de Syrie", 105-107.

siyasette egemen olmalarını sağladı. Sözleşme hükümleri, II. Dünya Savaşı arifesinde, Fransa Suriye üzerinde doğrudan denetimi tekrar ele geçirdiğinde geçerliliğini yitirmiş olsa da, 1936-39 arası dönemde Suriye milliyetçileri, Suriye devletinin Arap karakterini güçlendirmeye çalıştılar. Daha da ötesi Suriye 1937'de, Türkiye'ye dahil edilen, kuzeybatısındaki Iskenderun Sancağını kaybetti.⁴² Siyasi koşullardaki değişiklikler, tüm Suriye'de anti-Kürt propagandanın çok büyük oranda artması ile sonuçlandığı açık olan Arap milliyetçiliğinin başarısı ve Türkiye'nin ülkenin kuzeyiyle ilgili toprak talepleri hızla çok sayıda Kürdü harekete geçirdi. 1936-37 olaylarına tepkiler çeşitlilik arz ediyordu. Bu belli ölçülerde, çeşitli Kürt bölgelerinde faaliyet gösterecek siyasi amaçlı herhangi bir Kürt milliyetçi örgütünün olmamasının bir sonucuydu. Bununla birlikte, Fransa-Suriye Sözleşmesi'nden sonraki sorunlu yıllarda, Suriyeli Kürtler, yerel ve/veya bölgesel bağlılıklarını ısrarla korudular. Cebel Ekrad'da, müridizm olarak bilinen (Fransızların söylemiyle mourudism), 1930'dan beri yerel nüfusun en yoksul kesimlerince desteklenmiş ve anti-sömürgeci bir söyleme sahip olan dinsel uyanış hareketi güçlenerek büyüdü.⁴³ Şam'daki ve Suriye'nin diğer büyük şehirlerindeki Kürtlerin çoğu, Cemil Merdem'in liderlik ettiği yeni milliyetçi hükümetin hararetli savunucuları oldular. Sadece Cezire'de, düşmanlıkları açıkça kışkırtan ve Suriye ulusal siyasetinin gelişmesinde önemli bir gerileme yaratan yeni kurulmuş olan Suriye hükümetine karşı, yerel bir protesto hareketi düzeyinde bir Kürt örgütlenmesi ortaya çıktı.

Fransız yönetimi altındaki Cezire'nin kendine özgü siyasi ve sosyo-ekonomik gelişimi, özellikle yerleşik halk arasında bölgesel bir kimliğin şekillenmesinde somut bir başarı sağladı.⁴⁴ Çoğunlukla Hristiyanların kontrolünde yeni ticari merkezlerin oluşması ve birçok Kürt aşiretinin yerleşik hayata geçmesi, iki toplum arasındaki ilişkileri artırdı. Haseka ve Kamışlı gibi kasabalar, Cezire'nin geleceğine karar verilen birer siyasi arena haline geldi. Fransa'nın, yerleşik hayata geçmelerini ve ekonomik bakımdan kalkınmalarını büyük ölçüde desteklemiş olduğu bütün bu grupların konumlarını tehlikeye atan 1936 tarihli Fransa-Suriye Sözleşmesi doğal olarak toplumlar arası örgütlenmeyi artırdı.⁴⁵ 1932'de yerel Kürt ve Hristiyan liderler, Cezire'de özel bir yönetimin

⁴² Khoury, Syria and the French Mandate, 397-582.

⁴³ R. Lescot, "Le Kurd Dagħ et le mouvement Mouroud", *Studia Kurdica* 1-5 (1988): 101-125. 1936'da, Halep'deki Suriye milliyetçileri ile Kemalistler, Fransızların bölgedeki konumunu zayıflatmak umuduyla hareketi desteklemeye başladılar. *Ibid*, 110-113.

⁴⁴ Yazarı belli olmayan bir kitapçık, bölgenin karma etnik ve dinsel kompozisyonuna ve birçok topluluğun yakın bir zamanda bölgeye yerleşmiş olmasına rağmen, Cezire'de oturan halkın yerel bir kimlik yaratmış olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. La Vérité sur les événements de la Djézireh, (Beirut: Imprimeria Catholique, 1937), 10-11.

⁴⁵ Velud, Une expérience d'administration régionale, 492-512. 1939'da Cezire'nin yerleşik ve yarı-yerleşik nüfusu, Haseka kazasında 43.400, Kamışlı kazasında 51.200 ve Dicle kazasında 16.700 kişiden oluşuyordu. Kürtler Kamışlı ve Tigris kazalarında çoğunluğu oluştururken (sırasıyla % 73 ve % 75), Haseka'da Araplar Kürtlerden daha fazlaydı (toplam nüfusun % 63'ü). Cezire'nin toplam nüfusunun yaklaşık % 86'sı Sünni, % 12'si Hristiyan ve geri kalanı da asıl olarak Yahudi ve Yezidilerden oluşuyordu. Bununla birlikte, Hristiyanlar bölgedeki kent nüfusunun çoğunluğunu oluşturuyorlardı (% 71). *Ibid*, 522-525.

kurulması için Fransız yetkililerine başvurmuşlardı. Suriye'deki siyasi iklimin karıştığı 1936'ya gelindiğinde, yerel siyasette iki koalisyon ortaya çıkmıştı. İlk koalisyon, Heverkan'lı Haco Ağa, Milli aşiret konfederasyonundan Mahmud Bey ve Kamışlı'nın Hristiyan kumandanı Michel Dome tarafından yürütülen Kürt-Hristiyan ittifakıydı. Hristiyanlar ve Kürtler, Fransa'nın koruması altında bir idari otonomi ve yönetime yerel memurların atanmasını talep ediyorlardı. Suriye'nin Şam milliyetçi hükümetinin destekçilerinin olduğu ikinci koalisyon ise, Bedevi Şamar aşiretinin şefi Daham El-Hadi tarafından yönetiliyordu. Bu grup, Suriyeli milliyetçilerin mali, siyasi ve askeri desteğine bağımlıydı.⁴⁶

1936-37 arasında, ilk ulusal hükümet tarafından yapılan parlamento seçimleri sırasında, bu iki fraksiyon arasında cereyan eden şiddet patlaması, Cezire'de kamu güvenliğini tehlikeye soktu. Düşmanlıkların ortaya çıkması, yerel politik ittifakların karmaşık ve kısa ömürlü karakterini ortaya koymaktadır. Bu ittifaklar büyük ölçüde, aşiretler arası çekişmeler ve genellikle etnik ve dinsel sınırlarla çatışan sosyo-ekonomik gerçeklikler nedeniyle bozuldu. Hristiyanlar en birlik halindeki grubu oluştururken, Kürt cephesi, 1936'da Cezire'deki Kürt nüfusun yaklaşık üçte birinin Arap koalisyonunu desteklemesinde olduğu gibi bir bölünmüşlük içindeydi. Bunun dışında 1937'nin başlarına kadar, Suriye milliyetçilerini destekleyenlerin Kürt aşiretler arasında sürdürdükleri geniş çaplı pan-Islamcı kampanya, Şam'la bağlantılı yerel Arap liderlerine katılan Kürtlerin sayısını artırdı. Sonuç olarak, etkili Kürt din liderlerini destekleyenler Temmuz ve Ağustos 1937'de, Haseka, Amuda ve Kamışlı'da çok sayıda Hristiyan'ın öldürülmesi ile sonuçlanan büyük karışıklıklarda Arap Bloku'nun yanında yer aldılar. Genel durum çok kaotik bir hal aldı ve Fransa düzenin yeniden sağlanması için askeri müdahalede bulunmak zorunda kaldı.⁴⁷

1937'den sonra, Kürtlerin yerel siyasetteki ağırlığının zayıflamasından da anlaşılacağı gibi, Kürt eylemliliği daha sınırlı bir hale geldi. 1937'deki karışıklıklar sürecinde Kürt-Hristiyan ittifakında derin çatlaklar oluşmuştu. Fransa'nın bölgenin doğrudan kontrolünü ele geçirmesi (II. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar sürdü), Fransız himayesinde yeni bir grubun ortaya çıkmasına neden oldu; bu grup Osmanlı ve Kürt zulmü nedeniyle 1915-16 döneminde Mardin'den gelen Suriyeli Katolik Hristiyanlardı. Kürtler ve Fransızlar arasındaki ilişkiler bozuldu, o dönemde halen Kürt hareketinin lideri

⁴⁶ Başvuru metni, Fransız Yüksek Komiserinden Dışişleri Bakanlığına gönderilen iletide mevcut, 15-7-1932, n.0573, BEY 571. M. Ayme, "La rivalité Arabo-Kurde en Djezireh Syrienne. Şubat 1936-Eylül 1937", Aralık 1937, 30 pp., pp. 7-10, CHEAM n.223. Kürt ve Hristiyan liderlerden Fransız Yüksek Komiserine gönderilen dilekçe, 5-4-1936, BEY 571'de mevcut. Khoury, Syria and the French Mandate, 527-528.

⁴⁷ 1936/1937'deki karışıklıklar M. Ayme'nin "La rivalité Arabo-Kurde en Djezireh Syrienne. Fevrier 1936-Septembre 1937" eserinde ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Aralık 1937, 30 pp., CHEAM n.223. Pan-Islamcı propaganda için bkz. Ibid, p.24ff. Khoury, Cezire'deki 1936-1937 olayları hakkında büyük ölçüde Ayme'den alıntı yapmaktadır. Khoury, Syria and French Mandate, 528-531. Velud, Une expérience d'administration régionale, 228.

kabul edilen Haco Ağa'nın faaliyetleriyle ilgili bir güvensizlik ve şüphe atmosferi oluştu.⁴⁸ Fransız kontrolüne karşın 1930'ların sonlarında Şam'daki Suriyeli milliyetçilerin sürdürdükleri politikalar Cezire Kürtlerini ciddi şekilde etkilemeye başladı. 1930'dan beri Haco Ağa'ya sağlanan sübvansiyonlar 1939'da aniden kesildi ve Kürtler, o dönemde Cezire nüfusunun üçte ikisini oluşturmalarına rağmen yerel yönetim konseylerinde çok az temsil edildiler ve onlara ağır vergiler getirildi.⁴⁹

MILLİYETÇİLİK VE AŞİRETÇİLİK: HEVERKANLI HACO AĞA

Heverkan aşiret konfederasyonu şefi Haco Ağa'nın yaşamı ve faaliyetleri, Suriye'deki Kürt örgütlenmesinin sürekliliğini belirli bir ölçüde sağlamıştır. Faaliyetlerinin ilk yıllarında, bir Kürt milliyetçisi olarak Hoybun'la olan ilişkileri, daha sonra Hawar tarafından yürütülen Kürt kültürel uyanışına katılması ve 1930'ların ortalarında Cezire bölgesel hareketinde önemli bir rol oynaması bunun açık bir göstergesidir. Haco, Kürt ulusal hareketinin yükselmesinin birçok çelişkisini de bünyesinde barındırıyordu. Haco bir yandan, bir milliyetçi propagandacı olarak Kürt aşiret toplumuna aşirete bağlılıktan ziyade ulusal bağlılığı geliştirmeyi amaçlayan imgeler ve fikirler yoluyla Kürtçü dayanışmayı anlattı. Öte yandan, daha özel ve yerel hedefler güderek kendi kişisel çıkarlarını korumayı başardı.

Haco Ağa, Müslüman, Yezidi ve Hristiyanların bulunduğu büyük Heverkan Kürt aşiret konfederasyonunun dünyevi bir lideriydi. Heverkanlar, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'ye dahil edilen, Mardin ve Cezire b. 'Umar (Cizre) arasındaki dağlık bölgede, Tur Abdin'de (Araplar Cebel Tur olarak bilirler) yaşıyorlardı. Haco Ağa, Türk hükümetine karşı kısa süren bir aşiret koalisyonuna önderlik etme girişiminden sonra, aşiretinden 400 aile ile birlikte 1926'da Suriye'ye göç etti.⁵⁰ 1926'nın sonlarından itibaren, Fransa'nın kuzeydoğu Suriye'deki askeri varlığının aşiret desteğinin ana unsuru haline geldi. Kendi aşiret birliklerini Fransız ordusunun hizmetine sunmasının yanı sıra çok sayıda yerel aşireti, özellikle Arap Tay aşiretinin birçok kesimini ve Miran Kürt

⁴⁸ "Les Kurdes du Levant Français", (1940 c.a), pp. 24-25, BEY 1364; Anon. "La situation des Chrétiens de Syrie apres les affaires de Djezireh", 21-11-1937, 4 pp., CHEAM n.185 bis; Khalid Bekdaş, Madha fil Jazira ?, (Suriye Komünist Partisi yayını, n.d.). Suriye Katolikleri, Cezire'deki Hristiyan nüfusun sadece %10'unu oluşturuyordu. "Les Kurdes du Levant Français", p.25.

⁴⁹ "Le Movement Kurde du Jazira", 13-3-40, BEY 571'de mevcut; Oriente Moderno 18(1938):121.

⁵⁰ Haco Ağa ve Heverkan için bkz. M.Van Bruinessen, Agha, Shaikh and State.The Social and Political Structures of Kurdistan, (London: Zed Books, 1992), 101-105. Bu bölümde, aşiret liderinin faaliyetleri konusunda yer verilen bilgilere, İngiliz ve Fransız arşivlerindeki bilgiler, özellikle BEY 569-572 ve AIR 23/89-95 (Syrian and Syrian Desert Reports) ve 288-290 (Mosul Reports) dahildir.

aşiret konfederasyonunu Fransızların amaçları doğrultusunda bir araya getirdi. 1927'de, Türk sınırına yakın bir köy olan ve Fransızların bölgedeki askeri yayılmasının ana merkezlerinden biri haline gelen Qubur el-bid'de daimi ikamet hakkı elde etti.⁵¹ Fransız yönetiminin Cezire'de artan etkisi ile Heverkanlı aşiret şefine Suriye vatandaşlığı verildi ve Haco Ağa ekilebilir topraklar elde etti. 1931'de, Qubur el-bid bölgesinde 14 köye ulaşmış olan arazilerini yönettiği Haseka'da daimi ikamet izni aldı.

Haco'nun aşiret mensuplarının büyük bir çoğunluğu yerleşik tarıma geçmiş olmakla birlikte, Heverkan lideri, maiyetindeki çok sayıda aile üyesinden oluşan 200 kişilik silahlı savaşıyla güçlü bir askeri şef olmayı sürdürdü. Bu konudaki bilgiler, Haco'nun 1936'ya kadar yarı-feodal bir toprak ağası olarak güçlü bir konumunun olduğunu ve bunun, Heverkan aşiretinin iktidar yapısını büyük oranda etkilemeye başladığını gösteriyor. Haco, aşiretinin Hristiyan kesiminin yaşadığı Qubur el-bid yakınlarındaki köyleri kendi adına kaydettirdi. Hristiyan muhtarları görevden aldı ve yerel yönetimin kilit konumlarına kendi aile üyelerini yerleştirdi. Doğal olarak Haco'nun zengin ve güçlü bir toprak sahibi olarak yükselen pozisyonu, aşiret yetkilerinin giderek daha fazla onun ellerinde toplanması anlamına geliyordu.⁵²

Haco Ağa, milliyetçi çevrelere katılmasına karşın eski aşiret düzeninin bir temsilcisi olmayı sürdürdü. Aşiret, onun siyasi ve ekonomik gücünün temeli ve sonuç olarak onun toplumsal prestijinin merkezi olarak kalmaya devam etti. Kürt milliyetçisi olarak sürdürdüğü faaliyetler, Cezire Kürt aşiretleri arasındaki ününü büyük ölçüde artırdı. 1930'ların ortalarında bölgede çok sayıda Kürt kulübü kurdu ve Haseka'daki evinin önüne Kürt bayrağı astı. Haco'nun milliyetçi çevreler ile aşiretler arasında dikkate değer yükselişi, lehinde gelişen birçok olayla açıklanabilir. Her şeyden önce, dinsel bağlılıkları "ilkel" toplumsal düzenin bir mirası olarak gören ve bu nedenle Kürtlerin ulusal emellerine uygun bulmayan yeni milliyetçi çizgide, Haco Ağa'nın dini bir lider olmaması onu daha kabul edilebilir kılıyordu. İkincisi, Haco Suriye'ye yerleştğinde, Cezire'nin siyasi ve sosyo-ekonomik yapısı ile onun sahip olduğu nitelikler örtüşüyordu; bu dönemde Fransızlar, bölge temelli güçlü bir iktidara sahip olmayan aşiretlerin desteğine ihtiyaç duymaktaydı. Üçüncüsü, Haco, hem Fransızlar tarafından dağıtım yapılan arazilerden hem de birçok Kürt aşiret topluluğunun yerleşik hayata geçmesinden yarar sağlayacak bir pozisyona sahipti.

⁵¹ Velud, Une expérience d'administration régionale, 140-141; Dilleman, "Les Français en haute-Djezireh", 44-50; 1930'da, Fransız birliklerinde aşiretlerden savaşı görevlendirme ihtiyacı azaldığında, Cezire'de Haco'nun en iyi savaşılarından otuz savaşı ve üç oğlu halen 32. Hafif Süvari Birliği'nde görev yapmaktaydı. Haco's Fiche Velud.

⁵² Heverkan aşiretinin Hristiyan şeflerinin Fransız Yüksek Komiseri ile yazışmaları, 1-8-1936, n.n., BEY 572.

SONUÇ

Suriye'deki Fransız manda yönetimi sürecinde Kürt milliyetçilerinin faaliyet alanını, siyasi örgütlenmeye ve kültürel hak taleplerine ilişkin girişimler arasındaki etkileşim belirledi. Kürt hareketi, açık bir şekilde özel bir kimlik (Kürt, Suriyeli vb.) arayışındaki birçok Suriyeli Kürdün taleplerini temsil etmedi. Öyle ki, bu hareket, özellikle şehirler ve kırsal bölgeler arasında, kentliler/entelektüeller ile aşiret toplumu arasında bir köprü kurmak suretiyle, mümkün olan en fazla sayıda Kürt için referans teşkil edecek bir üst çerçeve oluşturma kaygısındaydı. Kürt milliyetçileri, doğal olarak halen çok sayıda Kürt için toplumsal tanımlamanın güçlü bir biçimini oluşturan geleneksel aşiret yapısına güvendiler. Daha da ötesi, manda yönetimi altındaki Suriye'nin parçalı sosyo-kültürel yapısında ortaya çıkan diğer milliyetçi hareketlerin hem ideolojik hem de siyasi desteğini almaya çalıştılar. Sonuç olarak Kürt hareketi farklı biçimler aldı. Hoybun'un Türkiye Kürdistanı'ndaki bağımsızlık girişimleri Kürt sorununun uluslararası düzeyde gelişme göstermesiyle ve Suriye'deki Kürt ve Ermeni diasporasıyla yakından ilgiliydi. Bunun aksine, Cezire'deki otonomist hareket, Kürtlerin kendi kaderini belirleme sorununa daha hukuksal bir yaklaşımı ifade ediyordu ve büyük oranda hem Hristiyanların hem de manda yönetiminin desteğine bağımlıydı. Dolayısıyla, Kürtlerin taleplerinin karşılanabileceği kurumsal bir çerçeve olarak yeni Suriye devletini tanıyan bir Kürt ulusal bilincinin oluşması, 1930'ların ortalarına dek uzanmaktadır. Suriye'de Kürt milliyetçiliğinin gelişimi, Ortadoğu'da sömürge devletler çağında, Kürt siyasetinde ve toplumunda ortaya çıkan acılı ve çelişkili dönüşüm sürecinin somut bir örneğidir. Ayrıca, ulus ve siyasi topluma ilişkin yeni fikirlerin, Kürt geleneksel toplumunu kültürel ve ideolojik araçlarla ne şekilde etkilediğini göstermektedir.

MÊJÛYÊ HIKUMDARÎYA ŞÊX MEHMÛDÊ HEFÎD

I

Nûsîna: Mela Xalid Ezîzê Motkî

Wergerandina ji soranî: Remezan IŞIK - S. VEROJ

*Jîyannameya** *Şêx Mehmûdê Hefîd*

Kurrê Şêx Seîdê Şêx Mehmûd e, piçûkê kak Ehmedê Şêxê kurrê Şêx Marîfê Nodê ye. Di Sala 1886 da li Silêmanî ji dayik bûye. Ji mamostayê taybet wek Xoce Efendî dersê dîn û zimanê erebî û tirkî û farisî girtîye û pê xwendîye. Di sala 1901î da ligel bav û mam û xizm û çend navdarên bajar da çûye Estembolê, piştî sê mang vegeryane hatîne. Di salên 1906-1907 da ducar ji navçeyê Silêmanî ve çûye bigîje Osmanîyan. 1909 walîyê Mûsil bav û mam û xizmên wî birine Mûsil, bi pîlanêkî bavê wî kuştine û bi xwe jî birîndar dibe û cardin digîje Silêmanî.

* Ger çî ev lêkolîna taybet a Umîdê Ýstîqlal e, belam ji ber ewê ku jimar 14 yê *Bangî Kurdistan* û jimarên *Bangî Heq* jî ligel ev rojnameyê da hatine çapkirin, me bi pêwîst zanî jiyannemeya nûserên wan binûsin û bo babatên wan jî fêrist çêbikin.

Şêx wek serkirdeyê hêzekî beşdarê şerê roja 14/4/1915yê Şueybe bûye li dijî îngiliz. Li Yekem Cengê Cîhanî da, serkirdayetîya şerê dijî Rûsyayê jî kirîye li bereyê Pêncewîn da. Berê dagîrkirina Kerkûk peywendî bi îngilizan ve kirîye. Piştî hilkişîna wan a ji Kerkûkê, ji alîyê desthelatdarên tirk ve tête girtin, ji ber hindêk sedeman wî berdane. Bi kutabûna Yekem Cengê Cîhanî, tirk karûbarê Silêmanî bi wî dispêrin. Carekî din peywendî bi îngilizan ra datîne. Êdî Wîlson birîkarî (cîgirê)hakimê giştî yê şahane ye li Bexda, Mecer Noël şandiye cem wî bo Silêmanî û 17/11/1919 Şêx Mehmud li kombûnekî giştî yê berderkê serayê da xwe bi hikumdarê navçeya nêvbera Zêyê gewre û robarê Sîrwan daye nasandin, bi xwe jî bûye rawêjkarê wî.

Ku Mécirson cîyê Noël girt, navbera Şêx û îngilizan têkçûye. 21/5/1919 îngilizan hemû bajar bi hevkarîya hêzên Mehmûd Xanê Dizlî destgîr û dîl kirîye. Şêx roja 18/6/919 li Derbendê

Bazîyan da bi birîndarî têtê girtin û wî dibin Bexdayê. Dadga roja 25/7/1919 hukmê îdamê dide wî, dawîyê digorin û dîkin 10 sal bendî û dûrxistina bo Hindîstanê.

Gorankarîyên serdema hukmê rastewxo yê îngiliz, karêkî kir ku Şêx Mehmûd bihênin. Ew 30/9/1922 geyîşte Silêmanî û 10/10 kabîne- yekî taze yê hikumetê damezirand û rojnameya Rojî Kurdistan bû weşana fermî ya hikumetê, bi xwe jî bû melîkê Kurdistanê.

Ev yek hendê nedomand, têkiliya Şêx û îngilîzan têkçû. Şêx peywendî bi tirkan ve dibestîne. Roja 21/2/1922 wefdêkî bi wan ra danîn bo "muxtariyeta kurd" û şande Enqere. Duyem car li 4/3/1922 da şevêkî Silêmanî terk kir, wî birêkîrin navçeyê Sûrdaş. Li wê du jimarên dawî yên rojnameya Bangî Heq derxist ku sercemê babetên wî beyanname û rêniwên in û bi xwe nûsîye.

Dema ku îngiliz li 17/6/1923 da bi neçarî Silêmanî bicî hîştin, Şêx axirûoxirî wê mangê hatiye nav bajar û teşkilatêk nû bo hikumetê danîye, rojnameya Umîdî Îstîqlal kire weşana fermî. Sê car bombardumanên tund li ser bajar û guvîsandina zor li ser vê hikumetê sêyem bûye û dawîyê hêzên Îraq û Îngiliz li 19/7/1924 da bajarê wan vegirte. Şêx û hêzên wî jî belavê navçeyên ser sînor bûn, heta li

19/1/1927 da bi pê çend mercêk ligel hikumetê Îraq û Îngiliz da pêkhat li gund dabinîşê.

Bi qewimîna şerê berderkê seraya Silêmanî li 6/9/1930 da û peywendî danîna bi sê efser û çend kurdperwerêk pê ve, rêkevtina navberê şikand û hate Emdîw û li wê jî çûye Germîyan.

Dawîya şerê Awbarîk li 5/4/1931 da, dîsan hilkişîye bo ser sînor, heta ku li 14/5/1931 da teslîmê hikumeta Îraqê bû li wê maye. Sereta wî birine bajarê Hile û dawîyê Nasirîye û ji wê jî birine Rumadî û ji vir jî dibin Bexda. Li heraketa Reşîd Elî Geylanî da (1941), ji Bexda helhat û geyîşte gundê Sîdeqan û kevtê rêkxistina tevgerê. Belam meramê wî nehate cî û xwe bidestve da. Paş maweyê jîyana li gundê Darîkelî biser bir. Roja 9/10/1956 li nexweşxaneyê Heyderî yê Bexda koça dawî kir û çû ser heqîya xwe. Termê wî li Mizgevtê Gewre ya Silêmanî hate binaxkirin.*

Li sala 1914 da hikumeta Osmanî wek terefdarê Elmanya, ji hikumeta Îngilîz û Emerîka û Rûsî û Japonyayê ra şer îlana kir. Hikumeta Osmanî her wekî carên rabirdû bi destê ûlema û şêxan banga cîhada dînî kir. Hemû alema îslamê ketin şewqa xezayê. Qefle bi qefle gel bi rê ketin. Hin ji wan ber bi cebheyê Rûsî û hin ji wan jî ber bi cebheyê Îngilîzî ve li alîyê Bexda, Besra û Şîîya ve çûn. Seyîd Talîb paşa wezîfedarê bajarê Besra bû. Ewî li sala 1915 Besra teslîmê hêzên îngilîzî kir. Ew hêza hikumeta Osmanî ne bû ku li Îran û Qefqasya û Belqan û Sûrîye û Besrayê li hemberê

daxwaza qeyda (wezîfê) bike. Cenabê mezin Şêx Mehmûd ku bo li dinyayê nav dujmin berxwe bide. Bêçare bi navê xeza alemîyê dabû. Ji bo cebheya Besra bi tevî gelek hevalên xwe çû alîyê Şîîya û li wir dest bi şer kir. Çendekî li ser hesabê xwe dujminatîya îngilîzan kir. Piştî demekî ma û vegeriya Silêmanî. Hikumeta Tirkîyeyê wî bi xiyaneta wetenî sûcdar kir. Guya wî bi îngilîzan ra lihev kiribû ku li bin serokatîya cenabê wî da hikumetê kurdî damezrîne. Her bi vî awayî bi hukmê îdamê, wî mehkeme kirin digel ew çend westan û tab û keda kirîye û xisara xwe ya ku ketîye. Bi vî awayî ceza dan. Bo efûkirinê divê biçûna hinda Elî Îhsan Paşa tîka û rica bikira. Li dawîyê de Îngilîz hate Kerkûk û Silêmanî û hemî Kurdistanê Îraqê dagîr kir. Mîcerson bû hakimê Silêmanî. Bi cenabê Şêx Mehmud re rêkevtin bo damezirîna hikumeteke mîllî ya Kurdistanî li bin serokatîya cenabê Şêx de pêk anîn û di 1919 da unwanê hikumdarî û melîkî da Şêx. Piştî hingê Mîcerson xeyal dikir ku ew Kurdistan wekî Hindistanê bike race race û çend paşayekê girêdayî xwe li wan deveran da dabimezrîne. Ew bi xwe jî bi navê naîb el melîk (cîgirê melîk) dê çavdêrîya wan hemîyan bikirana. Roja ku yekî têketana şer dê li gel hev bûna. Çawa ku cenabê mezin agadarî vî fikrê bû, zûka çû bal Mîcerson jê re got, eger derheqê Kurdistanê ev xeyalê te hebe em bi vî razî nîn in. Êdî bi peyvên piçûk gilî ji hevûdû kirin heta rabûn çek û tîfingên li hevûdû kişandin. Şoreşa azadî destpê kir û

* Kemal Reûf Muhemed xwindeneweyîkî nû yî Hefîzade Şêx Mehmûd, *Govar Raman*, Hewlêr, j, 31, Knûnî Duwemî 1999, tarîxil Wezaretil Iraqîye, c, 1, s, 274, we, c, 3, s, 73, 134, we, c, 6, s, 32, we, c, 9, s, 69, m, Hawar, Şêx Mehmûdê Qereman û dewletekey xuwariwî Kurdistan, b, 2, Linden, 1991, l, 782 - 783

çend zirar û zîyan gehîşte wan û li dawîyê de Şêx Mehmûd girtin û ligel pismamê wî Şêx Mehmûd Xerîb, wan şandin Hindistanê. Bi hev re ketin mehkemê, hukmê îdamê dan wan û dû re daxistin bîst sal û şandin Poneyan li Hindistanê.

Şêx Ebdulqadirê birayê Şêx û Seyîd Ehmed û çend mirovên bi navûdeng li Bexdayê hepis kirin. Silêmanî tenê ma ji Îngilîzan re. Mîcerson bi navê *Pêşkewtin* dest bi weşandina rojnameyek kurdî kir û sed û hijdeh hejmar jê derçûn. Ku ev kiribû rojnameyê zimanê halê hikumetê. Ev rewş wisa dewam kir heta sala 1922 ku hikumeta Brîtanyaya Mezin têgehîşt ku bê cenabê Şêx Mehmûd nikare ji Kurdistanê îstifade bike. Hemû roj ji aliyek ve şoreşî hellasya û naçar siya- seta xwe ya derbarê Kurdistanê bigorîne. Bi serokayetiya mîrlîwa cenabê Mistefa Paşa, îmtiyazê rojnameya *Bangî Kurdistan* da wan. Û rojnameya *Pêşkewtin* girt. Ku zimanê halê Mîcerson û Îngilîzan bû. Cenabê Şêx Mehmûd û Şêx Mehmûd Xerîb ê pismam anîne Kuweytê. Nûçeya başiya birêzan, ewel nexdî rojnameya *Bangî Kurdistan* ji Kuweytê ve pêşkêş kir û rojnameyê bi vê cûre peyamê daye.

Himeta Alî Mehmûdî

Cenabê celaletmeab hezretî Şêx Mehmûd Efendî dam îcilale ku ji Kuweyt ve bo yekemîn nusxeyê rojnameya *Bangî Kurdistan* şandibû. Ligel geyîştina ev nusxeyê, dused

rûpîye bo xizmeta îdarexana xezeteyê me bi têlxiraf hewale fermû. Eviya bo ev hereketê alîcenabane yê li îdayê teşekur acizîn. Li welatê dûr û xerîbî jî da bo bicîhênana hîmetê alî derheq bi niştiman û kurdan û bo neşrê mearif li Kurdistan da bîderîf lutf û îhsan her layiqê nîşanê hezretî Mehmûd e. Ku ev date bi hoyê hesnî xelq û mitanetê fikrî li nezer hemû kurdan da muhte- rem û mehbûb e. Xuda rewanê umrê bide wî. Û bi zûdî bi wicûdê mubarekê çiraxî xanedanê Ehmedî li Kurdistan roşintir bike.

Û cenabê Şêx Ebdilqadir û havalên wî li menfiyê Bexdad destûra vegeerîna wan pê dira. Roja duşenbe 27 Zîlhice 1340 h. 21 Axustosa 1922yê mîladî bi teşrîf geyîşte Darêkelî. Eve dîyekî melîkê xoyane li nahîyeya Baziyan helkevtûye. Li paşê hate Silêmanîyê bi wekaletî hezretî Şêx Mehmûd kevte rêkxistinkirina karûbarê hikumet û ev yekemîn beyanname ye ku têde digotî:

Mizgînî bo Kurdistan!

9ê Muherema 1341- Eylûl 1922

Bo meqeratê Kurdistan mudetîke cenabê hakimê siyasî yê Silêmanî ligel Mindûbê Samî ev zat jî û ligel Londre meşxûlê muxabire ne. Cenabê Mindûbê Samî niha cenabê Mîcergold Simîş mezûn û mifrizî fermû. Ku bi ûmûmê ehlê lîwayê Silêmanî xeber bidet Enqereyê, wan li meydana didarîşit bo halkirina meseleya teşkîlkirina hikumetek bo Kurdistanê yanî bi serbestî fikrê xwe dermeyan dikan û bo hesulê emniyet

bi xêra ce- nabê Mindûbê Samî ligel hikumetê Îngiltere xir yekî muxabere ye. Ta ku tertîbekî li paş da bixêt û li van rojan da bi ehalî teblîx û tamîm dikirêt.

Cenabê zeîm Şêx Mehmûd Efendî ligel Şêx Mehmûd Xerîb Efendî ji Kuweyt ve bo Bexdad, neqlê wan ji teref hikumetê fenîyek Birîtanyaya gewre musaade kiriye.

(Îlanî resmî)

Melûmtên bêtin Kurdistanê rojêk li ser bûrîye. Hikumetê Birîtanya ji memalîkê xwe ra îlan kiriye bi qerara Awrûpa îdareyê mintiqeya Kurdistanê tewdî bi cenabê zeîm Şêx Mehmûd kirîye. Û bi niyabet cenabê Şêx Ebdulqadir Efendî tayîn kiriye û bo tehkîmê hewdeke Kifrî, Kerkûk û Hewlêr teşbîş kiraye. Bo vê lazime hemû kurd şadî û îlanê azadî bike. Ebdulqadir ji bo muzakereya ruesayê muhterem ê Caf bi îstîqbalêk bi şeref û tefexîm waridî Silêmanî bûn. Xuda li nav hemû eşayirê kurd da zewat û munewer bi tekbîr zêde bike.

Wextê xebera hatina zeîm Şêx Mehmûd dêt bo Kuweyt şairê millî yê bi navûbang Bêxud ev şîrê pîda hel got:

Mehmûd

"Min Perîşanî Yarî Kuweytim"

Emrê ke heye roj û perîşanî Kuweytim
Aşinte wekû tey xubane Kuweytim

Emrê ke rojim be misl wek şîwe zenge
Hesret zideşam xerîbanî Kuweytim
Emrê ke le zindanî cinûna ke wekû şît

Pa be ney xezalanî esîranî Kuweytim

Emrê ke le kuncî qifi firqetî gul da
Wek bilbilî dil xite xezalxwanî Kuweytim

Emrê ke le dûy mehmilî Leyla wekû mecnûn
Xum lîre û dil wîlî bîyabanî Kuweytim
Emrê ke le bo kuştinî diccalî hesûdan
Her mintifarî esîy dewranî Kuweytim

Emrê ke denalim be xemî tu we le Kerkûk-
Daî wekû ney sîne pir efxanî Kuweytim

Îşim hemû giryane wekû hewrî biharî
Bê serfî dem xonçey xendanî Kuweytim

Pêwîte wekû qimrî aware le gulşen
Sergeştey dil serwîy xiramanî Kuweytim

Perwane sift miftitêm killî şew axû
Key pirtewa da şemî şîstanî Kuweytim

Key bê ke le ufqê erebîstane we rojî
Hilbî gulî xurşîdî direxşanî Kuweytim

Watîme ge dewrim le tu ey sahîb xatim
Her hir hirekî bircî Silêmanî Kuweytim

Xelqîne ke le ber gewherî tacî serî Kurde-
Qurbanî muhîtî Erebiştanî Kuweytim

Herçen wekû bêjin ke le zindanî firaqam
Billah be timay Rustemî dastanî Kuweytim

Aciz mebe (Bêxud) ke îşallah weku Yaqobim
Nezdîke wisalî mihîrî kenanî Kuweytim.

Firdîk

Rû be qible dest be sîne bo Kuweytê çawerey
Kurd û goran her delên yarebî Mehmûd bêtewe.

Bêxud

..... Dewam dike

Bangî Kurdistan*

1922-1926
(Silêmanî)

Wergeranidina ji soranî:

S. Verroj-A. Meretowar

Wergeranidina ji farisî û tirkîya
osmanî:

Mamoste Qedrî

Pêşekî

Yekem kitêba me ya bi navê *Zincîreya Jiyandina Rojname û Govarên Kurdî*, rojnameya **Bangî Kurdistan** bûye, ew e ku niha li ber destê we da ye, çunke rojnameya *Bangî Kurdistan* li pêş rojnameya *Rojî Kurdistan* da hatîye belavkirin, her çend herdu jî bi naveroka xwe li ser yek rêbazê da diçûn jî. Belam di wextê xwe da ji ber nebûna hemû jimarên *Bangî Kurdistan* ligel me, em neçar bûn bi hoyê salvegera (75) salên rojnameya *Kurdistan* ku yekemîn rojnameya kurdî bû û li 22ê Nisana sala 1898an da hatibû çapkirin, kitêba *Bangî Kurdistan* dikin bi heleqeya yekemîn *Zincîreya Jiyandina Rojname û Govarên Kurdî*.

Dîyar e paş damezrandina hukumeta Kurdistan li navçeyê Silêmanî, bi serokayetîya Şêx Mehmûd, li menga Çirîya Pêşîn a sala 1922yê zayînê da, paş vegerîna bo welat ji koçberiya (Kuweyt)ê da û damezrandina **Bangî Kurdistan**, xwedî îmtîyaz û birêvebirê berpîrsîyarê rojnameyê Mistefa Paşa Yamolkî bi erkê wezîrê mearif tête wezîfedarkirin.

* Cemal Xeznedar, *Bangî Kurdistan (1922-1926/Silêmanî)*, Zincîreya Jiyandina Rojname û Govarên Kurdî, Bexda 1974

***Sûretê îradeyê ûlye hezretî
hikumdarê Kurdistan eded -2***

Li memleketê Silêmanî da hatiye nivîşîn.

Bo teşkîlata hikûmetê Kurdistan nesb û tayîna ev zatan di qabîneya hikûmet da munasib hatiye dîtin.

Sipehsalar(serleşker):

Şêx Qadir

Reîsê Daxilîye:

Şêx Mehmûd Xerîb

Reîsê Malîye:

Ebdalkerîm Eleke

Reîsê Mearif:

Mîrlîwa Mistefa Paşa

Reîsê Şer'i û Edl:

.....

Reîsê Gumrik:

Ehmed Beg Fettah Beg

Reîsê Nafi'a:

Mehmûd Axayê Ebdalrehman Axa

Reîsê Emniyeta Umûmî:

Seyîd Ehmed Berzencî

Mufetîşê Umûmî yê Hikûmeta Kurdistan:

Mîrlîwa Sidiq Qedrî Paşa

Min meqam û wezîfeyê her kesî pê sipardin û îrade dikim derhal dest bi tevdira makîneya hikûmetê bikin.

Serfirazî ji Xwedê ye.

**Hikumdarê Kurdistan
Mehmûd**

Pêrewê ewê kiriye û bi pêwîst zanîye ku xwedî û berpirsîyarê rojname ku bigorî, di heman demî da hebûna rojnameyekî resmî yê zimanê hikûmetê pêwîst bûye, ji ber wê me rojnameyê *Bangî Kurdistan* belav kirîye.

Rojnameyê *Bangî Kurdistan*, rojnameyêk " îlmî, îctîmaî, edebî, hurr û serbestî yê millî"ye, heftê carêk bi navê rêkxirawa *Cemîyeta Kurdistan* li bajarê

Silêmanî tete belavkirin, xwedî îmtîyaz û berpirsîyar û sernûser, Mistefa Paşa Yamolkî ye.

Navçeyê Silêmanî ji mêjve malbendêkî gewre yê hişyarkirina roşinbiriya kurd bûye, êsta(niha) jî ew serkêşî her bi dest ew navçeyê da ye û her piştgirê rasteqînî yê bizotneweyê roşinbiri û netewayetî ya kurdî bûye û tesîrekî gewre li ser navçeyên dî yên Kurdistan kirîye.

Damezrandina yekemîn çapxane li navçeyê Silêmanî, li salên Şerê Yekem ê Cihanî da bûye, ev hoyêkî yekcar gewre bû, bo belavkirina bîrewerîya neteweyî û hişyarîya roşinbiri û zanîna hewallê siyasî yê henderan. Bo Kurdistanîyan zanîn û geyîştina hewallê siyasî yê cihana wê serdemê, rastîyêkî mêjûyî bû ku milletê kurd aza û zîrek û pirzan e, pêwîste ciyê xwe li nav komelên cihanê da bigire wek milletêkî heqê wî hatî xwarin û bi amanca xwe negeyîştî di Kurdistan dabeşkirî da.

Bi rêya ew çapxaneyên dî yên Kurdistanê û derveyê Kurdistanê, li Riwandiz û Hewlêr û Ūrmî û Estemol û Kerkûk û Sine û Sablax û Bexda û Qahîre û Bako û Yerîvan beyanname û kitêb û rojname û kovarên rêkxirawên kurdan bi zimanê kurdî û bi zimanên derûdorên kurd dihatine belavkirinê. Ji hemû layî ve, di nav û derveyê Kurdistan da dibûye destkevtêkî fikrî bo berz kirina pileya hişyarî û roşinbiri û netewayetî li nav milletê kurd da. Ev sergotara jimara (1)î ya rojnameyê *Bangî Kurdistan* ev rastîya me dixate pêş çav:

Cemîyeta Kurdistan

"Li ser muracaata cenabê seadetmeab Hacî Mistefa Paşa yê mîrlîwa erkanê herbê muteqaîd û li ser mezûnîyet û musaedayê resmî yê hikûmetê siyasî yê Silêmanî, ji teref hinek erbabê hemiyet û

efazil û muneweran ve qerar hate dayin ku li Silêmanîyê cemîyetêk kurdî bête teşkîlkin. Bo vê çend rojên li mawê jî esamê ûlema û şêxler û eşraf û saîr muneweran û ehlê qesebe bi rêzkirina li gor alfabe yê daxilê defter kiriye li roja cume yê 21-ê Temûza 1922 paş nivêja nîvro di mizgefta Seyîd Hesên Miftî da berhev bûne. Ji teref cenabê Mistefa Paşa ve nutqêkî destpêkî derbarê bi meqsed û xayeyê vê îctîmayê hatiye xwendin. Xayeya wan ew bû ku ev fikir bo geşbûn û pêşkevîna mîllet û weten bi kemalî û êftîxar qebûl fermûye.

Belavkirina vê fikrê jî bi wasîteyê vê xezeteyê ku hikûmet îmtiyaza wî daye bi cenabê Mistefa Paşa û êsta ji heftê carêk derdîçê, umîd wa ye însaella bi wasîteyê hîmetê erbabê hemiyet pêş bikevit, zaten hemû tiştêk wûrde wûrde(hêdî hêdî) zêde dibit.

Bo temaşakirina vê xezeteyê û saîr, umûrî îdareyê vê cemîyetê ji teref huzerayê kîrame ve li jêr rîyasetê paşayê navê wî dibore da 13 kes bo azayetî hatin hîlbijardin, navê wan û ededê raya wan bi vê rengî ye.

Ede dê ray Nav

65	Refîq Hîlmî Efendî
62	Ehmed Beg Tofîq Beg
54	Salîh Efendî Qeptançî
45	Fayîq Beg Marûf Beg
41	Hacî Axa Fethulla
39	Îzet Beg Osman Paşa
38	Edhem Efendî Yuzbaşî
36	Ehmed Behcet Efendî Yuzbaşî
32	Şêx Mehmûd Efendî Gulanî
31	Şêx Elî Efendî Serkar
29	Elî Efendî Bapîr Axa
24	Ebdulla Efendî Mehmûd Efendî
24	Şukrî Efendî Eleke

Êdî umîdê me weha ye ku bo geşbûn û pêşkevîna weten û mîllet hemû layêk têtîkoşe û eger qisûrêk bibîzî bibê eve ji

vê alî ye û ev ji wê alî ye, behs û tenqîd bikin bo mirovan, xeber bi cemîyet bidirê ta wekî bi pê usûl cemîyetê meseleyê feweren (lezîrîn) daxilê muzakereyê bikirê û netîceyê wê bi wasîteyê xezete ve bête îlan kirin.

Ji vê xisûsê ve weha dizanim ji vê zêdetir bestî meqal zayid e, eve qanûnêkî tebîî ye ku ji esrê yazdemîn ê hîcrîyê ve yanî ji wê tarîxê ve ye ku xezete peyda bûye her qewmê ku rexbet bi mearîf û bi ev wasîteyê muqedes kiribê bi tedrîcî pêş kevtîye. Eger wekî me mabête di nav eqwamê mutemedîne da bê nam û nîşan mawete, binaeneleyhî ê me jî li ser me lazim e ku bo pêşveçûn û bilindbûna Kurdistanê rexbet bi vê wasîteyê bidine ku bo pêşkevîna îlm û mearîf fal bixêre. Baqî Tofîq li xuda muawenet û xîret li erbabê hemiyet temena dikeyin".

Rojnameyê *Bangî Kurdistan* yek ji rojnameyê hefteyî yê pêşkevî yê salên bîst e ku bi zimanê kurdî hatîye belavkirin, xwedî îmtiyaz û berrîrsîyar û sernûserê wî Mistefa Paşa Yamolkî û desteyê nûserên wî Refîq Hîlmî û Elî Kemal û M. Nûrî (Şêx Nûrî Şêx Salih) bûn, jimara wî ya yekem li roja çîwarşemê 8 ê Zilhecê sala 1340-ê koçî (2-ê Axistosa sala 1922 ê zayîn) hatîye belavkirinê, jimara dawî heta jimara 6ê rojên duşemîyan derçûye, jimara 7 û jimara 8ê li rojên cume da derçûye, jimara 9 û jimara 10 ê li rojên yekşemî- yan da derçûye, û jimara 11 ta jimara 14 yê li rojên cume da derçûye. Eve şayanê bas e li vira da bête dîyarkirin ku jimara 14 paş rawestina heşt mang dûbare li roja cumeyê 23yê Şewala sala 1341ê koçî (8 ê Huzeyrana sala 1923yê zayînê) derçûye.

Li vira da pêwîste em wê rastîyê tomar bikin, her wekî li serî da min got, ji demekî ve xerîkî girdkirina rojname û govarên kevn ên kurdî bûn. Li encam hewl û têtîkoşîn û serûsoraxa vî rojname da, bo min derkevt ku rojnameyê *Bangî*

Kurdistan paş çarde jimaran, sê jimarên dinê jî li Bexda lêderçûye. Belam deskevîna ev sê jimaran karêkî gelek qûrs bû, pirr li dû wan geryam, min bidest nexistin. Neçar bûm penaber bim û berve ew kesên agadar biçim. Li Silêmanî hemû namexaneyên giştî û taybetî geryam nebûn, herweha li Kerkûk û Hewlêr jî. Li Bexda du-sê car min li mamosta Sucadî pirsî, wî jî teekîd li ser dikire ku ew zanyariyên derbarê vê babetê ku li kitêba *Mêjûyê Edebî Kurdî* da nûsiye li wexta xwe da ji Cemîl Saîb û Fewzî Saîb bihîstîye..

Di kitêbxaneya Korî Zanyarî Kurd da geryam nebûn.. Min hawariya berêz Husên Caf, emîndarê kitêbxaneya Korî Zanyarî Kurd kir, wî min agadar kir ku li kitêbxaneya wî ya taybetî da ev sê jimaran bidest dikevin û bi vê perî xoşî û dilîni amadeye bidate min ku wan belav bikime. Supasêkî bêpayan ê hemû roşinbîrên kurdî pêşkeşê wî dikim. Ew sê jimarên qeware yê rojname asayî derçûye, ku ev yekemîn rojnameyê kurdî ye ku li mêjûyê rojnamegeriya kurdî da bi vê qewareyê derbiçê..

Mistefa Şewqî nûserê wî bûye û Kerîm Rustem mudîrê îdarî ye, her sê jimare li çapxaneya "Dar ul Îslam" li Bexda hatiye çapkirine..

Em li xwarê rojên derçûna hemû jimarên dîyar dikin:

- 1- Jimara (1), 8 ê Zîelhecê sala 1340ê koçî - 2 ê Axistosa sala 1922ê zayîn.
- 2- Jimarea (2), 20ê Zîelhecê sala 1340ê koçî - 14 ê Axistosa sala 1922ê zayîn.
- 3- Jimara (3), 27ê Zîelhecê sala 1340ê koçî - 21ê Axistosa sala 1922ê zayîn.
- 4- Jimara (4), 5ê Muherema sala 134ê koçî - 28ê Axistosa sala 1922ê zayîn.
- 5- Jimara (5), 12ê Muherema sala 134ê koçî - 4 ê Eylûla sala 1922ê zayîn.
- 6- Jimara (6), 26ê Muherema sala 134ê koçî - 18ê Eylûla sala 1922ê zayîn.

7- Jimara (7), 30ê Muherema sala 134ê koçî - 22ê Eylûla sala 1922ê zayîn.

8- Jimara (8), 7ê Sefera sala 1341ê koçî - 29ê Eylûla sala 1922ê zayîn.

9- Jimara (9), 16ê Seferî sala 1341ê koçî - 8ê Tîşrîna yekemîn sala 1922ê zayîn.

10- Jimara (10), 23ê Seferî sala 1341ê koçî - 15ê Tîşrîna yekemîn sala 1922ê zayîn.

11- Jimara (11), 28 î Seferî salî 1341 î koçî - 20 î Tîşrîna yekemîn sala 1922ê zayîn.

12- Jimara (12), 5ê Rebîulewela sala 1341ê koçî-27ê Tîşrîna yekemîn sala 1922ê zayîn.

13- Jimara (13), 12ê Rebîulewela sala 134ê koçî-3ê Tîşrîna duwemîn sala 1922ê zayîn.

14- Jimara (14), 23ê Şewala sala 1341ê koçî - 8ê Huzeyrana sala 1923ê zayîn.

15- Jimara (1-14), ku dikete jimara (15) li 14ê Recebuelferdî sala 1344ê koçî - 28ê Kanûna duwemîn sala 1926ê zayîn.

16- Jimara (2-14), ku dikete jimara (16) li 2ê Şabana sala 1344ê koçî -15ê Şubata sala 1926ê zayîn.

17- Jimara (3-14), ku dikete jimara (17) li 18ê Remezana sala 1344ê koçî -1ê Nîsana sala 1926ê zayîn.

Di jimara 14yê rojname da daxuyanîkî nûsiye, ku derengketina belavkirina rojnamê, ji ber tengasî û çelemeyên çapemenî û nebûna tîp bûye, belam zor aşkiraye rawestina rojnameyê *Bangî Kurdistan* di navbeyna ew heşt mang da, ji ber allozî û şeweyên karûbarê hikûmetê Şêx Mehmûd bûye, ne ku ji ber:

"Li ber hinek sebeb û astengan li paş nusxeyê (13)mîn, me munasîb dît ku weşanê rabiwestin, niha musteînen bi îlla xezeteyê *Bangî Kurdistan* kevte sahe û întîşar, çunke di van rojên malûm da, ji teref metbea da nuqsanî peyda bûye, heta temamkirina wê nuqsanîyê bi mecbûrî xezeteyê me her çar sehîfe derdiçê, feqet

ev jî bi alîkarî û hîmetê hemiyetmendên weten ve girêdayî ye."

Û diyar e birêvebirên rojname tenê jimara 14 li Silêmanî belav kirîye û êdî pekî kevtîye û nivisîye ew rêbaza bo wî hatiye diyarkirin destek bidin û birêyek dûrê çewtî, hêvî û amanca mîlletê kurd birêve bibin ..

Sê jimarên wê li Bexda hatiye çap-kirin, biqewareyê rojnamê hêsayî bi çar rûpel derçûye û daneyê(heba) wî bi du ane hatiye firotin..

Diyar e Mistefa Paşa piştî damezrandina hikûmeta ehilî li Îraq û belavkirina biryarên Cemiyeta Milletan, bi xo kevtîye belavkirina rojnameya Bangî Kurdistan, bo cara sêyem niyaza jiyandina komeleya Kurdistan û hişyarkirina hestê netewayetî li nik roleyên kurd û bêtir kirina dostayetîya kurd û ereb.

Eger em bi hûrî temaşa rûpelên Bangî Kurdistan bikin, tiştêk bo me ronî dibête, ji ew hewl û xebatên bêwuçan ên bav û bapîrên me, paşan bo çespandina mafê rewayê netewayetî yê kurd, bo berzkirin û qalkirina bizûtneweyê roşinbirî yê kurdî, bo nehiştina nexwêndewarî û hişyarkirina mîllet, bo belavkirina dengûbasê cîhanê bo tîjkirina bîr û hişî.

Rojnameya Bangî Kurdistan ji jimara 1 heta jimara 13 bi şeş rûpel û qeware (34 cm x 5 r 21 cm) (têkst 5 r 28 cm x 17 cm) derçûye, tenê jimare 14 bi çar rûpel derçûye, ewe şayanê bas e li ser hemû jimarên hatiye nûsîn "daneyê wî bi (2) ane têtê firotin û li ser jimara 14 nûsîye "daneyê wî bi yek ane têtê firotin", ku çî ligel wê jî da li ser jimara 1 hatiye nûsîn:

"Em vê nusxeya pêşî teberuken û belaş belav dikin û teqdîmê biraderên weten dikine".

Û jimara "15 û 16 û 17" bi çar laperrê têtêkstê (50 cm x 38 cm) derçûye.

Mêjûyê xwênavî kurd sûr bûn û kol nedan li ser helwêsta rasteqîne yê kurdayetî ku zêdetir amanc û awatî kurd

berve çespandinî û danpiyanan bibet, bo vê jî bila çav bi vê xebere bixşênin:

" Dîbêjin heyetê nasîhe ji Bexdad ve dêt"

Li van rojan da şayîyek heye dîbêjin heyetêkî nasîhe ji Bexdad ve dêt bo Kurdistan.

1- Em ténageyin ev heyet bi emrê kê dêt, bi tensîbê çî kesan têtê rêkxistin?

2- Em nizanin evanê ku diên, nesîhetê çî li me dîkin?

3- Eger meqsedê wan ev bê, nesîhet li me bikin ku em tabîyê Îraqê bin, bêjin xeta me ji vê paş nî ye û fikra kurdayetî heta bêt rreq(tûnd, sext) dadikutê û Bangî Kurdistan ligel perwerdeyî bo pêşkevîtin û hişyarkirina kurdan xebat û tekoşîn dike.

Îca li ber vê, em nizanin ev heyet nasîhet diên çî dibên.

Mebesta me ji belavkirina vê rojnameyê ron û aşkira ye, û guman tê de nî ye ku pîspor û mêjûnûs û xwêndewarên kurd bi çavêkî hûrbîn sûd ji naveroka wî werbigirin û bi şeweyêkî firevan lê bikolîne.

Zincîra 3 ya *Jiyandina Rojname û Govarên Kurdî*, sê jimarên Rojî Kurd dibe ligel tercumeyê naveroka wan a bi erebî..

Bexda: 1ê Adara 1974.

Cemal XEZNEDAR

Naveroka Rojnameyên "Bangî Kurdistan"

Jimar (1)

Laperre(rûpel)

- 1 Cejnî Qurban
- 1 Cemîyetî Kurdistan
- 3 Bangî Kurdistan
- 3 Mibarek Badî (Pîîr)
- 3 Kurdistan'in esbab-i tednisi (Turkî)
- 4 Hariçte bulunan Kurd muneveran ve efazil-i kiramýna (Turkî)
- 5 Muemalat-ý tarihiye (Turkî)
- 5 Bangî Kurdistan (Pîîr be Farisî)
- 6 Be xidmetî Kurdhayî muhteremî Îran (Farisî)

Jimar (2)

Laperre

- 1 Ellên heyetî nasîhe le Bexdawe dêt
- 1 Meseleyî mektebî Kurdinewe
- 3 Bo Kurdan (Şîîr)
- 3 Sanayi ve mearif (Turkî)
- 4 Ahlak (Şîîr be Turkî)
- 5 Qismê Farisî

Jimar (3)

Laperre

- 1 Hesbîhalî duwem
- 3 Bexêr hatin
- 3 Makîneyî çap
- 3 Elmanekan muawenetî Kemalîyekan deken
- 3 Turkiya û Yûnan
- 3 Wefatî emîrî Tûnis
- 3 Germa
- 3 Tebşîr bo qilyandaran
- 3 Întixabat
- 3 Tebrif (Turkî)
- 3 Teeyin (Turkî)
- 3 Valime (Turkî)
- 3 Ystiqbal ve xopamedî bangî Kurdistan (Farisî)

Jimar (4)

Laperre

- 4 Ehwalî zabitanî Kurd
- 4 Ew kaxezey le Estemûlewe hatûwe emeye
- 3 Dûayî Kurdan bo Mûsilîyan
- 4 Şêx Reqîb

- 4 Îstiqbalî Yanye (Yûnan)
- 4 Dîsan le Îrlande da muharebe
- 5 Pefîq Beg
- 5 Îxtîlal le Turkîstanî kebîr da
- 5 Maarîfsiz bir kavmin hak-i hayati yoktur (Turkî)
- 5 Qismê Farisî (Pîîr)
- 6 Serdarî mukerema (Farisî)

Jimar (5)

Laperre

- 1 Beparet bo dujminanî Kurdistan
- 2 Terbîyeyî ewlad
- 3 Muhawereyêkî îqtisadî
- 4 Mucadeleyî efkar, efkarî mutenewîe, hisîyatî mutelewîne
- 5 Simko u Ecem
- 5 Ehwalî Sûrîye legel Fransizekanda
- 5 Bolşewîk û Berîtanya
- 5 Tebşîrat
- 6 Polonya
- 7 Hatîn û royîn

Jimar (6)

Laperre

- 1 Detirsim ey weten bimrim nebînim bextîyarî tu (Pîîr)
- 1 Bîdayetî înzilab û întîbah bo Kurdan
- 4 Pîyawî aqîl furset le de nada
- 5 Dîsan serdarî nesret (Simko) Îsmail Xan
- 5 Begzadanî Caf
- 6 Memûranî Îngiliz
- 6 Min perîşanî yarî Kuweyt im (Şîîr)
- 6 Tebrîfî ruesayî Caf
- 6 Bangî Kurdî wa nawî Kurdistanî awa kirduwe duwe

Jimar (7)

Laperre

- 2 Edebîyatî Kurd
- 3 Bo cenabî Şêx Ebdulkerîm
- 3 Hîmetî alî Mehmûdî
- 4 Qisey hekîmane
- 4 Royîptin
- 4 Meerîfe ke bilindî deda qewmî hejar (Şîîr)
- 5 Yûnanîyekan Ezmîriyan texlîye kird
- 5 Qralî Qosentîn firarî kirduwe
- 5 Hakikat-î Kurdistan (Turkî)
- 6 Hezretî hukumdarî Kurdistan cenabî Şêx Mehmûd

Jimar (8)

Laperre

- 1 "Dewlet heme ez itifaq xîzed
Bîdewletî ez nîfaq xîzed"
- 2 Fîdat bim ey fîdayî millet ey serdarî
Kurdistan (Pîîr)
- 3 Bo edîbî muhterem pêx Nûrî Efendî
- 3 Mudefeayî Estomûl û Galîbolî
- 3 Simko
- 4 Loyd Corc Eçît bo cenewe
- 4 Emîr Zeyd
- 4 Mujde bo ereqxorekan
- 4 Pukrulla mujde bî wa nûrî îman hatewe
(Pîîr)
- 4 Mîrliwa cenabî Sidîq Paşa
- 4 Teprîf
- 5 Ewdet
- 5 Teeyîn
- 5 Der nîmetî hezretî xatimî enbîya
Muhemmed Mistefa (s.a.w) (Pîîrî
Farisî)
- 6 Hakikat-î Kurdistan (Turkî)

Jimar (9)

Laperre

- 5 Herîq le Ezmîr
- 5 Îstîxzaratî Berîtanya le Estemol da
- 5 Çikoslovakya û Romanya mûawenetî
Yûnan deken
- 5 Rûsya û Turkîstan
- 5 Ew Turkaney ke le Elemanya dan
bang kirawne jêr sîlah
- 5 Mîcer Noyil
- 5 Îsmâil Xan Simko
- 6 Koyincaq

Jimar (10)

Laperre

- 1 Sûretî îradeyî ûlya hezretî hukumdarî
eded -1-
- 2 Sûretî îradeyî ûlya hezretî hukumdarî
eded -2-

- 5 Ew Turkaney ke le Elemanya dan bang
kirawne jêr sîlah
- 5 Mîcer Noyil
- 5 Îsmâil Xan Simko
- 6 Koyincaq

Jimar (10)

Laperre

- 1 Sûretî îradeyî ûlya hezretî hukumdarî eded -1-
- 2 Sûretî îradeyî ûlya hezretî hukumdarî eded -2-
- 2 Hezretî hukumdar
- 2 Îngilîs Silêmanî bo çî dewî
- 4 Cenabî Mîcer Noyil
- 4 Simko (Serdarî nesret Îsmâil Xan)
- 4 Dîsan bomba
- 4 Teeyîn
- 4 Hezeratî begzadanî muhteremî Caf
- 5 Sûretî îradeyî ûlya hezretî hukumdarî
Kurdistan eded -1- (Turkî)
- 5 Sûretî îradeyî ûlya hezretî hukumdarî
Kurdistan eded -2- (Turkî)
- 6 Hakikat-î Kurdistan (Turkî)
- 6 Kurd ve Kurdistan ne demektir (Turkî)

Jimare (11)

Laperre

- 1 Îbret
- 3 Perîbanî Pêxbizinî
- 3 Dîsan teyare
- 3 Cenabî Ebas Axayî Mehmûd Axa
- 4 Muhyedîn Efendî
- 4 Îstîxzaratî ceng
- 4 Pare, pare, pare
- 5 Cenabî Mehmûd Xanî Dizlî
- 5 Cenabî Ehmed Begî Rîşîn
- 5 Hikayatî menzûme
- 6 Cenabî Mîcer Noyil
- 6 Hakikat-î Kurdistan (Turkî)

Jimar (12)

Laperre

- 1 Îradeyî hukumdarî - eded 3
- 2 Sûretî îradeyî ûlya cenabî hukumdarî
Kurdistan eded -4
- 3 Munacat (Şîîr)
- 3 Îptialî muteesîf
- 3 Bomba û zîyaat
- 3 Teeyîn û tebrîk
- 3 Nexoşî îçtîmaî û çareyî tedawî

- 4 Metbûat û sêdaqet
6 Hezretî alî hukumdarî Kurdistan
6 Îfetmeab Hemîde Xanim
6 Asayîşî daxilî

Jimar (13)

Laperre

- 1 Hezretî hukumdarî mearîfperwer Sûretî
mezbete, bo meqamî samî rîyasetî mearîf
1 Teqdim
2 Wereqeyêkî warde eyne derckira
3 Tepekur û beyanî memnunîyet
3 Reîsî þer'î û edil
3 Hakikat-î Kurdistan (Turkî)
4 Kurdlerîn mazisi (Turkî)
5 Bir seday-i hak (Turkî)
6 Erzî teşekur

Jimar (14)

Laperre

- 1 Bangî Kurdistan
1 Silêmanî
2 Teþrîfî heyet
3 Mulaqatî mûteberîn ba heyetî muhtereme
3 Resmî geçît û întizamî eskerî Berîtanya
4 Bo ûmûmî dewaîrî hukumet
5 Hakikat-î Kurdistan (Turkî)

Jimare (1-14) ke dekate jimare (15)

Laperre

- 1 Pendî huþyarî
1 Þahrahî Bangî Kurdistan
1 Meqsed man lem cerîdeye
2 Seyrî dunyekan
3 Hawarî þew û roj im
3 Qewmî kerr û lal
3 Weten û millet
3 Hewadîsî Elmanya
1 Bulxarya
3 Hukumetî Îraq û mûahede bîst û pênc sale
3 Fransa û Surya
3 Heleb
3 Himis
4 Sultan Paþa Etrîþ
4 Ciwanî ticaretêk gewre ye
4 Nicabetî meclîsî millî Îran
4 Tehran û hîmet alî þahî taze
4 Ehrarî Elmanya
4 Rahî ahenînî Hîcaz

- 3 Weten û millet
3 Hewadîsî Elmanya
1 Bulxarya
3 Hukumetî Îraq û mûahede bîst û pênc sale
3 Fransa û Surya
3 Heleb
3 Himis
4 Sultan Paþa Etrîþ
4 Ciwanî ticaretêk gewre ye
4 Nicabetî meclîsî millî Îran
4 Tehran û hîmet alî þahî taze
4 Ehrarî Elmanya
4 Rahî ahenînî Hîcaz
4 Polonya
4 Jinanî Turkîstan
4 Çîn û Rûsya
4 Felaketêk le Esbanya da
4 Cezayî neqdî
4 Exbarî Sovyet
4 Bo kiryare muhteremekanî rica

Jimare (2-14) ke dekate jimare (16)

Laperre

- 1 Cewabî ewane ke be xurayî basî Kurdayetî
deken
2 Çak bixwîninewe bizanîn çî arzûwe
3 Wurde xebêrat
3 Weten û millet
3 Türkçe kısmı
4 Hîcaz
4 Îbn el Suûd
4 Rûsya
4 Îran-Simko-Rûsya

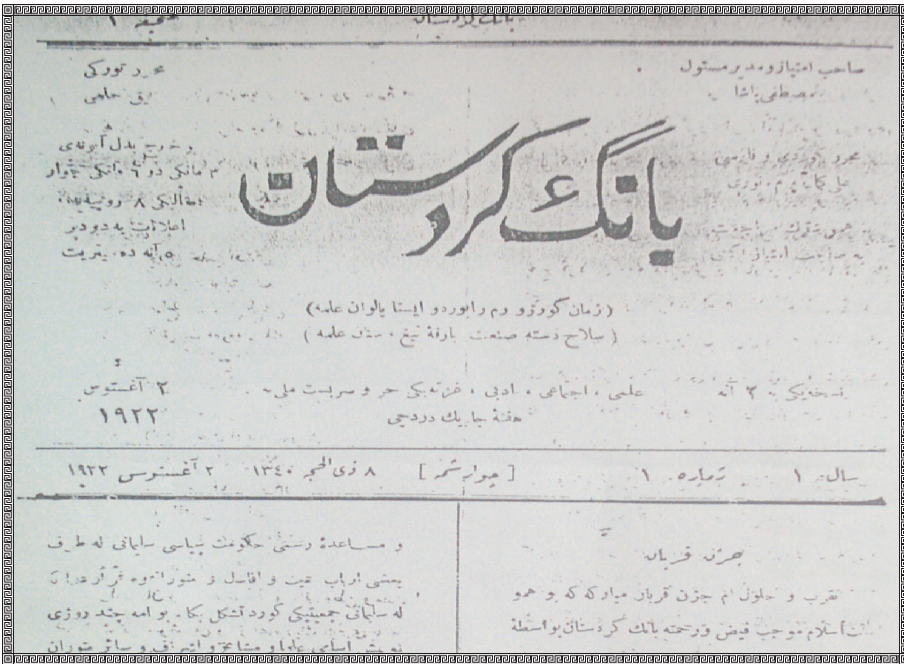
Jimare (3-14) ke dekate jimare (17)

Laperre

- 1 Mujdeyek zor xoþ bo hemû Hîcaz
1 Kurdistan
1 Serguzeþtêkî xoþ
2 Asayîşî Hîcaz Sultan Necîd
2 Kuþtarî le Sûrye da
2 Îmdad bo Sûrye
2 Nûrî Paþa el şîilan
2 Îbn el Suûd
2 Melîkî Misir cenabî Fûad
2 Secadeyekî le hemûgirantir le dunya da

- 2 Melîkî Misir cenabî Fûad
 2 Secadeyekî le hemûgirantir le dunya da
 2 Teklîfî ahalîyî Cebel derûz
 2 Îbn el Suûd
 3 Bangî Kurdistan
 3 Teyareyekî zor gewre bomba
 3 Budçeyî behrîye İngilîz
 3 Xeberatî Turkîye, nobet hate ser jinan
 3 Erebbî îtîhadî
 3 Şayî û zemawendîyek zor xoþ
 3 Tesdîqî seltanatî Îbn el Suûd
 3 Xelqî Selanîk
 4 Doğruyol gazetesinden
 4 Türkçe namaz
 4 Doğru yol
 4 Ýstanbul Yahudileri
 4 Medeni nikah
 4 Diyarbekir eþrafından Cemilpaþazadeler
 4 Irak harb tayyareleri
 4 Necabet, hesab-i nisbi, -
 asalet- mahali-i mukadese ahal-
 isi

Sahibê îmtiyaz û midîrê mesul
Mustafa Paşa

Muharrîrê kurdî û farisî
Elî Kemal
M. Nûrî

Hemû îhtîk muraceat be sahibê
îmtiyaz dekirî

Muherrîrê Turkî
Refîq Hîlmî

Bo xercê bedelê aboney
Sê mangî 2, şeş mangî çîwar
Salêkî 8 rûpiye ye.

İlanat bi du dîr
Pênc ane destirîf

Bangî Kurdistan

Zemanê gurz û rim rabirdûêsta palewan îlm e
Sîlahê destê seneet barîqeyê tîx we senan îlm e

îlmî, îctimayî, edebî xezeteyêkî
hûrr û serbest ê mîllî ye

hefteyê carekî derdiçî

Nûsxeyekî du ane

2 Axistos 1922

Sal: 1 jîmare: 1 Çîwarşeme 8 Zilhîce 1340 2 Axistos 1922

Cejna Qurbanê

Nêzîkbûn û hatina vê cejna qurbanê ya mubarek ku ji bo hemû ûmeta îslamê sedemê feyz û rehmetê ye, Bangê Kurdistan bi wasiteya vê roja mibarek, ji hemû efradê cemiyetê û ji bo ehlê Kurdistanê ji Yezdanê pak temenî û niyaza rizgarî û bextewarî dixwaze û vê cejnê pîroz dikin.

Bangî Kurdistan

Paşê ewil roja cejna qurbanê azayên dayîmî yên Cemiyeta Kurdistanê li mala cenabê Hacı Mustafa Paşa dicivin. Ji bo cejna pîroz li ba hev di wextekê da em rica dikin ku efradê Cemiyeta Kurdistanê li hev bicivin.

Cemiyeta Kurdistanê

Li ser miracata cenabê sadetmeab Hecî Mustafa Paşa mîrlîwayê erkanê herbê muteqâide li ser destê mezuniyet û musadeya resmî ya hikumeta siyasî ya Silêmanî ji teref destê erbabê hêja û biqedir û roşinbîran qerar hate dayin ku li Silêmanî Cemiyeteke Kurd damezirî- nin. Bo vê çend rojên li pêş navên zana, meşayîx û eşraf û minewerên din li gorî keda wan bi awayekî bitertîb li defterê hate nûsîn. Di roja îne 21-ê Temuzê 922 da paş nimêjê, şewir li mizgefta Seîd Hesên Miftî hat kirin. Ji aliyê cenabê Mustafa Paşa ve nutqeke vekirinê li ser mexsed û xayeya vê cemiyetê hat dayînê. Paşê ji guhdaran ra li ser xayeya vê fikrê ji bo pêştebirin û bilindkirina milletê vî welatî bi kemalê îftixar temenî li wan kir.

Ji bo pêkanîna vê fikrê jî bi wasiteya vê xezeteya ku hikumetê heqê îmtiyazê

daye cenabê Mustafa Paşa û niha jî heftê carekê derdikeve û însela bi wasiteya hîmeta erbabê cemiyetê dê pêşve biçê û hemû tiştê xwe zêde biket.

Ji bo temaşekirinê, ev xezate û hinek berpirsyarên din ên îdarî jî aliyê vê cemiyetê ve hatin hazirkirin û di bin çavdêriya Mustafa Paşa da sêzdeh kes bo azayiyê hatin hîlbijartin.

Navê wan û hejmara rayên wan ev in:

Refîq Hîlmî Efendî	65
Ehmed BEg Tofîq Beg	62
Salih Efendî Kaptançî	54
Faîq Beg Maruf Beg	45
Hecî Axa Fethulla	41
Îzet BEg Osman Paşa	39
Ethem Efendî Yuzbaşî	38
Ehmed Behcet Efendî Yzb.	36
Şêx Mihemed Efendî Kelayî	32
Şêx Elî Efendî Serkar	31
Elî Efendî bapîr Axa	29
Ebdula Efendî Mihemed Efendî	24
Şukrî Efendî Take	24

Umîda me ew e ku ji bo pêştebirin û xurtkirina welat û millet hemû alî têbikoşin û eger qisûrek hebe jî rexne lê bête girtin û cemiyet bi vê rexne were hesandin û li gorî usil û qaydeyê cemiyetê dê daxilî muzakereyên cemiyetê bête kirin û netîceya wê bi wasiteya xezetê were îlankirin.

Li vê xususê da em dizanin ku ev meqal zêde dirêj nabe. Ev qanunekê tabîî ye, ku di esrê yazdehem ê hicrî da ango ew tarîxa ku xezetê da derket, her qewm raxbet bi zanistê heye, ev wasiteya miqedes bûye sedem ku hêdî hêdî pêşve biçê. Eger milletên wek milletê me, di nav qewmên li paşmayî de mabin, bê nav û nîşan mane. Ji ber vê yekê li ser me jî lazim e ku ji bo pêşvebirin û zengînkirina Kurdistanê, ji vê re rexbetê nîşan bidin ku ji bo

zêdekirina îlm û zanîne gotin xêr e. Em, tewfîqa mayî ji Xwedê, alîkarî û xeyret ji erbabê hemî- yetê dixwazin.

Eselamu eleykum gelî kurdan! ey qewmê qedîm ê pehlewî yê bigurz! ev bang, *Bangê Kurdistan* ji bo xêrdarê hemû kurdan e. Ji bo şiyarkirina şêran e. Ji bo bihîstina bav û dayikan e. Heke bigrin ev bang, çi tiyaye. Ev hawar bo çi ye? Hemû hefteyek guh bidin û bizanin axir çi ye? Gotinên pirr û pûç kolan diruhalistin. Roja wan bi temaşekirina îlmê û seneet û marîfet derbas biki-rana, ji me bo wan gotineke baş heye , qeleyek me nîn e bo starbûna eyb û arê me. Ji bo me destegirên ku li welatê me digel nîşaniya mezinahiyê hebe nîn e.

Niha îbaret ji şukur û cû ye, ewan jî li Kurdistan nî ye, ji ciyê wan dûr e û parçe kaxizê ku bo nûsînê bê ew jî li frengistanê ve dêt. Ji sedan çarê me nayê ku kaxizêkî bo kes û kar û serîkî muharemî û bo aîleyê xwe binûse. Meşkê mêzer me ji Îranê û Frengistanê kurunê gelê ewqeyê me ji Hindistanê, hîlê kurê kurê nazdarê me ji Erebaştanê, kefenê mirîyên me ji Awrupayê, moltikê zarokên me ji Amerîkayê ve dêt.

Welhasil em ji hemû tiştî mehrum in, ji hewadîsên dinyayê bêxeber in, sebebê van hemû tiştan nezanî ye. Bêparbûna ji fenên cîhanê ye. Digel vê jî her kes hev rexne dike, encama vê nezanî û hesudîyê jî bi awayekî nebaş şîrove dike. Gelî biraderên kurd, werin guhê xwe bidin Bangê Kurdistan û bizanin çi tê holê, bizanin çi fêkîyên niyeta baş hene. Bizanin ku biratî serfiraziyê tîne. Nîfaq û xeybet dibe sedemê

perîşanî û rûreşiyê. Zeman, zemanê îlm û bihevpirsînê ye. Îlm bi ser hemû kar û baran re ye. Guhê xwe bidine Bangê Kurdistan ku çi dibêje: Zemanê gurz û rim rabûye, niha palewan îlm e, silah bidestê seneet e, ronîya herî mezin îlm e. Her kes xwedî fikreke baş e, ji bo ewladê welat û millet vê yekê bixêr dizane, êşkere ye îlm û edebê bixwînête da ku qiseyên pirr û pûç ji wan biriteve. Bangê Kurdistan dest pê kiriye ewand û nasîh biraderê bi eşek-ereyî nivîsandiye.

Bê îlm û siyaseta ey bi qurban
Muhale ender muhale jînî kurdan
Qise xweş e feqet çak îlm dû bî
Ne wek dû rûpeyê û tehkîm cî bî
Le tirs û dengê polîs serbikûn ka
Be penhanî dû sed fitne paka

Sahibê Imtiyaz
Mîrlîwa Mustefa

Bangê Kurdistan

Piştî netîceya kar û xebata ku ji aliyê cenabê Reîsê Cemiyeta Kurdistanê ve çê bû, hukûmeta sîyasî ya Silêmanî, bo neşra xezeteya Bangê Kurdistanê musaede da.

Meqseda vê xezeteyê ew e ku rehberî û xizmetê bo qewmê kurd bike. Lazîme hemû kurd vê xezeteyê bixwîne û bi dil guh bidê.

Malûm e ku hîç qewmek xezeteyek nebe, ne kes ji fikir û xeyala wî qewmî, ne ewil, ne jî encama kar û barê wê hîn dibe. Wê weqtê li nav qewmên dinyayê bê nav û nîşan dimîne.

Li ser vê yekê bo serfiraziya miletê Kurdistanê li pêş hemû tiştî lazîmî bi vê xezeteyê heye.

Çûnkî xezeteyeke millî, tercumanê

fikrên xadim ê qewmê kurd e.

Mesrefa çapkirin û hin nusxeyên vê xezeteyê ji aliyê azayên dayimî yên Cemiyeta Kurdistanê ve temîn bûye. Em ev nusxeya ewil, teberuken û belaş tewzî û teqdîmê biraderên weten dikin. Feqet ji ber ku hikûmet pêşînen doza mesrefa çapkirina vê xezeteyê bike, em rica û temenî dikin ku hemiyetmendên weten her yek bibe aboneyê 3 yan 6 mehan, pêşînen ji bo qeydkirina navê xwe mureceatê muherrîrê xezetê Şêx Nûrî Efendî bikin.

Em umîd dikin ku kurd bi navê muhebbeta weten bo ziyayekê xwe bibe abone û bo kîrîna vê xezeteyê rexbeteke baş nîşan bide.

Elî Kemal

Mubar Kubadî

Bangê Kurdistan nîşaney huşyarî millete
Biwa ser xuwan mearîfê tezkîrey ser
da'wete
Dewrê iqbale dîr Bangê Kurdistaniman
Bangê subuhê sadiq e bem denge histîn firsete
Sayeyê bal himaye baz zerîn şapire
Çûne jêr sayey nîşaneye bextiyarî û
dewlete
Baxçeyekî pir gule deryaçê pir gewhere
Reng û dengê feyze nîmet bê minete
Bo tereqî qewmî kurd e dad xuwahê
hamiye
Tercumanê halê zarê millet kem qudrete
Bangê Kurdistan le xara û herîr layiqtire
Dek mubarek bî be balay qewmê kurd em xil'ete
Asmanîke seraser mule necimê wefa
Gulistanîke serapa mezherê sed rehmete
Em cerîde tazeye cerîdey cehalet la deba
3 ziman 3 tîr deste wasitewê sed nusrete
Rebî boman her bimînî xadimê mulik û weten
Em leb o pêşkewtinî emro piştîwan û qût e

Ziwer

Îlan

Ew xaniyê ku li Silêmanî waqiye û bi xanê sutaw meşhûr e û bi mûcibê qeyd tapo indel ixtisar rubîê aid bi Mehmûd Paşayê Caf e û malumul hudûde bi muqabilê mareyî jinî Hebîbe xanim kahya Elî Beg bo hiciz û firotina wî qerar hatiye girtin û ihaleyê eweliyê ta 30 roj wazîh bi muzayideyê eleniye kira her kî talebe bi sedî deh temînatê mustesben muraceet bi daireyê îcraya Silêmanî û munadî(delal) Tewfîq Axa bike.

27 Temû 922

memûrî îcra

M. Wehbî

BANGÎ KURDISTAN'IN TÜRKÇE BÖLÜMÜ

KÜRDİSTAN'IN GERİ KALMA NEDENLERİ

Okuyucularımızı her türlü garaz ve şaibeden uzak bir görüş ve düşünceyle fikir yürütmeye yönlendiriyoruz. Kürdistan'ın geri kalma nedenlerini araştırınsınlar. Acaba bu toprağın yetiştir- diği insanlarda yaratılışın ihmal ettiği özellikler nelerdir? Ya da gerçek anlamıyla tahsil ve tecrübe görmüş vatandaşlarımız arasında ilim, irfan ve fazilet açısından öteki millet ve kavimlerdeki emsallerinden geri kalmış olanlarımız kimlerdir? Şüphesiz hiç (kimse). O halde hem geri kalmışlığımızın nedenlerini, hem de inkarı mümkün olmayan geri kalmışlığımızı iyice araştırırsak doğal olarak gözümüze en başta eğitimsizlik meselesi çarpacaktır. Evet, bugün hâlâ Ortaçağdan çıkmamış vahşi milletler

hariç tutulmak şartıyla, oturdukları bölgede eğitim ve sanatlar açısından Kürt milleti kadar geri kalmış hiçbir millet düşünülemez. En küçük ve hatta toplumsal beşerî heyetler arasında tarihsel olarak en değersiz sayılan eski vahşi kavimler bile günümüzde en zengin ve en eski bir medeniyet tarihine sahip olan kalkınmış milletlerle omuzlaşırlarken, sadece talihsiz Kürt milletinin hâlâ tarihî gerçekler karşısında efsane türü hikayelerin büyüğü kötülükleri ve sanatsal harikalar karşısında mantıksız taassubun ilham kaynağı olmada gösterdiği kararlılık gerçekten üzüntü vericidir. Bunlar ne kadar ağır olursa olsun, itiraf edelim ki milletimizin henüz olgunluk çağına erişmediğini ispat eder. Çünkü bir milletin olgunlaşması için, içinde bulunduğu asrın gerektirdiği güzel düşüncelerle donanması gerekir. Hal- buki o güzel düşünceler yaratılışın insan türüne bahşettiği beynin aslî özelliklerinden değildir. Fakat beynin sahip olduğu yapı ve sistemin derecesine göre tahsil sayesinde belirtilen özellikleri kazanmaya hazırdır. Demek istiyoruz ki tahsilsiz söz sahibi olmak, tabiat kanununda yer alması imkansız olan bir maddedir. Düşüncenin aydınlanması beynin eğitime, beynin eğitimi de mükemmel çağdaş ilimlerin tahsiline bağlıdır. Tahsil de sayısız kısım ve dallara ayrılır. Bütün bunları bize vaddeden ise okullardır. Bir milletin eğitim seviyesi memleketteki okulların sayısı ile ölçülür. İşte bunun için cemiyetimizin en temel amacı eğitimi yaygın hale getirerek cehaleti yok etmeye hizmet etmektir. İnşallah bu amacı gerçekleştirmek, yani mümkün olduğu kadar Kürt milletinin eğitimden kay-

naklanan eksiklerini telafi etmek için gerekli fedakarlığı göstermede kusurlu davranılmayacağı şüphesizdir. Bundan dolayı, her şeyden önce kişisel amaç ve çıkarlardan kurtularak samimi ve yurtseverce bir arzu ve istekle kutsal vatanımız için çalışacağımıza dair birbirimize söz vermeliyiz ki girişimlerimizin bize vaat edeceği gelecekte emin olabilelim.

DIŞARIDA BULUNAN AYDIN VE SAYGIN KÜRTLERE

Bangî Kurdistan gazetesinin kımetli ellerinizde dolaşan şu iki nüshasının normal ücreti ve kırtasiye giderleri "Cemiyet-i Kurdistan" tarafından sağlanıp hibe edilmiştir. Fakat herkes tarafından bilinmektedir ki, bir cemiyet ne kadar fedakar olursa olsun, bir gazeteyi uzun süre yayımlayabilmek için yardımlaşma ve gayrete ihtiyaç duymaktadır. Biz bu gayreti yabancılardan dilemiyoruz. Sözümüzü Kürtlük uğrun da çalışmak ve Kurdistan'ın ilmi olarak ilerleyip yükseldiğini görmek isteyen Kürt yurtseverlere yöneliyoruz. Sadece basım ve kırtasiye giderlerini dikkate alarak iki "ane" fiyat takdir edilmiştir ki, hiçbir yurtsever Kürdün kendi vatani için haftada iki aneyi vermekte tereddüt göstermeyeceğinde kuşku yoktur. Hesap görmeye çalışırken mahcup olup da geri alamadığımız milyonlarca küsuratı düşünelim. Hiç şüphesiz toplamı önemli tutarlar teşkil etmektedir. Birimiz milli gazetemiz için boşa gitmeyeceği kesin olan şu iki aneciği seve seve verelim. Verelim de biz de beşer toplumunun kendisinden yarar beklenen bir üyesi olduğumuzu ispat edelim.

TARİHÎ BİLGİLER

- Kainat, Nebevî hicretten 183961 yıl önce yaratılmıştır.
- Hazreti Adem bazı tarihçilere göre hicretten 6216 yıl önce, Fenikelilere göre de 30479 yıl önce yaratılmıştır.
- Nuh Tufanı hicretten 4769 ya da 3974 yıl önce meydana gelmiştir.
- Hazreti Musa (a. s.) hicretten 2347 ya da 2468 yıl önce dünyaya gelmiştir.
- Mısır'da hicretten 2291 yıl önce yedi sene devam eden bir kıtlık ve yokluk meydana gelmiştir.
- Hazreti Musa aleyhisselam hicretten 2267 ya da 2388 yıl önce İsrailoğullarıyla birlikte Mısır'dan çıkmış ve belirtilen tarihte Firavun ve askerleri Nil'de boğulmuşlardır.
- Hazreti Musa (a. s.) hicretten 2227 ya da 2348 yıl önce vefat etmiştir

BANGÎ KURDISTAN'IN FARŞÇA BÖLÜMÜ

BANGÎ KURDISTAN

Bangê Kurdistan ki gerçekten milletin tercümanıdır,
Düşmanın gözünde diken, yükselmenin ana yoludur.

Kürtlere zavalı dediler, bu nasıl iyi niyetlilik olur?

Hastalığı teşhis etmek gerekir ki, bu bir hastalıktır.

Eğer milletin rehberi ilim ve irfan olursa hayat bulur,

Aksi halde bilgidan yana şans kaçır ki, bu da felaket olur.

Bilginin nuru insana güç verir, kanat verir,
Dünyada üstünlük ilim, teknik ve sanat ileldir.

Madem Rüstem ve Isfendiyar olmak bugün işe yaramaz,

O halde yaşamak için çare, bilgi ve hikmet elde etmektir.

Yükün altın ve çalışanların olsa sayısız,
Cahil adam akıllıların egemenliği altında iktidarsız olur.

Talih yıldızı vatan ufkundan ışıdayarak doğdu,
Rahmet alametidir Bangî Kurdistan'ın yeni doğuşu.

Milletimiz bu bayrağı baş üstünde taşısa elbette layıktır,
Gölgesi kimin üstüne düşse, onun için yüz kere iyiliktir.

Biz azimle yola çıkmışken siz uyuyorsunuz,
Ey vatan dostları, fırsat uyanık olma fırsattır.

Refik Hilmî

İnsanlığın ilerlemesi ve milletin yükselmesinin yegane yolunun ilim tutkusu olduğu birçok tecrübeyle ve dünya tarihince sabittir. Kainatta varlığını ispatlayıp dünya haritasında seçkin bir yer işgal etmiş olan uygarlaşmış her milletin, ilmi rehber etmeden ve ona tutkuyla bağlanmadan kalkınma sahasında ilerlemedikleri inkar edilemez. İlimsiz millet ruhsuz bedene benzer. İlim toplumun etkili unsuru, bilgi insanlığın tekâmül etmesinin bir ürünüdür.

Dünya tarihine dikkatle baktığımızda, İbranî, Hitit ve benzeri milletlerin ilme yönelmedikleri için insanlığa hizmet etmemelerinin yanında kendi ulusal varlıklarını da koruyamadıklarını ve küçük bir inkılap karşısında dayanamayıp sanki hiç olmamışlar gibi

dünya sahnesinden silindiklerini görüyoruz. Fakat Fenîke, Asur ve Keldan kavimleri, kesintisiz doğu ve batı saldırılarına karşı tutunamayıp ortadan kalkmışlarsa da, ilme tutkun ve yatkın oldukları için yaptıkları önemli keşif ve icatlarla insanlık alemini ve özellikle bütün Avrupa'yı kendilerine karşı minnet borcu altında bırakmışlardır. Öyleyse ilkel bir durumda olan ve ataları Med ve Pehlevîlerin medeniyet ve kalkınma eserlerini kaybeden biz Kürtler her şeyden önce ilme sarılmalıyız. Kaldı ki açlık zahmetine katlanmaksızın tam bir rahata kavuşmak imkansızdır. Dudak susuzluk çekmedikçe su pınarı hayalî bir serap gibi olur. Hilal kendini silkelemedikçe tam bir dolunay olamaz

.....
Doldurulmaya uygun olan kaplar, boş kaplardır. Buna göre biz de ne kadar bilgiden uzak kalıp mahrum olmuşsak, o kadar da ilim ve bilgide yükselmeye müsait durumdayız. Bir yıllık fidanın meyvesi olmaz. Fakat hizmete mahzar olduğu zaman aileyi refaha kavuşturur. Bundan dolayı kalkınma çağı olan asrımızda hissesiz kalmamamız için ilk teşebbüsümüz bilgimizi arttırmak ve vatan evlatlarına ilim öğretmektir. Adsız sansız kalmamamız, ilkel durumdan çıkıp ileri milletler grubuna girmemiz ve dünya haritasında varlığımızı gösterip kainatta bir rol oynamamız için ülkenin hamiyetli bilgili insanlarından ve eşrafından ilmî kalkınma yolunda tam bir gayret ve çaba sarf etmelerini rica ediyorum. İlim ve bilgide bir varlık gösterdiğimiz zaman hiç şüphe yok ki kuzey ve güneyi kendimize yönlendirir, kendi muhitimizin dilinin

resmiyetini ilan eder ve kutsal amaçlarımıza ulaşmış oluruz.

Süleymaniye: M. Nurî

MUHTEREM İRAN KÜRTLERİNE

Kürt milletinin görüşlerini neşreden ve ilme kültüre hizmet eden *Bangî Kurdistan*'ın, yoluna devam etmesi ve ilerlemesi için bütün Kürdistan yurtseverlerinin gayret ve yardımlarına gereksinim duymaktadır. Gerek ulusal makaleleri yazmada, gerekse bu gazeteye abone olmada Kürt aydın ve seçkinlerinden destek bekliyoruz. Yurtseverlerin bu husustaki en küçük gayret ve çabaları büyük teşekkürler gerektirecektir.

Kürtlerin Xoy civarındaki mağlubiyetlerine dair İran gazetelerindeki bazı yazılar incelendi. Biz bu gazetelerin yazdıklarında bazı farklılıklar gördük. Ulaşan son haberlere göre İranlıların bu söylentilerine inanmak gerekir. İran'a karşı koymak için İsmail Han (Simko) yeterli güce sahiptir. Gelecek sayıda daha ayrıntılı bilgiler verilecektir.

Sahîfe

Sahibê îmtiyaz û midîrê mesul
Mustafa Paşa

Muharrîrê kurdî û farisî
Elî Kemal
M. Nûrî

Îlanat bedîrîk 3 ane deh sinrît

Bo hemû îtîk muraceat be
sahibê îmtiyaz dekir

Bangî Kurdistan

Muherrîrê Turkî
Refîq Hîlmî

Bo daxilê þehr û liwa bedelê
aboney
Sê mangî 2, şeş mangî 4,
Salêkî 8 rûpiye ye.

Bo xaricî ûcretê poste îlawe
dekirî.

Bangî Kurdistan

(Zemanê gurz û rim rabirdû êsta palewan îlm e
Sîlahê destê seneet barîqeyê tîx we senan îlm e)

îlmî, îctimayî, edebî xezeteyêkî
hûrr û serbest ê millî ye

hefteyê carek derdi

Nûsxeyekî 2 ane defîrîrî.

Silêmanî 2 Axistos 1922

Sal: 1 jîmare: 2 Duşeme 20 Zilhîce 1340 14 Axistos 1922

Nêzdîke hilgirtiwe bo man çirayê kurd
 Pertew û beda hemîşe şua û ziyay kurd
 Em bangê kurd û cemiyet bonî rehmete
 Meqsûdê seiy û xizmete bo i'tilay kurd
 Alemê herîkî marîfet û seiy be siûd
 Her kes gîşte mertebe ji bilî kurd
 Kî bê bikate meqsedî em qewme bêkese
 Kî ilme bîte wasîteê û rohnay kurd
 Kurd unsurîkî pak û qedîm û muqedese
 Alem hemû muqerrebe(qebûl dikin) be
 medih û senay kurd
 Ey xaliqê zemîn û zeman sa be merhemet
 Ladî nifaq û buxî û hesed bo beqay kurd
 Heşmetê Xeyalî waye l epê nawî mileta
 Danî ser û bika dil û canî feday kurd

**Silêmanî:
 Ebdulqadir Heşmet**

Dibêjin Heyetê Nasihe Ji Bexdadê ve Dê

Di van rojan de şahiyek heye dibêjin li bendê ye ku heyeteke nasihe bê Kurdistanê.

1. Em tēnagihên ev heyet bi emrê kê têt, bi tenasuba çi kesan hatiye rêkirinê.

2. Em nizanin ev ên ku tēn nesihetê çi li me dikin.

3. Eger meqseda wan ev nesihet be, werin teb'ê Iraqê bēn û heta ji wan re baş nîne. Fikra kurdayetî heta bêt terka dadê digot. Bangê Kurdistan digel mearif bo tereqî û tenwîra kurdan, kar û xebatê dike. Vê carê ji ber vê em nizanin ev heyeta nasihetê tē çi dibêjin.

Şiir

"kurd ewinde kurd in be sed şeytan le
 kurdî nekewin
 ê ke xelkî bo çi bo xoy derdê ser peyda

dike"
 aferîn bo nazimê ev beytê.

Bangî Kurdistan

Meseleya Avakirina Mektebê

Di van 2-3 rojan de basa çêkirina sinifeke din tē kirinê. Weku me bihîstiyê bavên telebeyên sinifa yekem razî bûn ku weku minalên wan bē tecrube ne, bişînin Bexdadê. Li wê derê bēxwedî û bēterbiye bimînin ku ev, zillet bednav e bo gelê kurd. Belê, meqseda min ne ew e ku biçin bo nav ereb xerab e. Îro hemû alema islamê dînen muhibê lîsanê ereb e. belam ez dibêjim heyf û eyb e bo miletê kurd ku ew hinde necîb e, qedîm e û sahib ezm e û niha tabîê xelkên din bibe û mektebek û medreseyeke wan a serbixwe nebe zaroyên xwe bidin xwendinê. Îro ev behsa mektebê, aidê bi hîmmet û manewiyata millet e, ji ber wê yekê lazim e li ser hemû kesêk û bi awayekî jidil li vê meselyê binihêrin û lêbikolin. Ji vê meseleyê re kar û xebateke zaf girîng lazim e. Sinifên me şeş heft telebeyên ji ber kirkir kewe bi îzin hatine wetenê muqedes ku li ser wan ez dikarim bibêjim li ser vê tecrî- beyê saleke din biçin ciyên dûr jî, dikarin digel hemû eziyetan jî tehsîla xwe bikin. Belam teshîl li Bexdadê, ew der bo ehlê Silêmanî û vî navî zaf zor zehmet e. Bi qandê nîvî ji tehsîla wirê istifade nîn e. Çûnkî li wê derê hewllê qewmîyet, duwem lîsan, sîmê mewqî ciyawaz e. Ê me kurd û Kurdistan e; ew turk û ereb in. Zimanê me kurdî ye; ê wan turkî û erebî ye. Ê me şaxistan û fereye, hewa hênîk e; ê wan deşta fere

ye û hewa zaf germ û bêav in. Qet rê pê nakeve ku telebeyên kurd ji wê derê îstîfade bikin.

Mialimên wan yan turk in yan erebe in, ji ber vê îro temaşeya qewmîyet û cinsiyetê dikin.

Bi çavêkî ne baş û xwarî li zaroyên me dinihêrin. Ji ber ku zimanê wan yan turkî yan erebî ye. Zarokên nû jî di van zimanan da ne zana ne, di ders û metnan da nikarin pêk bînin, meger pêk bînin jî dawîyê hîç jê îstîfade nakin, silkî fêr nabin. Ev heft kes ên ku ji Kerkûkê hatine, ev hemû derdê ku min erz kir, ji ber li paşmayin û bi serneketina wan xeyal kirin ku bêne welatê xwe. Ligel hemû hevalên xwe ku ciden hez ji xwendinê bikin. Teşebus bikin ku alîkarî bi hikumeta fexîme û hevvelatîyên xwe bikin. Alîkariya bav û birayên xwe bikin. Ev mezbet(ev nivîs) daxwazeke ji bo vê yekê. Encama her çi kesên li welatê xwe xwedî derdikeve û bi qîmeta însaniyetê dizane û kesê ku welat û mîlletê xwe binasin, bibe alî ji hizbên serkevtin û berzkirina wetan û mîlletê xwe bike, bikeve hizba însanbûna ewladê xwe û bi van îşên muqedes bi hemû cûre alîkariyan eda bike. Baş tê zanînê kesê ku bo îşekî weha muqedes ji dil û can nexebite û hez neke di nezera hemû kesî da dikeve ber nefretê.

Di vê meselê da her kesê digel îmza- kirin û waad û alîkariyê da, ez li ser navê hemû alîgiran ji dil wan teqdîr dikim. Kesên ku soz nedan feqet îmze kirin, zaf zaf ji wan re jî teşekur dikim. Îro vekirina van mekteban tenê ne ji bo me ye, ji bo temamê mîllet e, ji bo hemû birayên me yên ku di binê cehaletê da etlînewe. Tika(rica) ji bav û birayên xwe dikin ku zarokên xwe meşînin

wan welatan. Emîn bin bi tecrube ye, ew ên çûne wan welatên ecnebî bûne sebebê xerabî û felaketan, li wê derê ji bo qewmê xwe yan tahsîlê nakin yan ji dersê û mamosteyên xwe îstîfade nakin. Destvala û bê umîd vedigerin û piştire bedexlaq û sergerdan dibin. Navê bav û ejdadê xwe reş dike, ji ber wê yekê rica ji wan dikim ew jî li minalên xwe weha nekin, nebin sebebê mehfirina wan. Ji ber çi em tê nekoşin û mekteba xwe venekin ji bo pêşteçûnê? Bi navê îstîqbal û heyatê bira û hevvelatîyên xwe niyaz dikim ku tekoşin bikin bo vekirina vê sinifê û alîkarî bidin ku hîç tehsîla wan paş nekeve û heta dawîyê îkmala (temamkirina) tehsîla welatîyên me li welatê xwe bikin ku di dawiyê da xizmeta welat û hemvelatîyên xwe bike. Îca ew wext e ku hîne şarezabûna zimanekê din bibin, eger biçin ciyekê dûr jî weha nake. Êdî hişyar dibe û bi xwe dihesse, kes nikare xuyên nebaş bide wan.

Xwendin qet bes nîn e, xusûsen em ku ji zanînê zaf li paş mane, nabe ku em ji xwendinê têr bibin û yek deqeyekê bêxwendin derbas bikin. "Taleba îlmê bike ji dergûşê heta gorê" vê gotinê pêxember(a.s.m) ferman dike. Êdî ji dil ricayê dikim ku hun alîkarî û tekoşin bikin ji bo vê mektebê ku bigîje ber ewladê me. Vê firset û nîmetê bipaş nexin. Heke em hewl bidin û têbikoşin, ez emîn im ku hikumeta fexîme jî ku bi xizmetkirina ji însaniyet û îlmê re tê naskirinê, dê alîkarî û musadeyê jî bide.(Heyalel felah/ werin rizgariyê).

Silêmanî: Zekî Saîb

Bo Kurdan

Hîmetê erbab xeyret bîstun îmhâ dika
 Ew kesey sahibê hemîyet bî weten îhya
 dika
 Yanî ewladê weten muhtacê îlm û senete
 Ger wetanperwer bî şexsî mektebî însa
 dika
 Nûrê îlm û marîfet û şerq û xerbî girtewe
 Qewmê ême teze talîmê xet û îmla dika
 Êste xo new'î benîadem le sayeyê fenwe
 Bê mihaban keşf(esrarîm bala dika)
 Besîye fikrê bêsemer emro ke esrê xîrete
 Melîkê Kurdistan le ême hîmetê dawa dika
 Êste bê îlim û huner jînî beşer qabil nîye
 Çûn le fen esrê hazir kurdî îstîxna dika
 Awrupa keşfê lîsanê êstir û bargîrî kird
 Taze Kurdistan ême behsê elîf û ba dika

Refîq Hîlmî

Bangî Kurdistan li mawla rojê
 duşeme neşir dibe.

Baxdat Tayms: 2 Axustos 922,
 General Harîntîn ku kumandanê hemû
 qûwetê hevpeymana ye li Estenbolê
 îlan kir ku ji terefê Yunan ve tecawizê
 paytex Estenbol bibî muqabile ji Yunan
 re dike.

Baxdat Tayms: 3 Axustos 922, li
 Traqyayê tê gotin ku wê Yunan biser
 Estenbolê da êrîş bîne.

Wezîrê karê derve yê Yunan li
 Atînayê bi sifreyê duwelê hulefa temî-
 nat dide ku hicum bi ser Estenbolê
 nabe.

Ji bo quweta dewletên mutetalîfe
 taburek ji bajarê maltayê bo Estenbolê
 hatiye tertîbkirinê.

BANGÎ KURDISTAN'IN TÜRKÇE KISMI

SANAYİ VE EĞİTİM

Kalkınmış milletlerden hangisini
 göz önüne getirirsek getirelim, göre-
 ceğiz ki eğitim ve sanayide hemen
 hemen aynı derecede yükselmek istey-
 erek bu iki maksadı elde etme yolunda
 sürekli gayret ve çaba göstermişlerdir.
 Mesela bugün İsviçre'de sanayi ve
 eğitimden hangisinin daha çok
 mükemmel olduğunu anlamak isteyen
 bir gezgin kuşkusuz ne kadar derin
 araştırmalara girişirse girişsin, yine de
 o memlekette bu iki şeyden hangisinin
 diğerine tercih edildiğini ispat edecek
 kanıtlar bulamaz. İsviçreliiler diğer
 medenî ülkelerde olduğu gibi sanayi ve
 eğitime aynı derecede önem verdikleri
 için bugün memleketlerinin her
 köşesinde o kadar çeşitli okullar vardır
 ki, buraya "bütün dünyanın büyük bir
 okulu" denilse yeridir.

Aynı zamanda bütün bu okulların
 yanı başlarında bulunan sayısız fabrika
 ve sanayi kuruluşları da memleketlerini
 o kadar süslemişlerdir ki, orada sanayi
 ve eğitimden hangisinin daha çok
 ilerledi- ğini, millet ve memleketin
 kalkınması hususunda hangisinin daha
 büyük bir rol oynadığını belirlemek
 mümkün değildir. Oysa bunlardan biri,
 varsa- yalım ki eğitim yönü ihmal
 edilseydi, sanayinin İsviçre'de sağladığı
 bugünkü harikalar doğal olarak olmay-
 acağı gibi, aksine sanayi ihmal edildiği
 takdirde eğitimden de elde edilecek net-

ice yine yetersiz kalacaktı. Kısacası sanayi ve eğitim bir insanın iki kolu, iki gözü veya iki kulağı gibidir. Adı geçen organlardan birinin yapacağı görev ikisinin aslı hizmetlerine göre ne ise, eğitim ve sanayiden her birinin ayrı olarak göreceği hizmet de aynen odur. Bundan dolayı, biz de nasıl düşüneceğimizi bilelim. Çünkü iyi düşünmek her mill- etten çok bizim görevimizdir. Bizi bizden daha iyi kim düşünebilir? O halde kendi kendimizi düşünmezsek, niçin yükselmediğimizi soruşturmanın anla- mı yoktur. Zaten düşünmek de yeterli değil ki! Fedakarlık, dayanıklılık, sabır ve karar; evet bütün bunlar olmadıkça hem sarsılmaz bir kararlılıkla ve her türlü zorluğu yenerek mal ve can ile yapılacak en büyük özveriler ter- cih edilmedikçe zavallı memleke- timizde sonsuza kadar en ufak bir el tezgahı ve en adi bir makine yüzü göre- meyeceğimize, talihsiz vatanımızda "Sur"a üfleninceye kadar bayındırlık ve ilerleme eserlerine tanık olamaya- çağımıza emin olalım.

AHLAKÎ

Üstünlüğü zenginlikte aramak cehalet belirtisidir, Cahillerin akıbetleri ise elbette yamandır.

Aklın varsa fazileti kazanarak ünlü ol, Gerçi fazilet bugün dünyada istenmeyen bir şeydir.

Her savaşta galip gelir siyasî fikir, Kalem siyaset meydanında kılıç ve oktur.

Hem azmettiğin işte kararlı olmalısın, Savunduğun fikirde haklı olduğuna halkı inandır.

Hamiyetliler vatanlarını her şeyden üstün tutarlar,

Onların nazarında vatan cennet bahçesidir.

Sakat düşünceleri olmazsa alçak kim- selerin, Başkalarına olan hizmeti açıklamaya muhtaçtır.

Bilmem ne tuhaf bir devirdeyiz ya İlâhî, Tüm fikirleri saklı olan kimse, o akıllıdır.

Bir bölünmedir ki her fırkayı perişan ediy- or, Elbette vatanın da bundan payı zarar ve ziyandır.

Sanırım bu vatanda cehaleti yok etmek, Zamanın eğitici ve güçlü eline muhtaçtır.

BANGÎ KURDISTAN'IN FARSÇA KISMI

3 Zulkade 1340, İran:

Xoy telgraf raporunun bildirdiğine göre 5: 26 Seratan sabahı ulaşan haberlere göre 922 Kürt askeri Rihal köyüne saldırı düzenlemiş ve şiddetli bir çatışma çıkmıştır. Sonuçta Kürtler yenilmiş ve onlardan birkaç kişi öldürölüp yaralanmıştır. Xoy 9. Tabur Yaveri Ali Nakî Han ve iki asker de yaralılar arasındadır.

7 Zulkade İran:

7 Seratan'da ulaşan rapora göre Xoy güçleri o taraflardaki alçaklarla çatış- maya girmiş, devlet güçleri galip gelmişlerdir.

9 Zulkade İran:

Son anda Azerbaycan'dan ulaşan telgraf haberine göre Xoy civarında Kürtlerle bir çatışma olmuş, neticede Kürt cephesinden aşağıda açıklanan 28 kişi öldürölümüştür:

Ermeni 2 kişi, asker 6 kişi, Kürt 20 kişi, at 28 tane. İsmail Ağa'nın kahra- man adamlarından biri ve 600 kişilik

suvari birliğin de reisi olan Muhammed Ağa adlı kişi de öldürülmüştür. Yaralı zayıtı 8 kişiden ibarettir.

Tahran: İran

Bangî Kurdistan:

Bu haberlere o kadar itibar edilmez. Bu zamanda Kürt askerleri arasında Ermenilerin bulunması uzak bir ihtimaldir. Hicri Şaban 337 tarihinde İran Hükümeti tarafından İsmail Han'a gönderilen bomba olayı İranlılarla Ermenilerin ittfiakı sonucu gerçekleşmiştir. Öyleyse Şikak Kürtleri Ermenilerle nasıl ve hangi şartlar altında ittifak etmişlerdir? Bu bizim için meçhuldür ve askerden maksat kimlerdir? Bu da bir hayaldir. Kürtlerle Acemler arasında kanlı ihtilaflara yol açan ve yol açtığı bu ihtilaflar bütün şiddetiyle hâlâ devam eden bomba olayı şöyle cereyan etmiştir:

Evvela Ali Han'ın oğlu Muhammed Paşa'nın oğlu olan İsmail Han, Şikak Kürtlerinin reisidir. Bu ailenin fertleri babadan oğula bir silsileyle eskiden beri güneydeki Kürt aşiretlerine liderlik yapmışlardır. Kısmen İran topraklarında yani Xoy ve Urumiye arasında, kısmen de Van, ve Hakkari şehirlerinde yaşayan Şikak aşiretine liderlik yapanlar İsmail Han'ın atalarıdır. Onun büyük büyük büyük dedesi İsmail Paşa'dır ki, Urumiye ve Tebriz hükümetleri kendisine hediyeler vereceklerine ilişkin ettikleri yeminler ve verdikleri teminatlarla onu yanlarına çağırılmış ve öldürmüşlerdir. Fakat bir süre sonra oğlu rahmetli Şikaklı Ali Han'ın da o yörelerde nam saldığını ve

nüfûz sahibi olduğunu gördüler. İranlılar bunun üzerine bu yufka yürekli adamı da çeşitli teminatlar vererek İran'a davet ettiler ve sözlerinde durmayarak onu Tebriz'e gönderip öldürdüler. Gidenler içinde bulunan ve Cevher Ağa'nın dayısı olan Mirzo adında biri bu kavga-gürültü içerisinde hançerini çekerek kendini kurtarabildi ve Tebriz'den kaçarken kendisini yakalamaya çalışanları öldürdü. Neticede şehrin çıkışında bulunduğu çıplak bir ata binerek Xoy'a ulaşabildi ki bu kahraman kişi şimdi hayattadır ve İsmail Han (Simko)'ın yanında bulunmaktadır.

Şikaklı Muhammed Paşa gerçekten kendi zamanının Rüstem'i olan oğlunun öldürülmesine çok üzüldü ve İran'ı terk ederek İstanbul'a gitti ve Osmanlı Sultanı Abdulhamid Han (Allah mekânının Cennet eylesin)'a sığındı. İran elçiliği orada bile tahrik ve kışkırtmalardan geri durmadı. Bu arada İstanbul Belediyesi yetkilisi Rıdvan Paşa öldürüldü ve onun öldürülmesinden sorumlu tutulan şehirdeki Bedirhan ailesinden bazıları şehrin dışına sürgün edildiler. Bu olaydan yararlanan İran elçiliği görünürde dostane bir davetle Muhammed Paşa'yı elçiliğe çağırıldılar. Fakat Muhammed Paşa'nın aleyhinde Humayun Sarayı'na jurnalcılık yapanlar elçiliğin de desteğiyle onu Rodos Adası'na sürgün etmeyi başardılar ve Muhammed Paşa orada vefat etti.

Rahmetli Paşa'nın oğulları gün be gün İranlılara daha çok düşman oldular ve onlara olan güvensizliklerini daha çok gösterdiler. Derken olgunluk çağına erişen oğlu İsmail Ağa Şikak liderliğini eline aldı ve Urumiye, Xoy ve bağlı birimlerine saldırılar düzenleyip oralarda oldukça nam saldı. Eski tarz

taktiklerini uygulamak isteyen İranlılar görünürde onunla dostluğu başlatma ve isteklerini yerine getirme çabaları içerisine girdiler; fakat gizliden de onun nüfuzunu kırarak hem kendisini hem de yanındaki ileri gelenleri yok etmek için ellerinden geleni yapmaktan da geri kalmadılar. Umumi Harp meydana geldiğinde (bu mesele çok uzun olduğundan göz ardı etmek zorunda kaldık) ve İsmail Ağa Urumiye ile Xoy hükümetlerinin Kürtlerle üzerindeki zulüm ve entrika- larını gördüğünde kendine has güç ve cesaretle İranlı yetkililerle savaşır çatışmaktan geri kalmadı ve Urumiye ile Salmas civarında birçok yeri kontrol altına alabildi. İranlılar her ne kadar İsmail Ağa'ya "Zafer Kahramanı" lakabı verip görünürde onun dostlarıymış gibi kendilerini gösterdilerse de, onu ortadan kaldırmak ve Şikaklıları perişan etmek için gün be gün daha çok çalıştılar. Derken Hicri Şaban 337 senesinde Muhammed Hasan Mirza'nın Tebriz veliahtı Şehzade Muhammed Ali tarafından 54.000 tümenlik bir para Ermenilere gönderilip kendilerinden İsmail Han'ın öldürülmesi için bir plan yapmaları istendi.

..... Devam Edecek

BANGÎ KURDISTAN'IN TÜRKÇE KISMI (Sayı: 3)

TEŞRİF

Cenab-i Şeyh Abdulkadir Efendi Hazretleri'nin Bağdat'tan dönerek kendilerine ait "Darîğilsî" köyüne teşrif ettikleri akşamleyin haber alınmıştır. Adı geçene "hoş geldin" dileğimizi arz ederiz.

Bangê Kurdistan

TAYIN

Uzun yıllardan beri memleketimizde yaptığı hizmetle şeref ve dürüstlüğüne herkese göstermiş olan - Merhum Mucriim Efendizade- Şakir Efendi bu kez naklen Halepçe Telgraf Müdürlüğü'ne tayin edilerek görev yerine gitmiştir. Başarılı olmasını dileriz.

Bangî Kurdistan

DÜĞÜN

Kerkük hanedanından İzzet Paşa Hazretleri'nin iffet timsali hanımefendi kızları ile Bağdat hanedanından Geylanizade Seyid Haydar Efendi Hazretleri'nin geçen hafta sünnet nikah akitlerinin yapıldığı "Nemce" gazetesinde okundu. Cenab-ı Allah uğurlu ve mesut etsin, amîn.

BANGÎ KURDISTAN'IN FARSÇA KISMI (Sayı: 3)

HOŞGELDİN BANGÎ KURDISTAN

Ey bostanın açılmış gıncası hoş geldin,
Ey gül bahçesinin dost bülbülü hoş geldin.
Ezelî mutluluğun sabahını haber veriyorsun,
Ey tüm bilgilerin başlangıç noktası hoş geldin.
Yüz karanlık göz senin gelişinle aydınladı,
Ken'an Yusuf'unun gömlek kokusu hoş geldin.
Ey Kürdün sesi ve ey cihan fikirlerinin yayıcısı,
Ey Kürtlerin yükseliş faktörü hoş geldin.
Susuz dudaklar cehalet serabında yok olmuş,
Ey yağmurun rahmet damlaları hoş geldin.
Ey maksatların tercümanı ve ey ümit dağıtıcısı,
Ey kalkınma ve bayındırlık mayası hoş geldin.

Ey milletlerin hislerini dile getiren hatip,
Ey mutluluk ve bilgiyi öğütleyen hoş geldin.
Süleymaniye: **M. Nuri**

(Önceki Sayının Devamıdır)

Bu Ermeniler, tatlı kutusuna benzer oldukça sağlam bir kutu yaptılar ve içine müthiş bir bomba yerleştirdiler. Bu kutu Xoy hakimi (Sıqte Sultan) vasıtasıyla İsmail Han'a gönderildi. Kutuyu taşıyan kişi geldiği Kaniyan köyünde bulunan Kûresîn köyü halkından temiz kalpli bir Kürs şöyle dedi: "İsmail Han bu kutuyu Tebriz'den istemiştir. Ben rahatsızım, kim bunu İsmail Han'a ulaştırırsa onun yanında değer kazana- caktır. Zaten ben de bir iki gün sonra iyileştiğimde gelip size birkaç tümenlik bahşiş vereceğim. Bu kutuyu sağlam bir şekilde Ağa'ya ulaştırın ve bana cevap verin".

Bu iyi kalpli Kürt bu hileye inandı, kutuyu tam bir saf niyetle İsmail Han'ın huzuruna götürdü ve olayı kendisine arz etti. İsmail Han o sırada kardeşi ile yakın akraba ve taraftarlarından bir grup ile beraber mecliste oturuyorlardı. Bu kutunun anahtarının olmadığını görünce onu bazı araç gereçlerle açmak

istediler. Fakat İsmail Han kutunun şeklinden şüphelendi ve adamlarına "*Dikkat edin, bu kutuda bomba türü bir şey olmasın!*" dediyse de onlar bunu önemsemediler ve kutuyu açmaya çalıştılar. İşte o sırada bomba patladı ve İsmail Han öldürüldü. Onunla birlikte birçok akrabası da öldürüldü ve yaralandılar. Bu olayın ardından galeyana gelen Şikak aşiretleri Xoy tarafına doğru yol alarak Xoy yakınlarındaki birkaç köye saldırıp yaktılar ki, Kürtlerle İranlılar arasındaki düşmanlık ve savaşlar bu tarihten itibaren daha da şiddetlenmiştir. İsmail Han geçen sene Urumiye şehrini bütün bağlı birimleriyle birlikte ele geçirmiş, 3 Safer 1430 yılında Sav Cilağ ve bağlı birimleri istila etmiş ve İranlılardan kurtardığı oralarda Kürt hükümetini kurmuştu. Şimdi de İsmail Han'ın etkin gücü sayesinde Sakız ve Miyan Devab civarları İranlılardan kurtarılmış ve oralarda da Kürt hükümeti tesis edilmiştir.

Rojî Kurdistan*

1922-1923

(Silêmanî)

Wergerandina ji soranî :

A. Meretowar-S. Veroj

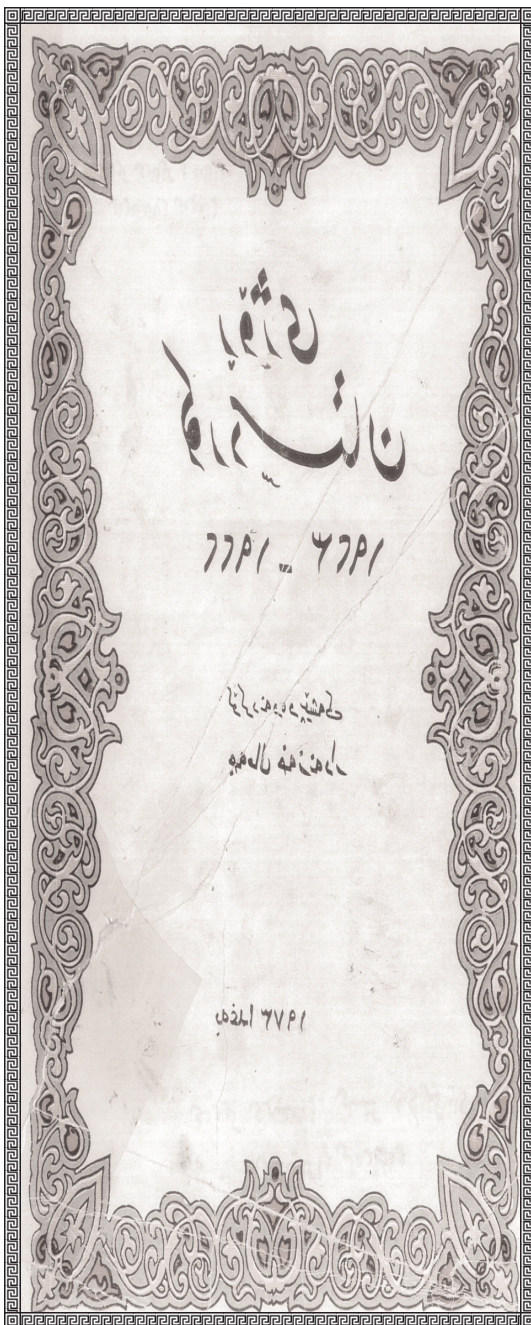
Pêşekî

Silêmanî û bi taybetî bajarê Silêmanîyê cêyekî wî yê diyar heye li peydabûn û peresendin û pêşkevtin û gorîna çapemenî û rojnamegerîtî ya kurd li dawîya salên sedeyê nozdem û nîvê yekemîn ê sedeyê bîstem da.

Li paş dawîhatina Cengê Cîhanî yê Yekem û dagîrkirina bajarê Silêmanî ji layê Îngilîzan ve, çapxane li Silêmanî tete damezirandin. Hendêk rojnameyê heftane û çapemenîyê kurdî yê din tene belavkirin.

Rojnameya **Pêşkewtin** a hefteyî, yekemîn rojname bû li vê navçeyê da hate belavkirin.. Yekem hejmara wê li roja 29ê Nîsana sala 1920 hatiye belavkirin, heta Temûza sala 1922ê berdewam kir, di vê maweyê da 118 hejmarên wê hatine belavkirin.

Her wekî derdikevê damezirandina deshelata netewî ya kurd li Silêmanî bû, ji ber wê rojnameyê **Pêşkewtin** radiwestê û li ciyê wê rojnameya **Bangî Kurdistan** tete belavkirin. Xwedîyê îmtiyaz û birêveberê wê

* Cemal Xeznedar, zincîreya jiyandina kovarên kurdî, wezaretê rageyandin kargêrîya giştî roşinbirî, Bexda- 1974

Mistefa Paşa Yamulkî bûye, belam weşana resmî yê hikumetê Kurdistanê xwarû bû ku Şêx Mehmed bi navê Melîk Mehmed Yekem fermanrewayîya wî dikir. Hejmara yekem a *Bangî Kurdistan* di 2yê Tebaxa 1922 da hatiye belavkirin, bi tevayî 14 hejmar jê derçûye.

Pişt ra ji rojnameya Bangî Kurdistan şûnde, rojnameyeka dî bi navê *Rojî Kurdistan* ku xwedî îmtiyaz û birêvebirê wê M. Nûrî bû û li Silêmanî derdîçû, yekemîn jimara wê di roja 15-yê Çirîya Paşîn a sala 1922 hatiye belavkirin.

Ev rojname jî ew hende nejiya û bi rastî jî tuşî ew tengasiyan bû ku li ser Silêmanî da hat û carêkî dî hate dagîrkirin. Belam raperînen kurdên navçeya Silêmanî li jêr fermandeyîya Şêx Mehmed propagandê jibîr nekiribû, ji ber wê li şikevtan jî bûwaya rojnameyê kurdan her belav dikirin, weha bû li paş rojnameyê *Rojî Kurdistan* li baregayî fermandeyê leşkerî Kurdistan, li şikevta Casene, rojnameyê *Bangî Heq* sê hejmar hatin belavkirin.

Dema ku Şêx Mehmed vegeya Silêmanî, rojnameya *Umêdî Îstîqlal* a hefteyî hate damezrandin û li çapxaneyê hikumetê dihate çapkirin, tenya (25) hejmar di sala 1923 da hatiye belavkirin.

Di sala 1924 da ku bi temamê raperînen kurd li navçeya Silêmanî kip bûn, rojnameya hefteyî ya *Jîyanewe* di 18yê Tebaxa (Axustosa) sala 1924 da yekemîn jimara xwe belav kirîye.

Rojî Kurdistan

Ev e di vê kitêbê da em hemû hejmarên rojnameya *Rojî Kurdistan* bi çapa ofsêtê belav dikine. Rojî Kurdistan yek ji rojnameya hefteyî yê herî girîng e ku bi zimanê Kurdî hatiye belavkirin. Xwedîyê îmtiyaz û birêvebirê wî M. Nûrî û nûserê wî Elî Kemal bûn. Hejmara wî ya yekemîn li roja çarşema 25-ê Rebîûl Ewela sala 1341-ê hîcrî (15-yê Tîşrîna duwem a 1922) hatiye belav kirinê. Ji hejmara yekem heta hejmara duyem, li rojên çarşeman derçûye, ji hejmara yadzemîn heta hejmara panzemîn li rojên şemîyan derçûye.

Li pey laperên (rûpelên) hejmarên rojnameya *Rojî Kurdistan* hatiye nûsîn, (15) hejmar jê derçûye, ku çî li rastî da (16) hejmar jê derçûye, çunke hejmara sêyemîn hatiye dûbarekirin bi bê ewê ku di rojnameyê da ev xeletî bête dîyar- kirin, hejmara (3) yê eslî, wate yekem di 9-ê Rebîûldawî (meha çaremîn a koçî) ya sala 1341-ê hîcrî (29-ê Tîşrîna Duwem a 1922) da derçûye, û hejmara (3)ê duwem li roja 16-yê Ribûlaxir a sala 1941-ê hîcrî (6-î Kanûna yekemîn a sala 1922) hatiye belavkirin. Di vê maweyê da em roja derçûna hemû hejmaran dîyar dikin:

- 1- Hejmara(1) 15yê Tîşrîna duyem a 1922.
- 2- Hejmara(2) 22yê Tîşrîna duyem a 1922.
- 3- Hejmara(3) 29ê Tîşrîna duyem a 1922.
- 4- Hejmara(3) 6ê Kanûna yekem a 1922.
- 5- Hejmara(4) 13yê Kanûna yekem a 1922.

- 6- Hejmara(5) 20ê Kanûna yekem a 1922.
- 7- Hejmara(6) 27ê Kanûna yekem a 1922.
- 8- Hejmara(7) 3yê Kanûna duyem a 1923.
(Bi çewtî li rojname da Kanûna yekem hatiye nûsîn.
- 9- Hejmara(8) 10ê Kanûna duyem a 1923.
- 10- Hejmara(9) 17-yê Kanûna duyem a 1923.
- 11- Hejmara(10) 24ê Kanûna duyem a 1923.
- 12- Hejmara(11) 3yê Şubata 1923.
- 13- Hejmara(12) 10ê Şubata 1923.
- 14- Hejmara(13) 17yê Şubata 1923.
- 15- Hejmara(14) 24yê Şubata 1923.
- 16- Hejmara(15) 3yê Adara 1923.

Rojnameya *Rojî Kurdistan* bi qeware(pîvan) û ruxsar biçûk bûye, ji hefteyê carêk dihate belavkirin, bi çar rûpel bû, pîvana rûpelan(34 cm x 21cm 5 r.) (têkst 5 r. 28 cm x 18 cm) belam bi naverok gewre bûye, hemû hêvî û amanca wê serdemê neteweyê kurd girtîye nav xwe.

Rojnameyê Rojî Kurdistan, rojnameyeke resmî yê zimanê hikumetê Kurdistanana xwarû bûye, hemû dengûbas û hewall(ehwal) û beyannameyê resmî yên hikumetê, bi taybetî ferman û îradeyê Melik Mehmûdê Yekem li ser rûpelên wê hatine belavkirin.

Rojnameyê Rojî Kurdistan, rojnameyêkî sîyasî û diplomasî bûye, gelek bîr û rayê wê serdemê bo çakkirina kar û xebata neteweyê kurd li ser rûpelên wî da hatine belavkirinê, her weha bi brûske hewallê sîyasî yê parçebûna kurd û derveyê welat û pêwendîya sîyasî ya navbeyna dewletan belav kirîye.

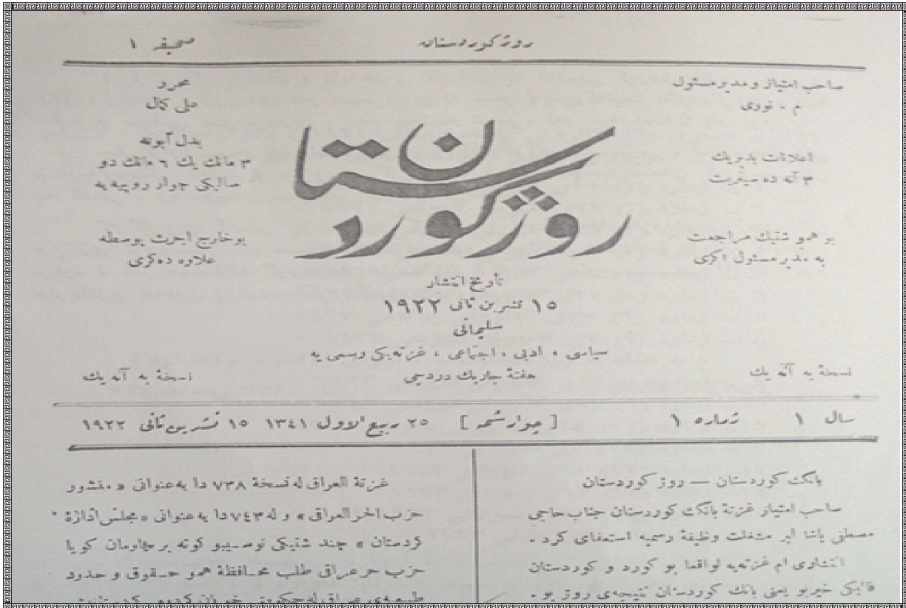
Rojnameya Rojî Kurdistan, rojnameyek komaleyatî bû, gelek gotarên komaleyatî yên li derbarê jîyana kurd de, belam naveroka sîyasî jî li ser rûpelên vê rojnameyê da hatîye belavkirin.

Rojî Kurdistan, bayexêkî taybetî bi edeba kurdî daye, şîr belav dikir, piranîya şîrên ku li ser rûpelên wî hatine belavkirin, ji şîrê sîyasî têne hejmartin, ev cûre şîr li wê serdemê da belav bû.

Çapkirina hejmarên *Rojî Kurdistan*, amadekirina serçavîyêkî edebî û mêjûyî yê girîng e, bi giştî bo jîyana wê serdemê Kurdistan û bi taybetî jî navçeya Silêmanîyê.

Kargêriya giştî ya roşinbîrî kurdî, erkê çapkirina hejmarên Rojî Kurdistanê xiste hestûyê xwe, ev karê wan hêjayê sipasê ye. Dîyar e, ev desgayê kurdî yê hêsta pêroke ye, pêwîstîya wî bi yarmetî û harîkarîya hemû roşinbîrên dilsoz ê kurd heye.

25î Mayîsa 1973
Cemal XEZNEDAR

Sahîfe:1

Muherrîr
Elî Kemal

Bedel abone:
3 mang êk, 6 mang du,
salêk çîwar rupîye ye.

Bo hemû şîtêk mirecat
be midîr mesul kira

Rojî Kurdistan

Sahib îmtiyaz û midîr mesul
M. Nûrî

Îlanat bidîrîk
3 ane deh sînîrît

bo xaric ucretî posta
îlawe dekirî

Rojî Kurdistan

Tarîxî întîşar
15 Çirîya Pêşîn 1922
Silêmanî

Sîyasî, edebî, ictimayî gezeteyek resmî ye,
hefteê carîk derdîçî

Nusxeyê be aneyek

Nusxeyê be aneyek

Sal: 1 Jimare: 1 [Çîwarşem] 25 Rebîûlewel 1341 15 Çirîya Pêşîn 1922

Bangî Kurdistan-Rojî Kurdistan

Sahibê îmtiyaz yê xezeteyê Bangî Kurdistan cenabê Hacî Mustefa Paşa, ji ber meşxuliyetê wezîfeyê resmî îstifa kir. Întişarê vê xezeteyê li waqîyen bo kurd û Kurdistan faaliyeteke bixêr bû. Yanî *Bangî Kurdistan* netîceyê roj bû. Ji ber îstifaya mewmî îleyh îmtiyaz û îdareyê xezeteyê *Rojî Kurdistan* bi îradeyê hezretî celalet Melîkê Kurdistan bi vê navî ve tewdîhî bende kira.

Bilî netîceyê bangî ku bo helhatina fecrîkî îstîqbal dida rojê.

Ew bang, bangêk bû ku bo sibehekî ku seadet dide vê rojê, rojekî ku spas jê ra qewmê necîb ê kurd li sayeyê hîmet û îqdamatê xuda pesindaneyê miluk- ane ve naîlê sadet û îstîqlaliyetê xwe bû.

Xuda ev roj û *Rojî Kurdistan* li hemû milletê kurd mibarek bike.

Midurî mesul
M. Nuri.

Xezeteyê Iraq li nusxeyê 738 da bi enwanî <Menşur Hizb-ul Hur-ul el-Iraqî> (Hür Irak Partisi Bildirgesi) û li 743 da bi enwanê "Meclîsê Îdareyê Kurdistan" çend tiştê ku nusîbû, kevte ber çavê min. Goya Hîzba Hurr a Îraqî, talebê muhafezeyê hemû hiquq û hidudê tabîî yê Îraq ji hikumetê xwe kirîye. Kurdistan jî bi navê lîwayê Silêmanî daxil kirîye. Çünke girêdana wê ya ticaret û iqtisadiyata wê ligel Bexdat pirr e. Û hem Meclîsê Ruesayê Kurdistan bi navê Meclîsê Îdareyê Kurdistan daye nûsîn. Ev mutaleeta ku di vê xezeteyê da hatiye kirin, birastî

tiştêkî ecêb û xembar e. Çünke di xiyala hîç erbabêk xwedî wicdan nayê ku şexsêkî minewer ji heq û hedê xaric bî, me hîç umîd nedikir ku cîranekî muhterem yê me bi xwe pê li hemû hiquq û munasebatê hezar salî yê ev du hikumet û milletê binî li cîyatî - rasimeyê mubrekîyatî û fikr û karên di rewacê da tecawizê hidud û hiquqê me biket. Ew kesên ku ev cûre qiseyan bikin, bê şîphe dişminê waten û milletê ereb û hezretî celalet melîkê Îraq in. Çünke ev qisane li vê rojê da ku meselekî heyat û memmat (jiyînê û mirin) li ber dest e, dilê dost û biraderêkî wek me pê rencîde dibe. Eger bi nezerî însaf temaşeyê rast û çep û îstîqbalê wan bi xwe bikin, ji vê malume ku teşekulê hikumetê Kurdistan ji hemû xususîyetê ve ji bo Îraq sed hezaran xêr û xoşî têda heye û belkî dewamê îstîqlal, beqayê mewcudiyeta Îraq her bi wasitayê beqayê hikumetê Kurdistanê ve ye. Ji ber vê li ser herdu milletê îslamî yê cîran ku hiquq û minasebatên wan yên hezar salan pêkeve ne û her dem wekî birazîyan ne, lazime bo mihafezeyê îstîqlal û hiquq û hidudê tabîî yê yekûdu bi can û ceger xebatên dostane serf bikin.

Tarîxê alem û cografyaya tabîî şahidêkî adil e ku milletê kurd li rûyê zemîn da hemû wextan xwedî nam û nîşan bûye. Û hem jî maddîyen îsbatê mewcudiyetîya xwe ya millî kirîye. Hîç wextêkî ku ji alîyê mearîf, sanayî, ticaret, hiquqê beşerîyet, pêdivîyên însaniyetî, medenîyet, arazî, nîfus wesayîre ji emsalê xwe zêdetir nebûbî kêmtir nebûye. Eger têgeyîştîyên ereb temaşayê îstatîstîkê ev çend salan

bikira ji vê emin dibûn, lutfê wan nehatiye qebl kirin û bi vê cûreyê şêlûyî hal nedibirî. Qanun û disturê serbestî yê eqwamî, emir û li dîmax û ruhê hemû ferdê li efradê millet da nexşî bistuwe. Nîmetê hiquq û hidudê ku li Meclîsê Eqwam da bi edalet hatiye beşkirin, em jî hîssemend in û bo dewam û beqayê vê hîsseyê bi mewcudîyeta xwe ya maddî û manewî çî fedekarî lazime em dê bicî bînin.

Bawer nakim li vê bîstemîn esrê medenîyet da kes bikarî biçîte ser beşê kesên din, em vê yekê bi kemalê îtîxarê erz dîkin. Em qewmêkî pak û bê bak in. Dirust nîn e serbestîya zimanêk bi saîqeyê qeza û qeder maruzê felaket û musîbet bit. We ligel ew hemû teşebusat û xebatên ku li eleyhê ev xaka pak û ev milletê xoş biçîte kira. Dîsan zal e li firewanî têgeyîştina gerdûnê da kurtbîn û temeh nebûbin û em bi hîç hîle li şîrazeyê hidudê huquqê meşrû yê xwe derneçûbin, bi arzû û dîşadî dimînin. Niha ku sed şikûr ji Xuda, şeva me kirîye roj û bi wasîteyê muawenet û musadetê hikumetê mezin yê Brîtanya ve afaqê siyasîyê me pak û ronî ye ku serwer û serdarêkî muazem wek Melîkê Kurdistan yanî Melîk Mehmedê yekem adeta wek mucîze, bo me zindî bûye û di netîceyê fedekarîya ev çend salan da arzuyn me bidest kevtîne, çawan ku dawiyê aliyê rabirdu dikevin.

Zaten nuqteyê nezer û xayeya herî pîroz a hezretî Melîkê Kurdistanê jî ewel û axir muhafazayî hiquq û hidudê tabîi yê Kurdistan e û her dem ligel derdorên me bi sûretê birayetî û bi kemalî xêrî û xuwahî rabûwardin,

em ji hemû ceryanan muteessîr(xemgîn) û mesrur bûn e. Çavê me li tecawizatê hidud û hiquqê hîç milletêkî nîye. Bi dostî û birayetîya hikumatên cîran yê îslamî armanca me ya herî kevn ev e, ligel wan jî da bo mişetê xaka pak a Kurdistan, bo saadeta ferdî li efradê vê milletê jî, lazîmîya her çî xîzmet û fedekarîyê hebê, em qisur û zexelî lê nakin.

Xaka pak a milletê kurd milkê bawêkê wê ye, ji min ra bibên ev xelk bo çî weha navê wê bi xerabî derketiye.

Arif Saib

Şefqeta Milleta Nuazane

Ji teref heyetê muhterem yê rue-sayê(reîsên) Kurdistanê ve li wê mîqdarê meaşê ku bo hezretê şewket-meab Melîkê Kurdistan qerar dabû, erzê hizurê mibarek kira. Ji ber menfîetên giştî û ji ber ew e ku xezîneya milletê evro şayesteyê muawenet û hîmetê deh hezar rupîye ji teref hezretê celaletê Melîkê Kurdistanê ve bo xezîneya mibarek a millet îade û teberû kirîye. Û fermûye jî ku hemû wextî emlak û serwetê xususî yê milukane jî, muawenetê lazîmiya xezîneya millet bike.

Rojî Kurdistan bi navê umumê millet erzê şukrana vê şefqet û tewecuhatê diket. Her bijî Melîkê Kurdistan bo xwe û şefqetê milletê nuazî. Her bimînî Melîk Mehmedê Yekem.

Rojî Kurdistan

ÎRADAT

1- Hezretî Şêx Qadir Efendî sipasalarê(serleşkerê) Kurdistan terfiyen bo reîsê ruesa(serokwezîr) û naîbê hikumetê Kurdistan hate tayîn kirin.

2- Ji zîrek û minewerên Kurd Macîd Efendî bo midurê hendesexane û Sidiq Efendî bo katibê hendesexane tayîn kirin.

3- Tewfîq Efendî, Ezîz Axa tayîn bûye bi memurê enbar û mexazeyê eskerî û polîs.

4- Ji erbabê îqtîdar û senet Şakîr Mucrim Efendî tayîn bû bi mifetîşê fenê telgiraf û muamelatê poste.

Xuda li hemûyan mibarek biket û hemû aliyan muwafiq bike.

Reîsê pîşder cenabê Abas Axa û cenabê Şêx Emîn, Şêx Qadir Sindolan û ji rusesayê namdar cenabê Bayiz Axa û Axayê Qerenî Axa û axayên din yên navdar li piştî ku bi temamî li hizurê milûkane îktisabê feyz û merhemet girt û bo mewqehê xwe teşrîf kirin.

Li Encamê:

Yunanî Ji Tiraqayê Dîçine Derve

Derseadet: 24 Teşrîna 1- herekatê texlîyekirina Tiraqya teqerîben temam bû, ew ciyên ku ji teref turk ve bo îdareyê problem teşkîl dikir. Mendubê samîyan dewletên îtîlafê jî îştirakî Refet Paşa kirîye.

Qabîneya Taze yê Îngiltere

Li ser îstifakerina Mîst ir Lewîd Corc bi telgirafêk ku ji Londra ve bi tarîxê 24ê Teşrîna Ewel 338 hatiye qebîneya Îngiltere ji van zatan teşekul kirîye.

Başwekîl	Mistîr Bonarbo
Wezîrê Xaricîye	Lord Gurzon
Wezîrê Maliye	Mistîr Baldon
Wezîrê Mûstemlekad	Doq Of Dînfonşîr
Wezîrê Herbiye	Lord Derby
Wezîrê Behriye	Amîral Emîrî
Wezîrê Hendesetan	Walfis Kontbîl
Reîsê Meclîsê Lordekan	Salsîrî
Wezîrê Daxîliye	Wirdîcman
Wezîrê Ticaret	Sîr Flîp
Wezîrê Sihiye	Krîfs
Wezîrê Ziraet	Baskon

Boşewîkan Pirr Alîkariya Enqereyê Kirîye

Nazar bo îxbarat e ku ji çavkaniyêntaybet ve hatiye wergirtin, demekî berîya nûha çi Altun û li berdî biqîmet muawenetêkî zêde bo Anqereyê kirîye.

(Teşrîf)

Bînbaşî Cenabê Salih Zekî Beg ku yek ji ezkiya û watenperwerên kurd e û berîya nûha li Akrê qaymeqamê mulkî bûye, mahzen bo xîzmetê waten û millet îstifa kirîye û hefteyêk berê teşrîf kirîye hatiye Silêmanî em bixêr hatina wî dîkin.

Teşrîf

Yûzbaşî cenabê S... Reuf Efendî ji Kerkûkê ve û cenabî biraderê muhterem Salih Zekî Beg, Dawid Beg, ji Hewlêrê ve wextek berê hatine em erzê xoşmedîya wan dikeyn.

Îlan:

Liber ew e ku meqamê hezretê milukane bi umuratê cuzî îşxal nekira li mewlel alîkarî bo ew meqamê bilind bi suretê qetî memnu e, heçî kes xîlafê vê îlanê hereket bike ceza tete dayîn.

Rojî Kurdistan

Dîwana Mehwi

Dîwana şîrên şairê meşhur Mehwi Efendî ku ji 82 sahîfe pêk tête li metbeaya Silêmanî hatiye tabkirin. Nusxeyê wê bi du rupî ye. Eshabê zewqê selîm(xwediyê zewqa saxlem) û muhîbanê edebiyata kurdî vê firsetê nefewitînin. Mureceat li metbeaya hikumet tête kirin.

Midurê Metebea
Ebdulmecîd.

Îlan:

58-338

Hisseyê malum ê Şêx Qadir Miftî ji van araziyan û aşî ku li gundê istîlê waqî e bo îhaleyê qetîye yê bi mucîbê (114) madeyê qanuna îredat panzde rojî din wezhê muzayedeyê alenîye tête kirin. Her kî talib e, bi sedî deh temînatê digel muraceat bi daîreyê îcra yê Silêmanî û delal Tewfîq Axa biket.

30 Teşrînî ewel 338
memurê îcra
M. Wehbî

Îlan

123-338

Mewqîyê wê
Binawereş
Deşta hermî"
Qewlê Zîye "
Darçejnê
Nawbokan
Sersêr
Nawzoran
Kolfire
Baxkurdî
Binawereş
Lebîreser gehrîz
Lebîrenaw Bokan
Paşrez
Malexerat

Nevê wê
terlayê biraw
"
"
"
Rezdem
"
"
Dêm Tarla
Terlayê Biraw
"
Terlayê Dêm
"

Bax
Guherêz binawereş
Terlayê Beraw

<u>Donimî</u>	<u>Mîqdarê firotinê</u>
30	biitibarê pênc beşêk beş
"	"
21	"
6	"
21	"
6	"
6	"
6	"
6	"
12	"
12	"
12	"
6	nisfi beitibar pênc beş yek beş
12	"
6	"
24	temamî

Ew beşên ji vê zewîya ame ku aîdê bi Emîn Mela ye, piçkile û cûreyê mewqîyên wê li ser de hatiye nûsîn û li dî çar ta waqî e bi muqabilê telebî Mela Seîd ji 2300 rupîye û diwazdeh ane mesrefê muhakeme û resumê îcrayê tête firotin û bo îhaleyê moleta 30 roj wezhê muzayedê alenîye kira. Her kî taleb e, bila bi sedî deh temînat musteshîben mûreceat bi daîreyê îcra yê Silêmanî û delal Tewfîq Axa biket.

4 Teşrîna Sanî 338
Memurê îcra
M. Wehbî

Li metbeya hikumet li Silêmanî tête tabkirin.

Sahîfe:1

Muherrîr
Elî Kemal

Rojî Kurdistan

Sahib îmtiyaz û midîr mesul
M. Nûrî

Bedel abone:
3 mang êk, 6 mang du,
salêk çîwar rupîye ye.

Îlanat bidîrîk
3 ane deh sînîrît

Bo hemû şitêk mirecat
be midîr mesul kira

bo xaric ucretî posta
îlawe dekirî

Rojî Kurdistan

Tarîxî întîḫar
15 Tîḫrînî sanî 1922
Silêmanî

sîyasî, edebî, ictimayî gezeteyek resmî ye
hefteyê carîk derdiç

Nusxeyê be aneyek**Nusxeyê be aneyek**

Sal:1 Jimare: 2 [Çîwarşeme] 2 Rebîûlaxir 1341 22 Teşrînî sanî 1338 (1922)

Serbr û Deyaxa Qewmê Kurd

Qewmê Kurd teqerîben çar hezar sal li pêşiya mîladê da li şerqê Dicle yanî li mewqîyê hazir da her bûwe û zor defa jî îspata mewcudiyeta xwe ya millî kirîye.

18 esir li pêş mîlad da bi mewcudiyetekî pirr û întizamekî fewqelade Keldanistan îşxal kiriye û çend esrêk bi kemalê debdebe ew cîyan îdare kiriye û li wê da asarê medenîyetê tesîs kirîye. Paşê ji teref asurîyan ve bi hicumêkî zalîmane ew cîyan ji wan hatiye sendin û mewqîyê wî yê xweş hatiye îşxal kirin.

Li dawîya ev çend esrêk li jêr îdareyê minawebeyê asurîyan û keldanîyan mawete û piştî ketiye destê Îran. Li paş çend esrêk din jî ketiye destê Yunan yanî Îskender û warisên wî. Piştî Roma û li dawîyê tekrar Îran û li zihurê îslamyet da ketiye destê eczayê mutemîmêyê Îslam. Û li zemanê Ebasiyan da Hûlago, Qerekoyinlî, Alê Celayîr û Turk.

Li gel ev hemû înzilabên tarîxî da ku li jêr Pêyerdowê Cihangiran şerq û xerb da perîşan bûn ku eger ev muhacemetê daîmîye bi ser hikumetêkî muazem de bihataye wekû Romaya Şerq, ne lîsan û ne navê wê li rûyê kaînat da nedima. Qewmê necîbê Kurd mewcudiyeta xwe ya maddî û lîsanê xwe yê millî muhafeze kir û ji hemû firsetên bi îstîfade îdîayê heqê jîyan û azadîya xwe kiriye. Qehre- manê pirr namdar û hukumdarê pirr feal û alîcenab ê wan hebûye. Weku Selahedîn, Kerîm Xanê Zend û saire.

Bi taybetî eve çend sale ku cenabê Hezretî Melîkê Kurdistan yanî "Melik Mehmûdê Ewwel" bo seadet û ter-aqqîya vê milletê her cûre fedakarîyê ixtîyar kir, heta ev car bi amalê xwe ku seadet û teraqqîya ev weten û milletê nail bû û ev millet jî li saya him-metê wetenperwerane yê muşarun ileyhiye ve geyşte rojên seadet û azadîya xwe her bimînî Melîkê Kurdistan.

M. Nurî

Ji Necmeyê ve

Yekkirina Hukumeta Estenbul û Enqere

Londire: 20ê Teşrîna Ewel - li gor xeberên ku li Parêşê ji xezeteyên Estenbul ve hatiye wergirtin, ku türk hez dikin hukumetê Enqere û Estenbul bikin bi yek û ew ferqê ku li navbeyna wan da heye bo helgirtina zatê şahane erz kirîye ku îtiraf bi hukumetê Enqere bike. Çinku li Turkiyê da her hikumetê Enqere haizê nifuz û seltenetê meşru ye.

Kemalîyan meclîsê sulh ê Lozanê qebûl kirîye. Estanbul 30ê Teşrîna Ewel Kemaliyan muwafaqetiya wan kiriye ku meclîsê Sulh li Lozan îniqade bike xezeteyan. Zor û ehem-miyet didin bi qebûlbûna Refet Paşa bo huzurê şahane û muşerref bûn û ziyareta bi qederê çar seet wiha yeqîn bûye ku nifuzê şexsî û mewqîyê zatê şahane zêdetir bi qewet kirîye.

Reîsê Qabineya Yunan
Hatiye Hepskirin

Reîsê qabineya Yunan (Qabqropobs)
bi kuştina yunanîyek li Anadolî têtê îti-
ham kirin ji ber wê li Atîna hatiye hep-
skirin.

Murexisê Misir Diçin Bo
Meclîsê Şerqê Qerîb

Qahîre: 31ê Teşrîna Ewel hikumetê
Misir dawa li hikumetê Brîtanya kirîye
ku Meclîsê Sulh ê Şerqê Qerîb da cî bo
wê hazir bikirê, hikumetê Brîtanya jî vî
heqê bi meşru zaniye, murexes hatiye
şandin û tesdîq kirîye.

Fikrê Emrîka li Derheq
Meclîsê Lozan da

Parîs: 31ê Teşrîna Ewel li ser
dawetkirina Emrîka bo Lozan sefaret
Emrîka cewabêkî mufesilî nusîye. Li vê
cewabê da muhafazayê Cemiyetên
Xeyriye û şairê dînî(şiyarên dînî) û bi
hîmayeyê eqeliyat weku (hiquqê mil-
letên piçuk) weya miletêk ku hesbil
mecburîye li daxilê hikumetêkî xeyrî da
mabîte û hûriyetê tamayê ticaret û
serbestî weku milekanî Estenbul û
sîyasetê serbestî yê behar îqrarê wî
kirîye.

Lord Gurzon û Çareseriya
Meseleya Şarq

Londra: 29ê Mine bi xisûsî li ser
meseleya şerq Lord Gurzon vê qiseyê

kirîye: Hikumetê Brîtanya ew hendê ku
muhtacê rehetî ye muhatacê hîç tiştêkî
din nîye.

Yunan Li Tirakiyê da Neman

Estenbul 29ê Mine: Ew eskerê
Yunan ê ku li Tiraqya da mabûn îşev bi
şimendifer(trên) hereket kirîye, bi çûy-
ina ev eskeran li Tiraqyayê da eskerê
Yunan namînê. Ev cara yekemîn e ku
simenî alayek jendirmeyê turk daxilê
Tirakya dibê.

Elî Kemal û Kemalîstan

Sernûserê xezeteyê *Peyamê Sebah*
Elî Kemal, ku li demek berê wek
dişminê kemalîstan bû, daîma li aleyhê
Quwayê Millîye neşriyat dikir, bo wê
heta li meqaleyek da gotibû eger turk
Îzmîrê îşxal bikin ez qelema xwe
dişikênim û nivîsandinê terk dikim.

Li dawîyî da ku orduya mizafer a
kemalîstan Îzmîr ji wan girte yekî ji
milletperweran bo îfayê waad kirî, kax-
izêkî bo wî nusî bû, wî jî îstifa kir. Bo
îsmekî meçhul û rûniştîye.

*

* *

Ey bira ger tu tealiyê milk û millete meraq
Ray heqîqet bikre pêş û bidere ber şeqê
nîfaq

Paydarê milk û millet îtîhade îttehad(yekîtî)
Em ucuze fitneye wa lazime bîdeê telaq
Xuda şewî kurdî roj gêra be teşrîfê Şehî
Tac bexşe alîhîmet nutfêe sahib beraq
Ruhê xot ger bibî bedelê serfê qudumêkî keme
Muhyî şer'ê şerîfe û naciê Kurdê Îraq
Ro le qabî Kibriya û fexrê alem keyn bilên
Xaînê kiwîr bî be hîssekî banga qet waqe-
waq

Ey waten biçare gêt royê beser çû roj bid
Paytextê hezretî şahîke sahibê tumturaq
Al û wala xot birazînîte we heq te bilî
Şadi ye, îş e, text e, cejne nî'mel îtifaq
Sa werin emca be merdî destî yek bigrin hemû
Rîyê muxalif ba nemînî firsete ehd û mîsaq
Fuziya wurd ziban û zikrî qelbit bî bilê
Îtifaq îtifaq îtifaq îtifaq

Ehmed
Fewzî

*
* *

Ji teref cenabê şairê navdar Ehmed
bikeve bo xezeteyê Rojî Kurdistan.

Şikîr Xuda dekem ke geyîştine weqtê çak
Ta şew nirwê bangê nîda nebûwe rojê pak

Sibhan bo ziyayewe sedê Skenderî
Etraqê kurdî girtuwe em roje pake pak
Hemdî

Şair-i vatanperver Refîq Hilmi
Efendi terafından gönderilmiştir.

Buzlu dağlardan düşen şelaleler
Her biri fewareyê semîn gibi
Damensiz cebelde(eteksiz dağda) lal-
er
Dağ bir dıl dir birer şirin gibi

Ah Kürdistan meftunum sana
Pek güzelsin dırbasın ey vatan
Senden akdes bir diyar olmaz bana
Nerde dünya, nerde cennet, nerde sen

Çağlayanlar fışkırır her köşeden
Dağlar hem zîr hem balasına
İşte bunlardır letafet bahşeden
Asyanın cenet-ül me'vasına(cennet mekanına)

Bir şebî mehtab yüksekten kamer

Dağların atlas cebînî üstüne
Ferşi nur eyler iken sandım sema
Nazil olmuştur zemini üstüne
Memleketimdir, meskenimdir, medfenim
Kimse Kürdistanıma yan bakmasın
Akıyor çağlayanlar Kürd için
İstemez min ba'di asla akmasını

Îlan:

Nimreyê dosya: 507

Ew xanîyê ku li mehleyêk Gewîje
waqî ye û pêşî bi tarîxê xasî û xanîyê
Tewfîq Efendî û erseyê xanîyê
Evdirehman Axa û terfê rastê bi terîqê
xasî û terefê çepî bi xanîyê Evdrehman
Axa û piştta wî bi xanîyê Hecî
Evdirehman Qeredaxî bi sînor e û
navbeynê Tewfîq Efendî kurê Mehmed
Axa sakînê meheleyê Gewîje û Açıxan
keça Ehmed a gird e, xelkê meheleyê
meskure miştarek e û li dêl keşif çûnke
xeyrê qabilê texsîm kirîye qerarê wî
hatiye dayin ku bi sûretê bey'e îzaleyê
şûyuh û paş tenzîlê mesarif esmanê
hasile li navbeyna şirîkan texsîm
bikirê. Ji tarîxê neşrê vê îlanê ve bo îha-
leyê ewil bi midetê çil û pênc roj vazihê
mizayede hatiye kirin. Heç kesê talib
be, dibêt pêşînen ji sedî deh pê temînat
bidet û miracat bi mahkemeyê bidayetê
Silêmanî Qasim Salih û mûnadî Tewfîq
Axa biket

15-ê Teşrîna Sanî 338
wekîlê reîsê şer' û edil
Ehmed Muxtar

Îlan:

Nimreyê dosya: 514

Li ser iqmeyê de'wa ji teref Ehmed
kurê Nadir Çawîş li xisûsê sêsed û
pênce rupî ye li elehyê Salih kurê
Mustefayê Şems, meheleyê Serşeqam li

neticeyê tehqîqat da tehqîq kir ku, muddeyê eleyh merhum Salih mehellê iqametê wî mechul e li ber vê qerar hate dayin. Bi terîx û îlana teblîxatê pê îfa bikirê eger 18yê Kanuna Ewel 238 roja duşem a bîzzat bi xwe yan wekîlekî wî yê qanunî li mehkeme hazir bin û xiyaben mehkemeya ruyet têtê kirin.

18-ê Teşrîna Sanî 338
wekîl Reîsê Şer' û Edl
Ehmed Muxtar

mudeyê 30 rojê din ligel ewraqê musbet da muracaat bi daîreyê tapuyê Silêmanî bike. Ewel defa ye têtê îlankirin.

13 Teşrîna Sanî 338
memurê tapu
Faîq

Li muhendisxaneya ardî Bombay û Xiştê Kal û tenekeyê çînkî têtê firotin. Ewê talib be, divê muraceat li muhendisxaneyê biket

Midirê muhendisxane

Hejmar-27

Li meheleyê Kiwîje da xaniyek ku sehwen bi du reqemê tehrîr û bi 16 û 17 - 36 reqemê hatiye terqîm kirin leda tehqîq yek xanî ye û bi 16-36 reqem û 772 teselsûlê mureqem textên wî ji çar û deh eywan û hewşê pêkhatî ye û cebheyê li aliyê rêya giştî û 14-36 xaniyê weraseyê Emîn Ebdulah Yesar, 20-36 xaniyê Nesîm Mela Elî û 9-21 xaniyê Heme Emîn Elî Xelef, 20-36 xaniyê Nesîm Mela Elî û 16-20 arse xaniyê kûrê Emînî 26-20, xaniyê Osman Beg û 14-36, xaniyê weraseyê Emîn Ebdulah sînor xaniyek bîna li îlm û xeberê heyetê îxtariye û raporê keşif bi bêtapu mudeyê 30 sal bêproblem li tehtê tesserûf û mûlkî Muhyedînê kurê Xefur dabûye merhum Muhyedîn bi mucîbê hucetê werasetê mahkemeyê şerhîye yê Silêmanî ku bi tarîx 26 sifir 341 û 1945 nimreyê da saleke berê wefat kirîye. Werasetê bi îtîbar du par her yekî parek bi Ehmed û Mihemed kurên wî munhasîr e, li paş wefata Muhyedîn heta halê li tesserufê Ehmed û Mihemed da bûye. Li ser muracatê waqîa jinûva bîna wê têtê tapukirin. Li vê xaniyê da heq û îdâyêkî her kesî heye heta

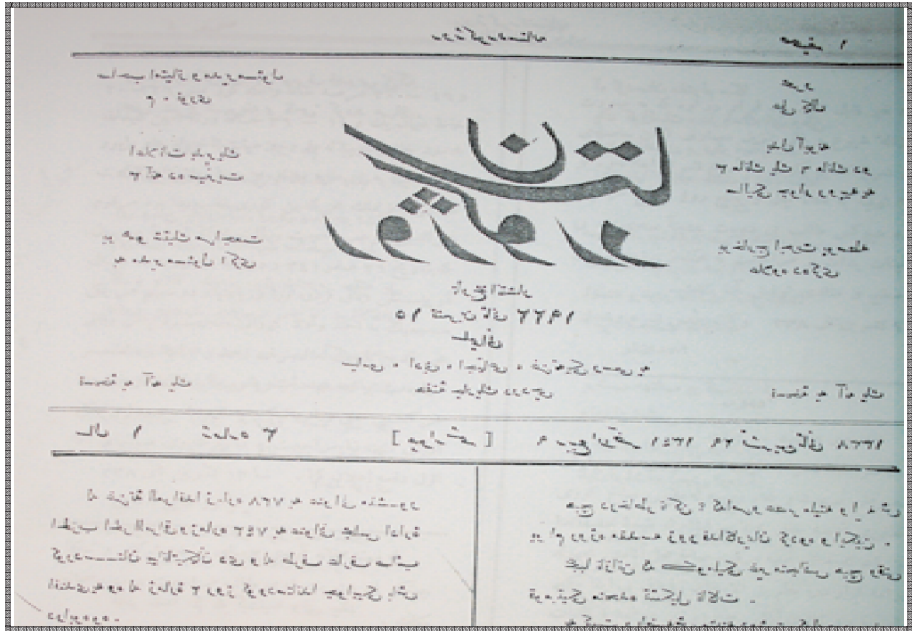
Ewê talib be li muhendisxane fêrê seneet û otomobîlçîftî bibêt bi şertêk xwêndewar bêt bo qeydbûnê divê muracat bi muhendisxane bête kirin.

Midirê muhendisxane

Tarîxî, edebî, ictimayî, fenî û romanî muteedîdim heye bi fiyatî ehwen difiroşim. Ewê talib be, bila muracat biket

Etar
Qadir Axa

Li metbeya hikumet li Silêmanî têtê tabkirin.

Sahîfe:1

Rojî Kurdistan

Muherrîr

Sahib îmtiyaz û midîr mesul

Elî Kemal

M. Nûrî

Bedel abone:

Îlanat bidîrîk

3 mang êk, 6 mang du,
salêk çîwar rupîye ye.

3 ane deh sînîrî

Bo hemu þitêk mirecat
be midîr mesul kira

bo xaric ucretî posta îlawe dekirî

Rojî Kurdistan

Tarîxî întişar

15 Tîşrînî sanî 1922

Silêmanî

sîyasî, edebî, ictimayî gezeteyekî resmî ye
hefteyê carîk derdîçî

Nusxeyê be aneyek

Nusxeyê be aneyek

Sal:1 Jimare:3 [Çîwarþeme] 9 Rebîûlaxir 1341 29 Teþrînî Sanî 1338

Li xezeteyê jimar 738ê Îraq da bi unwanî menşur El Huzb-ul Hur-ul Iraqî û jimar 743ê da bi unwanî Meclîsê Îdareyê Kurdistan beyanatêk me dî û ji teref Arif Saîb Efendî ve li jimara du yê *Rojî Kurdistan* da cewabêk baş bo wî dabûyeve.

Belam ev beyanat aîdê Kurd û Kurdistan e, lazime hemû kurd û watanperwer beramber ev fikra Hîzb-ul Hûrr hissiyatê xwe yê watanî beyan bike. Çünke waten maderê mişterek ê me hemûyan ne û îstirham li Hîzb-ul Hûr-ul Iraqî dikim ku vê beyanatê suê bi neyînî teneğîşin. Çinku mexsedê me beyanê heqîqet û midafaayê hiquqê meşru(rewa) yê xwe ye. Malume her qewmê ku fehîm û îdraqw wî bibî arzuya wî ya hûrîyet û sadetê heye, me jî bîlfiil ev arzuya xwe îspat kiriye.

Hîzb-ul Hûr-ul Iraqî berîya ku dilê dostên xwe bi beyanata xezete rencîde bikin, eger bo îtîhadê erebiyet û tenzîma îdareyê xwe bixebitin, hem bo Îraq hem bo alemê Îslamîyet feyda wê zêdetir dibe.

Hîç derxatir nakin? Ku evro esrê netewetî ye û me jî bo vê rojê muqedes zor fedekarî kiriye û dikin.

Eceba nizanin ku komelgayê xeyrî mutecanis hîç wextêk qewmîyetêkî mûtehiide teşkîl naket.

Bi kemîyetî rîyazî jî musbete du tişt ku li eynî cins nebî cemî qabil nîye û eger qabil bî hasilê cemeekî her ew du tişt e. Ku weha bî kurd her kurd e, ereb jî her ereb e. Belam ligel qewmê necîbê ereb da daîma pevgirêdaniya me ya dînî û îslamî ji hemû qewmêk zêdetir e û heta dinya baqî bî ev pevgirêdanî her mewcud e.

Îslamîyet jî hîç wextêk millî ya ku tealîyê îslamîyet têda mewcud bî, red nekirîye.

Em ku unsurekî muhîm ê îslamî ne, em bi anane û zimanê xwe terbiye û îdara xwe bikin, mudetekî zû em zêdetir pê xizmetê îslamîyetê dîkinê. Eger bi zimanek dî û ananatêk xaricî bêne terbiye û îdare kirin, ne bo alemê Îslamîyet û ne jî bo Îslamîyet feyde temîn nake.

Li bîdayetê îslamîyet da qewmê necîb ê ereb bi ananatê erebiyet û bi amal û mefkureyê millîyetî fikrê wan terbiye û tenmîye dike. Bo azmê metîne têdikoşin li zemanek cuz'î da şuleyê(ronîya) îslamîyetê li şerq û xerb da belav bûbe û bo alemê Îslamîyet û însaniyet, gelên asar ê xeyriye mucîbî hişt.

Her ew ereb û her ew qewmê necîb bi ananatêkî xaricî bihata îdarekirin bi tedrîcê amal erebî ji fikirê wan biçûya, ew wext ne fatîhên Endulûs û ne debdebeyê seltenetê Abasîyan li bîr diman. Bînaenaleyh em rica dîkin, weku em seadet û tereqîya Îraq û qewmê necîb ê ereb temenî dîkin, hûn jî pêşkevtin û seadetê me arzû bekin.

Qale

Ey em mişfiq ey wetenê pak û muhterem
Nemut mebe ewende girîftarê derd û xem

Nemut minale bîrsîye mebe aciz û pişyu
Lade le rû nîqabê xem mihnet û elem

Şikir û sipasî zid yekta bike bedil
Emro ke boy be sahib hebîş û sipa û ilim

Nemut minale beyse îtir weqtê îşrete
Weqtê tiluê kewkebê(derketina stêrka)
îqbalê millete

Şikir Xuda dekem ke weten biwî le xem riha
Azade bûyî le qeyd hem mihnet û cefa

Şikir Xuda weten ke qise û waad û min hemû

Dêm hate dî nema le dillim da îtir eza
Şikir xuda ke dêmê wetenê mihîrbân xom
Ber îş û xoşî û ferh û îşret û sefa

Awat binde hate dê îtir nema xemim
Şikir Xuda ke pir terb û zerq û xermim

Emro weten ke rişik çimnezar cennete
Şamî be eynî subhê munîr û seadete

Feslê hemu bihare şewî roj roşne
Îşe, nişate, xoşîye, şewqe, muserete(şadî)

Cehd û sa'yîye (xebat) bîkayn bedil û ruhîtir hemû
Emro zemanê sa'yî ye (xebat) ne wextî etaleta

Ey zadekan şabê weten ehli marîfet
Hengamê sa'yî ye û kûşîşe (Mehmûde) aqîbet

Elî Kemal

Ji xezeteya "el asîme" ve:

Estembul: 6ê Teşrîna Sanî 338
Îsmet Paşa daxilê Estenbul bû.

Estembul 7 mine: li ser raporêk ku
bi tarîxê 23 Eylul 338 ji teref îtilaf ve
razî neyin bi îşxalê Estembul ji teref
kemaîyan ve û eskerên dagirkerên
hevpeymanan dibî heta nîhayetê sulh
li Estenbul da bimîne ve.

Le mubaheseyêk da ku li navbey-
na heyetê îtilaf û mimesilê Anqere
Hamid Beg da ceryan kiriye û tirawe
her çend heyetê îtilaf arzu nakin ku
mudaxeleyê umurê daxilyeyê Turkiya
bikin. Feqet mudaxeleyê nîzamê
Estenbul heta li jêr îşxal da bî, bi
emrêkî waqêî dizanin.

Estenbul 8 mine: Refet Paşa evro
cewabê sefirê Şikago daye û gotî: "Her
çi rusesayê muslimîn heye kamîlen
razîne ku meseleyê xîlafet û hikumet
ciyawaz bigîrê û gotî heyecanê umumî
yê îslamî ku 3 sal e dewam dike, hemû
bo hasrê hiquqê xîlafet bûye. Bo
hikumetê Turk û hihkumetê Enqere jî
dair bi muwafeqet û terafdarê vî fikrê
kullî telkîrafên muhim wergirtiye.

Londin 7 min e: Axa Xan bo mux-
abirê têlî ekspirêsê nûsîye tayina xelîfe
qet bi weraset nebûye, bi întixabê bûye
û xelî jî kirawe.

Û muhtemele heyetêkî Hindî bişînî
Awrupa bo ew heqâiqetê ku li zemanê
axir da ceryan kiriye.

Û muhtemele misliman Kongra-
nîsek teşkil bikin û li vê Kongreanîsê
da qewanîne xîlafet wazîh bikin û bi
fikrê Axa Xan bo ev meclîsê Misrê bi
minasib zaniye.

Londin 8 mine: Mixabereyê têlî tel-
giraf nûsîye sultan li paş ev wuquatê ku
ceryan kiriye, nîyeta wî heye ku li xeyrî
Turkiya li memleketêk Îslam da da bicî
be. Mesela weku Hind.

Estenbul: Îlxayê îmtiyazatên ecnebî
hate îlankirin û qewanîne gumrik û
resmê temetû li ser ew canîbê ku li
Estenbul da danîştûn tethîq kira û
destkîra bi cem û cebayetê resumat
weku gumrik li ser ew tarîfeyê ku li
menatiqê ena duwelî da carîye û ev
resm pênc mislê resmê qedîm e.

Her kavim, kavmiyetin her ferdi kendi milli çıkarları ve vatanının gelişmesini arzu eyler. Bu arzunun gerçekleşmesi için her vadiden koşar, her yola başvurmaktan geri kalmaz. Fakat bu koşuş ve temesükün(bağlanma) bir zemin-î hak ve hakikatın takibiyle yürütmezse şahra-î maksudiyetî kaçırmış olur.

Evet yükselmeyi daima erdemle elde etmek lazımdır. Mufazelet ise doğru yoldan ayrılmak, şanında değildir.

Filhakika bir zaman Kürdistan teşkilat-ı mülkiye itibariyle Bağdat'a bağlı idi. Fakat bu bağlılık bir özel ve milli bağlılık değildi. Ancak teşkilat-ı mülkiye itibarıyla bir kanuni bağlılık ve milliye idi.

Nitekim Bağdat merkez-i hilafet-î Abasiye olduğu zamanlar bilcümle aktarı islamiye aynı rabıta ile Bağdat'a bağlı idiler. O hake kainat Irak'tan ve Irak kainatan ibaret olmak gerekti.

Şimdi mevzubahis olması lazım gelen mesley-î rabita-î idariye(idari bağlılık meselesi) değil. Cinsiyeti kavmiyedir. Kürdistan tabiri lafziyesiyle de anlaşılıyor ki kürddür. Kürdlükle Araplık arasında bir mücaneset-i irkiye ve unsur-ıye yoktur. Ancak mücaneset-i diniye var ise de unsuriyet tabir-i istişaiyesi karşısında ayrılığa uğratılmak isteniliyor.

Vakian necabet-î kavmiye itibarıyla hakk-ı ruchaniyetiniz vardır. Fakat bu ruchan diğer kavimleri kandırmak için bir ruchan demek değildir. Bitabiî her kavmin kendisine mahsus tarihsel gelenekleri vardır. Bu gelenek itibarıyla sosyal alanda her kes kendi makamını takip etmelidir.

Bilhassa Bağdat tarihi olan "Zeylê Gulşenê Xulefa"ya bakılsın. 1180 tarihiyle elli müteakip olan senelerde Şawîzade Muhamet Beg'in azamiyla kaç defa Baban ve Süleymanyelilerin yiğitlik göstergelerine arz-ı ihtiyaç edilmiş. Acemoğlu Muhamet ile Ibn-i Halil'in Bazvi Nahlileri kırdırılmış, Bağdat'ı muhasaradan kurtarmışlardır.

Vezir Süleyman Paşanın başını kestiren kim? Abdulah ve Davut Paşaları Bağdat'ın kürsi-î wezarete oturtan kim idi? Bu hakaik-i tarihiye karşısında kürdlüğe karşı hakk-ı hakimiyet idiasında bulunmak sarîh bir hakka tecavüz etmesine demek değildir.

Kürdlükte hiçbir şey yoksa şecaat-i fitriye(doğal yiğitlik), izzet-i nefsiye vardır. Bu iki hasret dolayısıyla hukukuna kimseyi tecavüz ettiremez.

Hüseyin Nazım

Rojî Kurdistan

ceride-i muhteremesinin meslek-i
tecditperveranesi karşısında acizane
bir seciye-i şükran

Tecedud-i ruh(ruhun yenilenmesi) mil-
leten kopan aşkı sadettir
Tecedud-i asrı hazır ilm û fenî ile ibadettir
Tecedud-i hakka doğru itila esbabını
ihzar(hazırlama)
Eden bir fikri alidir mukades bir diyanettir
Tecedud-i feni takdis ile mükeder var ise idrak
Tecedudperveri imha-i kanun cehalettir
Tecedud öyle bir distur-u uzmadır ki
mevzuu
Serapa lutfi quran-ı mecide bir dehalettir
Tecedud-i aliyane su-i tevsirle pek düşmüş
Ve illa gayesi her karda tetbik-i hikmettir

Tecedud bir havay-i saftır sarı olur fikre
 Tecedud eskilikten çıkmadır bir ref-i külfettir
 Tecedud yıkmadır adet-i bimanay-ı i'sarı
 Tecedud naşır-i efkar-ı ahraran-ı ümmettir
 Tecedud naikane bir devirmektir hürufatı
 Tecedud sanki ruy-i arza isticlabı cennettir
 Tecedud bir tecavüzdür hudud-u vehme cüretle
 Tecedud tatlı rüyalarla mali bir hakikattır
 Tecedud bir nişandır inkılab-ı fikre her yerde
 Tecedud en sahihi bir eserdir ruhu milletti
 Tecedud! Barekellah! Böyle bir nam-ı bılnd elbet
 Delil-i zendgidir, mahi û mıbnay-ı zillettir
 Tecedud her güzelliğten alır makul bir
 hise
 Tecedud adeta gül deste-i tefsir-i zinettir
 Tecedud cehl-i istiklâfidir ilmin hakikatında
 Fakat pek saib olur ökçe bu da bir eski adettir.

Süleymaniye
 Refîq Hilmî

Îlan:

Li ber ew e ku xezeteyê Rojî
 Kurdistan li 15ê Teşrîna sanî 338 da
 întişar kirîye. Lazime zewatê
 muhtereme yê abone ji vê tarîxê ve
 hesabê xwe rabigrin. Yanî întişara vê
 xezeteyê ew tarîx îtîbar pê dikirên û bo
 hesabê bedelê abone kerem difermon.
 Înşala mehmanê me qisur nakrî û dê
 muntezem xezeteya wan bête teqdîm
 kirin.

Midirî mesul
M. Nuri

Nimro: 27

Daxilê nahiyyeyê Serçinar li dikanê
 pan yek parçe zemîn hatiye veqetandin
 ku bi zemîn kanî sifir e û şerqê wê bi
 ew kanî pan û binawanê ciyê Kak

Ahmed, xerb û cinubê wî bi çem xira-
 lyeşa wurawe. Dawud Bulaq şimalê bi
 ciyê kanî sifre û zemînê Hamid Efendî
 mehdud bi bêtapu li tesorufê
 mewqufeyê meskute piçkule da bûye û
 sî sal ji pêşiyê heta niha bi navê weqfê
 tesoruf kiriye li ser teskîreyê memurê
 îcraza Silêmanî ku bi tarîxê 16yê Eylul
 338 û 157 nimro ye. Micedidê bi navê
 weqfê meskuteyê piçkule û mûtewelî
 Ehmed Kurê Ebdulah Axa rebtê tapu
 dikirî bi vê zemînê ra her kesê elaqeya
 wî hebe, heta mudedê bîst rojên din
 mureceat bi daîreyê tapu yê Silêmanî
 bike, duwem defa ye têtê îlan kirin.

16 Teşrîna sanî 338
 memurê tapu
 Faîq

*Li metbeya hikumet li Silêmanî têtê
 tabkirin.*

Bangî Heq

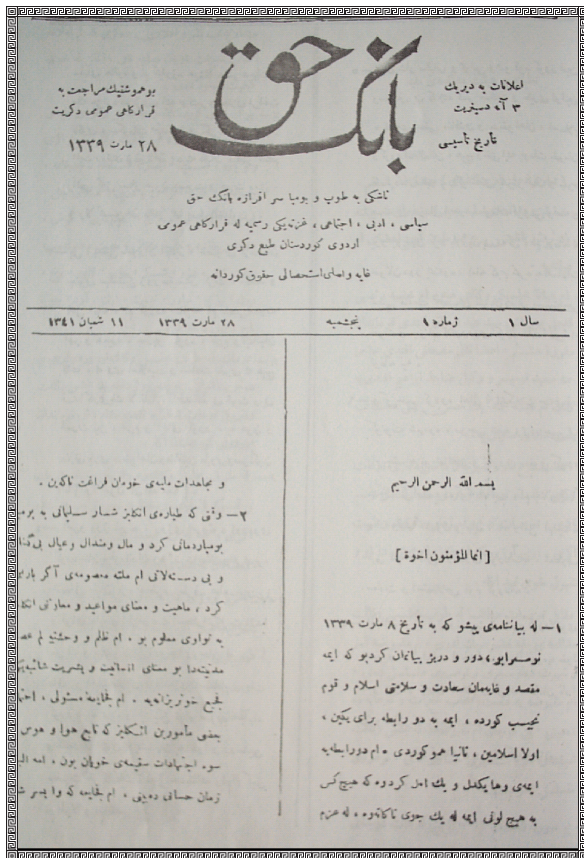
Yekemîn Rojnameya Şoreşa Kurdistanê

Dr. Kemal Fuad

Wergerandina ji soranî: S. Veroj

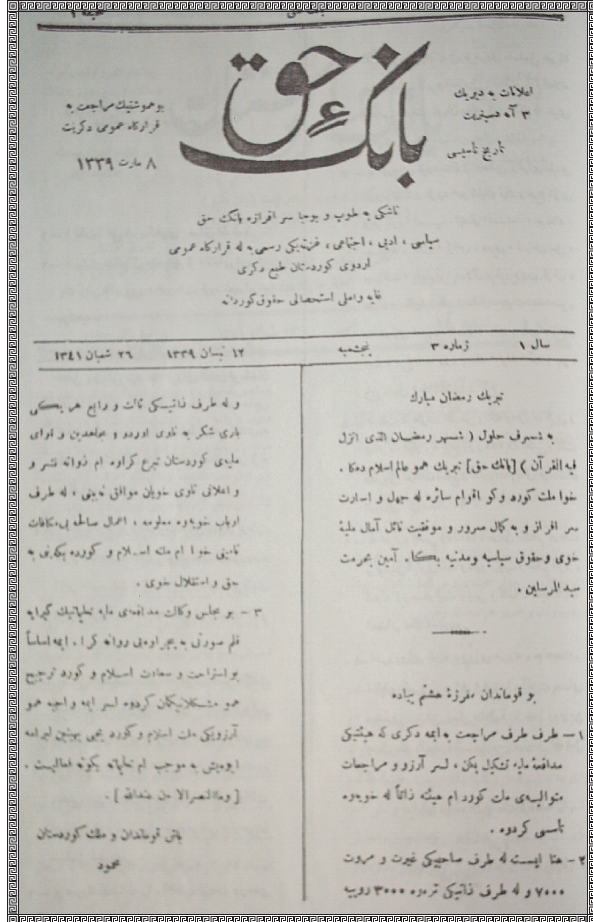
Eger *Kurdistan* (Qahîre, 22.4.1898) yekemîn rojname- ya kurdî bêt, *Bangî Heq* yekemîn rojname ye ku ji alîyê bizotneweyekî çekdar yê kurd ve tête belavkirin. Ev Rojname piştî ku Şêx Mehmed (1882 - 1956) Silêmanî bicî hiştîye (sere- tayê Adara 1923), ji alîyê "Qerargaha Umumî ya Oeduya (Baregayê Giştî yê Leşkerî) Kurdistan" ve li şikevta Casene (nizîkê Surdaş) hatiye çapkirin. Tenê sê jimar jê derçûne. Nûha jimara 1 û 3 li ber destê me ye. Jimara 2 her bi destnûsî maye. Wek di gotarekî Edmons da derdi- kevêt, wî bi temamî jimarên ev rojname û rojnameyê Rojî Kurdistan daye bi kitêbx- aneyê Zanistgaha Kambrîç.

Tiştêk di vê karê baş ê vî bîst û pênc salên rabirdû da li belavkirina

Bangî Heq, hej: 1

kurdî da berçav dikevêt, ji nû ve belav-kirina govar û rojnameyên kurdî yên pêşve ye². Ev kar destpêka wê ye ku ev rojname û govaran ji nemanê rizgar kir, neslên(qirnên) nû bi dewlemendiya edebî ya pêşîyên me zêdetir aşna kir û serçavîyekî girîng û bawerpêkirî xistine ber dest ku bo lêkolîna zimanzanî û edebî û mêjûyî û komelayetî û siyasî û htd... bûhayekî wî yê taybetî heye. *Bangî Heq* yekem rojname ye ku ji aliyê hêzekî siyasî yê çekdarê kurd ve tête belavkirin. Ji ber vê, kêmiya jimar û rûpelên wî, bo zêdetir şarezabûn û têgeyîştina rastî ya derbarê bizotneweya (tevgera) Şêx Mehmed û armancên wî, belge-nameyekî girîng e. Rojname û govarên me yên pêşîyê, gelek aliyên veşartî bo me aşkira dikin û zan-yarîyên binirx dikine berdestê me li bareyê komelga kurd û Kurdistan û bizotneweyê rizgarîxwazê neteweyê kurd da. Çinku serçavîya destê yekem in, bi taybetî derbarê ew serdeman ku tête hatiye belavkirin, min jî bi nîyaza derxistina aliyekî dî yê bizotneweya rizgarîxwazî ya neteweyê kurd û sirûşt û armancên wan yên di serdema bîstan da, li serçavîyên xo da ji bona sedemîn salroja roj-

Bangî Heq, hej: 3

namegerîya kurdî, bifirset zanî ev bas pêşkeşê xwendewarên kurd bikim.

Jimara yekem a *Bangî Heq* roja pêncşeme ya 11yê Şabana 1341/28-ê Adara 1339(1923) bi du rûpel (21x33 cm) derçûye, li beşê serî yê rûpela yekem da bi pîtên gewre hatiye nûsîn: *Bangî Heq*, li tenişt rast û çepê navê rojnameyê hatiye nûsîn "Tarîxê tesîsî 28ê Mart 1339" li jêrê wî "Naşîkî bi top û bomba

serefiraz e Bangî Heq", "sîyasî, edebî, îctimayî, xezeteyekî resmî ye û li qerargaha umûmî ya Orduya Kurdistanê têtê çapkirin", "xaye û amaca wî bidestxistina huqûqê kurdan e", (sal 1, jimar 1, pêncşema 28ê Mart, 1339 11 Şeahbana 1341). Hemû jimarên wî pêkhatîye ji yek gotar, ew jî pêkhatîye ji ronîkirin û hewall û rageyandin. Her rûpelêk wî ji du stunan pêkhatîye. Bo wê baştir ew e, xwendevanên berêz ji naveroka ev du jimaran agadar bin, li xwarê em naveroka ev du hejmaran bi rênûsa nû belav dikine. Binîyaza berawirdkirinê (rûbirûkirinê) jî wêneyê herdu jimaran dixine berçav.

Naveroka jimara-1 û rûpel 1:

"Bismîllahîrrehmanîrrehîm"

"1- Li beyannameyê pêşî ku bi tarîxa 8ê Adar 1339 hatibû nûsîn, bi dûr û dirêj me beyan kiribû ku mexsed û xaya me seadet û selameta Îslam û qewmê necîb ê kurd e. Em bi du rabite birayê yek in, ewelen Îslam in, duyem hemû kurd in, ev du rabiteyan me weha yekdil û yekemel kirîye ku hîç kesek bi hîç sedemek nikara me cihê bikete, em ji ezim û mecahedatî millî yê xo feraxet nakin.

2- Wextê ku teyareyên îngiliz bajarê Silêmanî bi bomba bombarduman kir û mal û mindal û aileyê bê guneh û bê deshelatê vê milleta mehsum agirbaran kir, mahiyet û manaya mewaîd û muawenetî îngiliz bi temamî mealum bû. Ev zulm û wehşet di vê esra medenîyet da bo

meanaya însanîyet û beşerîyet şaîbeyekî fecî(tirsnak) û xwînrijane ye. Ev trajediya, mesulê wê hinek memurên îngiliz e ku tabîhê hewa û hewes û îctihada nerast û nebaş seqîmeyê wan bi xwe bûn, elbet zeman hesabê eve dibînê. Ev trajediya ku weha biser bajarê Silêmanî hatîye û ev tecawiz hêşta biser gundên ev mîlleta hejar digêrê, em bo neşir û îlana vê feraxet nakin. Hikumetê mutemeddîyene eva negirte semhî ihtîbar elbet rojê "xîret ullah" diête, xeleyan qehrî munteqîmî îlahî tecellayî settarî uyunî(çavan) besîret û îbret dibê. (wela tehsebenellahe xafilên emma yeame- uzalimun/ hesab neke ku Xwedê ji emelê zaliman bêxeber e).

3- Belê! Beazê memuranê îngiliz bi xisusî li Kurdistana cenubê sîyasetekî zor seqîmyan girt. Meqsedê emelê wan ev e, ev kurdê mezlum, ev unsurê îslamê qehr bikin. Dîyar e kurd, ezim û îmana wan qayim e, di rêya Îslamîyet û bê seadetî da xwe ji hîç fedekarîyek nade alî, elmehdulla bêqewet û bêqudret nîn e, ezim û îmana kurd, bi ewn û îneyetê barî, bedxuhan û munafiqîn meyûs û sernigun dike(wela tehzen înnellahe meana/ xemgîn nebe bêguman Xwedê bi me ra ye).

4- Evro roja xîret e, roja miruwet e, orduya Kurdistanê, bi qumandan û heyetê zabitan û efradê xwe ve îtîhaqê min kir. Teref teref mucahîdên bajar û quwayê millîye yê kurd li îhzaratêkî mutewalî da xerîk û meşful in. Ême heta ruhê me li bedena me mabê, bo rizgarî û bilindkirina

îslamê û mîlletê kurd bi ezim û îmanekî temam serfê îctîhad û meqderat dikin. Piştî me sipart ruhanîyetê hezretî kaînat qayim e(Hesbunellahu we nîmel wekîl, nîmel mewla we nîmel mesîr/ Me xwe sipart Xwedê û ew wekîl û mewlayê me ye, alîkarî bi wî dibe).

5- Ehlê bajarê Silêmanî û tabihên wê û hemû qewmê kurd emîn û tetmîn bin ku em li ser seadet û xêrê wan in. Bi qiseyên beazê munafiqîn û bedxwahan, Îslam û kurd exfal nebin. Hîç wextêk bo mîlletê xwe zerera me nabê. Eger beazê bedxwahan û xudpesendan bi zimanê me ve malumat firoşî û qiseyên pirûpûç kir, baweriya xwe pê mekin. Ev newaane ji xwe dûr bixine. Evanê bi vê tehrê bi van fesadiyan teaqîbê menfeatê xwe yê şexsî dikin, mustewcîbê nefret û ceza ne, li Orduya Kurdistanê da ciyê ew newaane nî ye.

6- Weku min hîss kirîye ehalî ji teşkilata çeteyê me kevtine şubheyê. Mucîbî şubhe û terredud hîç nî ye. Ew çetana bo muxalîf in mutemer-rîdînî hiquqê kurd teşkîl kirawin, dikevne fealîyet, ev çetana qismen eyan û qismen mechul û penha ne, xaye û emelê ev çetan eynî xaye û emelê Orduyê Kurdistan e, meatuffi seadet û îstîxlasê qewmê kurd e.

7- Înşaala qerîben fewz û nesretî Îslam û kurd xwe diniwênê, tewfîqat ji xwudawendî alîyane ve ye, xwe li ser heq û xêra Îslam û kurd layê me nada û me muwefeq bike amîn!..."

"Baş Qumandan û Melîkê Kurdistan"

Mehmud

Bi vê cûre jimara yekem ya rojname kotayî diêt. Jimara duyemîn weku me di serî da bas kir li ber dest nî ye. Edmons di vê gotara xwe da dibêje ku destnûsekê kevtîye destê wî belam çap nekirîye, çunke birêvebirê çapxaneyê dawa înzaya nûserê gotaran û rezamendîya Şêx Mehmud kirîye li ser çapkirinê. Her weha dibêje, ku naveroka wê diçe ser naveroka jimara yekem.

Jimar sêyem ya *Bangî Heq* roja pêncşeme, 26ê Şabana 1341/12yê Nîsana 1339(1923) derçûye. Beşê serî yê rûpelê yekem, her wekî yê jimara yekem weha ye, ev der bi vê cûreyê dest pê diket:

"Tebrikê Remezana Mibarek"

"Bi şerefa hatina (ew meha remezanê ku quran tê de nazil bûye), *Bangî Heq* hemû alema Îslam tebrîk dike. Xwa mîlletî kurd weku eqwamî saîre li cehl û esaret serefiraz û bi kemalê sirur û muwefeqîyet nailê amalê mîllîye yê xwe û hiquqê sîyasî û medenîye xwe bike. Amîn bi hurmetî sîd elmirslîn."

"Bo Qumandanê Mifrezeya Heştem ê Piyade"

"1- Teref teref muraceat bi me tete kirinê ku heyetekî mudafeayê mîllîye teşkîl bikin, li ser arezû muraceatê mutewalîyeyê mîlletê kurd, ev heyet zaten ji xwe ve teesîs kirîye.

2- Heta nika li teref sahibekî xîret û muruwet 7000 û ji teref zatekî dî

ve 3000 rupe û ji teref zatekî sisê û çar her yekê barê şekir bi navê Ordû û mucahîdan û quwayê mîlliye yê Kurdistan teberûa kirîye. Ev zewat neşir û îhlanê navê xwe muwafiq nebînî, ji teref erbabê xwe ve mealume, âmelê Salih bê mukafat namînê. Jixwe ev mîllet dê Îslam û kurd bigeynê bi heq û îstîqlala xwe.

3- Bo meclîsa wekaleta mudafea mîllî tealîmatêk gîraye qelem, sûretê bi pêçraweyê rewane kira. Ev esasen bo îsrahê û sadetê Îslam û kurd tercîhê hemû muşkilatek me kirîye. Li ser me wacîbe hemû arezûyekî mîlletê Îslam û kurd bicî bihênin. Li ber vê hûn jî bi mewcibê vê tealîmatê bikine fealîyet (wemen nesru îlla mîn îndîllah/ alîkarî tenê ji Xwedê tê).

Baş Qumandan û Melîkê Kurdistan
Mehmud

La 2:

"Tealîmata bo Heyetê Mudafeaya Mîlliye"

"1- (Teawenû elel birrî wetteqwa)-
sedeqellahul ezîm.

2- Heyeta mudafeaya mîlliye mechul e, zewatên vê heyetê yekdu jî nas nakin, hemû mîlletê kurd azayê vê heyetê ye.

3- Ev heyet meclîsekê wê yê wekaletî heye. Reîsê vê meclîsê qidemlî Yuzbaşî Seîd Ebdulrezaq Efendî (qumandanê mifrezeya heştem) ye, azayên wî Mistefa Efendî Hacı Heme Seîd qomîser û wekîlê zabît Îbrahîm Efendî ye, katibê vê heyetê Mihemed Begê Hesên Beg ku

katibê xestexaneya Silêmanî ye.

4- Eshabê teberruya nav û şuhretê wan daxilê defterê teberruaat nayê kirin, li defterê teberruaat jimara muteselsîl wezh dikirê, teberruaat li jêr ev jimareyê têtê qeyd û tesbît kirin. Ewê hez bike ligel ev jimareyê da nav û şuhretê xwe qeyd dike.

5- Muqabilê teberruaat mutleqen ji teraf Meclîsa Wekaleta Mîllî meqbuzek dikirê. Di vê meqbuzê da nav û şuhretê wî têtê nûsîn û dibit numreyê muteselsîlê wî. Ev meqbuz li ber dest xwedîyê xeyrat û teberruaatê dimînê, binqoçanê vê meqbuza ku li Meclîsê Wekalet dimînête nav û şuhretê wî nabe, numreyên muteselsîlê li ser dibe.

6- Ev sûretê ku meamele pê têtê kirin, xwedî teberruaat dereceyê hemîyet û muruwetîya wan li jêr numreyê muteselsîlê xwe da alîycab têtê neşir û îlan kirin ku di vê îlanê da navê xwedîyê xeyrat mealum nabe, lakin li nik xwe kifayet mealum dibe.

7- Bo Orduya Kurdistan û mucahîdan û quwayê mîlliye yê Îslam û mîlletê kurd hemû tiştek terk û teberruaatê girtin, weku pare, hesp, hêstir, eslehe, ceberxane, camane, kilaw, kiras, derpê, qumaşê cil, çaket, pantol, dulaq, gorewe, kewş, suxme, bataniye, kaym, mijqalî, çît, destesirr, heta derzî, deju, şekir, çay, kawrr, berx, ron, birinc, savar û nîsk, nok, ard, ceh, paç, bêll, xakenaz ... alx.

8- Teberruaat ji teref Meclîsa Wekalet ve têtê wergirtin û dixine enbarê, ji pênc rojê defayek Meclîsa Wekalet defterekî teberruat tenzîm û teqdîmê meqamê baş qumandanê Orduya Kurdistan dike.

9- Ji terefê Meclîsa Wekalet ve defterekî muntezem yê teberruat qeydêkî enbar bê xeta û sehwa têtê tertîb û tenzîm kirinê, ev li jêr mesulîyetîya reîs û katib e, azayan ji azayê feall meadude.

10- Evro roja xîret e, roja murwet e, çakî (başî) û xirabiya evro wenda nabe, li dinya û axîret hesabê wî têtê dîtin, (Wemen yeamel mîsqale zeretîn xeyren yere. Wemen yeamel mîsqalê zeretîn şerren yere/ Kî mîsqalê zerre xêr bike dê bibîne. Kî mîsqalê zere şerr bike dê bibîne) -sedeq ellah-ul azîm-.

Baş Qumandan û Melîkê Kurdistan
Mehmûd

Jimara sêyem jî bi vê cûre kotayî dihêt. Serinc û têbinî li ser naveroka her du jimarên û gotarekî Edmons hel digirin bo derfetekî dî.

Ew hende li derbarê ew du jimarên Bangî Heq e, bifeyde dizanin navê ew rojnameyan jî bihênin ku berîya Bangî Heq li Silêmanî derdîçûne, ligel henek serinc û têbinî li derbarê gotara Edmons -ew e ku li xwarê ve me navê wê hênaye, nasîna ew rojnameyan û xwendina wan pîrr girîng e bo zanîna di derbarê encama Yekem Cengê Cîhanî, ku li Kurdistana xwarû hatibû meydanê, bi taybetî bo têgeyîştina sîyaseta îngiliz li derbarê meseleya kurd û zanîna ew bîr û bawerîyên wê serdemê ku di nav komelên xelkê Kurdistan da belav bûn:

Piştî têkçûna îdareya yekem a Şêx Mehmûd, ku dawîya nemana dewleta Osmanî li kotayîya sala 1918 li Silêmanî hatibû damezirandin, bi dîl

girtina Şêx Mehmûd li Derbendê Baziyan(19/6/1919) û birêkirina wî ya bo Bexda û paşê bo Hindîstanê³, îngiliz hatine nav bajarê Silêmanî û hemû celebên karûbarê wan girte dest xwe. Bi niyaza propaganda bo sîyaseta xwe û dijraberîya nifuzê turk li nav kurdan, rojnameyekî bi navê **Pêşkewtin** belav kirin. Yekem jimara vê rojnameyê li 20/9/1920 û jimara dawî (118) li 27/7/1922 da derçûye, her jimarek pêkhatî bûye ji çar rûpelan (21x33 cm), hefteyê carek yan du car derçûye, ev jî wek "têgeyîştina rastî" (Bexda, 1918-1919). Mêcerson serpereştîya wê kirîye, ku ew dem hakimê sîyasî yê îngiliz bûye li Silêmanî. Naveroka vê rojnameyê ji du beşan pêkhatî ye; rageyandin û propaganda sîyaseta îngiliz. Gotarên zanistî û edebî û hunerî û dengûbas jî belav kirîye. Çend jimarên kêr yên vê rojnameyê li kitêbxaneya Silêmanî têne parastin. Ligel biryara vegerîna Şêx Mehmûd bo Silêmanî, derçûna wî rawestayê.

Piştî rawestandina **Pêşkewtin**, **Bangî Kurdistan** derçûye wek organê Cemîyeta Kurdistan di 21/7/1922 da bi serokatiya Hacı Mistefa Paşayê Yamulkî (sala 1932 koçê dawîyê kirîye) hatiye damezrandin. Yekem jimara **Bangî Kurdistan** li 2/8/1922 derçûye, her jimarekî wê ji 4 ta 6 rûpelan pêk hatiye(21x33 cm), li hefteyê carekî derçûye, di çapxaneya hikumet da li Silêmanî hatiye çapkirin. Jimara sêzdemîn di 3/11/1922 da derçûye, piştî wê derçûna wê hatiye rawestandin heta 8/6/1923. Li cîyê wê *Rojî*

Kurdistan derçûye bi serpereştiya M. Nurfî (Şêx Nurfî Şêx Salih 1898-1957) wek organê îdareyê duyemîn yê Şêx Mehmûd. Yekem jimara vê rojnameyê di 15/11/1922 da derçûye, jimar û gewreyîya rûpelên wî her wekî rojnameyê pêşî bûye, di heman çapxane jî da hatiye çapkirin ku pişt ra bûye çapxaneya Şarewanî (belediye). Ligel vala- kirina Silêmanî ji aliyê Şêx Mehmûd ve derçûna wî hatiye rawestandî. Jimara panzdemîn(15.) di 3/3/1922 da derçûye. Êdî Şêx Mehmûd bajar bicî hiştîye û *Bangî Heq* li derve derxistîye, wekî ji serî da me bas kir. Bangî Kurdistan carekî dî her li Silêmanî yek jimar jê derçûye(j-14.) Di rûpela yekem yê vê jimarê da weha pê nîşan diket, ku derneçûna li maweyê heşt mangên rabirdu da ji ber hinek hoyên taybetî bûye: "Ji ber hinek sebeb û mewanih li paş nûsxe (13.)weha hatiye nûsîn, me munasîb dît ku teatîlê neşriyata wê bikin. Nûha musteayenen bîlala xezeteya *Bangî Kurdistan* kevte saheya întîşar". Belam bêguman derneçûna li vê maweyê da ji ber wê bû ku gorîn di rojnameya Rojî Kurdistan da hatiye kirin, wekî di rûpelê yekê yê jimara yekem ya Rojî Kurdistan da hatiye ronîkirin.

Carekî dî jî 3 jimar Bangî Kurdistan jê derçûye, ev car li Bexda (1-14,28/1,2-14, 2/15, 3-14, 10/4(1926). Ev hemû jimar bi çar rûpelan derçûne. Êdî bitemamî derçûna wî hatiye rawestandî.

Her di vê serdemê da rojnameyekî dî li Silêmanî derçûye ku navê wî

Umîdî Îstiqlal bûye. Rêbaza vê rojnameyê wek yê Rojî Kurdistan bûye. Di van deman da derçûye ku îngilîzan bo maweyek Silêmanî bicî hiştibû. Jimara yekem di 20/9/1923 da derçûye, dawîyê jimara (j-25) di 25/5/1924 da derçûye. Ji Nûseran: Ehmed Sebrî, Refîq Hilmî, Hisên Nazim, ev jî bi gewreyîya Rojî Kurdistan da çar rûpel derçûye.

Piştî wê, Silêmanî jî wek navçeyên dî yên wîlayeta Musil xiraye ser dewleta Iraq, rojnameyê *Jîyanewe* wek rojnameyekî hiquqî derçû (j-1, 18/8/1923, 4 r.), vê car *Jîyan* û *Jîn* ji aliyê Pîremêrd(1868-1950) ve, ku paş koça wî ya dawî jî, derçûn berdewam bûye. Temamê jimarên Rojî Kurdistan û Bangî Kurdistan ji aliyê mamosta Xeznedar ve ji nû ve bi çapa ofsê ligel pêşekî û serinc û têbînîyên pêwîst da hatiye belavkirin⁴, eve jî erkê sermilê xwendewarên kurd asantir dike bo zanîna derbarê ew serdema Kurdistan û ew bîrûrayên li Kurdistana xwarû hebûn.

Hemû xwendewarên kurd yên ku li derbarê Kurdistana xwarû zanîna wan ya rasteqînî kêmtir, ji kotayîya Yekem Cengê Cîhanî ta navarasta bîsttan, ku ev dem xwedî cihekî girîng e li mêjûyê gelê kurd da, divêt çavlêgerînek li vê rojnameyên wê demê bike, çinku rûdanên wê demê hatine tomarkirin û gelek zanyarî tê de heye, ku ronahî di- xine ser derbarê wê dema Kurdistan û mêjûyê bizotneweya rizgarîxwaz a gelê kurd di wê pileyê da û ew boçûn û rêbazên di wê serdemê da li Kurdistana xwarû xerabî dikiran pêkhatibûn ji:

Yekem/ rêbaza ser bi turk, ku navê wan bi "caxwar" derketibû ⁵. Evana hestê ayînî yê kurdan bikar dihêna, wek gelekî musliman diji îngilizê "kafir û xeyrêdîn". *Duwem/* rêbaza ser bi Îngiliz, ku ji layê wan ve weha bû, bo geyştina bi armanc xwe dostayetîya kurd û îngiliz pêwîst e ⁶. *Sêyem/* Rêbaza ronakbîran, ku pir-raniya wan efser û xwendewar bûn, bitaybetî ewên pêş ceng li Estenbul xwendibûn û ligel "Înqilaba Osmanî" (1908) da jîyabûn. Evana, ku bi "munewer" hatibûn nasîn, bîrûraya wan wek yê turk û îngiliz nebû, bi şêwe, ji hukmê Şêx Mehmûd jî razî nebûn, armanca wan Kurdistanek serbixwe û pêşkevtî bû. Cemal Îrfan, ku li seretayê Kanûna Yekem a 1922 da hate kuştin, nûnerê ev rêbazê bû. Şêx Mehmûd di navbera ev sê rêbazan da mabû, dixwest li jêr serkirdayetîya xwe tiştek bo kurd pêk bihênêt, belam nedizani çawan. Ji layekî ve hestê hevrebûna ligel turk pêre hebû û ji layekî dî ve bîra wî ew bû, geyştina amanca dostayetîya îngiliz pêwîst e, ji ber wê carna helwêstê zor bi bedî dikirêt.

Heta wê demê mitumirrê îngiliz ligel turkan berdewam bû li ser wîlayeta Musil, belênî bo serbixweyîya kurd dida û Turkiyayê bi meseleya kurd ditirsand. Demek li pey Peymana Lozan ligel rêkevt (1923), meseleya kurd ne ku her di sîyaseta îngiliz da nema, belku ewperî zebr û zengî bikarhêna bo bîzor dağîrkirina Kurdîstana xwarû, kirina beşek ji dewleta taze dirust bûyî ya Iraq û yarmentîdana bo ser-

pankirina hemû bizotneweya azadîxwazê gelê kurd û ligel dewletên derûdor peyman bestin da ku hemû jî çend bendekî bo serkut kirina kurd terxan kira bû. Wek di peymana Sedabad(1937) û peymana Bexda (1955) da bedî dikirêt.

Di vê rojnameyê da navê gelek nûserên wê serdemê dikevin berçav, ku gotar û hênraweyê ciwan û rêkûpêk nûsîne, bedaxewe(mixabin) di mêjûyê kurd da wek pêwîst heqê wan nehatiye dayîn. Pirraniya xwendewaran her navê wan jî nebîstine, bo nimune: Ehmed Sebrî, Ehmed Fewzî, Hisên Nazim, Şêx Nurî Şêx Baba Elî, Mistefa Şewqî û gelêkî din.

Di destpêkê da rojnameyan gelek girîngî daye dengûbasê nav xwe û cîhanî û bi hewallên beşên dî yên Kurdistanê. Bitaybetî Kurdîstana Îran ku wê serdemê bizotneweyekî bihêz bi serokayetîya Simaîl Xanê Simko tê da hêbû, bo nimune binêre ev çend beytan, ku li dawîya hewallek da li derbarê Simaîl Xan ve hatiye belav kirin:

*"Bikêşe xençerê Simko bide neare heta Turan
Selameke ji şahiran ku yar e bo hemû kurdan"
Nihayet de bi Qacaran ku cîyê Qacar li Turan e
Welê cîyê Pehlewî û Fursan temamî mulkê Îran e"*

*"Desa Dêbokriyan helîsin ligel Mengurr bi azane
Bibestî rêyê Fîrarî şa, esîrî kin bi merdane"*⁷

Edmons di gotarekî da dibêje: "ligel Şêx Mehmûd taqîkirdina wan a duwemîn jî serkevtî nebû ...⁸ Û pê nîşan didet ku Şêx Mehmûd ji xwe ve Silêmanî bicî hiştîye, ne ku bo parastina bajar ji bombardumana hêza hewayî ya îngiliz. Bi hîç cûreyekî jî basê bombardumana Silêmanî û

dewrûberê wî naket, ku çend car ji alîyê hêzên hewayî yê îngiliz ve hatiye bombardumankirin û zîyanê gewre li daniştwanên wî kevtîye. Di jimara yekem ya Bangî Heq da basê ev bombardumanê tête kirin, belam dana navê hinek ji karbidestan bi gunehî, ne ku sîyaseta îngiliz beramber bi kurd "mesulî ihtimalê vê karesatê ye, hinek memurên Îngiliz e ku tabihî hewa û hewes û suey îctîhadatê seqîmeyê xwe bûn, ev elbet zeman hesabê wê dibîne...". Ev jî wek Rojî Kurdistan hêvî bi îngiliz nebiriye. Ev wahîme heta êsta jî berokê bizotneweyê kurdî

bernedaye. Hêzên çekdarên kurd li hemû dewr û zemanek da, bi hemû serkirdayetiya xwe ve, amade bûye bo gotûbêj û rêkewt ligel dagîrkerên Kurdistan da bike, hêvîya wan jî weha bûye ku daxwazên wan li serdestê ev dagîrkeran da dête dîyin! Şêx Mehmûd li vê derbarê da gileyîyê lê nagirêt, Kurdistan wê demê pirr cûda bû ji yê nûha, kurdayetî jî xwediyê ew hemû ceribandinan nebûye.

Derçûna *Bangî Heq* gorînekî çawa bû li bizotneweyê kurdayetî da? Bo yekem car bizotneweyekî çekdar yê kurd li ser rûpelên rojnameyek hewall û rageyandinan belav dike. Ji vê zêdetir jî sernic radikêşe ew e ku Şêx Mehmûd li tenişt "Orduya Kurdistan" û duyemîn jî "hêzên bergirê millî" yê evro digirêteve. "Teşkilata Çete" jî bi pê ew erkanê li jimara yekem a Bangî Heq da bo wan dîyarî kirîye, -ewe digirêteve ku evro jêra dibêjin "pêşmergeyên nav bajar" ew çetane bo muxalifîn û mutemerrîdîna hiquqê kurd hatibûn teşkil kirin... Qismen eyan û qismen penan, xaye û emelê ev çetana eynî xaye û emelê Orduya Kurdistan e..."- J/1, r. 3. "Çete" gotinekî turkî ye, ji desteyek rêgir û cerde ra dibêjin, belam bê guman li vira da bi vê manayê bikar nehatîye. Edmons li dawîya gotara xo da dibêje "navê rojnameyê bi wî mebestê hatiye danîn ku manayekî ayînî bibexşet, heq li tesewûf da xwe digirêteve."

Ji bilî van rojnameyan, berhemên şair û nûserên kurd li vê serdemê da, bi taybetî ew ên bi çavekî rexnegirane seyrê rûdanan kirine, wek Ehmed Hemdî Begê Sahêbqiran (1878-1936), Şêx Mehmûdê Xalis (1874-1025), Şukrî Fezlî (1870-1926), Cemîl Saîb

J.	Mêjûyê derçûn	Babet	Nûser
1	28 Mart 1339	Beyanname: Hemû mûmîn biran e Îlaweya cerîdeya Bangî Heq "jim. 1": tealîmat e bo heyeta mudafeaya millî. Tebrikê remezana mubarek	Baş qumandan û Melîkê Kurdistan Mehmud Baş qumandan û Melîkê Kurdistan Mehmud
3	12 Nisan 1339	Bo qumandanê mifrezeya heştêm ê piyade . Tealîmat e bo heyeta mudafeaya millî.	Baş qumandan û Melîkê Kurdistan Mehmud Baş qumandan û Melîkê Kurdistan Mehmud

(1887-1951) û htd. ... Serçavîyekî binirx in bo zanîn û helsegandina Kurdistanê li wan rojan.

PÊRRIST: Bangî Heq

Têbînî û Serçavî:

(1) Binêre:

C.J.EDMONDS: A Kurdish Newspaper: "Rozh-i Kurdistan" -journal of the CentralAsian Society, Vol XII, part I, p. 89/90 London, 1925.

(2) Ev salên dawî yê vê govar û Rojnameyê kurdîyane çapkirawnetewe:

- Dr. Kemal Fuad, Kurdistan yekemîn rojnameyê kurdî(1898-1901), Bexda, 1974.

- Mihemed Emîn Bozarlan, Kurd Teawîn û Teraqî Xezetesi(1908-1909), Stokholm, 1998.

- Cemal Xeznedar, Rojî Kurd 1913, Bexda, 1971.

- Elî Nacî Kake Heme Emîn Etar-Sîrwan Bekir Samî, Pêşkewtin Yekemîn Rojnameyê Silêmanî(1920-1922), Hewlêr, 1998.

- M. Emîn Bozarsaln, Jîn, kovara kurdî-tirkî(1918-1919), Upsala, b. 1, 1984 û b. 2, 1985, b. 3, 1986, b. 4, 1987, b. 5, 1988.

- Dr. Kemal Fuad, Kurdistan yekemîn rojnameyê kurdî "Dereyê Sêyem" (1917-1918), Silêmanî, 1998.

- Dr. Ferhad Pîrbal, Kovarî Kurdistan(1919-1920) Estemûl, Hewlêr, 1998.

- Cemal Xeznedar, Rojî Kurdistan(1922-1923), Bexda, 1973.

- Cemal Xeznedar, Bangî Kurdistan, Bexda, 1974.

- Mumtaz Heyderî, Peyze (1926), Hewlêr, 1985.

- Dr. Cemal Nebez, Yekîtîyê Têkoşîn(1944-1945), Stokholm, 1988.

- Cemal Nebez, Govarî Nîştiman, Temûzî 1943-Mayis 1944, Stokholm, 1985.

- Refîq Salih û Sîdîq Salih, Nizar(1948-1949), Silêmanî, NîsaNî 2000.

- Dr. Abdelfetah Elî Botanî, Elhîquq rastî(1959), Dihok, 1998.

- Ebdulla Zengene, Jiyanewey Silêmanî, Hewlêr, 2001.

Eme ceqe le serlenwê çapkirawewey "Hawar, Jiyanu Nu, Stêr, Heqîya Welat, Ronahî, Çiya".

(3) Le sereta da Şêx Mehmed hukim dira be îrdam, paşan hukmekey gora be de sal bendî û durxistinewey bo Hindistan. Durxistinewey şêx mehmed nebuwe hîyyê aramîyê le Kurdistan, leber em hoyewe bo tirsandinî turkekan, îngilizekan Şêx Mehmedyan berella kird û rêgayan da

begerêtewe bo Silêmanî, Şêx Mehmed le 30/9/1922 da geyîstewe Silêmanî, basî geranewey Şêx Mehmed bepîrewêçûnî bedur û dirêjî le Bangî Kurdistan da nusrawe (J-9, 8/10/1922). Pêş ewe be çend hefteyek îngilizekan silêmanyen çolkird û îdareyan da be Şêx Qadirî biray Şêx Mehmed, ke helbijêrdira be serokî Encumenî Millî(heman rojname J-6, 18/9/1922). Le 10/10/1922 da Şêx Mehmed yekem kabîney hikumetî xoy be serokayetî Şêx Qadirî biray damezirand(heman rojname J-10, 15/10/1922). Di wan deman da tenya çend efserêkî Îngiliz mabûn, ewên din berabera Silêmanî vala kirin, Emca hêzên hewayî yê Îngiliz dest bi bombardumana Silêmanî û dewrûberê wî kir, di destpêka Martî 1923 da Şêx Mehmed bajar bîchişt, wekî ku di serî da me bas kiribû.

(4) Bexda 1973, 1974.

(5) Mamosta Hawar Elî: "Carêk min ji Tofîq Wehbî pirsî ew cil û xwarek ji kûve hatiye, wî gotî kabirayek hebû(herçend kir navê wî nehate bîr) zor dem heras bû, ser be turkekan bu, propaganda bo dekirî, çaketekey hemîşe xwar bu, layekî da deket. Îtir her kesêk ser be turkekan biwaye benawî ew kabirayewe pîyan ewt cil xwar" -kuêrewerey û bîrewerey, la 95, London 1974.

(6) Êsta jî zor kes, bigre zor partî û rêkxiraw, lew bawerêdan ke bo serkewtinî meseley kurd debêt zahêzêk piştîwanîyê lê bikat.

(7) "Bangî Heq", J-9, la. 6,8/10/1922. Le jimareyekî tirî "Bangî Kurdistan" da lebarey Simkowe em hewalle belawkirawete: "Simko û Ecem, bîna le exbarî Estemul xezetey Alrafdan nûsîyewe ke leşkirî Simko daxil Tebrîz bûwe. Wezareti Tehran le xewfa telebî muawnet û îmdaadî le firqey yazdehemî Bolşewîk(Rusye) kirduwe.

"Seba helse dextat bim biro bo çawî lay Simko

Bilê tawî bida espî heta Tebrîz û Qaflan ko"

"Hemû kirmancî Kirmanshah be awatî be can û dil Sine hazir hemu xelqî delên bo leşkirî Simko"

(J-5, la. 5, 4/9/1922). J-10, la 4, 15/10/1922 hewalî dagîrkirdinî Şarî Urmêjy belawkirdotewe lelayen Simko we. Bem beyteş kotayî be hewalekey hênawe,

"desa kurdan be qurbantan hemu yek bin weku şêran rehabin ta xuda bika le zulmî dayîmî îran"

(8) heman wutarî pêşû.

Îlanatê bediryek 3
ane desînirit

Bangî Heq

Bo hemû şitîk
muraceet be qerar-
gahî umûmî dikirit

Naşikî be top û bomba serefraze
Bangî Heq

Tarîxa tesîsê
28 Mart 1339

Siyasî edebî ictimaî xezeteyekî
resmîye le qerergahî umûmî

Erduwê Kurdistan tebih dikrî
Xaye û emelî istihsalî huqûqê kurdane

Sal 1, Jimare 1, Pêncşeme, 28 Mart, 1339 11 Paban 1341

Bismillahirehmanirehîm

[Înnemel mumînîne ixwetun]

1- Le beyanemey pêşûke be tarîx 8 mart 1339 numra bû, dûr û dirêj beyaneman kirdibû ke ême meqsed û xayeman seadet û selametî îslam û qewmê necîbî kurde. Ême dû rabite birayekin. Ewela islamin, saniya hemû kurdê em dû rabiteye êmey weha yekdil û yek emel kirdiwe ke hîç kes be hîç lûnî ême yek ciwî nakatewe, le ezm û mucaheadatê mil-liyey xoman feraxet nakeyn.

2- Weqtê ke teyarey îngilîz şarê Silêmanî be bomba bombardimanî kird û mal û mindal û eyalê bêguneh û bêdesthilatî em millete masûmey agir barîn kird, mahiyet û manay muwaîd û muawenetî îngilîz be tewawê malûm bû. Em zulm û wehşete lem esrê medeniyet da bo

manay însaniyet û beşeriyet şaibekî fecî xunrêjaneye. Em fecayieê mesûlî, ihtîmal bazî mamrînê îngilîz ke tabîê hewa û hewes û sûê ictîhadatê seqîmey xoyan bûn. Eme elbet zemanê hesabî deyîn. Em fecayie ke wa bi ser şarê Silêmanî hatiwe û em tecawize dekrî ême bo neşr û îlanî feraxet nakeyn. Hukûmatî mutemedine eme nekiriye semîê îtfibar. Elbet rojî "xeyretullah" dîte xulyan, qehrê munteqîm îlahî tecellî settarî uyûn bisîret û îbret debî.

[wela tehsebenellahe xafilên emma ye'melûzzalimîn]

3- Belî bazî mamûranê îngilîz le xusus Kurdistan cunûbî siyasîetîkî zor seqîmiyan girt, meqsed û emelî emane, em kurde mezlûme em ûnsûrê îslame qehr û tedmîre, hal bo kurî, ezm û îmaniyan qaîme. Le rê îslamiyet û seadetê xoy le hîç

fedakarîyîk lanade, elhemdu lillah bêewt û bêqudret nîn, ezm û îmanê kurd, be ewn û înayetî barî xuwahan û munafiqîn mayûs û sernikûn deka.

[wela tehzen innellahe meana]

4- Evro rojî xeyrete, rojî muruwete, ûrduwê Kurdistan be qumandan û heyetî zabitan û efradiweê iltihaqî minyan kird, teref teref mucahidîn şar û quway milliyey ekrad, le îhtisarekî ku mutewelîda xurîk û meşxûwan, ême heta rûhîman le bedenima mabî bo îstixlas û îtilalî islam û milletî kurd, be ezm û emanîkî tewaw serfê ictihad û muqedderet ekeyn, piştiman be xowa û ruhaniyetî hezretî fexrê kainat qaime [hesbunellahu we nîmel wekîl, nîmel mewla we nîmennesîr]

5- Ehlê şarê Silêmanî û tewabî û hemû qewmê kurd emîn û mutmeîn bin ke ême li ser seadet û xeyrî ewanîn be qisey bazî munafiqîn û bedxuwahan, îslâm û kurd ixfal nîn, hîç wextî ême bo milletê xoman zereêman nabî. Eger bazî bedxuwahan û xodpesendan be zimanî êmewe malûmatfiroşî û qisey pirr û pûçîyan kird, bawerîyan pê mekin. Em new'ane le xotan dûr bixinewe. Emane ke bem teherîye efsadatê tehqîmî menfîetê şexsiyey xoyan dekeyn, mustûciyî nefret û cezan le ûruwî Kurdistan da çî ye em new'ane nîye.

6- Wekû hesm kirdiwe ehalî teşkilat çitey ême kewtinewe şubhewe. Mûcibê şubhe û teredud hîç şeye em çistane bo muxalîfîn û mute-

meridînê huqûqî kurd teşkîl kirawin. Dekewne fealiyet. Em çitane qismen eyan û qismen mechûl û penahin. Xaye û emelî em çitane eynî xelebe û emelî ûrdiwê Kurdîstane, matûfê seadet û istixlasê qewmê kûrdane.

7- İnşallah qerîben fewz û nusretê îslâm û kurd xuyî denûwîtî, tewfîqat le xudawendê alimiyaneweye xuwa li ser heq û xeyrî îslâm û kurd, le eman nada û muwefiqîman bika amîn....

Başqumandan û Melikî Kûrdistan
Mehmûd

Îlaweyê Cerîdeê Bangê Heq
[jimare - 1]

Te'lîmate Bo Heyetê Mudafeê Millîye

1- (Teawenû elel birri wetteqwa) sedeqellahul ezîm

2- Heyetê mudafeê millîye mechûle, zewatî em heyete yektirîş nanasin, hemû milletî kurd azay em heyeteye.

3- Em heyete meclisîkî wekaletî heye. Em meclise reîsî Qidemlî Yuzbaşî Seyid Ebdurrezaq Efendî qumandanê mufrezeê heştem. Azakanî Mustefa Efendî Hacî Heme Seîd Qomîser û Wekîlî Zabîb Îbrahîm Efendî ye. Katibê em heyete Muhemmed Beg Hesen Begî katibî Xestexany Silêmanîye.

4- Eshabê teberû naw û şihretîyan daxilê defterê teberûat

nakirî. Le defterê teberuat jimarey muteselsil wazih dekirî, teberuat le jêr em jimare da qeyd û tesbît dekrî, ewî arzû bika ligel em jimare da naw û şihretî xoy qeyd deka.

5- Muqabilî teberuatê mutleqa le teref meclisê wekaletê mudafeey mîl-lîye meqbûzîk dedirî, lem meqbûze îsm û şihret denûsrî û nûmrey muteselsilî debî. Em meqbûze be dest eshabê xeyret û teberuanewe demînî, bin qoçanî em meqbûze ke le meclisê wekaletê emniyetewe naw û şihretî hisawî nabî, nûmroy muteselsil li ser debî.

6- Bem sûrete ke muamele kira, eshabê teberuatê derecey hemiyet û mirwetîyan jêr nûmroy muteselsilî xoyana îndel îcab neşr û îlan dekirî ke lem îlanewe eshabê xeyrat nawiyan malûm nabî, lakin le xoy keyfîyet malûm dibî.

7- Bo Orduwî Kurdistan û muc-ahidîn û quway mîllîyey îslam û mîletî kurd hemû şitîk terk û teberû dekrî wekû pare, esp, êstir, eslihe, cebxane, cisamane, kulaw, kiras, derpî, qumaşê cil, çaket, pantol, dolaq, gorewî, koş, sixme, betaniye, kilîm, misqalî, çît, desteser, heta derzî, dîzo, şekir, çay, kawir, berx, rûn, birinc, sawir, nîsk, nok, ard, caw, paç, bîl, xakinaz..... ila axirî.

8- Teberuat le teref meclisê wekaletwe werdegîrî û dextrîne enbar. Be pênc roj defeyek meclisê wekalet defterîkî teberuat tenzîm û teqdîmê meqamê Baş qumandanê Orduwê Kurdistan deka.

9- Le teref meclisê wekaletewe defterîkî muntezem teberuat û qeydîkî enbarî bêxeta û sehiw tertîb û tenzîm dekrî. Eme le jêr mesûlî reîsî wekalete azakan le azay feale mahdûd.

10- Emro rojî xyrete, rojî muruwete, çake û xerape emro kom nabî, le dinya û axiret hesabî debînî, [femen ye'mel misqale zerretin xyren yereh, we men ye'mel miaqale zerretin şerrren yereh] sedeqellahul ezîm.

Baş Qumandan û Melikê Kûrdistan
Mehmûd

Îlanatê bedirêk
3 ane desînirît

Bangî Heq

Bo hemû şitîk
muraceet be qerar-
gahî umûmî dikirît

Naşikî be top û bomba serefraze
Bangê Heq

Tarîxa tesîsî
28 Mart 1339

Siyasî edebî ictimai xezeteyekî
resmîye le qerergahî umûmî

Erduwê Kurdistan tebih dikrî
Xaye û emelî istihsalî huqûqê kur-
dane

Sal: 1, Jimare: 3, Pêncşeme, 12 Nîsan 1339, 26 Şaban 1341

Tebrikî Remezanê Mubarek

Be şerefê hulûlê "şehrun remezen
"allezî unzile fihîl quran" [Bangê
Heq] tebrîkî hemû alemê islam deka.
Xuwa milletê kurd wekû eqwamê
saire le cehal û esaret serefraz û be
kemalê surûr û muwefeqiyyet nailê
amalê mîlliyeê xoy û huqûqî siyasiye
û medeniye bika. Amîn, bi hurmetî
seyidil murselîn.

Bo Qumandanê Mufrezeê Heştem
Piyade

1- Teref teref mureceet be ême
dikrî ke heyetîkî mudefeê mîlliye
teşkil bikin. Li ser arzû û mureceat
muteweliyyey mîlletê kurd em heyete
zaten le xoyewe tesîsî kirdewe.

2 - Heta êsta le teref sahibîkî
xeyret û muruwet 7000 û le teref

zatîkî tirewe 3000 rupye û le teref
zatîkî salis û rabih her yekî barî şikur
be nawî ordû û mucahidîn û quway
mîlliyyey Kurdistan teberû kirawe, em
zate neşir û îlanî nawî xoyan
muwafiq nebînî, le teref erbabê
xoyewe malûme, emalê salihe
bêmukafat namînî xowa em millete
îslam û kurde bikeynî be heq û
îstiqlalê xoy.

3 - Bo meclisî wekaletî mudafeê
mîlliye te'lîmatîk gîraye qelem suretî
be piçrawebî rewane kira. Ême
esasen bo îstirahat û seadetê îslam û
kurd tercîh hemû müşkilatî ke man
kirdiwe li ser ême wacibe hemû
arzûyîkî milletî îslam û kurd bicî
bihînin le ber eme êwenîş be mûcibê
em te'lîmane bi- kewne fealiyet [we
mennesrul emen indellah]

**Baş Qumandan û Melikî Kûrdistan
Mehmûd**

**Te'limate Bo Heyetî
Mudafeê Millîye**

1- (Teawenû elel birri wetteqwa)
sedeqellahul ezîm

2- Heyetê mudafeê millîye
mechûle, zewatî em heyete yektirîş
nanasin, hemû mîletî kurd azay em
heyeteye.

3- Em heyete meclisîkî wekaletî
heye. Em meclise reîsî Qidemlî
Yuzbaşî Seyid Ebdurrezaq Efendî
qumandanê mufrezeê heştem.
Azakanî Mustafa Efendî Hacı Heme
Seîd Qomîser û Wekilî Zabit Îbrahîm
Efendî ye. Katibê em heyete
Muhemmed Beg Hesên Begî katibî
Xestexany Silêmanîye.

4- Eshabê teberû naw û
şihretîyan daxilê defterê teberûat
nakirî. Le defterê teberuat jimarey
muteselsil wazîh dekirî, teberuat le
jêr em jimare da qeyd û tesbît dekrî,
ewî arzû bika ligel em jimare da naw
û şihretî xoy qeyd deka.

5- Muqabilî teberuatê mutleqa le
teref meclisê wekaletê mudafeey mîl-
lîye meqbûzîk dedirî, lem meqbûze
îsm û şihret denûsrî û nûmrey mute-
selsilî debî. Em meqbûze be dest
eshabê xeyret û teberuanewe
demînî, bin qoçanî em meqbûze ke le
meclisê wekaletê emniyetewe naw û
şihretî hisawî nabî, nûmroy mutesel-
sil li ser debî.

6- Bem sûrete ke muamele kira,
eshabê teberuatê derecey hemiyet û
mirwetîyan jêr nûmroy muteselsilî
xoyana îndel îcab neşr û îlan dekirî ke

lem îlanewe eshabê xeyrat nawîyan
malûm nabî, lakin le xoy keyfîyet
malûm dibî.

7- Bo Orduwî Kurdistan û muc-
ahidîn û quway millîyey îslâm û
mîletî kurd hemû şitîk terk û teberû
dekrî wekû pare, esp, êstir, eslihe,
cebxane, cisamane, kulaw, kiras,
derpî, qumaşê cil, çaket, pantol, dolaq,
gorewî, koş, sixme, betaniye, kilîm,
misqalî, çît, desteser, heta derzî, dîzo,
şekir, çay, kawir, berx, rûn, birinc,
sawir, nîsk, nok, ard, caw, paç, bîl,
xakinaz..... îla axirî.

8- Teberuat le teref meclisê
wekaletwe werdegîrî û dextrîne
enbar. Be pênc roj defeyek meclisê
wekalet defterîkî teberuat tenzîm û
teqdîmê meqamê Baş qumandanê
Orduwê Kûrdistan deka.

9- Le teref meclisê wekaletewe
defterîkî muntezem teberuat û qey-
dîkî enbarî bêxeta û sehiw tertîb û
tenzîm dekrî. Eme le jêr mesûlî reîsî
wekalete azakan le azay feale
mahdûd.

10- Emro rojî xyrete, rojî muru-
wete, çake û xerape emro kom nabî,
le dinya û axiret hesabî debînî,
[femen ye'mel misqale zerretin xyren
yereh, we men ye'mel miaqale zer-
retin şerrren yereh] sedeqellahul
ezîm.

**Baş Qumandan û Melikê Kûrdistan
Mehmûd**

Umîdî Îstîqlal

Weşana Agadarî ya Sêyem

Hikumeta Kurdistanê Cenûb

Sîdîq Salih

Wergerandina ji soranî: S. Veroj

1- Pêşîne û Mêjûyê Sêyem

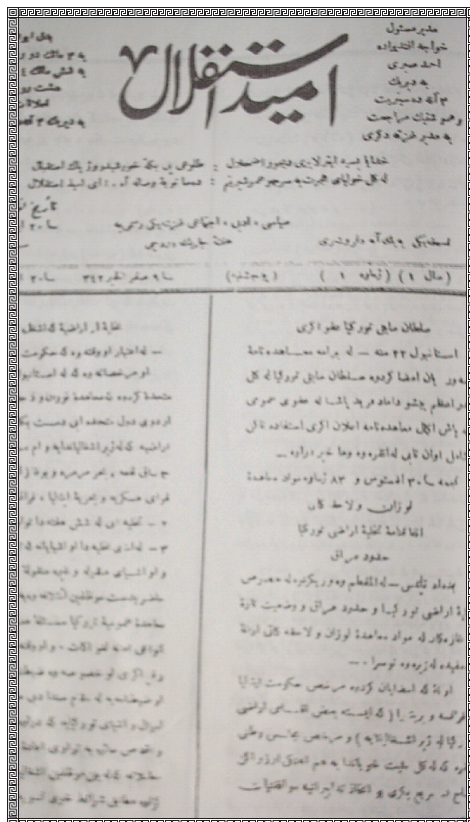
Hikumeta Kurdistanê Cenûb:

1/1- Duwem Dewrê Hukmê

Rasterast yê Îngiliz li Silêmanî:

Piştî peywendîya di navbera Şêx Mehmûd û Îngilizan da bi temamî çirya, roja 3/3/1923 Silêmanî bi firokeyên Îngilizan hate bombardu-
mankirin, Şêx bi neçarî beyanîya roja dî(3/4) zû bi hêzên xwe ve bajar terk kir û çû navçeya Sûrdaş.¹ Belam Şêx Heme Xerîb ligel Riza Beg û Evremaxanê Ehmed Paşa da, bi pişt-girîya Kerîm Begê Fetah Begê Hemewend, li wê maye û maweyekî dî bi navê Şêx hikm li Silêmanî kir.²

Ew wefdê Şêx ku (3/3) bi serokatîya Şêx Qadirê birayê wî û endametiya Mistefa Paşayê Yamulkî û Ehmed Begê Fetah Beg û Kerîmê Eleke û Heme Axayê Evremaxa çûbûye Kerkûk bo çareserîya kêşeyek ligel Îngiliz da, (3/21) geyîşte Bexda û

Şêx Ebdulkerîmê Qadirkeremî jî li pey wan çûye. Hênîrî Dobs yan ewên dî, her çi qas lêxebitîn li ser şandina rawêjkarekî îngiliz bo Silêmanî, hîç tiştêk li derbarê paşerojê pêşnima nekirine. Roja 3/23-ê jî bi "Melîk Feysel" ra çavpêkevtinê kirin.³

Herdu stûnê "Koy Kûl" û "Frontîer Kûl" li 3/8 bidawî hat, yekem ji Mûsil ve bo Hewlêr û paşê Kerkûk, duyem ji Hewlêr ve bo Rewandiz, saz kirin. "Koyê" roja 5/4/1923-ê hate girtin. Hêzên livîn(colîn) ên Rewandiz şeva 20/4/19 "Spîlk" ê bicî hişt û Rewandiz jî 22/4 bi bê bergirî dagîr kirîye û Seyîd Tehayê Nehrî kiriye qaymeqam⁴.

Baregayê Şêx sereta li Qemçûxê hate danîn, ji vê derê birine şikefta Casene⁵. Ew çanteyê posteyê navbera Rewandiz û navçeya Cizîra Kurdistanê bakur ku kevte destê îngilîzan, perdeyê li ser namegorîna Şêx ligel Ozdemîr da rakir, derxist Şêx bitema ye, bihevkarîya Hêzên Rewandiz û Seyd Ehmedê Xaneqa û Nazim Begê Neftçîzade yê turkxwayî mebhûsê pêşî yê Kerkûk li Encumenê Mebûsanê Osmanî da, hêriş birîte ser Kifrî û Kerkûk û Koyê heta Bîangirê. Êdî Seyîd Ehmed 6/3/1923 destgîr bû û hate dîrxistin bo Bexdayê. Nazim Beg jî ji Kerkûk hellat⁶ û bi mezbete ve hate Casene. Reşîd Şewqî efserekî şoreşê bi navê Şêx şandîye cem Şêx Ebdulayê Esker û bo wî nûsiye ku bi siwarî û pîyadeyên xwe alîkarî bidet bo hêrişbirina bi ser Kerkûkê, û nekir⁷.

Ozdemîr ku fermandeyê hêzekî turk li Rewandiz bû, geyîşte şikefta Casene û Şêx dît, da biçête ser Hewlêr û Koyê û Kerkûk û Kifrî û Xaneqîn. Piştî vegerya cîyê xwe. Ebas Axayê

Pişder û Xefurxan, bi qiseyên Şêx, hatin agadarkirin ku yarmetiya Ozdemîr bikin bo vekişin û biçine Îran heta bigeyne Turkîya⁸.

10 leşkerê kurd: Îzzedîn Topçî, Emîn Rewandizî, Elî û Ezîz Kurdî û Reşîd Şewqî û Ezîz Hîkmet Qezaz û Mecîd Tuarşî û Nurî Beg û Fayîq Kak Emîn û Xalid Seîd, hev girtin û hewl dan ku Şêx li turkan biteqîne, lê hewldana wan serî negirt. Turkxwayên dewra Şêx li hember wan dujminî kirin. Dîsa dev jê berdan⁹.

Ew makîna çapê ku pêştir Mêcer Son anîbû Silêmanî û wan jî guhestibû bo Casene, du jimarên rojnameyê *Bangî Heq* bi wê hate çapkirin. Şêx ku çûye Sûrdaş, serî li Pişder da bo bidestxisna komek û piştgirî.

Her weha li Adara 1923-ê jî Babekir Axa bi nameyekî ve şand cem berpirsyarên îngilîz û dawayê ji wan kirin ku mercê xwe bo berqerarkirina aşti zela bikine. Belam ewan danûsandinên li ser çûna Bexdayê kirin¹⁰. Heman mang(23/3) Mîr Zeydî birayê Melîk Feysel serî li Hewlêr û Kerkûk da. Navçeyên dorberê Kerkûk, wek derkevt, bi germî ji Hewlêr zêdetir piştevanîya serxwebûna temamê kurdan kir¹¹.

Firokeyên îngilîz 8/5/1923 beyannameyan bi ser Silêmanî û navenda qezayên wî da dareşandin, ji bo ku hikumet nîyazîyeta Silêmanî bigirête û wî li rûda rabiweste, cezayê qurs didate. Dîtin û nêrîna nûnerê bala yê îngilîz û hikumeta Iraq li ser wezhê pirr cîyawaz bû: Li gor Hênîrî Dobs weha bû, heta ku Şêx azad be, hîç îdareyekî Silêmanî mayîna wê çareser nabe. Bo vê eger neyê kuştin yan neyê dîlgirtin, baştir ew e ku em bi gel ra rêk

bikevin. Heçî hikumetê Iraqê ye jî, rageyandina wî ya 25/12/1922 ê ku bîrûraya xwe dîyar kir. Tê da mafê kurd nebû, bo pêkanîna hikumetekî kurdî di çarçova Iraq da û sûr bû li ser tund bestina Silêmanî bi Bexda ve¹².

Şêx Roja 10/5/1923 Salih Zekî Sahêbqiran bi name ve şande Koyê û ji wê ve jî birîye Bexda. Nûnerê bala Elmindub Elsamî bi name bersîva wî daye ku yan bête Bexda bo qisekirina li ser dahatûya kurd, yan biçite cem efserê sîyasî nek ew hêza îngiliz ku hêrîşê Silêmanî dikir, Şêx milî neda¹³.

Hêza nû ya îngiliz 14/5/1923 geyîşte Çemçemal. Şêx her wê rojê nameyekî bo fermandeyê stunekê îngiliz li Kerkûk nûsî ku ji Çemçemal neyête pêş ve. Roja 15/5-ê jî Casenê terk kir û bi rêya "Şêx Bax" da çûye Mawet û Şarbajêr, û dawîyê li wê tê "birince"ya Hewraman niştêcî dibe¹⁴. Wê demê biruskeyekî bo hemû balyozên bîyanî şande Tehran û nerezayîya xwe tê da derbirî dijî çewsandin û serkutkariya îngiliz û ji wan dawa kir ku yarmetî bidinê¹⁵.

Hêzên îngiliz ketin Cûlan û berve Silêmanî birêketin, 16/5 geyîştin Serçinar(ciyekî havîngeh ê Silêmanî ye). Roja pêştir (15/5) bi firoke name bo malmezînen bajar belavkirin. Ew jî 16/5 çûne Serçinar. Edmonds heman rojê ligel ew sergewreyan hate nav bajar. Ehmed Begê Tofîq Beg kire serpereştê giştî yê dayreyan û Şêx Qadir bû berpirsê asayîşa giştî û Mecîd Efendî jî bû rêvebirê pêşî û teşkîlatê polis birêxiste. Ew hêzan destê wan di komala navçeyên dewrûberê Silêmanî û bi taybetî Sûrdaş û Merge da hebû. Paşê piştrast bûn evcar di 28/5 da çûne nav bajar¹⁶. Li wê demê jî duwem

dewranê hukmê rastewxo yê îngiliz li bajar da destpêkir.

Her ew mang nûnerê bala ev beyannameya resmî di rojnameyên Bexda da belav kirîye: "em dizanin Şêx Mehmûd gelek name şandiye û derxistîye ku layengirê hikumet e û hej ji xizmeta wî diket. Di bersîvê da ji wî ra gotine: eger bête Bexda, li ser muhalefetkirina li hember hikumetê tûsî ceza nabê. Rê jî didinê ku ligel xêzana xwe li Bexda dabinişe. Wê demê li vira bi rêz mamele bi wî tete girtin û bo wî azadî tete dayin, demêkî hewl nedet bi bê molet li Bexda tete bicîkirin"¹⁷.

Roja 2/6/1923 Abid Elmihsîn Elsahdunê serekwezîr û Sebîh Neşetê emîndarê paytext û Kornîwalîsê rawêjkarê wezareta navxwe bi firoke hatine Silêmanî ta ku bajêr wek liwayek ji rûyê îdarî ve bixine ser Iraq. Hênîrî Dobs jî 2/6-3ê geyîşt. Ligel malmezînan û serokên kurd kombûn. Bo wan derket ku kurdê Silêmanî navên hîç deshelatêk hikumetê Iraq li serê wan da hebê. Bo vê biryar dan bimênête heta çareserîkî jê re bibînin ku hemû layekî pê razî be. Edmonds 2/6/1923 pêşniyarê wan kir ku encûmenêkî îdarî yê kurd bi serokayetîya gewreyekî bajar ku bi dilê nûnerê bala yê îngiliz û Melîk Feysel be, bête damezirandin. Kurdî zimanê resmî yê lîwa Silêmanî û Silêmanî jî liwayekî Iraq be û pareyê ji bac girtinê dihate komkirin bo rêxistina karûbarê birêvebirina lîwa bihata terxankirin û xerc- kirinê. Nûnerên liwayê jî bişandina encumenê nûnerên Iraq û bo wan nabê ku sonda layengirî û dilsoziya bo melîk Feysel nexwin¹⁸.

Ew pêşniyar roja 3/6 di kombûna wefdeke û gewreyên bajêr da hate

berçav xistin. Aliyê kurdî biryara pesendkirinê da, eger nûnerê bala pê qayîl be, bimercek hêzên wê demê hindek ji wan dê di bajar da bimênete heta asayiş û nîzam berqerar dibin. Nûnerê bala bi mayina ew hêzan razî nebû¹⁹, çinku hikumeta Brîtanya dupat kiribû ku divê hêzên nav Iraq kêmbikin bo şeş fewc. Ji vê pêve stunî "Koy" biryar dan ku di navenda Hezîranê da vekêşete. Wefdeke rêgeçareyekî bo wî nehatiye dîtin, 4/6 çûne bo Bexda²⁰. Her wê navberê Mistefa Paşa Yamulkî hewl da yek hejmara (14) yê rojnameyê *Bangî Kurdistan* bi tenya derbiketeye. Ji nûserên pêşî hevkarîya kesî nebû.

Hêştê hîç îdareyek rêkûpêk nehati-bû dabîn(terxan) kirin û kesekî weha jî bo hêza livî danenabûn ku ji encumenê demkî yê birêvebirê bajêr ra gotî: îngiliz sê rojên din diçine bo Kerkûk²¹. Ew jî ji ber ev mesele ye, çinku hikumeta Iraqê jî qeza û nehiyeyên wekî Ranya û Çemçemal û Zabî ji Silêmanî cûda kir û bi Hewlêr û Kerkûkê ve girêdan ta ku tundtir kontrola Silêmanî û navçeyên li jêr îdareya wî bikit, destê xo vekêşa, bajar bi bê îdare û deshelat maye²².

Bû roja 17/6 di "rûniştinek umumî"²³ da nizîkê du hezar kesî hêzên îngiliz tek tek yan pê bi pê ji bajar vekişyan, piraniya wan bi penî birin berve gundan. Çend boseyek di rê da bo wan şandin, ew jî hatin şêlandin²⁴. Bi vê şeweyê hukmê rastewxo yê îngiliz, ev car kêmbû zêde mangelî(mehekê) nekêşand.

1/2- Rêxistina Sêyem a Hikumeta Kurdistanê Cenûb:

Şêx ku wê demê li gundê "Xemze" yê jorê bajar bû, her zû Kerîmê Feteh Begê Hemewendî bi hêzekê ve şande Silêmanî, xwe kir hakimê bajar û dawa li xelkê kir ku rêz li asayiş û nîzam bigrin û belav kir ku alîgir û hevkarên îngiliz ceza didinê û tucarên titûnê jî raspard bitevî ku titûna xwe birine li derveyê bajar firotine û şandine pey wan ku baca xwe bidin²⁵.

Şêx bi xwe jî 26/6/1923 geyîste nav bajar²⁶. Ku nûnerê bala bi vê zanî, ev biryarên hanê da:

1- Ji ber vê serî negirt û xelkê bajar bi vê razî nebûn ku Silêmanî bixirête ser Iraqê. Pêwîste Şêx Mehmûd bête ser îdare û cardin Silêmanî biçite rewşa pêşîya hêrişa îngiliz. Bo vê hîç rojek pêwendîyek di navbera Şêx û hikumeta Iraqê da nabê û nûnerê bala li vê derbarê da ferman derdixet û wekîlekî bo karûbarê Silêmanî wek mûfetîşê îdarî yê Kerkûk birêdike, da ku karê wî rêje biket.

2- Bo bêşê serî yê lîwa ku nexirayete bin îdare û kontrola hikumeta Iraq, heman tişt tête kirin. Ew nahiyyeyên ku ji Silêmanî hatibûn ciyakirin, kêşeyên girîng ji alîyê mûfetîşê îdarî ve didirêne wezareta navxwe û rewşa wan dixirête berçavê nûnerê bala û wezîrê navxwe, bi rawêjê nûnerê bala karên girîng û yên gewre cî bi cî diket.

3- Divê ji Şêx Mehmûd ra bête gotin êsta waz lê dike bi mercek ji sinûrê navçê navendiyê wêdetir neçe²⁷.

Nûnerê bala evana bi nameyek şexsî geyande Şêx. Her di Temûza 1923-ê da jî bi wî rageyand: rê û şîwên

danrawe bo cîyakirina qezayên Ranye û Qeladizê û Çemçemal û Helebce û Qeredax û Sengaw û nahîya Mawet Nabê Şêx destê xwe jî werbidate karûbarê dahatî yê sadeta sergelî. Eger bo vê rîayet neke dê tundtirîn kirin li hember wî pêk werin²⁸.

Şêx pirr pê diçê paşê li dawîya Hezîran û serê Temuza 1923 sêyem teşkîlata hikumetê bi navê Meclîsê Millî (umumî) ji "ruessay dewaîr" û "eşrafê memleket" pêkhênabû, bi vê şêweyê:

**Endamê Asayîyê
(Azayên tabîî):**

**Nayibê hikumet û reîsê meclîsê
Millî û reîsê daxiliyê:**

Şêx Mehmûd Xerîbê Şêx Marîfê Qazanqaye.

Reîsê millîye û gumrig:

Seyid Ehmedê Berzencî (merexes).

Reîsê mehkemê:

Mela Marûfê Mela Resûlê Sîrê.

Reîsê ticaret û mearîf û nafihe:

Hacî Mela Seîd efendiyê Kerkûkîzade.

Qumandanê eskerê Kurdistan:

Reza Beg.

Eşraf û Bijareyên Ehalî:

Mihemed Axayê Ebdulrehman Axa.

Mihemed Begê Qadir Paşa

Hacî Ehmedê Hacî Kerîm

Hacî Emînê Hacî Ezîz

Hacî Rehîm

Hesen Bîneşê²⁹.

Qele mirovên deshelata ev hikumetê sêyem, di çavpêketina pêşî da, bi giştî berteng û qeware piçûk bû, heta ji serî bigire heta navenda bajar û qezaya Çarta û navçeyên Bazîyan û Pênciwinê

vegirt³⁰. Şêx di dawîya Temuza 1923 da dest bi ser qeza û nahiyeyên cîyawaz da girt û bi hêzên mezin rageyand ku van deran bidine bi Melîkê Kurdistan. Belam nûnerê bala bi firoke belavok avête xwarê ku vê red dike û Şêx hîç deshelatêk wî ya bis-erê xwe niye û nabê. Şêx bersiva wê daye û kontrolkirina wî ya li ser van deveran berdewam bû û ji deshelatê pere disend³¹.

Peymana Lozanê roja 23/7/1923 li navbera hevpeymanan û Turkiyeyê da hate morkirin. Êdî dibû Brîtanya û Tirkîya, bipêy duwem birrgeyê sêyem madde, hêla sînorê Tirkîya û Iraq dîyar bikin. Eger nekarîn, dê kêşe bixirête rojeva encumenê Komeleya Netewan. Heta biryara yekcarî jî bête dayîn, herdu hikumet belênî bidin ku hîç hereketek eskerî yan neeskerî nekin ku barodoxa wê demê ya herêma "Wîlatyetê Musil" bigorê³². Wata vê, halûbarê Kurdistanê Başûr wek xwe hêştîye, beranber bi kurdên vê parçeyê li stûyê hikumetê Brîtanyayê jî erkêkî weha nema ku bikarin mafê xwe bo damezirandina dewletêk kurdî bikar bîhênin³³.

Destpêka vê dewrê, Ehmed Beg û Îzzet Begê û Usman Pşayê birayê wî û Hamîd Beg serî li Silêmanî daye, ligel alîgirên Melîkê Kurdistan hevdîtin kirine. Şêx³⁴ 15/8/1923 karbidestên Îngiliz agadar kirin ku Tofîq Celal bi berveyê nahiyeya Urmawa û Hesen Begê Begzade yê Cafî jî bi yarîdederê serokê hoza Caf danave³⁵. Ji ber vê guya Şêx destî werdayete ser navçe û qedexe kiriye. Bajar û bi taybet baregayekî şêx roja 16/8/1923, ji froke bi Bombayê 220 pawendî ku bo yekemîn car li mêjû da tête bikarhênan bobar-

duman kirin. Şêx yad da li ser wê tiştî nerazîbûna xwe bo nûnerê bala diyar kir³⁶.

Her wê rojê jî, Şêx Heme Xerîb bi hêzekê ve çûye nav Helebce, begzadeyê Caf hîç xogirîyekî li ber wan da pê nekirîye. Deshelata Îngiliz tenya li beşêkî Warmawaya xwarû û li zincîre çiyayên beranber navçeyê Helebce da maye ku bi Kifrîyê ve hatiye bestin³⁷.

Şêx çendîn nameyên din bi Şêx Evdîlkerîm û Şêx Evdîlqadîrê Sengaw û Seyîd Ehmedê Berzençî û Şêx Heme Xerîb da, bo nûnerê bala şande Bexda, dawayê ji wê kirine ku nûnerekê xwe bişîne bo Silêmanî. Di Tîşrîna Yekem a sala 1923 da bi nameyê 1/10 ê xwe ve du kes bo Bexda birê kir. Hênîrî Dobs 12/11/1923 weha ciwabê wî daye, divê bête Bexda ku em çarenûsa Silêmanî bi hev ra bipeyvin³⁸.

Roja 20/9/1923 yekem jîmara roj-nameya *Umîdî Îstîqlal* li Silêmanî hate derxistin û heta 15/5/1924 ku bîst û pênc jimarên wî hatin belavkirin û bû zimanê fermî yê sêyem hikumeta Kurdistana Cinûb. Îngilizan dawîya Eylûla 1923 hêzek taybetî ya siwarîyên gerokî saz kir ku ji 120 polîsan pêk hatîbû, heta dema pêwîstî hebê dê li her beşêkî lîwayên Kerkûk û Silêmanî da bikar bihênrin³⁹.

Brûskeyekî nûnerê bala li 7/12/1923 têtê bo Edmonds, têda pêşnîyar kiribû ku Hêza Asmanî ya Brîtanya wan ji dawîya bombardumana Silêmanî agadar biket, çunku Şêx çend carêk şertê sepênrawanî şikandîye, guya belge jî gelek in ku nîrînê dijê wî jî hene⁴⁰. Ehmed Beg û Îzzet Beg ku bi pele vegeryane bo Helebce, roja 16/12/1923 ligel dayika xwe Adîle Xanê Edmonds li gundê "pisarkan" a

xwar li "bitxane" dî⁴¹. Bi vê, peywendiyên ligel Îngiliz da damezrandîye.

Silêmanî û bi taybetî milê Şêx roja 25/12/1923 bi firoke hate bombardumankirin. Mereşal Sîr Con Salmondî serkirdeyê Hêza Asmanî ya Brîtanyayê li Iraq bi xwe bi firokeyê mala Şêx bombe kir û dergayê wê yê derveyê ji ber kevt. Du firokeyên wan nizîkê Serçinar û li derbendê Taslûce teqîn pê kevt û nişteve. Şêx yê yekemîn parast û duyemîn bi destê Kerîm Begê Hemewend hate şikêndin. Her ew firokeyên Îngiliz û efsere sîyasî şevêkê ji bona cejna ji dayikbûna Mesîh bi xwe ahengê girtin. Firokeyên wan li wê heta Adara 1924an çendîn carên din bo hêrîş û çavtirsandinê li asman bi fişegên ronîkirinê manewra kir⁴².

Desthelatdarên Îngiliz di Adara 1924 da fermanberê medenî û polîsên xwe bo damezarandina îdareyê şande Helebce. Hêzekî Şêx hêrîşê bajêr kir, siwarên Cafî Ehmed Begî şikandin. Dîsan desthelata Îngiliz bi dawî hênan heta gundê Warmawa. Belam leşkerê Şêx Xurmala û Warmawayê bakûrê li hemberê wî jî girt. Êdî ji 1/10/1922 şûnda li Helebce hîç efserekî sîyasî yê Îngilizî nemabû, heta Edmonds di 21/4/1924 da bi firoke geyîşte wê derê⁴³.

Şêx Qadîrê Hefîd ev dewre ji Şêx Mehmûd dûr kevt; Tîşrîna Yekem a 1923an li gundê Sêwsênan ji Edmonds ra gotibû wê xwe bo endametîya encumenê damezirandina "Almeclîs Altesîsî/ Meclîsa Damezrêner" bipalêwê⁴⁴. Birastî ligel Îzzet Beg û Mîrza Ferec û Ehmed Begê Tofîq Beg û Mihemed Begê Fetah Begê Caf da bi endamê ew encumenê hate helbijardin

ku roja 27/3/1924 hatibû kirin, 26/7/1924 ê jî li dawîya temambûna erkan helweşêya⁴⁵.

Rîyasetê malîye yê hikumeta Şêx li destpêka 1924 pûlê xwe çap kir bo rêvebirina karûbarê resmî yê daîreyan: yek û heşt aneyî, bo tapoyê jî pênc rûpîye ye. Paşan pûlê çar rûpîyeyî, rûpî û nîvî û yek rûpîyî jî derxist⁴⁶. Bîra pûl derxistin ê Ehmed Xoce bû, û xwe bi encamê geyand. Şêx Letîfî jî gelek yarmetî da bo wê, nêva pûlan bo wan kûn kir û qeraxî bo wan dirust kirin⁴⁷.

Rîyasetê malîye her ew maweyê xerîkê amadekirina birrêk zêde altûnên sikedar û bêsike bû heta li sinuq da bi barimte(îpotek) dabûnê û banqa not (emlet werqît) beranber bi vê altûnî çap bike û bixête bazarêve⁴⁸. Belam dîyare li dawîya rûdanên li wê û bitaybetî topbaran û dagîrkirina bajar ev projeya wan helweşandîye.

Roja 20/5/1924an pîrr zêde beyanname bi ser gelek navçeyên jêr deshelata Şêx da hate berdan, hêrîşa bombardumankirina wan hemûyan têda kiribû. 22/5 Şêxî jî bi name agadar kir ku bi xwe û çekdarên xwe ve bajar terk dikin. Êdî bo bîyan û birrînîyan rû bi Qeredax û Sengaw bicî hişt û dawîya bombardumanê hate⁴⁹.

Silêmanî di 25/5/1924an da carekî dî hate bombardumankirin. Ev car jî, ji bîst hezar kesên danîştvanên bajar, tenê 700 kes lê mane. Ewên din derbederê gundan bûn û piştî çar mangên din ji wê hilkişîyan ew jî vegeryane cîyê xwe⁵⁰. Ehmed Xoce ku wan rojan hatibû nav bajar, dîtibû: "Li hemû serban û malan billêseyê agir helestê, xanî wêran û kavil bi ser hev da rûxabûn, bajarê çol û bêxwedî. Li jêr

bomba û mîtraloyozan da jin û mindal û pîr ketibûn deşt bi bê xûrek û aw û bi pêxwasî"⁵¹.

Şêxî her hewla destvegirtinê dabû bi ser ew navçeyan da, ku ji wî ra qedexe kirabûn. Piştî bombardumana bajarî jî, karûbarê kem û zor li girêjene bir. Duwem car nûnerê bala biryar da ku bi hêza pîyade Silêmanî dagîr biket. Ewe bû retlekî eskerê erebî yê Iraq bi piştevanîya hêza polîs û hêzekî livî yê asûrî û Hêza Asmanî ya Brîtanya, roja 19/7/ 1924 Silêmanî vebigre, û Çaman kiriye serpereştê îdarî yê bajar⁵², li wê demê da Şêx li pêş çend rojêk Silêmanî terk kiribû⁵³. Li wê demê jî tomara jîyana ev sêyem hikumeta Şêx, bi temamî jihev bûye.

2- Cîyê "Umîdî Îstîqlal" di Rojnamevaniya Kurd da

2/1- "Umîdî Îstîqlal" rojnameyekî kurdî ye, wek lê hatiye nûsîn, sîyasî û edebî û komelayetî û resmî yê heftane bûye, li Silêmanî derçûye. Gerçî negotibe jî, belam ji qiseyên Ehmed Xoce û wek bi xwe jî niwandîye, zimanê fermî yê sêyem hikumeta Kurdistana Cinûb bûye bi serkirdayetîya Şêx Mehmûdê gewre⁵⁴.

Lijneyekî ku pêkhatibû ji Ehmed Xoce û Macîd Mistefa û Adîlê Şêx Qadirê Qazî û Seyid Ehmedê Berzencî û Sebrî Kakeres li mala Îzzet Begê Osman Paşa kom bûne, çend navên wek (Kurdistan, Umîdî Îstîqlal, Weten, Serkevtin, Yekîtî ...) hatine pêşniyar kirin. Qadir Axayê Pişderî nav sêcar raykêşaye, her "Umîdî Îstîqlal" derçûye. Bo vî ew navî lê danîne⁵⁵.

Bi vî şêweyê piştî rojnameyên *Pêşkevtin*, *Bangî Kurdistan*, *Rojî*

Kurdistan û Bangî Heq dibite pêncem rojnameyê navçeyê Silêmanî û piştî her sê xulî rojnameya "Kurdistan" a dayik û rojnameyên navçeya Silêmanî û "Rojî Kurd Şewî Ecem" û "Jîn" û "Têgeytiştina Rastî" jî dibite yazdemîn rojnameya kurdî di mêjûyê roj-namevaniya kurdî da.

Naveke nedîyar ku bi vê terzê xetê farisiyê "tehayiq" nûsiye. Ev du dêrre(misre) şîhrê Şêx Nûrî Şêx Salihê (j. 9) li jêr hatiye nûsîn, bi vê awayê dawî lê anîye:

*"Xudaya beyse îtir laberî deycûrî îzmîh-
lal
Talûey pê bike xurşîdî rojî pakî îstiqlal
Legel xulyayî hîcretîda beserçû umrî
şîrînîm
Desa nobey wîsale ah! Ey umîdî îstiqlal"*

Mêjûyê koça wî, wek pêrewî roj-gareke, li derçûn da li ser nûsiye, yekem jimara wê li sala 1339-ê romî(1923), jimara dawî (25)-ê 1340 ê romî(1924) derçûye.

Xoce Efendîzade Ehmed Sebrî birêvebirê berpirs û sernûserê jimarên (1-3) û Refîq Hîlmî yê (4-13-) û Hisên Nazim yê (14-16) bûye. Jimarên(17-25) navê kesekî bi vê wezîfeyê bi ser da nîye.

Qewareya rojnameyê(21x33cm.) û tekst bi giştî (17x27,5 cm) ye. Hemû jimarên wî çar rûpel in û bi du stûn hatine çapkirin ku her yek ji wan ji 29 rêz kemtir nîye, jimara (17) nebê ku pênc rûpel e. Ango serhev 101 rûpel in.

Tîraja rast ya her jimarêk nayête zanîn ku çend e. Ehmed Xoce li du cî û demên ciya ciya da gotîye: "yekem jimar ji çar hezar liban (daneyan) pirrtir hatiye firotin", yên din "hezar dane jê hatine çapkirin"⁵⁶. Li wê demê da

ew du jimar bo Silêmanî ye û rojane danîştîyên wê dewrî 20 hezar kesî derbas nabin, û ne ku her roşinbîrê peroš xwendine, belku xwendewarê wê jî tê de jimar yekcar kêmtir e, em bi pirr dizanin. Tenanet zehmata jimarekê xwe ji pêncsedî da be jî.

Rojnameyeke bi pileyê yekem li navçeyê Silêmanî hatiye belavkirin û daneyên wî geyîştîye derve wek Kerkûk û Kifrî û Bexda⁵⁷ û Helebce. Nîrxê her daneyekê wî yek "ane" bûye. Abonetiya beşdarîya bo 3 mang du û 2 mang çar û Silêmanî jî heşt "rûpî" bûye.

2/2- Ev rojname li çapxaneyê şarevanîyê dihate çapkirin ku pêştir Mêcer Son anîye Silêmanî û li mala Faris Efendîyê Ewreman Axa danaye û rojnameyê *Pêşkewtî* nê derxistiye; piştra jî *Bangî Kurdistan û Rojî Kurdistan* her li Silêmanî û *Bangî Heq* li Şikevtî Casenê bi wê dihate çapkirin.

Ew şarezayîya çapxane ku Mêcer Son yekem car li serdema hukmê rastexo yê îngiliz li Silêmanî(19/6/1919-5/9/1922) fêrê çapê kiribû û pêgeyan-dibû, dewrê duyem hikumeta Kurdistana Cenûb (10/10/ 1922-3/3/ 1923) çapxane wan birêve dibir, bi vê şêweyê: Şêx Ebdulmecîdê Şêx Arif-birêvebirê çapxane, Mihemed Edîb Ezîz- sermuretîb, Mihemed Tofîq-muretîb, Mihemed Teyîb- makîneçî⁵⁸. Evana, wek di qîseyên Ehmed Xoce da derdikevê, di "rûniştinek umûmî" yê roja 17/6/1923an da ligel îngilizan û du hezar kesî da wan bajarê Kerkûk bicî hiştibû.

Ji çapxaneyê mîlekê derhênra bû, westa Salih Silêman çexmaxsaz li du roj da dirust kirîye. Şêx Mihemed ji birrî 60 rûpî, 200î daye. Mihemed Zuhtî Taqe kesêkî şareza yê çap û îş

pêkerê makîna çapê bû⁵⁹, bi xwe tenê tîprêzî, rêxistin û çapkirina rojnameyêk bi çend rojek da cîbicî dikir, û bi yek rojê jî radikêşa. Ku yekem jimar derçû, Şêx wî bi 150 rûpî xelat kir û mûçeyê wî ji 45 kire 100 rûpî. Şêx bi dengvedana rojnameyê, biryar da ku çapxaneyek gewretir ji Elmanyayê bihêne⁶⁰. Belam ji ber gorîna rewşê ve, biserneket.

Çapa rojnameyê, bi miqayesekirina du komelên cîya yê hemû jîmaran, rûn û ciwan nîye. Çapxaneyek mandû û firrek bê xizmet bûye, cî guhartin û barkirina ji Silêmanyê ve bo Sûrdeşt û anîna ji layê Îngilîzan ve, zêdetir makîneyê zêdetir kevin kirîye. Bo wê li vira û li wê çapekê kall a dabirr dabirr bûye û derneçûye. Reng e rola merekebê wan jî di wê da hebûbê. Ehmed Xoce di yekem jimarê da nîşan bo wê kirîye ku: "Di vê înkîlabê dawî da ji ber vê hinek qismên makîneya çapê hatibû seqatkirin, mudetekî întişara xezetê teatîl bûbû, vê carê bi wasîte û hîmmeta çend westayan hate çêkirin". "Atzar"ekî (j. 16)yê jî ronî kirîye ku: "Di vê navbeyna pêşîyê da makîneya metbea çepell bûbû, ji ber wê întişara xezeteyê dereng xist heta ku hate pakkirin".

Cîyê bas e, tête zanîn ku çapxane heta 8/11/1923ê, her Ehmed Xoce birêvebirê wê bûye⁶¹. Pê naçê heta ew wezîfe li ser wî bûbe, çunke wek bi xwe jî nûsîye ku rojname teslîmê bi Refîq Hîlmî kirîye, çûye navçeyê Baziyan û li dawîya bombardumana Gulana 1924an vê car hatîye⁶².

2/3- Rojname heftane bûye. Bi giştî her heft rojê carêk derçûye. Belam çend jimarên wî derengtir derçûne: (J. 15) dawîya 35 roj, (j. 17) dawîya 21 roj,

(j. 18) dawîya 16 roj, (j. 19) dawîya 11 roj, (j. 23) û (25) dawîya 14 roj. Mêjûyê derçûna wan bi vê awa ye.

Jimar: Mêjûyê derçûn:

1	20/9/339
2	27/9/339
3	4/10/339
4	11/10/339
5	18/10/339
6	25/10/339
7	1/11/339
8	8/11/339
9	15/11/339
10	22/11/339
11	29/11/339
12	6/12/339
13	13/12/339
14	20/12/339
15	24/1/339
16	31/1/339
17	21/2/339
18	9/3/340
19	20/3/340
20	27/3/340
21	3/4/340
22	10/4/340
23	24/4/340
24	1/5/340
25	15/5/340

Dereng ketina (j.15) ji hoyê şilejanî weziyeta bajar bûye, dawî bi bombardumankirina firokeyên Îngilîz di 25/12 /1923 da hat. Êdî ji wê gavê ve barudoxekê zêdetir rû li nearamî û têkçûnê kirîye. Ne ku ev rojname, belku daîreyên bajar jî heta maweyek îş û karê wan bi derengî ketîye⁶³. Bîlî ji vê, pakkirina çapxanê jî hoyek bûye⁶⁴.

Derengketina herdu jimarên(17, 18), jiber destkêşandina Hisên Nazim (birêvebirê berpirs û sernûser bû) di 20/1/ 339 (1943) da, pîrr dem tê de derbas dibe⁶⁵, ku rojnameyê bêxwedî

hêştîye, heta karhelsûrênêkî dî bo wî hate terxan kirin, bi wî çûye. Dereng derçûna jimarên (23,25)ê jî, dîyar e jiber bi temamî alozbûn û danemezrîna bingeha sîyasî ya navçeyê bû ku asoya paşerojê neroşintir û guvişîn û êrîşa îngilîz jî li ser tundtir bûn.

Rawestina rojname bi xwe jî li (j.25)ê di 15/5/1924 da bi dawî tete. Bê çend û çawan ji ber bombardumana qurs a roja 25/5/1924ê li ser bajar da bûye ku hemû cimûcûl û çalekîyên bajarî bi rojnameyê ve bo maweyê çend mangex kem û zor hatiye ragirtin, li pişt çend hoyên dî karekî kirîye ku weziyeteke asayî bibête û zemînê xweş bike bo dagîrkirina bajar di Temûza wê salê da, dawîyê jî her wê rûdaye.

2/3- Navê Aşkere yê Nûseran

Evana Bûn:

- 1- Ehmed Xoce
- 2- Refîq Hîlmî
- 3- Hisên Nazim
- 4- Ehmed Fewzî
- 5- Ehmed Faîz
- 6- Zêwer
- 7- Arif Urî
- 8- Fayîq Zêwer
- 9- Adîl Efendî
- 10- Bêxud
- 11- Reşîd Kaban
- 12- M. Z jî dibe Mihemed Zuhdî bûbê.

Pirraniya pantayê nûsîna rojnameyê, birêvebirê berpirs û sernûser bi xwe zêde kirine. Beşdarîya nûserên din kêmbûye: Ehmed Fewzî 3 helbest, Ehmed Faîz 1 nivîs, Zêwer 2 nivîs û 1 helbest, Arif Urî 2 helbest, Fayîq Zêwer 1 helbest, Adîl Efendî 1 nivîs a 2 elqeyî temam nikirye, û Bêxud 1 helbest, Reşîd Kaban 1 nivîs a 2 elqeyî, M. Z 1 nivîs.

Balkêşî ew e ku gelek ji nûserên

pêşî yê herdu rojname yê *Bangî Kurdistan* û *Rojî Kurdistan* li vira navê wan nî ye, bi taybet Şêx Nûrî Şêx Salih û Elî Kemal Bapîr ku destpêkê pêkve nûserê beşên kurdî û farisî ya *Bangî Kurdistan* bûn û dawîyê Şêx Nûrî bûye xwedî îmtiyaz û birêvebirê berpirs û Elî Kemal jî dibe nûserê *Rojî Kurdistan*.

Refîq Hîlmî, wek agadariya serdemek, li çîyekî bîranînên xwe da bideq nûsiye: "Piştî hatina Şêx Mehmûd bo Silêmanî, *Bangî Kurdistan* beyanekî dî belav kirîye. Ev car li çîyê vê rojnameyê da *Umîdî Îstîqlal* hate belavkirinê. Hin nûserên ev yaddaşt ligel biwêjê navdar Şêx Nûrî Şêx Salih ku ligel Elî Bapîr Axa(Elî Kemal) ji nûserên *Bangî Kurdistan* bûn, dibêje sazkirina karû- barê nûsîna *Umîdî Îstîqlal* min girte estûyê xwe. Li dawîya navbeynekê jî bi xwe bûm mudir û sernûserê rojnamê"⁶⁶. Ku wan çî nav dane hîç nûsînek wan li rojnameyê nayê dîtin. Ronî jî nîye sebebê wê çîyê û bo çî beşdarî nekirine, eger hebûbê, aşkira nebûye.

2/5- Her çiqas rojnameyek kurdî bûye, belam jimarên(9,14,17,18,25) beşê turkî(turkçe kısmı) û jimarên (13,14,15,16,20) ê jî beşê farisî (qismet farsî) hebûn. Bi taybetî Hisên Nazim xwestiye beşê erebî jî pêkbîne, hîç erebînûsek hevkarîya wî nekirîye.

Rojname demek berpirsê wî Ehmed Xoce bûye(j. 1-3), li wê (5, 10) rûpel (5, 3 r)ê bo hewalên derve û bi taybet Turkîya û Brîtanya û Îran û Iraq, (2 r.) bo hewalên navxwe, û (75, 2 r.)ê bo agadarî (2 r.) û gotar, (25 r.) û bo şîr terxan bûye.

Li serdema berpirsyariya Refîq Hîlmî(j. 4-13), li wê (4, 35) rûpel e: kêmbûn û pîr (19 r.) bo gotar, (3 r.) bo

gotarên wergêrandî, (3 r.) bo şîr, (5 r.) bo hewalên derve û (5,1 r.) bo hewalên navxwe, (1 r.) bo beşê turkî(gotar) û ewên din jî (2 r.) bo agadariya daîreyên hikumetê bûye.

Ew ên ku Hisên Nazimî serkarîya wan kirîye ((j. 14-16), li vê (7,10) rûpel e: kêr û pirr (3 r.) zêdetir bo gotar û(5 r.) bo hewalên navxwe û (3 r.) bo hewalên derve û (25, 1 r.) bo beşê turkî û (1 r.) bo beşê farisî û (25, 1r.) wî jî bo agadarî hatiye çîyakirin.

Jimarên din jî(17-25), li vê (4, 33) rûpel e: Bigîştî (17 r.) zêdetir bo hewalên derve, û (5 r.) bo beşê farisî, û (7 r.) bo gotarên sîyasî (3 r.) bo gotarên dînî û komelayetî û (1 r.) bo beşê farisî û (5 r.) bo beşê turkî û ew ên din jî (5 r.) bo agadariyan hatiya çîyakirin.

Serçavîya ev wûrde hewalên derve ku berdewamî dihat belavkirin, roj-nameyên Îran (Heyat, Şefeq Sirx) û Mûsil (Alamil) û Kerkûk(Nemce) û Bexda (Bexdad Tayms, Alýraq) bûye.

2/6- Ehmed Xoce ku di vê sêyem hikumeta Şêx da bûbû katibê daîreyê tehrîratê milûkan, nexşê berçav ê çakkirin û bigerxistina çapxaneyê, piştî derxistina hewalan li jimarên *Umîdî Îstîqlal* da hebûye. Bo vê, wek birêvebirê berpirs û sernûser, ev kar û xebata di vê rojgara aloz da giranbiha û gewre bûye, heybet û şanekî berz bo hikumeta Şêx peyda kirîye.

Ev çend nûsînên kêr û navborî, têkra(navendî) sîyasî û bi taybet li ser meseleya kurd bûn. Di gotara "Metbûat û Zibanî Kurd"⁶⁷ da, xwestîye bersîva vê pirsyarê bidate: Kurd bo çi heta nûha musteqîl nebûne, ji vê layî ve qabîl in yan na?

Nivîsiye: "Mealesef ne pêşîyên me sermayeyekî millî bo me bicê hiştîne û

ne neslê hazir ê kurd muqtedîr bûye ku bikare bi lîsanê xwe heta alîmê dînî yê îbtîdayî tedwîn bike. Hal ev e li nav alemê medenîyet û millî da wasiteyê nasîn û tefrîqê enasir ziman e, ziman elbete bi sayeys qewaîd tereqî û bi sayeya metbûatê ve tete tedwînkirinê. Ji ber vê mesela ziman û metbûat ji hemû mîlletê zêdetir bo unsurê kurd lazim e".

Pê bi pê çend hoyên waqihî û dirustî bo bikarnehêna kurdî û nebûna hikumeta kurd hênaye ku nîşanê agadarîya pêşwext û wûrdebîr û sengînî û bîrûrayên minasib û bikêrhatî: illet ji nebûna zimanê kurdî adem mewcudiyetê hikumeta kurd bûye. Ev sebeb jî bêqabiliyeta qewmê kurd etîf nakirête, manîh bo hikumeta kurd, muhîte îqlîm û mewqiyê cografî yê Kurdistan e. Ewelen tebîet bexşêkî weha nedaye bi eraziye Kurdistan ku sebebê yeketî û îstîqlalîyeta Kurdistan bêt, weku Nîlê Misir, Dicle û Firatê. Dîyare Kurdistan herçend zeman zeman hatibe îstîlakirin û mearûzê teruzatê xarîce bûbe jî, feqet hîç wextê mearûzê îstîlayekî umûmî û berdewam nebûye heta ku kurd mecbûr bibe îthadekî umûmî tesîs bike wekî îstîlaya Rusya ji teref Tataran ve. Wekî mealûm e, tarîxen Kurdistan kîjan şax û dax û mîlletê kurd bi ekseriyet bi pirranî mazû û darfiroş û yan şivan in. Ji ber vê di navbeyna Kurdistan û eqwamî mutecawîre da tîcaretekî wasîh û munasebetekî daîmî nebûye. Rabîhen eraziya Kurdistan wekî min erz kir, daîmen musleîdê tefrege û cîyê jîyîna kurd bûye".

Bi raya wî, ev hal û bar, zemîna xoşker nebûye bo dirustbûna dewleta kurd: "Mîlletê kurd di nav ev hemû

sertên nemusaît da her ew hende pê kirîye ku lîsan û adetên xwe muhafaza bike. Feqet hikumetek pê teşkîl nekiriye". Ji ber vê jî êrîşên tund girtîye, pêşîyan ku ji ber wê kelepûr û deskevtek mezin bo neslên nû bicîne-hiştiye heta bikaribê li ser pîyê xwe rabiweste û biniya paşeroj dane. Bi min weha bû eger piştûpiştî newekane ku her yekî wan karek biket, erkek bo yên pişt xwe qurstir(zehmettir) û li danehatû nebe: "muheqeq eger di kadroyê me yên berê da fikra evroyîn bibûwaye, ew jî tûşî ev pelepîrrûkê û hawarê nedibûn, em wekî kurrê bawê xwe li ser beşê xwe dadiniştin û evro hikumetekî me yê musteqîl dibû, di jiyaneke serbestî da raman dikir, li vê halê etalet û paşkevî da beşê me yê zîndî nedihat xwarin"⁶⁸.

Ev xetabarkirina(kadroyên me yê nqedîm) bo ev roja kurdewarî, cûre helwêstekî azayane û hişyarane û hewlek bûye bo helsengandina rabirdû û têgeyîştina wê serdemê bi mebesta dîyarîkirina pêwîstî û erkên qonaxek.

Refîq Hîlmî, ev dewre ji Eylûla 1923 ve, birêvebirîya (Edadîy Mehmodî) dane wî. Destpêkê ev wezîfe bi îradeyê şahane, li 1/10/1923 da cîyê Ehmed Xoce girtîye:

"Bo cenabê Refîq Hîlmî Efendî,

Ehmed efû kirawe li ber ewê ku îşê min ê kitabê bi wî heye, *Umîdî İstiqlal* tewdîh bi cenabê te kirîye, lazim e hûn îdare bikin û hemû hefteyek xezeteyek întîşar bike êdî husnî xizmeta te metlûb e.

**1-ê Teşrîna Ewel 39
Mehmod"⁶⁹**

Refîq Hîlmî ceribandinek wî ya pêştirîn di rojnamevanî da hebû: Dema ku qutabî bûye ku bi şîr û nivisîn hevkarî bi rojnameya "Huaded" û kovarên "Kukib Miharîf" û "Tecdêd"ê Kerkûkê kiriye. Piştra di sala 1921ê da nûserekî bikêr yê rojnameyê "necime" bûye ku ji aliyê deshelatdarên îngiliz ve bi tirkî li Kerkûkê dihate derhênan. Heta sergotarnûsînî tê da dahênaye û sebareti bi rûdanên gewre yên wê demê yên navçeyê bi taybet Turkiya nivisiye.⁷⁰ Evca bûye nûserê "mehrr"ê beşê turkî yê rojnameya *Bangî Kurdistan* heta (j. 6).

Di hemû hejmarên dema wî da, bigîştî sergotara wî hebûye, naveroka basa wan hatîbû terxankirin bo meseleyên girîng ên wê demê: wek şertên navxwe yê kurd û şîrovekirin û nixandina wan, ji aliyek ve pêşkêşî bîrûraya xelk û roşinbîr û nûserên kurd kirin û ji aliyê din ve sîyaseta îngilîz û turk û dahatûya Kurdistanê Başûr "Wîlayetê Mûsil".

Bizîrekane rexne jî li eqlîyetê mirovî kurd girtîye, nivisiye: "Kurd ji ber vê ye ku teesubê îslamî ne, ji turk jî û ji ereb jî zêdetir daîmen mexlûbê esebîyetê dînî dibin"⁷¹ "Kurd pirr bedbext e, pirr ser bifelaket e, yekane sebebê felaketên wê jî, ji dijaminên xarîcî zêdetir navxweyî ye"⁷².

Wek azadîxwazekî jî, tenê li vê derbarê na, di hemû warî da, layengirê azadiyê bîrûraya wan derbirîn bûye û bangewazî bo vê kiriye: "Lazime evro li Silêmanî metbûat û efkar fewqelade serbest be û hemû têgeyîştvanê mîllet bê qeyd û şert serbestîya wan temîn bikirê heta li tehtî rîyaseta cenabê Melîk da bi programekî qethî û faîdebexş cemîyetekî ehrar teşekul bike bo

xatirê evê ku hem bo anî bi sîlah mudafeya me bibêt û hem îdareyê mutlaq û mustebîddane di memleketê me da xeyrê qabilî teşekul be."⁷³

Refiq Hilmî bi rastî bo wê çûye ku çareserî û yeklayîbûna sîyasî ya kêşeya kurdî bi herî girîngtirîn meseleya xwe û rojnameyê zaniye. Bo vê ji her birêvebirêkî dî zêdetir girîngî bi vê alîyê daye û xebat li ser kirîye. Rupelên ew 10 jimaran 23yan, wate %65 zêdetir, bo gotarên sîyasî hatiye terxankirin.

Hisên Nazim, di demekê kurt ê wezîfedarîya xwe ya li vê rojnameyê da, têruanîn û arasteyekî ciyawazî hênaye rû. Di yekem rûnîkirinê da "îfadeyê xisûse"⁷⁴ bidirust weha têgeyîstîye ku "meanayî xezete, meselekî xezeteçî newazişkirina mîzacê qewmî û rrehnumayê menfîh ê wetenîyet e! Mealum e ku xezete wekîlê qesd, tercumanê fikir, awazê lîsanê umûmî ye! Ev wekalet, ev tercumanî û awaz li mecrayekî bêteref û sefyetî rûhîye da cereyanê pê dikirê! Eve jî emrêkî tebîhî ye! Madam ku wekalet wekaletê umûmî ye, awaz awazêkî qewmî ye bi goreyê mîzac û berjewendiya umûmî întîşar pêkirin lazim e!"

Wê demê bo balkêşandin û bidesthênana piştevanîya gelên derûdor, di rojname da duristkirina beşên erebî û tirkî û farisî bi pêwîst rêçav kiriye: "ji ber wê lazime em muafiqê lîsanî hemcîwar bi kurdî, erebî, turkî û farisî bin û binûsin. Bi vê wesîleyê jî muhebbet û semîmîyeta bi dorberê me ra zêdetir celb û teyîd bikin".

Belam xala cîyê lê hûrbûnê ew e ku xwe li qereyê sîyaset nedaye, nûsibûye: "tearuzê sîyasî nakim, behs û meqalatên ku muzîr be bo sîyaset û

selametîya memleket qebûl û dercî nakim ji xeyrê hewadîsatê mehalî û muqtebese. Esasê programa teaqîbê tereqîyê mearîf teedî menfîtê edebî, îqtîsadî û îctîmaîyî(civakî) yê memleket". Li demêk rojnameyek zimanê hal ê hikumetekî piçûk ê ser navçeyekê beşekî welatê xwe da hebûye ku hêşt çarenûsa xwe ya sîyasî belada nexirabû û ji vê rûyî ve nakokîyekî qurs di navbera wî û bitaybet karbidestên îngiliz da hebû.

Ev, ji vê bernameyê exlaqîyê dîyar e, peyamekî komelayetî hebûye, çakkirin û binyatdanîna komelgayî ji bingeş ve ji her karekî din pêştir û girîngtir bûye, parastina "şerefa qewmî"yê bestîye bi "îtîhadî û muhebetekî muteqabîle, yanî muhasede û munafese terk bikin û bi muhebetekî yekwîcudane meşexul bi muaşeret û wesaitê meîşetê xwe bin"⁷⁵. Kemûkurîya vê aliyê jî weha nîşan daye: "bo terbiye û nişûnê qabilîyeta fîtarîye yê me ne dar eltehalîm û ne dar elsinaayêkê me heyê! Ji ber wê exlaqê me yê qewmî her bi xamêti li xalê fîtarî da mayete! Eve jî bê îş û karî hêştine! Û bi wasîtayê bê îş û karî jî ve bi muza-yeqê meîşet girîftar in. Her bi wasîtayê ev bê îş û karîyê, ku me hemûyan çav birîye xizmet û meaşî hikumetê"⁷⁶.

Hisên Nazim bi hişekî jîrane ve bangewazî bo yekgirtin û xoşewîstî û îşkirin kirîye, ku peyamekê pîroz û şaristanane bûye. Belam pêşxistina xwendewarî û abûrî û komelayetî, di helûmercê sîyasî û aloz ê wê rojê da ku kurdewarî bigîstî xêlekî û nexwêndewar û barê abûrîyê şer ê komelayetî jî darizaw û yeknegirtî û parçeparçe bû û pê bi pê beşê herî zêde yê amraz û pêwîstiyên cîbicîkirina ew

gorankarîyê jî, her li zemînê li bar û darayîyê ve bigre ta kesên şareza û yê din, ferahem nebûn, karekî giran û estem bûye. Her ev têrwanîne cîyawaz jî, wek kak Kemal Reuf Mihemed rastî pêkve, karêkî kirîye ji sê jimar zêdetir li rojname da namênê 77.

Adil Efendî di vê nûsîna roşinbîrî ya berz da kêmanîya rojnameyê ku gotarêkî du elqeyî yê temam nekirawî bi navê "Bûn û Jîyan bi Serwetewe ye" 78 tê da heye, heldigirê ku basê wê bikirê. Bi min şik naye kesî dî li rojnamevanîya kurdî da heta ew demê alîyê li meseleyekî weha girîng kirbête. Bo wê li warê xwe da danîsqe ye.

Mebesta wî ew bûye bibêje hîç hoyên me nebûne, kurd bêsamanî û bêdarûbarê abûrîyetî ku nehêştîye em bikine serpê û xwe rabigre û qewareyekî serbixwe bo xwe pêk bihênê: "milletêk jî her bi serwet, mewcudiyet, ahenga civakî, û beqa û temîna lewazimî mumkin dibe". "Milletêk çend serwetdar bê ew hende qîmetê civakîyetî (îctîmaîyetî) ya wî muhîm e. Ew hende qabîliyeta wî ya îctîmayî nayête înkarkirinê. Milletê bêserwet taqet û qudretê wan ê civakî nabe. Ku weha bû, li pêş hemû tiştek da bo tezyîd û îstîhsalê serwet xebat îcab dike. Serwet binaxeyê millet însa diket. Serwet heta mutezaîd bê însa wê hende mehkem û metîntir e".

"Mearîf û ticaret û senayî û ziraet" jî bi mayê peydakirina saman têtê danîn, ewanê belavê hokarê gorîna komelga bûye. Temaşa bikin nûsiye: "eqwamî îctîmayî heta negeyiştin ronahîya perwerdeyî, heta kamilî di perwerdeyî da peyda nekir her di nav hesarê wehşet da esîr bûn. Ew pêşketina siyâsî, ticarî, senayî welhasil zemanê

ku îqtîsadî hazirê hemû destkevtîyên perwerde nebê, çi ye?" Ticaret menbayê serwet e. Milletêk çiqas hîquqê wî yê ticarî gewre û wasîh bî ew hende qabilyeta wî yê îctîmayî mîsoger e. Çünke ticaret yek ji erkên heyatî yê millet e". Mixabin basek netemamî hêlayete, elaqeyên din nehatine belavkirin.

Jimarên (18-25)ê rojnameyê, nayê zanîn kê serpereştîya wê kirîye û karûbarê nûsînê raperandîne, li gor ewanê pêş xwe, bigiştî cûreyêk bêserûberî û bernameyî û kê mîpêzî ji naveroka wan ve dîyar e, bi vê şêwe ye:

Gotar ku nîvê rastî piraniya jimarên pêştir êv wê girtîye, li vê dawîyê kê mîbûyete û araste û hêlekî roşin û dîyarkirî tê da xuya nakirê. Heta carna weha hebûye dabeziyeta astêkî sade gêraneve. Hewalên derve ji nîvê rûpelan zêdetir dagîr kirîye. Agadarîyan bi qeware bûne ku du ew hende zêdetir, 16 jimarên pêşî li serhev 6 rûpel bo wan hatiye terxankirin, lêbelê ev 9 jimarên dawî 5 rûpel e. Dûr nîye, ji ber bêbabetî, mebest pê pîrkirina beşekî ku ji hemû rûpelan zêdetir bûbe.

Nivîs bi pirranî babetê wan kurt in, bihûrî nahatine rêkxistinkirin û bicî kirin. Carûbar hewalên kurt û hûr tenanet di jimarekî jî da bi darriştinekî dî ve hatiye dubarekirin, yan bi du beş hatine nivîsîn, bo nimune: "Nexoşîya Wînzelos" û "îstifaya mîsyo Wînzelos" li (j. 18, r. 3) da û "Siqutî Qabîneya Belçîqa" û "îstifa qabîneya Belçîqa" li (j. 19, r. 3) da, "hereketê Şahê Îran" û "Cimhurîyeta Îran" li (j. 20, r. 2) da, "ehwalê Îran" û "li meclîsê mebûsanê Îran" di (j. 21, r. 3) da.

Jimara nûser û şairên beşdarbûyî jî

kêm bûye. Ev her çar nav tê da nûsîne: Arif û Zêwer her yekî 1 şîr, Reşîd Kaban nûsînekî du elaqeyî, M. Z hûrde babetek. Xwedîyê nûsînên din nayêt zanîn. Ku pêda biçe ev cîyawazî dibin nîşanê wê, ku li vê maweyê da rêvebirê rojname yekê şareza nebûye, berde-wam birêve bibit, bo vê bi taybetî rûpelên jimarekî pêş û paşê wê jê kevtîne û berûvajî hatiye pêvekirin. "Etzar"î di (j. 17, r. 3) da dîyar kirîye ku "ji ber kîşretî meşxulîyet ev car xezeteyê me berûvajî hatiye tebihkirin, ji ber wê îstirham dikeyn ku hûn qusûrê me efû bifermûn".

2/7- Zimanê nûsînê heta jimara (16), bi taybet yê Ehmed Xoce û Refîq Hîlmî û Hisên Nazim, bigîştî tokme û rewan û darêjraw bûye, li rûyê helbi-jardina babet û honan û berçavxistinê ve, selîqe û behrê rojnamevanîyê tê da reng didateve, taybetî jî layê Refîq Hîlmî xwedî muzakereyek pêştirê pîşek e û Hisên Nazim xwedî roşin-bîrîyekî Osmanî têkel bi giyanî neteweyî ye.

Refîq Hîlmî di demekê da carinan bixavî û xeyalî ziman şil kirîye û bi mebestên xwe ve dirêj kirîye. Hisên Nazim bi pêçewane ve, eger zimanekî cîyawaz be jî, ji ber pirr bikarhênana gotin û zaravayê erebî û osmanî, amêz û req û qurs e, heman demî çirrupirr û sengîn û bi naverok û pirr manayê dirêj dadirê têkda xirayete law e. Zimanê jimarên (17-25), ji ber nebûna qelembidestê tiwane, pirr sadetir û kêr darubar e, kalûkirçî û bêpêzî têda tête dîtin, selîqe rojnamevanî jî pê ve kiz e, ji ber wê wek rojnameyekî zemanê halê hikumet xuya nake.

Rênûsa rojnameyê jî, her ji wê bêtir, seretayî û sade ye, pîtê erebîyê bi

taybetî wek (sa, ta, z, ş,...) bê perwa bikarhênane. Ser û bor û zêr û ziber pirrî caran nebûye, dibê bi zanîna pêşwext dîyarî kirabin. Pîtên deng-darên wek(ê, o) û yê qalind ê wek (rr, ll) nîşanê wan yê cîyakirinê nebûye.

Ji bilî vê, zimanê ku hatîye bikarhê-nan wek rojnameyek li hember bikar-bidestên îngiliz û hikumeta Îraq e ku dijmînê sersextê wê hikumeta kurdî bûn. Bigîştî nerm û niyan û damezi-rawe li peyv û risteyê pirr tund û dijêw û cergîr bidere. Nûsînên wî jî, wek peyamekî rojnamevanî, zêdetir rûyê qiseyên wî li xelkê kurd bûye, nek ji bo derve, layenek ve hander û amojgarîk-er û rê nîşander bûye.

2/8- Rojname di helûmercekî yek-car aloz û neroşnî ya mêjûyê kurd da derçûye. Ku çî hendê hewal û rûdanên ji layek ve girîng ê navxo ku şîrazê weziyeta wan têkdaye, ji layekî dî ve çarenûsîn û pêwendîdariya bi pirs-girêka giştî ya kurd, her tê da nahatiye nîşankirin, yan wek bi pêwîst nexis-tine ber bas û lêkolînê. Bi du nimuneyan berçavkirina wî bi pêwîst dizanim:

1- Ew çend birr û madeyên pey-mana Lozan ku pêwendîya wan bi çarenûsa Kurdistanê Başûr "Wîlayetê Mûsil" ve heye û li (j. 1.) da hatiye belavkirinê, hîç qiseyekî li ser nehatiye kirin. Di wê demê da mimkun bû vê peymanê bikirana projeyê damezirandina dewlata kurdî li wêrê, lê rêya bo pêvegirêdana parçeyê başûr bi Îraq ve xweş kir.

2- Dûr û nîzîk hîç hewalekî taybet li ser beyanname berdên û herdu bobar-dumana rojên 16.08.1923 û 25.12.1923 yê nav bajarê Silêmanî bi firokeyên îngiliz tê da nebûyete,

demek nearamîyê xistîye bi bajar ve, ew a dawîyê bûye hoyê 35 roj derengketina rojnameyê.

2/9- Rojnamevanên wê demê yê Îraqê jî, ji alîyê teknîkî û hunerîyê ve, gelek ji yê Kurdistanê bilindtir û pêşkevtîtir nebûne. Çünke kesên gelek jêhat û şareza li warê çapxane û keresteyê baş û guncaw di her du alî da nebûne⁷⁹. Bo vê *Umîdî Îstiqlal* ji alîyê teknîka rojnamevanî ve ji yê serdema xwe paşkevîtîr nebûye. Hinde (ewqas) heye, ji ber wê li rewşa neasayî û pîrkêşe û dijberî da derçûye, ne makîneyekî baş ê çap û ne taqimekî temam serderkirîyê li hunerê çapkirinê hebûye, bê kemukurrî nebûye, derhênanê hunerekî sade bûye. Bitaybet bi miqayesekirina ligel rojnameyên kurdî yên wek *Pêşkewtin* û *Bangî Kurdistan* û *Rojî Kurdistan* ê pêş xwe da ku her li Silêmanî û bi heman çapxane hatine çapkirin, ev çapekê natemam û neşîrîn bûye, deqê stunî rûpelên hêndey yektir û heman jimarê kevin tê da nebûye.

Reng e bo rojnameyekê kizî û kem û kurtî ya vî karî, ji ber ew hoyan e, bizehmetî peydakirina merekeb û pîtên çapê û kaxizê, ji ber ewê ku di nav Silêmanî da nebûn û ji derveyê dianîn, ew qas zêde nedikarîn bigrin.

2/10- Encam:

1- Rojnameyek yekhêlî û fikrê wî aşkira û dîyar nebûye. Bîr û boçûnên birêvebirên berpîrs bironî pêve bedî dikirê. Ligel vê jî da, moreke giştî ya neteweyî û niştîmanî li ser hebûye. Di jimara (17) da li dawîyê, bi vê naverokê ve, weha dernakevê ku organê

hikumetek bûbê. Seqamgîrnebûna deshelata hikumetek li ber bêdarûbarê hokarê navekî û pîrbûna karîgerîya hokarê derveyî û neroşniya asoyê paşeroj di wê demê da, ji vê rûyî ve nexşê wan ê berçav hebûye.

2- Derxistina vê rojnameyê jî bi kurdî, tekoşîna ew rastî ye ku ziman li vê qonaxê da hoyekî girîng ê xwenasîn û xwe nasandina kurd bûye bo bîyanîyan.

3- Gotarên bi taybet sîyasî û kemtir komelayetî yên pîrrmana, pantayîyekî pîrranîya wan jimarên girtîye ku birêvebirekî wan ê berpîrs ê nasyar hebûye. Ew jî dirêjepêdana hewallên pêstir ê aliyê me bi xwe û bitaybetî yê *Bangî Kurdistan* û *Rojî Kurdistan* bûye, binaxeyê gotara nûsînê pitir kirîye.

4- Derxistina rojnameyekî weha di wê rojgarê nazik da û bi zimanê kurdî, her çawan bê û bi tevî kêmasiyên wî, xwe bi xwe da hengavekî jîrane ye, belgeyekî dî yê zindîtîya hişyarîya neteweyî ya roşinbîran û giragîrên kurdî yê serdema xwe ye.

**Naveroka Jimarên
Umêdî Îstîqlal:**

Jim: 1

Babet

Sultanî Sabîqî Turkîya Efû Dekirê..
Lozan û Lahîqekanî îtîfaqnamey
Texlîyey Erazîy
Turkîya: Hîdudî îraq..
Xeraîb ..
Royaştinewey Eskerî Îtîlafî Turkîya ..

Nûser

Umîdî Îstîqlal

Teşkilatê Meclîsê Umûmî ..
Zîyaret.

Îrade **Melîkê Kurdistan Mahmud**
() **Ehmed Sebrî**

Îlan ..
Îlan .. **Umîdî Îstîqlal**

Tertîbat û Teşkilatê Hazîre bo
Muhafezeyê Hîqûqî Millî ye

Kurd

Jimar: 2

Babet

Bo Hizûrî Hezretî Melîkê Muezam..

**Reîsê Meclîsê Millî û Reîsê
Daxîleyê Xerîb**

Bo Cenabê Reîsê Meclîsî Millî û Reîsê
Daxaliye ... **Melîkê Kurdistan Mahmud**
() **Kurd**

Teîn

Giftugoyîkî(xelwetî)? : Heqîqî..

Umîdî Îstîqlal

Li Xezateyê Estanbûkewe..Îran û Turk..

Jimar: 3

Babet

Îhtîzar
Besîe îtir ..

Metbuat û Zîmanê Kurd /1 **Ehmed Sebrî**
Navbeyna Îran û Turkîye
Li Meclîsê Lozan da Meseleyê Mûsil.
Cenabê Refîq Hîlmî Efendî..
Merheba Ey Umîdê Îstîqlal/şîhir

Jimar: 4

Babet

Bo Biraderên Wetan **Nûser**
Terbîhî Xezelî Edîbê Muhterem
Cenabê M. Nûrî Efendî **Refîq Hîlmî**
Gerîna Sead Zexlûl Paşa
Hewadîsê Turkîya û Reayeyê Ecnebî
Ebas Hîlmî paşa Li Estenbul da
Şîrketê Cister û Teşebupata wî li Turkya da
Teşrîf ..
Hewadîsên Kerkûk
Lutfî Xuda Mewahîbî **Rehman**
Mearîfe/şîhir

Ehmed Fewzî

Kurdistan/2 **Ehmed Sebrî**
Qerarê Meclîsê Millî û Efûya Alî Milûkane
Bimin çi? **Zêwer**
Hewadîsê Daxilî
Teayîn ..
Îbqa ..

Jimar: 5

Babet

Bo Wetan Cudekan
Ya Pîrî Terîqet/şîhir

Nûser

Refîq Hîlmî

()
Hesbehal/şîhir
Îcreatî Beledîye
Ey Muneweran û Hemîyetmend

Refîq Hîlmî

Ehmed Sebrî

Ehmed Fewzî

Umîdî Îstîqlal

Ehmed Faîz

Jimar: 6

Babet

Bê Mewzûey
Biterz Qedma/ şîhir
Zîyareta Xelîfey Îslam
Neşrê Xezete

Qumandanên Îtîlaf Ji Estanbûl Diherin
General Harîngton Li Estanbûl Royîşt
Ezîmetî Hezretî Melîkê Iraq bo Mûsil
Cimhurîyeta Turkîya
Mîadî Muzakere Derheq bi Mûsil
Taymsê Bexda
Hewadîsê Daxilî
Ezîmet
Muherrîr
Qisey Evro

Nûser

Refîq Hîlmî

Refîq Hîlmî

Ehmed Fewzî

Jimar: 7

Babet

Elxan Haf
Şîhrî Zemanê/şîhir

Xeberatê Erebo
Xeberatê Turkîya
Xeberatê Îran

Texmîsî "Bitarz Qedma"/ şîhir **Arif**
"Urffî"

Jimar: 8

Babet

Bûn û Jîyan Be Jerweteweye/1 **Adil**
Efendî Texmîsî Rubaîyî Mewhwî Efendîyî
Merhum **Ehmed Fewzî**
Qewmîyet Le Fewqî Kullî Şîtêkeweye
Erebî Şîhr/ wergêdirawe
Hikumetî Millîye Faydey Çîye **Refîq Hîlmî**

Jimar: 9

Babet

Melîk Feysel: Hikumetî Erebo Bo Turk
Zerere Ya Nefea **Refîq Hîlmî**
Mîqalee Mexsuse: Kerkûk û Hewalîsî Ahalî
Refîq Hîlmî
Mihtirmesnk Nezar Diqetlîrîne
Hewadîs
Tercemey Kelamî "Seadî" Seadî Şîrazî/ wergêranî
: A.Ş

Jimar: 10

Babet

Turkîzim, Îngilîzçî, Wetenperwer Çîn û Mîletî
Kurd Beçî Malwêran Bû? **Refîq Hîlmî**
Mûsil Kilîlî Şerq Ewseta (Wergêdirawe)
Abîde Bo Îsmet Paşa
Qezay Otomobil
Medalîyey Kemalîye
Hikumetî Elman Memuran Kem Dekatewe
Îxtîlal Le Bulxariya û Xelîhkirdinî Kral
Borîs
Mistefa Kemal Paşa Le Xwar Qanunewe
Şahî Îran Le Bexda

Jimar: 11

Babet

Sîasîyat: Muşabehet
Refîq Hîlmî
Muşkîley Musil **(Wergêdirawe)**
Texmîs Leser Xezelî Wafî/Şîhr **Zêwerzade Faîq**
Bûn û Jîyan Be Şerweteweye **Adil Efendî**

Jimar: 12

Babet

Sîasîyat: Heq û Heqîqet **Refîq Hîlmî**
Îrtîhalî Muesîf
Bolşewîkêtî Le Estembûl
Haşimî û Riyasetî Wezera
Heleb
Exbaratî Turkîya
Hewadîsî Turkîya
Serdî Eazemî Sabîqî Îngilîz
Hewadîsî Şerq: Exbaratî Turkîya

Jimar: 13

Babet

Heleb û Kurdistan **Refîq Hîlmî**
Turkîya Îtîhamî xîyanet
Ehwalî Turkîya
Qabîney Tazey Êraq
Kurdîş heqî jîyanî heye **Zêwer**

Jimar: 14

Babet

Îfadey Mexsûsî **Hisên Nazim**
Xeberatî turkîya
Roma: Feyzan
Suferay Ecnebî Merkezîyan Neqil Dekirê bo
Enqera
Hikumetî Enqere Mehkemey Îstîqlal bo
Estanbûl Denêrê
Umîd Îstîqlal Tûrkçe Qýsmî: **Hisên nazim**
Haware le dest exlaq bedgoyan û muzewîr
Hisên nazim
Qisim Farisî umîd îstîqlal: **Hisên nazim**
Xeberêkî Exîr
Li turkyada rojî cumhe teatîle

Jimar: 15

Babet

Bo Cenabî Mudîrî Umîdî İstîqlal

Reisê Daxilîye Iraq

Bedexlaqî Baeytî Bê Îşûkarîye **Hisên Nazim**

Telsiz Telgirafî Turkeya

Turkiya Ligel Polonya Îtîfaq Dekâ

Nihayetî Texlîyey Estanbûl

Muzakerey Elman û Ferense

Ferense Derheq Be Elman Şubhey Heye

Îcraatî Mehkemey İstîqlal

Xesaratî Zelzeley Japon

Kolonêl Macan

Umîd İstîqlal Turkçe Qismî: Hasbihal

Hisên Nazim

Jimar: 16

Babet

Zemanî Xeflet Royî Weqtî Întîbah û Tebesurre

Hisên Nazim

Le Starey Îranewe:

Lem Zistaneda Boşewîk Herekat Dest Pê Dekat

Qahîre

Meclîsî Tehaluf

Qisem Farisî Umîd İstîqlal: **Hisên Nazim**

()

Umîdî İstîqlal

Yareb Çe Etş Ayn Kaftade Dircihan Şed/Şîhr

Bêxud

Aetzar

Jimar:17

Babet

Ax Bo Bedbextî Kurd

Şerê Îngiliz û Efkenîstan

Mûsil

Îxtîlafadtî Serhedî

Sûey Qesd Be Mistefa Kemal Paşa

Menhî Firoştinî Eslîhe

Muahedey Turk û Macaristan

Muellîmînî Fransewî Bo Osmanî

Qabîney Emele

Umîdî İstîqlal

Nexoşîy Wenîzelos

Le Estenbûl Mumesîlî Brîtanya

Protestoy Elmanya Bo Ferense

İstîhfay Musyo Wînzelos

Le Brîtanyada Emeley Bêîş

Emrîka Le Îranda

Mister Xandî Texlîye Kira

Nûser

Çetey Le Felestîn

Teyare Le Îran

Wînzelos Detiwanî İstîhfa Bikat

Hisên Nazim Efendî

Umîdî İstîqlal

Silêmanî û Eraq/Turkî

Umîdî

İstîqlal

Jimar:18

Babet

Londre

Elmanya Î Ferensa

Êraq û Qabîney Emele

Turkiya û Awistrya

Le Meclîsî Lordekanda Muahedenamey Lozan

Bo Meseley Mûsil Murexesekekanî Turk

Meclîsî Eskerîy Turkiya

Le Beynî Estanbûl û Parîs Postey Hewayî

Muzakerey Mûsil

Le Îngiltere Teqînî Bomba

Mîsir

Hîndîstan

Bo Dûr Welatîyekan

Silêmanî

Duey Xalîsanew/Şîhr

Zêwer

Bo Mekteblîyekan

Midirîyeyî Edadî

Îlhan

Qumandani Merkez

Jimar: 19

Babet

Neft û Şemendofrî Îran

Le Meclîsî Awamda Wezhîyeyî Qabîney Îngiliz

Le Turkiyada Mumesîlî Tazey Brîtanya

Ferense û Îngiltere

Cemhurîyeyî Îran

Reîsî Cemhurî Emrîka

Hikumetî Boşewîk

Resmî Emtîhey Elman Le Îngiltere

Tax û Mucewheratî Îran

Meseley Boxazekan

Cemhurîyeyî Bulxar

Meclîsî Mebhûsanî Êraq

Nusqî Daxlîye Nazirîy Îngilîz

Îxtîlal Le Kîna

Sîyasetî Musteqbelî Mîsir

Londere

Estanbûl ..

Pûlî Taze Le Turkiya

Siqûtî Qabîney Belçîka

Nûser

Nûser

Nûser

Kurdêk

Mûzakerey Mûsil
Muahedey Lozan
Îstûhfayî Qabîney Belçîka
Belçîka û Feranse
Nûtqî Mistefa Kemal Paşa
Xelafetî Îslamîye û Erebe
Tebhîdî Xanedanî El Ujman
Bombarduman
Lebeynî Qelasêwke û Sûrdaşda Şerr
Pûlî Tazey Kurdistan

Jimar: 20

Babet **Nûser**
Qesîdey Medhîyan û Duay Xalîsanem
Mihemed Arif "Urfî"

Le Xezetey Heyatî Îranewe..
Mektebî Teyare
Le Beynî Turkîya û Elmanya
Hereketî Şahî Êran
Muahedey Lozan Le Meclîsî Lordekanda
Cemhurîyetî Êran
Ekserî Brîtînya Çe Weqtî Le Êraq Derdeçê
Le Yonanda Çi Heye
Teşebusatî Malîye
Ciwab Midîr Şefeq Sirx/Farisî
Pûlî Kurdistan
Biço Axa Tê Bigeyêne
Îlan
Îlan

Polîsxane

Jimar: 21

Babet **Nûser**
Siyasetî Brîtanya Derheq Êraq û Felestin
Meclîsî Mebhûsanî Brîtanya
Muzayeqey Malîye Le Feranseda
Texlîyey Mebhûsînî Estanbûl
Mûsil Le Enqereda
Bombarduman
Ta Wabê Hewa Debêt
Daîr Be Meseley Efxanistan
Le Ezmîrda Meclîsî Ekserî
Le Yonanistanda Çi Heye
Ehwalî Êran
Be Teyarey Herb Dewrkirdinî Erz
Le Meclîsî Mebhusanî İran
Le Arnawudda Birsîyetî
Le Mabeynî Ferense û Brîtanya

Îtalya û Muahedenamey Lozan
Feranse Bo Tefreqey Îslam Seay Dekat

Jimar: 22

Babet **Nûser**
Muşahedanî Xerîbe
Brîtanya Le Feranse Emîn Nîye
Welîehdî Êan Seray Xoy Terk Dekatewe
Le Rûsyeda Japonyekan
Emrîka Zemanî Herb Lêk Dedatewe
Le Beynî Dû Refîqa Muhawere **M: J**
Îlan **Daîrey Polîsxane**

Jimar: 23

Babet **Nûser**
Heyat Çilon Serf Bîkrê/1 **Reşîd Zekî**
Le Nezer (Mîster Fîşer)Da Muahedenamey
Lozan:
Meseley Turkîya û Mûsil.
Le Turkîyada Çi Heye
Ciwabî Xezetey Eleraq
Îrtîcal

Jimar: 24

Babet **Nûser**
Elmanya Teftîşatî Ekserîye Qebûl Nakat **Reşîd Zekî**
Le Dewaîrî Resmîyey Ferenseda Reddî Ciwab
Reîs Nuzarî Êran Reza Xan
Le Turkistanda Îxtîlal
Îxtîraêkî Mudhîş
Muzakerey Mûsil Çe Weqt Dest Pê Dekat
Îltîhaqî Sûdan Be Mîsir
Beyanatî Sultan Ebdulmecîdxan
Xelîfe Ebdulmecîdxan Le Siwîd Dadenîşê
Emrîka Deh Mîlyon Dolar Qerz Be Êran Deda
Heyat Çilon Serf Bîkirê/2
Le Beynî Japonya û Emrîka
Daîr Be Meclîsî Rûs û Brîtanya

Jimar: 25

Babet **Nûser**
Tesdaîqî Muahedenamey Lozan
Feranse û Yonan
Xeberatî Bexda
Siyasetî Partîyekan û Bolşewîk
Meseley Mûsil
Xeberatî Daxilî
Umîd Îstîqlal Turkçe Qismî: Tayarelerden Sukre
Tayarî
Îstîqlal:(Aşûrî-Faerske)

PERAWÊZ Û SERÇAWEKAN

1. Sî. Cî. Edmund, Kurd û Turk û Erebo, Tercûmetu Cîrcîs Fehullah, Bexdad, 1971, s ,275
 2. D. Welid Hemdî, Elkurdo we Kurdistan Fîl Wesaiqîl Birîtaniye, London, Bela, s, 170
 3. Heman Serçawe, l, 169
 4. Kurd, Turk û Erebo, s, 287, 288, 289, 292
 5. Hebo, Ruwun Kirdneweyek derbarey Hendîk Le Basekanî Çîm dî, Beyan, "kovar" Bexdad, j: 5, Kanûnî duwemî 1971
 6. Elkurdo wel Kurdistan Fîl Wesaiqîl Birîtaniye, s, 168
 7. Beserhatiwê Kaka Reşîd Şewqî "Serguzeşte" l, 49, destexet
 8. Heman serçawe laperew, Ehmed Xoce, Çîmdî, b, 2, Silêmanî, 1969, l, 19-17
 9. Beserhatiwê Kaka Reşîd Şewqî, l, 49
 10. Kurd, Turk û Erebo, s, 296
 11. Elkurdo wel Kurdistan Fîl Wesaiqîl Birîtaniye, s, 170
 12. Kurd, Turk û Erebo, s, 294
 13. Elkurdo wel Kurdistan fîl wesaiqîl Birîtaniye, s, 17 - 171
 14. Kurd, Turk û Erebo, s, 296, Çîm dî, b, 2, l, 31
 15. Elkurdo û Kurdistan..., s, 170, Çîmdî, b, 2, l, 33 - 36
 16. Kurd û Turk û Erebo, s, 296, 297, 301, 304
 17. Elkurdo û Kurdistan .., s, 172
 18. Heman serçawe, l, 174
 19. Heman serçawe, l, 174
 20. Kurd û Turk û Erebo, s, 301
 21. Heman serçawe, l, 304
 22. Elkurdo û Kurdistan..., s, 174
 23. Ew şarçolkirdiney ewane le naw xelkî ew kate û rojnamewanî serdemeke da be " Riwîştine ûmûmiyeke" nasirewe. Bo ew birwane: Hacî Mustefa Paşa, "Jiyan" "Rojname" Silêmanî, j, 18, 27, Mayis, 1926, l, 1
 24. Kurd û Turk û Erebo
 25. Elkurdo û Kurdistan
 26. Çîmdî, b, 2, l, 44, 45
- Belam Edmûndiz, nûsiyewe, 11/ 7, gey-
iştine " heman serçawe, l, 309" Şêx, be

- qisey Ehmed Xoce, kele, "Xemze"y nizîkî şar bûbî, hîç rê tê naçî, 24 roj diway çolkirdinî Silêmanî, le layen Yngilizekanewe çuwîbîte naw şar, le katêk da serkirdekanî wek Seyid Muhemed Efendî û Kerîm Beg û Şêx Heme Xerîb Zo Xoyan, giyandûwete şar nawiyan le tomarî xercî huzeyran be ewawey şarewanî Silêmanî da hênrawe. Hîç kosp û hoyekey gewreyîş bo em direng çûwîney Şêx le arada nabînim "birwane: dengî dehol le dewir xoşe, "jiyan " j, 7, 4, mart 1926 û, elkekanîtirî
27. Elkurdo û Kurdistan.., s, 175 - 176
 28. Heman serçawe, l, 176
 29. "Umîdê Istiqlal" "Rojname", Silêmanî, ja, , 20 Eylul 339
 30. Çîmdî, b, 2, l, 47, 55, 57, Kurd, Turk, Erebo, s, 309
 31. Elkurdo û Kurdistan, .., s, 177
 32. Eddiktor, Fazîl, Huseyn, Muşkulatul Musil, t, 2, Bexdad, 1967, s, 38 - 39
 33. Kurd, Turk û Erebo, s, 272
 34. Heman serçawe, l, 332
 35. Elkurdo we Kurdistan .., s, 178 - 179
 36. Kurd û Turk û Erebo, s, 313, Elkurdo û Kurdistan, .. s, 177
 37. Kurd û Turk û Erebo, s, 313
 38. Heman serçawe, l, 326, Elkurdo we Kurdistan..., s, 177 - 178, Yaddaştekanî Şêx Letîf ê Hefîd le ser şorişekanî Şêx Mehmûdî Hefîd, Kemal Nûrî Me'rûf Saxî kirdiwetewe, ç, 1, Dihok, 1990, l, 11 - 112
 39. Kurd û Turk û Erebo, s, 316
 40. Heman serçawe, l, 332,
 41. Heman serçawe, l, 335
 42. Heman serçawe, l, 338, Kemal Mezher, Galtew Geltep û Gemakanî Nêwan Şêx Mehmûd û Firokewane Yngilizekan, "roşin-
bîrî nûwî" "govar", Bexda, , j, 136, 1990
 43. Kurd û Turk û Erebo, s, 34, 341
 44. Heman Serçawe, l, 327
 45. Ebdurezaqul Husnî, Tarîxul Wezaretul Iraq, t, 5, 1,c, Beyrut, 1978, s, 205, 227
 46. Umîdê Istiqlal, j, 19, 20/3/ 1340, j, 20, 277 3/ 1340
 47. Çîmdî, b, 2, l, 52 - 53
 48. Umîdê Istiqlal, j, 20, 27, 3/ 1340
 49. Kemal Mezher, Geltew Gep we

Gemekanî Nîwan Şêx Mehmûd, we Firokewane Îngilizekan û, Çîmdî, b, 2, l, 58, 60

50. Kemal Mezher, Geltew Gep we Gemekanî...

51. Çîmdî, b, 2, l, 58, 59

52. Kurd û Turk û Erebe, s, 348, Tarîxul Wezaretil Iraq, c, 1, s, 272, EbdulEzîz Yamulkî, Keşful En Bexdul Weqaiqîl Iraq, 1, c, Bexda, 1907, s, 12, 20

53. Çîmdî, B, 2, L, 64

54. Çîmdî, B, 2, L, 50

55. Kemal Mezher, çîmçîk, le Mêjûwî yekem Çapxaney Kurdî le Şarî Silêmanî, Rewşenbîrî nûeî j, 7, Teşrînî yekemî 1979

56. Heman serçawew, çîmdî, b, 2, l, 52

57. Çîmdî, b, 2, l, 52

58. Cemal Xeznedar, Rojî Kurdistan 1922 - 1923, Bexda, 1973, l, 62

59. Cê bas e, Ehmed Xoce le heman Bergî, Çîmdî, l, 49, 50, 52, da nawî em taqe çap-kirey rojnamekey be "Mihemed Zihni" hênawetewe. Naşê be heley çagoranê, çûnke çuwar car bew şêweye nûsrae. Keçî le lay berêz Dîktor Kemal Mezher, wek lew tareyda nîşanî dawê, tuwîye ew nawe "Mihemed Zuhdî" buwe. Min pişt bestewwû bem zaniyariyewey diway, emyanîm be durustîr zanî û cêma kirdiwe. "Mihemed Zihni" nasirawiniye. Herçî "Mihemed Zuhdî" ye kesîkî nasraw bûwew, dewranî duwem hukûmetî Şêx Mamostay Qutabxaney "E'îdî Mehmûdî" bûwe birwane. Cemal Xeznedar, Bangî Kurdistan, Bexda, 1974, l, 110,

60. Dr. Kemal Mezher, Çîmçîk le mêjûwî yekem çapxaney Kurdî le şarî Silêmanî

61. Umîdê Istîqlal l, j, 8, l, 1

62. Çîmdî, b, 2, 55 - 61

63. Birwane em witare: Sidîq Salih, şarewanî Silêmanî we Xercî Kîştanî Sêyem Hukûmetî Kurdistanî Cinûbî, "Kurdistanî Nûwî" "Rojname" Silêmanî, j, 2305, 17/ 11 2000 we, j, 2307, 19/ 11/ 2000 we, j, 2308, 20/ 11 / 2000

64. Umîdê Istîqlal, j, 16, l, 4

65. Umîdê Ýstîqlal j, 17, l, 4

66. Refîq Hilmî, Yaddaş, beşî duwem / b, 5, Hewlêr, 1988, l, 10 - 107

67. Umîdê Ýstîqlal j, 3, l, 2 - 3 we, j, 4, l, 3

68. Umîdê Ýstîqlal, j, 5, l, 3

69. Nahîde Refîq Hilmî, Refîq Hilmî we Rojnmaenûsîn, Rewşenbîrî Nûwî, 130, 1994.

70. Yaddaş, beşî duwem / b, 4, l, 143 - 149

71. Heleb û Kurdistan, Umîdê Ýstîqlal, j, 13, l, 1 - 2

72. Heq û Heqîqet, Umîdê Ýstîqlal, j, 12, l, 1

73. Hukûmetî Milliye Faîdey, Umîdê Ýstîqlal j, 8, l, 4

74. Umîdê Ýstîqlal, j, 14, l, 1

75. Zzemanê Xeflet Rûyî Weqt, Ýntîbah ê Tebsure, Umîdê Ýstîqlal " j, 16, l, 1

76. Bed exlaqî Baisî Bî îş û kariye, Umîdê Ýstîqlal, j, 15, l, 2

77. Kemal Reûf Mehmûd, BE Bekgewe, Xwindinewîkî rastî rojnamewan Huseyn Nazim, "Nivar" govar Silêmanî, j, 2, Hawînî 1998

78. Umîdê Ýstîqlal, j, 8, l, 1, 2

79. Refîq Salih, govarî Diyarî Kurdistan " 1925 - 1926" Lêkolînewey Newşîrewan Mustefa Emîn û Sidîq Salih, Silêmanî, 2001, l, 57 - 58

80. Eger çî Em Lêkolîneweye taybet be Umîdê Ýstîqlal e belam le ber ewey ke j, 14, y "Bangî Kurdistan we jimarekanî Bangî Heqîş legel em rojnameye da çapkirawenetewe, be pêwîst zanra jiyanemey nûseraniyan binûsrî û pêrist bo babatekanişman bîkrê.

81. Kemal Reûf Muhemed xwindineweyîkî nûyî Hefîdzade Şêx Mehmûd, "raman" govar Hewlêr, j, 31, Knûnî Duwemî 1999, tarîxil Wezaretil Iraqiye, c, 1, s, 274, we, c, 3, s, 73, 134, we, c, 6, s, 32, we, c, 9, s, 69, m, Hawar, Şêx Mehmûdê Qereman û dewletekey xuwarîwî Kurdistan, b, 2, Linden, 1991, l, 782 - 783

Wergerandina ji soranî: A. Meretowar

Midîrê mesûl:

Xoce Efendîzade
Ehmed Sebrî

UMÎDÎ ISTIQLAL

Be dîrîk 3 ane de stîrîte.

Û hemû þitik muraceet
Be midîrê xezetey dikrî

Xudaya bese êtir labirî diçûr izmihlal:
Tulûê pê bike xurşîd û belk istiqlal
Legel xulyay hicret be ser çû umîrþîrînim:
dema nûbeê wisale ey Umîdê Îstîqlal

Bedelê abone be 3
mang du rûpye,
be þeþ mang 4,
be salîk, 8 rûp ye

Îlanat : be dîrîk 3
ane distîrît

*Siyasî, edebî, ictimai xezeteykî resmî ye
Hefteê carîk derdîçî*

Tarîxê întîþar: /20 Eylûl 339
Silêmanî

Nusxeykî be yek ane defroþrî

Sal 1, jîmare 1, Pêncþenbe, 9 Sefîrûl Xeyr 342, / 20 Eylûl 339

Sultanê Sabîq Turkiya Efû Dekirî

Estanbol 22 Mine - Ji ber peymana
Sewrê, ku înzê kiribûn, Sultanê berê
yê Turkiyeyê, digel Serokwezîr
Damad Ferîd Paþa, ji efûya giştî ku
piştî þanên avkirina peymanê hatibû
îlankirinê, îstîfade nakin. Şamilê ewan
nabe xeber dane Enqereyê..

Necme/30 Axustos û 83 jîmara
mewadê peymana Lozanê û lahîqeyê
wan.

Îtîfaqnameyê Texliyeyê Erazîyê Turkiya û Hudûdê Iraq

Bexdad Taymîs - Lehul muqtem we
werikrûfuwe li ser xusûsê texliyekirî-
na erazîyê Turkiya û hudûdê Iraq û
rewşa nû ya boxazan piştî peymana
Lozanê, lahîqeyên wan ku feyde tê de

heye, li jêrê hatiye nivîsandinê:

Ew ên ku îstîfa kirin, murexesên
hukûmeta Italya, Frense û Birîtanya ku
niha hin erazîyên Turkiya di bin
dagîrkirinê de ye, û murexesê Meclîs û
Wetenî ya Enqereyê ku digel milleta
xwe dixwazin sulh bibe ji bo ku ted-
bîra muwefeqiyetê bigrin.

Texliyeya Erazîyên ku Hatine Dagîrkirinê

1. Li gor weqtê wê hingê ku
hukûmeta Enqereyê bi wasîteya wan
murexesan ku li Estenbolê bûn,
pêşkêşî hukûmeta Muttehide kirin, ne
peymana Lozanê û ne jî heqdayinan
qebûl kiriye. Ordûya dewletên mute-
hide, dê dest pê bike texliyekirina wan
erazîyên ku di bin dagîrkirina dagîrk-
eran de ne, û ev meseleya texliyekirinê,
qene Behra Mermere û Boxazê
Estenbol çiqas aidê quweta eskerîye û

behriye ya Italî, Frense û Îngiltere ye.

2. Texliye wê di şeşê mehê de biqede.

3. Di wê texliyeyê de, ew eşyayên ku bûye yê Turkiya û ew eşyayên menqûl û ne menqûl ên Turkiyayê ku halê hazir bi destê wezîfedarên îtîlaf da ye dê bête teslîmkirin. Peymana Giştî ya Turkiyayê, meseleya musadere û wezîyet û enwaê van lexiw dike. Gava ku vê muameleya wezîyetê rakirin, dê li ser vê xusûsê zabitnameyekê tenzîm bikin. Ew zebitname jî di meqamê sinda dibe, wezîfedarên dagirkeriyê, ewan eşyayên Turkiyeyê ku pere bin, şirketa Osmanî û şexsên haiz, dê bi temamî îade bikin. Ew ferz û muamele jî ku di navbera wezîfe- darên dagîrkeriyê û şexsên madiye da mutabiq kirine, şertên xwe yên teswîyeyê dîkin.

4. Bi mûcibê wê îttîfaqnameyê ku di / 30 Teşrîna 918 de li medrasê eqdê û heta wekû niha meqbûl bûye, wan salên huriyetê ku aidê Hukûmeta Osmanî bû, - Zirhli Sultan Suleyman - daxilê hemû sileh û muhîmat û sair hemû tiştên din li Hukûmeta Turkiyayê îade kiriye.

5. Mudetê texliye yê ku di xalên vê peymanê de hatine beyankirinê, ji bo îttîfaqnameya eskerî, ya Mudanya ku di Teşrîna Ewîl 922 de hatiye qebûlkirinê, bi destê wezîfedarên Turk û îtîlafên muşterek tedbîrên ku lazim in dê bêne girtinê, ku di zerfê vî mudetî de dev jê berdin, di hemû bûyerên ku biqewimin de dibe ku bibin. Ji bo îtî-naya texliyeyê meseleyên din ên ku bûyina wan muhtemel be, bi wî şertî ku wezîfedarên tûrk, li wezîfedarên îtîlafî guhdarî bikin û hel û fesla mese-layan bikin.

6. Hukûmeta Turkiyeyê qebûl kirye

ku tebayê wan hukûmetan li ser huk-mên wan întîzarî neke ji bo tedbîqkirina peymanê sulhê û îmze kir ku jê îstî-fade bikin. di ehkamên xalên "69, 77, 72, 91" û ew mudeta muayeneyê ku di xalên " 72, 91" de ye, mulahezeya wê nayê kirinê, ji ber ku dest pê nehatiye kirinê û bi dawî bûye.

Necme / 3 Eylûl 339 jimare 831

Hukûmeta Tûrkiyeyê teehud dike ku adetê ehkamên xalên " 137, 138, 140" bike û vê mewadê li pêşiya xalên " 75, 81, 87, 102, 103, 102, 157" .

Hudûdê Iraq û Tûrkiyayê

7. Hukûmetê Turkiya, ji Îngilîz dipên ku peymanê Behriyeyê bikeve tedbîqê û li gorî xalên 3, 20 hidûdan rast bikin.

Di vê xusûsê de her du duwêl tee-hud dîkin ku qitamî hîç hereketê nekin ku wezîyet biguhere û ev her du hukûmet, neqreyê ewil ên xalên "20, 3," ku li ser rewşa muzakereya hudûdê Iraqê ye, bixine ber nezerê piştî qedan-dina texliyeyê jî pê bikin ku ehkamên xalan ji destê wan bikeve muzakereyê ku muwafiyeta her du la xiretetve nû mank?

Xeraîb

Ji bo tabîna istîqlaliyeta qewmê kûrd, destpêka herba ûmûmî heta niha, deh hezar qurbanî da. Bêhesab jî talanî bû.

Niha malûmatê millet ev hukûmeta meşxûl bikare qûtezan elbete edalet, rêka xwe edzûtibewe? Xuda kerîm e.

Umîdê Istîqlal

**Rûniştina Eskerê Îtîlaf
Li Tûrkiyayê**

Ednan Beg, ji Wekaleta Hukûmeta Tûrkiyayê teblîx kir ji murexesan re îtîlaf li Estenbolê ku peymanê Lozanê di / 23 Agustos 331 de resmen xitab şandiyê. Ew roj destpêka mudetê texliyeyê ye.

24 Mine - Piştî wê telgirafê, ku ji Estenbolê hatiye, şeva 24ê Mine hol caran 3 papûrê Îngilîzan esker neqil dike ku dest bi texliyeyê bike. Texliyeyê temam kir û piştî xeberekê ku di wê tarîxê de ji Maltayê hatiye, dide nota rûpyal sofîrîn. Papûrên behra muhîta Etlaşê ve çûne Londrayê.

Ji eşrafên muteber ên Silêmanî, cenabê Hacî Melame Efendî bi raya temamê tucaran bû reîsê ticaretê. Riyaseta mearif û naffe tayîn kir. Bi navê kurdan niyaz Kubadî muwefeqiyetî dike.

Teşkilata tedwîra umûrê memleket, bi raya meclisa umûmî dike. Ev meclis, di jêr riyaseta naibê hukûm de teşekul dike. Hesbul zom Hezretî Melikê muazem li huzûra xo de ictima pê kir.

Ev meclis ji van ruesa, eşrafên memleket îbaret e ku li jêrê hatine nivîsandinê.

Azayên Tabî

Reîsê Daxiliye:
Şêx Muhemed Xerîb Efendî
Reîsê Maliye û Guymrukê:
Seyid Ehmed Efendî

Reîsê Mehkemeyê: Marûf Efendî
Reîsê Ticaret û Mearif û Nafîyê:
Hacî Mela Seîd Efendî

Qumandanê Eskerî:
Riza Efendî
Eşraf û Muntexibê Ehali:
Hacî Mela Seîd Efendî
Muhemed Axayê Ebdurehman Axa
Muhemed Beg Qadir Paşa
Hacî Ehmed Hacî Kerîm
Mela Huseyn Efendî
Hacî Îbrahîm Axa
Hacî Emîn Hacî Ezîz
Hacî Rehîm
Hesen Binewş

Tertîbatê Daireya Mulûkan

Yawer û Serkatib:

Cenabê Seyid Ehmed Efendî

Katib:

Cenabê Ehmed Besrî Efendî

Zabtî emir:

Cenabê Mulazimê Ewel Macid Efendî

Qumandanê bolûkî muayenet:

Cenabê Muhemed Efendî

Heyata din jî paşî digrin.

Mamûrê Mesrefên Daireya

Mulûkan:

Şerîf Axa

Midûrê Misafirxan:

Seyid Axa

Serxedeme:

Şemsedîn

Ji bo wezîfeyên cûda

Îlaweya wezîfeyên eskerî, midîriyeta emniyeta umûmî, bi cenabê qidemlî Yuzbaşî Seyid Riza Efendî hatiye tercîhkirinê.

Ziyaret

Xebera roja cimeyê, ji rojên din pêştir e, çi kesê bixwaze ziyaretê bike, divê mureceet bi .. serkatibê Hezretê Melikê muazem bike. Mêvan jî tabiyê vê programê ne.

Umîdê Istiqlal

Îrade

Li itbaya xizmetkar û memûrên min, her kesê xedir an neheqiyekê kir, bê teredût bi serbestî bêt mureceet bi dîwana herbê bike, amirê wirê, li dîwana herbê doz dike, kesên ku li millet û ehalî xedir an neheqiyê bike, bi cezayê sedîd tê cezakirinê.

Melikê Kûrdistan Mehmûd

Di van înzilabên dawî de li hember van hinek qismên makîneya çapê "seqet kiribû, mudetîkî xezete nikaribû neşra xwe bikira, vê carê bi wasiteya kar û himeta çend westeyan çap kir û destê tealî mizgînî bi neşra xezeteyê kir. Bi xwestina hemû biraderên kurd û hevraman bi wasiteya Umîdê Istiqlal, ji ber wê neşra heqîqet û mudeaya huqûqê çapê hêjayî iftîxarê ye. ji bo alîkariya hemû xebêrdaran li ser vê xusûsê spas dikim.

Ehmed Sebrî

Îlan

Mamûrên daireya limûdiwaebî seet ji yekê (1) sibehê heta seet 5an û saet ji 7 an heta saet deh û nîvê (10. 30) rojê, li daireyê li ser wezîfeya xwe ne, îfaya

wezîfeyê dikin. Her mamûrê pişt vê dewam û îlanê hereket bike, yomiya wî tê birînê û heta ceza jî tê dayînê.

Îlan

Ji roja teşkîlata hukûmeta hazir a millî heta di hudûd erbeey (çarem) xwe de, bi qederê serê zerreyê ji aliyê yek şexsekî ve hîç tu kesek xeir û neheqî û tecawizî huqûqê hîç kurdekî nekiriye. Di rojên pêş de jî, em umîdwar in ku ji ber tertîbatekê ku tişteki weha were meydanê hîç haletek ku milletê kurd pê biêşe çê nebe.

Umîdê Istiqlal

Tertîbat û Teşkilatê Hazire Bo Muhafezeya Huqûqê Milliye

Her bi vê halî, bi Umîda Ystiqlalê, ji bo heqê heyatê û ihyayê xaka pak a muqedes a Kurdistana xwe, fesa û heta axirê nefesa xwe xebat û kar bikin bi mexasimên me neşir dikin.

Kurd

Îlan

Xaniyek ku li mehela Guwij e li waqîê etrafê erbe ye bi xaniyê Hacî Ebdullahê Beqal û Seîd dariniş û Kerîm Efendî û Şeqim mehdûd e muştêmilatê ibarete li jorê, du ode yek eywan û textaniyek erte û hewşek û bi tapû û milkê Reûf Efendî kurê Cîrcîs û Ehmed kurê Reûf Efendî û Seîd Heme Elî Lîfe dûr û Reûf kurê Seîd Heme Elî û Esme û Eşmse keçên Seîd Heme Elî Lîfedîr weledil keşf ew xanî ye. Çûnkî qabîliyeta teqsimkirinê tune. Mucibê

finûnên mexsûs bû. Îzaleya şuy û
firoşitinê piştî tenzîl mesarifê itmanê
hasil ê beynî şureka teqşîm bikerî li
tarîx iazerê bo ihaleya ewil elel usûl
wezih mizayide kirawe, her kesê bo
kirînê talib e ligel sedî deh temînat bo
pê mureceet bi muhakemaya bidayetê
Sileymanî qismê sulh û munadî Tewfîq
Axa bike.

15 Eylul 339

Reîsê Mehkemeê Bidayetê Silêmanî

Marûf

Zarê Kurmancî

25/5/1926-23/7/1932

(Yekemîn Kovara Kurdî ya Bajarê Rewandizê)

Amadekar û Pêşekî: Dr. Kurdistan Murkrîyanî

Wergerandina ji soranî: **S. Veroj**

Sereta

Di dawîya Şerê Yekemîn ê Cîhanî da, di encama bi ser çend dewletan da dabeşkirina Îperatorîya Osmanî da biryar ew bû ku kurd li başûrê Kurdistanê xwedî deshe-latekî navçeyî bit.

Huznî Mukrîyanî eve bi fersend dizane bo ku bi hoyê çap-xaneyê xwe destek bidate roşinbîrê kurd, bona vê di sala 1925an ji Bexda vediqete û sala 1926an da li Rewandiz nişteci dibe û ew amêrî çapê ku bi xwe ra hênabû, tê da dadimezrêne û navê çapxanê *Zarê Kurmancî* lê dadinêt.

Husên Huzn Mukr yan
xwed ß sernßsserê kovara Zarê Kurmanc

Her ligel cîbûna Huznî li Kurdistanê, hewlê derhênana koverekî bi zimanê kurdî daye. Li encam da bi pê nûsîna jimar 4261 30 Adara/1926 ê ya wezareta navxwe ya Bexda moletê derhênan kovarekî mangane komelayetî,

mêjûyî, hunerî û wêjeyî yê kurdî bidest dixat, bi mercêk babetê ramyarî tê da neye belavkirin û li basêk da nedivêt ku bibête hoyê ciyawazî û dûperrîya dînî û neteweyî ... (binêre paşkoj jimare 1).

Huznî navê kovarê jî her bi navê çapxanê *Zarê Kurmancî*** danîte, her çi qas li rualet da wateya *Zarê Kurmancî* dige- yenêt¹ jî, belam di naverok da wateya (jîn û girîn û zarî kurd) dibexşînêt, herwekî Hamilton di nirxandinek derbarê ber- hemê da bi wateya duyemîn dide nasandin².

Huznî hoyê damezirandina çapxaneyê bi vê cûre ronî diket:

Li cîyê metbea hebê xudperestî naye firotin, li cîyê ku ew hebê, metbea nabê. Ev serdema em têda dijîn, serdema serkevtin û berzbûna îlim û fen e, serdema teelîf û kitêb û neşrê mearîf û çapemenî ye, xwendina wan jî her bi çapxane dibêt (jimare 23, rûpel 3, 1930).

Çapxaneyê Zarê Kurmancî yekemîn çapxaneyê kurdî têtê jimartin, ku kurdekî bi pare û pûlê xwe kirîbêt û li Kurdistan da damezirandibêt û her weha ev çapxane, ku di sala 1948 da ji aliyê Gîw Mukrîyanî yê birayê Huznî Mukrîyanî ve navê *Çapxaneyê Kurdistan* têtê lêkirin, bi tementirîn çapxaneyê kurdî têtê danîn, ku heta nûha jî her li ger da ye.

Huznî Mukrîyanî xwedî îmtiyaz û birêvebirê *Zarê Kurmancî* bûye. Ebdulrehman Gîwî birayê wî heta jimara (16)yê sala 1929 birêvebirê kargêriya kovarê bûye, her wekî ji wî (bo agadarî) hatiye, ku li vê jimarê da çapkirîye û dibêjit:-

** Hemû jimarên kovara *Zarê Kurmancî* û kovara *Rewandiz* li salên (1977-1983) li aliyê Kak Etar Heyderî bûn, weha dîyare berê li dawîya malawayîkirina bavê min behîştî Gîw jê xwestibûn, dawîya pênc sal pîawane emanetê wî bo binemala Mukrîyanî hate vegerandin.

¹ Huznî nûsiye: - sebebê resîsê *Zarê Kurmancî* eve ye, ku xizmetê luxatê kurdan û tarîx û edebiyat û sinhet û fen neşir bike û li musteqbel da kitêbên kurdî çap dike. jimar(1), 1926.

² Hamilton bi vê şêweyê jêrû lêkdawetewe: - *The Cry of the Kurdish*, 1937.

(... Ebdulrehman mudirê îdare yê vê kovarê ye, îlaqê xwe ligel min qethî kir û heqekî wî biser me ve nemaye, bi navê *Zarê Kurmancî* her kî çi bidirête em qebûl nakin. (xwedîyê *Zarê Kurmancî* - Mukrîyanî)³.

Huznî di demekê weha da kovara *Zarê Kurmancî* bi zimanê kurdî li Rewandiz derxistîye, ku kurd di tarîyê da dijîyan, xwendewarên zimanê kurdî pirr kêmbûn, zimanê kurdî li rewacê nebû, raje kirina bo nav peyda kirin destî nedida, serbarê wê jî her wekî li nav bîrewerîyên Huznî dîyar e, pirraniya desthelatdarên kurd ligel dewleta Iraq bûn ji ber wê piştgirî û palpiştîya wan nebû. Dijî wî

diwestîyan û roj nebû dûçarî rûşe û gêçelanî nekin. Belam xelkê bajarê Rewandiz bi xwendewar û nexwendewar ve rêz lê girtîye û pê xoş bûne, nîrxê wê zanîne. Her çi qas liber bê deshelatîyê nekarîne li dema tenganî da yarmetî bidin, belam helwêsta wan a dostane û kurdane beramberê nîwadûye, her wekî ji vê skalayane dîyare, ku bi dehan kesîtîyên bajarê Rewandiz wek danan bi rewîştî çakî Huznî mor kirîye. (binêre paşkoj jimare 2,3).

Kovara *Zarê Kurmancî* bi zimanê xelk bû, dawakarê komelgeya kurdewarî li çakkirina barê aborî, komelayetî, roşinbîrî û bikarhênan zimanê kurdî li

³ Gîwî Mukrîyanî bi vê core basê dabirîna xo ji kakî, li *Zarê Kurmancî* û li Rewandiz diket:-

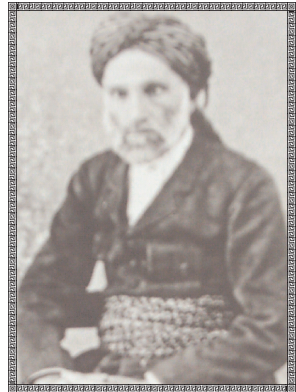
(... bende bi pê biryarekî, ku li navbera min û kekê min da bû, çûme Seblax, dawîya çend mangêk min dest bi hatûgûnê kir û li Tewrêz dest bi serbûm bi dest eceman ve û .. Neçar bûm li wê derê dest bi fîrotina nav mal û reşe welaxê xo kir û min kelûpelê wêne girtin bi wê pêk hêna.

Li Seblaxê min dest bi wênegirî kir û min pol(klas)êkî taybetî bo fêkirina zimanê Frensî li wê damezirand. Dikarim bi vê du hoyan ve waney niştimanperwerî û kurdayetî bi hemû şêwe piyawêk û lawêk bidim û bi pişeyê wênegirî û mamostayetî dikarim malê Seblax birêve bibim û hem car caran yarmetîkî bidim bira bêkes û awareyan jî û heta ew dem alî Îran bûm li kêşê kêş azarêk da rabiward, ku venagêrêteve.

Ku wate hayê belavkirina wê(bo agadarî) ye her bo wê bûye. Ku li Îranê da ew hende azar nedin û bibête belgeyê ewê, ku hîç bendîwarêkî be kakî li Kurdîstana Iraqê da nemawe.

navçeyê Kurdistan da, bigre heta ramyarî biwêrane xistiye rû, bo vê wek deshelata çarem rahiştîye qelem. Ev helwêsta merdane ya Zarê Kurmancî beramber bi kêşeya neteweyê kurd way li dewleta Iraq kirîye, ku li 28/1/1929 da nûsîna jimare 107-ê araste biket û ewê agadar bike ku li jimara(16) da babetekî siyasî belav kirîye û ev jî ligel rewî kovara we da naguncêt(binêre paşkoy jimar 4).

Huznî daxistina *Zarê Kurmancî* û ragirtina belavkirina Zarê Kurmancî û bo deshelatdarên kurd wisa dibêje û li bîrewerîyên xwe da nûsiye: "bi her cûreyêk be ku muteserîfê Hewlêr bû Celal Baban, Reza Beg(qaymiqamê ew sala Rewandiz bû-Kurdistan) û hawrazanî bûne mayey ew e, ku Celal Beg Baban kovara Zarê Kurmancî girêde, ku jimara wî ya dawîn (24) e. Bi wî jî nerawesta Emîn Zekî Beg Wezîrê Eşxal, ku ji bona telîfan zor bi penahî lem dua bû û bi xerabî basê telîfa kitêbên wî kiribû, Celal Baban jî ev kiriye waste û ji ber wê handa, dikir ku kovara min girê bida".

Husên Huznî Mukrîyanî

Deshelatiya Iraqê heta li dawîya koça dawî kirina Huznî jî (20/9/1947) her destê xwe ji Huznî û kovarê helnegirtiye û di 17/8/1949 da nûsîna bi jimara 1473ê araste kirîye û dawa lê kirîye, ku dest ji belavkirina kovarê helbigire, eke na, bi pê yasa dê siza bidinêt(binêre paşkoyê jimar 5).

Yadkirina Zarê Kurmancî

Li nav pirranîya herî zêde ya ew berhemên ku di warê rojnamenûsî da hatine çapkirin û yadê kovara Zarê Kurmancî kirîye, ka çi her di kîjan dîrokê da yan jî wek gotar⁴ û lêkolînê⁵ çêbûye.

⁴ Ji van berheman:

- Ebdulcebar Mihemed Cebârî, 1970, *Mêjûyî Rojnamegerîya Kurdî*, Silêmanî.
- Cemal Xeznedar, *Ji 1973 va Berê Rojnamegerîya Kurd*.
- Dr. Îzedîn Mistefa Resul, 1973, *Hewl El-shafet El-kurdî*, Bexda.
- Dr. Kemal Mezher Ehmed, 1978, Şûna "*Têgeyîstina Rastî*" *Li Rojnamegerîya Kurdî da*, bexda.
- Werya Caf, 1998, *Karwana Rojnamegerîya Kurdî*, Hewlêr.

Her weha li nav rojname î kovarên wek: Birayetî, Altaxî, Xebat, Hawkarî, Iraq, Karwan û ... ji bona salvegera rojnamegerîya kurdî da hendêk car îşk xiraweteve Zarê Kurmancî jî.

⁵ Ji van lêkolînên, ku li ser Zarê Kurmancî hatiye kirin: -

- Remziye Sabir Mihemed, 1993, *Huznî Mukrîyanî, Nûser û Rojnamenûs*, nameyek wek beşêk ji pêwistiyên piley(macister) li edebê kurdî da pêşkêş bi kolecê Zankoya Selehedî kiriye, Hewlêr.
- Mintaz Heyderî, 1979, *Seretayê Lêkolînek- Huznî Rojnamenûs*-(paşkoy Iraq, jimar 32)
- Mintaz Heyderî, 1999, *Zarê Kurmancî ya neteweperwer nîşanê mezin ê pêşrew e*. Kovara Hewlêr, jimar 1-2.

Zarê Kurmancî, dezgehek e ku pirr girîngî bi roşinbîrîya kurdî daye û kargêrîya wî li ser hişyarkirina kurd da hebûye⁶.

Bi xwe beramber bi kêşeyêk herî mezin e, ku xwe berpîrsê kêşeya (pîrsgirêka) neteweyî zana ye, bo vê Huznî xwedîtî bi hoyê şandina kovarê bo derveyê welat li şarezayan û rojhelatnasan û daw û dezgehê wek Komeleyê Gelan, dengê resen ê kurdî geyandiye bi cîhan. (binêre paşkoy jimar 6 û 7).

Her ji vê rewange ve ji bo Zarê Kurmancî pêwîstî bi lêkolînek zanistane ya serbixwe heye û pêştirîn babete bo têza dîktorî ye.

Zarê Kurmancî û Şiwên û Dema Derçûna Wê

Hemû jimarên Zarê Kurmancî, ku birêtî bûn ji 24 jimar li şaroçkeya Rewandiz hatine çapkirin û belavkirin.

Huznî xwedî çapxane û xwedî îmtiyaz ê kovarê arezû kirîye, ku belavkirina wê mangane bêt, belku hindêk car umîdê wî bi vê hebûye, ku heftane bêt, belam ji vê perî va hatûnete pêşî her çendîn hewl daye rahî nebû û ew wate ji alî wî ve nehatîye dîyin ku kovarekê mangane amade bikit û pexşî bikateve, her wekî li vê xîşteyê (tabloya) jêrîn tête berçavkirin.

Xîşteyek Jimar û Dema Derçûna Zarê Kurmancî

Jimara Kovar	Roj û Mang û Sal	Sala	Jimara rûpelan
1	12-yê Zî Qeade 1344 25-ê Eyara 1926	yekem	26
2	10-ê Muherem 1345	yekem	24
3	14-yê Sefer 1345	yekem	24
4	19-yê Rebîha Yekem 1345	yekem	24
5	17-yê Rebîha Duyem 1345	yekem	24
6	15-yê Cemada Yekem 1345	yekem	24
7	28-ê Cemada Duyem 1345 3-yê Kanuna Duyem 1927	yekem	28
8	20-ê Şubat 1345 20-ê Şubat 1927	yekem	20

⁶ Her li vê warî da Celal Begê Dergeleyî, ku xwe bi damezrenêrê hîzba Estêrey Hîwa (1939) dide nasîn û dibêje: ... Wê demê qutabxaneyan rola serekî li belavkirina roşinbîrî û xo pêgeyandin digirta, belam çapxaneyê Zarê Kurmancî mamoste Hîsen Huznî Mukrîyanî û birayê wî mamoste Gîw Mukrîyanî wek binkeyekî mezin ê roşinbîrî li şarê hewlêr û her weha Seyid Teha Findî yê Şemzînî li Rewandiz karîgertirîn serçavey roşinbîrî ya me bûn li wê serdemê da. (Kovara hewlêr, jimar:9 sala 2001, rûpel 57).

9	1-ê Manga Qurban 1345 2-yê Huzeyran 1927	yekem	24
10	3-yê Muhêrem 1346 3-yê temuz 1927	Duyem	24
11	17-yê Rebîha Yekem 1346 14-yê Eylûl 1927	duyem	20
12	2-yê şaban 1342 25-ê Kanûna duyem 1928	duyem	16
13	7-ê Şewal 1346 29/3/1928	duyem	16
14	6-ê zî Hece 1346	duyem	16
15	11-yê Tîşrîna Duyem 1928	duyem	24
16	25-ê Receb 1347 7-ê Kanûna duyem 1929	duyem	12
17	1-ê Remezan 1347 9-ê Şubat 1929	sêyem	12
18	12-yê Şewal 1347 28-ê Adar 1929	sêyem	12
19	17-yê Zî Hece 1347 27-ê Ayar 1929	sêyem	12
20	2-ê Rebîha Yekem 1348 7-ê Axostos 1929	çarem	18
21	8-ê Zî Qeade 1348 6-ê Nisan 1930	çarem	20
22	2-yê Nî Hece 1348 30-ê Huzeyran 1930	pêncem	16
23	7-ê Muhêrem 1349 4-ê Huzeyran 1930	pêncem	12
24	23-yê Temuz 1932	heftem	12

Zarê Kurmancî û Hoyê Derneçûna wê ya Mangane

Hoyên derneçûna Zarê Kurmancî bi şêweyê mangane, her wekî li diruşmê kovarê da hatiye dîyarkirin, ev in:-

1- Dûrîya bajarê Rewandîz ji binkeyê bajarên bazirganî, bûye astengê bi destxistina pêdiwîstiyên çap bi asanî, ji wana kaxîz, ku çendîn car bûye hoyê derneketin û belavkirina kovarê, ji ber wê di çend jimarên Zarê Kurmancî da amaje bo wê hatiye kirin. (jimar 9, rûpel 12, sala yekem 1927. Jimar 12, rûpel 15, sala duyem, 1928).

2- Ew kurdên ku wê salê di nav dewleta Iraqê da berpirs û deshelatdar bûn, destê yarmetiyê bo wê dirêj nekirîye, belku bûne lempêr li ber pêşçûna wê, bi pêçewane xelkê nedeshelatdar û çend roşinbîrek, ku hindek car piştewanîya me kirîye, me dîyar kirine wan wek mînak (binêre pîntî jimara 4-ê ev base).

3- Sermayeyê wan yê herî girîn tenê rojname û kovarên abone bûne, yên kurd bi şêweyekî giştî pêwîstî şandina abonetiya bo Zarê Kurmancî paşgo xistiye(binêre paşkoyê jimara 7) û gelek car li ser rûpelên kovarê da hatiye baskirin û tika ji xwendewaran kirîye, ku heqê abonetiya xwe bo wan bişînin, her wekî li jêr li ser vê babetê hatiye tika kirin gotin:

Em ji hemû hemîyetmendên kurd tika dikin û li ber gewre pîyayan diparêneve, ku ev 3 sal e rojname û kitêban bo wan dişînin, pareyê wan bo me birê bikin, heta nûha çend car me îlan kirîye û bo wan çend kaxez nûsîne, ku mizê(heqê) abonetiye bo me birêkin, ev ji bo teesûf û xîretê kurdayetî gelek şaşî ye, yên ku xwe bi kurd dizanin rojnameyekî wan ê millî heye bi wê xweyîti nakinê. (jimar 12, rûpel 12, sala sêyem, 1929).

4- Li rûyê aboriyê ve bi ti awayê ji aliye dewleta Iraqê ve pareyekî bo me nehatiye şandin û yarmetî bo me nahatiye dayin, tenê dema ku serok wezîrê Iraqê Cefer Eskerî, di serdanekî bo Rewandiz da ku li dawîya manga Huzeyran û seretayê manga Temuz a sala 1927an da çêbû bû, sed rûpî bo xweyîyê çapxaneyê Zarê Kurmancî bexşandiye:

(... Hezretî Fexamet meabî sed rûpîyan bi navê komegî û yarmetî bo kovara Zarê Kurmancî fermû. (Jimar 10, rûpel 23, sala duyem, 1927)

Li vira da pêwîste hêşta bo bexşandeyî û hestê netaweyî yê ew gewre mirovên kurd bikim, ku Huznî minetdariya xwe bo wê yekê aşkira kirîye, bi xwe ew yarmetîdana darayî ye, ku daye wan bo ewê tiştê çapxanê pê bigirêt. Weha dîyare behîştîyan Emîn Rewandizî û Sebrî Beg Nêrawayî Silêmanî rolêkî dîyarîker li komkirina yarmetîyek da girtiye.

Huznî li Derbarê Tîpê Taze yên Çapxanê Dinûsit

(Ev herfên taze, ku di vê jimarê da têtê dîtin ji Misirê hatine xwestin û heta geyîştine Rewandiz çend mangêk derbas bûye. Ji ber vê bû, ku Zarê Kurmancî li vê midetê da derneçûye. (jimar 5, rûpel 23, sala duyem, 1928).

Geyîştina tîpên taze bo çapxaneyê Zarê Kurmancî hêvîyek dide Huznî, bo vê ewê bibêjit:

(... Umîd dikim, ji vê layî ve rojnameyê me dê bi rêkî derkevê û belku bibite hefteyî jî(Heman jimar rûpelê pêşî).

Lîsteya navê ew kurdên ku yarmetî daye:

(Paranewe û minetdarîkî aşkira)

Hurufatê pêşî ku me pê kar dikir, hemû kes ji wan bi gilî dikir; belam bihemt û tekoşîna gewre û mihterem a cenabê Emîn Findî Rewandizî û hemt û xîreta mebhuse Silêmanî cenabê Sebrî Beg ve herfên taze yê ku hun di vê jimarê da dibînin ji Misirê ve hatiye celb kirin û heta geyîştine Rewandiz çend mangêk pêre çû; ji ber vê bû ku Zarê Kurmancî di vê midetê da derneçûye.

Li xîret û tekoşîna gewrepîyayên meharîf perwerên kurdan umîd dikim, ji vê layî ve rojnameyê me dê bi rêkî derkevê û belku bibite hefteyî jî. Em ji hemû xwendewarên xoşewîst ên Zarê Kurmancî etzar û tikaya lêborînê dikin.

Beyana memnuniyet û tika kirina zêde bo ew hemîyetmendan dikin ku bo me kerem kirîye û ev deste herfên taze yê yarîdeyan anîne, her bijîn meharîf perwer û berzî welat

Listeya navê ew gewreyên ku yarmetî dane:

Li Rewandiz:	Rûpîye
Seîd Meslah Efendî qumandanê şibane	10
Gewreyê şar Mihemed Elî Axa	5
Şêx Ebdilla Efendî	10
Qazî Cenab Mela Sihîd Efendî	5
Mistefa Efendî Emîn Sînduq	5
Midirê daîre Seîd Ebdille Efendî	10
Midirê balak Ewnî Efendî	5
Ticar Sihîdê Hacî Qadir	2
Mihalim Gelale Salih Fexrî	2
Tehsîldar Şêx Mistefa Nûrî	10
Qumandanê mintiqeya Kanîyareş Tofîq Beg	3
Yusif Axayê Herkî	2
Zebu Axayê Herkî	2
Tehsîldar Bradost Mela mistefa	2
Midirî mal Celal Beg	5
Midirê Bradost Yunis Sebrî Efendî	5
<i>Giştî</i>	<i>83</i>

Li Bexda	Rupîye
Mebhusê Silêmanî Sebrî Beg	20
Milazim awlî Emîn Efendî Rewandizî	100
Mistefa Efendî Hemed Efendî	7
Ebdila Ezîz Efendî	5
Mebhusê Kerkûk Mihemed beg Caf	5
Tofîq Wehbî BEg	5
Reşîd Arif Beg	5
Xelef Şewqî Beg	5
Fayîq Efendî	5
Hemîd Cewdet Efendî	10
Mistefa Behcet	2
Bergdir û Beşîr Efendî	2
Sîdîqî Efendî	1
Mehmud Emîn	1
Hisên Efendî Emîn	1
<i>Giştî</i>	<i>172</i>

Zarê Kurmancî û Hunerê Rojnamevanî

Jimara yekê kovara Zarê Kurmancî di 12-yê ZY qeade 1344 beramber bi 25/5/1926 M. da û jimara dawîyê jî li 23/7/1932 hatiye belavkirin, li serhev da hemû jimarên wê li navbeyan şeş sal û du mang da derçûne ku bîst û çar jimar bûn.

Li ser bergê derve yê jimarên 1-3 bi vê şêweyê kovar bi xwendewaran daye nasîn:

[Kovarêkî îctîmayî, tarîxî, fenî û edebî ye]

Belam li jimara 4-ê sala yekem- jimara 5-ê sala duyem- 11-yê Tişrîna Duyem- 1928 pênasa xwe bi vê cûre hanîye:

Kovarekî îctîmayî, tarîxî, fenî û edebî ya mangane ye, li jimara 16 yê sala sêyem 1929- jimara 20ê sala çarem-7/8/1929 weha nasandiye:

Kovarekî îctîmayî, tarîxî, fenî û edebî kurdî ye muweqeten⁷ mangê carêk der diçê. Jimara 21-ê li 6/4/1930 da rêkeve - jimara 23-ê li 4/6/1930 da rêkeve û bi vê cûre pênasandina wê kirîye.

Kovarekî îctîmayî, tarîxî, fenî û edebî kurdî ye, mangê carêk derdiçê.

Di jimara dawî da, ku jimara 24 e, û di 24/8/1932 da hatiye belavkirin hîç pênasiyekî kovarê nekiriye. Di jimara 5ê sala yekem heta jimara 7ê sala duyem ligel bi elif û bê, bi latînî jî navê kovarê hatiye nûsîn: ZARÎ KIRMANJÎ.

Di jimara 1ê sala yekem heta jimara 5ê sala duyem rûpelê yekemîn ê kovarê wekî berg derhênaye, di jimara 5ê sala yekem ve gorînekî ji cûreyê derhênana hunerê klîseyê bergê wê kiriye û hindek caran jî bi rengê sor, sewz û ya şîn hatiye çapkirin.

Di jimara 16 yê sala sêyemê da her tenê yek ji çarê rûpelê yekem bo nasandina kovarê hatiye terxankirin û sê çareyekê dî gotara têde hatiye belavkirin. Qewareyê kovara Zarê Kurmancî(28x20 cm) babetên li pantayî (23x16 cm-ê) yek stûnî û hindek caran jî li du stûn da belav kirine.

Serdêrê piraniya herî zêde ê babetan bi rastê dirşit û reş weya bi xoşnûs ji layen Huznî bi xwe liser darê kewet hatiye helkirin û çapkirin.

Destrengîniya Huznî li klîseyê rûpelê yekem ê kovarê û ew wêneyên ku hindek car li ser rûpelê wê dihate belavkirin, derhênanekî hunerî yê hêja bi kovarê bexşîye.

Hewal

Zarê Kurmancî nîrxekî zêde bi belavkirina hewalan daye. Hewal her cûre bûne: aborî, komelayetî, zanistî, roşinbîrî, kargêrî û ... Ew hewalên ku navçeyî bûn ji alîyê birêvebirên kovarê -Husên Huznî û Evrehman Gîwî ve dihate

⁷ Di jimara 17-yê sala sêyem rêkewtî 9-ê Şubata 1929 li birêtî muweqeten nûsrawe "Îsa".

komkirin yan nameyên taybetî bo wan dihatin, hewalên derveyê welat ji belavkirîyên navxwe û derve da dihatin wergirtin û serçevîya wan jî li palpişt da di hate tomarkirin.

Eger ji aliyê zanistî ve hewal bihata nûsîn, hewal belavkeranê Zarê Kurmancî wê helbisengandana, ji hemû alî ve di hate rêçavgirtin, dama ku bikêr û babeta rûdanê digirêne bo wê karîgerê dîyarkirî bi xwe li vê serdemê da hebûye û bo evro jî bûye bi jêderêkî bawer pêkirî.

Di Zarê Kurmancî da jimare nîn e, ku hewala xorawxora têda nehatibe belavkirin, hindek car hewalan çend rûpelan digirtin, bo wêne di rûpelê 8, 12, 7,2 4, 26-ê jimara (1) da 29 hewalên navxo û derve hatine belavkirin.

Her çi merivekî navdar ê kurd û nekurd ji nêv welat û li derveyê welat da serî li Rewandiz dabe, Zarê Kurmancî wek hewal, sedem û dema hatina wî belav kirîye. Bo mînak, ew kesayetîyên kurdên jêrû ku navê wan di Zarê Kurmancî da hatiye:-

Seîd Ebdulla Rewandizî-mulazim. (Jimara 2, r. 21, sala yekem. 1926) kak Mistefayê Îranî, Elî Efendî yê memurê Koyê, Zeynelabidîn Beg Musenîfzade-Kerkûkî. (jimar 3, r. 24, sala yekem, 1926).

Ehmed Beg muteserîfê Hewlêr, Mistefa Efendî mufetîşê mearîf, Şêx Eladînê Zînwê, Fehmî Begê Zirkî. (jimar 6, r. 23, sala yekem, 1926).

Mistefa Efendî mifetîşê mearîf, Elî Serwet Beg(jimar 4, r. 15, sala duyem, 1928).

Ji bîyaniyan navê Kaptan Çepen- serpereşê kargêrî rêgaûban(jimar 2, r. 21, sala yekem, herweha jimar 5, r. 23 sala yekem û jimar 4, r. 15 sala duyem, 1927).

Kolonêl Utîlîks- nayîbê mifetîşê polisê Y M. (jimar 9, r. 24) û kesên dî.

Zarê Kurmancî hewalê serdana Şêx Sidîqê birayê Şêx Ehmedê Barzanî û Seyid Teha, Qaymeqamê ew sal ê Rewandiz bi vê cûre baskirîye: “teşrîfê anîna zatêkî gewre û xoşewîst”:

Cenabê fazil û murşîdê kamil hezretî Şêx Sidîq birayê hezretî Şêx Ehmedê Barzanî xuda ragêrawê wan bike, hîmet û bereketê wan li ser murîdên hazir bit, bo dîtin û ziyareta hezretî Sidîq Teha teşrîfan hate Rewandiz nîzik pênc seatêk li dewlet xaneyê hezretî Seyid Teha da bi wan ra sohbet kir û edayê mehebet û dostaniya wan bicî hêna û piştê ber bi Barzan ve çûn. Xuda hemrahî wan bê.

Ev cûre mewedet dayimî bê li nav serokan û gewre gewreyên Kurdistan da.(jimar 2, rûpel 21, sala 1, 1926).

.....
.....

Rêportaj

Di Zarê Kurmancî da çendîn hewal hatine belavkirin, ku ji rûyê şêwazê nûsîna rastîya ew rûdanan ve tîşkî xistiye ser û bi vê şêwe sirnic rakêşîye û

pêşkêş bi xwêneran kirîye ku eve diçine nav xaneyê rîportajê. Bo mînak, hewala damezirandina yaneya fermanberan li Hewlêr, bûye babetêkî dîyarîkirî yê rîportêjê kovarekê û gote nûnerê Hewlêr - Mearîf Beg Cilûk⁸ û honraweyekî bêkes, ku her ji bona wê honandiye û li wê derê xwendîye û hatiye belavkirin. (jimar 5, rûpel 18, sala duyem, 1928).

Serdana serokwezîrên Iraqê- Cefer Eskerî bo Rewandiz (30/6/1927), rîportajêkî pirr dewlemend ê zanyarî pêre hatiye kirin. Li vê geştê da komelêk ji gewre merivên bajar pêşwazî li wan kirîye û li çavpêkevîna serokwezîran bi qutabiyên Rewandiz ra pirr cextî li ser xwendina quran kirîye, heta qûtabî bi vê hoyê fêrê zimanê erebî bin, çunke her wesa li Rewandiz da xwendin bi zimanê kurdî bûye.

.....

.....

Hatina miteserîfê Hewlêr Ebdulhemîd Beg di 1/6/1930 da bo Rewandiz babetêkî dî bi pêzî rîportaj bûye. (jimar 23, rû. 12, sala pêncem, 1950).

Daxuyan:

Li kovara Zarê Kurmancî da çend cûre daxuyanî li berçav dikevin. Ku daxuyaniyên roşinbîrî ji yê cûreyên din zêdetir in. Ji vê barî ve daxuyanî bo berhemên bîrî yê nûserên kurd û berhemên bîrî yên berpirs û xwedî kovarê ku her weha bo kovarê bi xwe kiriye (jimar 2, rû. 21, sala yekem 1926).

.....

Zarê Kurmancî û Hunerê Wêje

Hunermendên wêje: Gotar, honraw, çîrok û ... Li kovara Zarê Kurmancî da bi pirranî hatiye belavkirin û bi hoyan ve zanyarîkî baş yê mêjûyî, komelayetî, zanistî, hestî û nestê biwêjên serdema pêşû, ew serdema ku kovar jî têde hatiye weşandin berçav dikevin ku bi gencîneyekî binirx ê wêjeyê kurd tene jimartin.

Gotar

Komelêk gotarên mêjûyî, zanistî, komelayetî û ... di kovara Zarê Kurmancî da hatiye belavkirin, ku bo ewsa pirr binirx û pêwîst bûn û li vê tak û tera babetan bûn, ku bi zimanê kurdî hatine belavkirin û bo îro jî jêderên bi sûd in.

Gotarên mêjûyî li pirraniya jimarên Zarê Kurmancî da hatine pexşkirin û bi xameyê biriştî Huznî Mukrîyanî hatine nûsîn.

.....

Agadariya li ser mindal- Bahsekê perwerdeyî ye, ku şeweyê amojkarî û hiş-yarkirina bi ser da zal e û tê da rênimayî dayikan bo rastî binyada perwerdekirina ji rûyê agadarbûna pak û berêzî, xerakê, dama nivîstinê, kutanê û ... (jimar 16 û 17, rûpel 11 û 9, 1929).

*Perwerdekirin û pêgeyandina afret(jin) pêwîste*⁸ - Gotarek komelayetî ya binirx e, ku gelek babetên li xwarê bo perwerdekirina afret daye, bo pêgeyandin weha pêşniyaz kiriye ku xwendinge bo afretan bête vekirin û mamostayên jin bo wan bihênin ta fêrî xwendin û bi warên dî yên jîyan bin. Ji aliyê Zarê Kurmancî ve fêrbûna afret bo zanist, huner, perwerde çewaniya rabûn û rûniştinê ve. Erkêkî pêwîst deyete qelem, çunke her bi wê core afret dikarin mindalekî jîr û hişyar pêşkêş bi komelê bikin û millet pêş bixin(jimar 8, r. 4-5, 1927).

Li paş ew gotaran jî hindek gotar hatine belavkirin, ku çend kesiyetîyên ji wan tête baskirin bi rêgez kurd bûn, belam li ser roşinbîrê ereb hatine hesabkirin. Ji wan; Şêx Mihemed Ebde - miftî dîyarê Misir û Alîşê Teymur(jimar 21, r. 6-7, 1930).

Honrawe(Helbest)

Di pirraniya herî zêde ya jimarên Zarê Kurmancî da çend rûpelên wê bo belavkirina helbestên kurdî hatiye terxankirin, di jimara 2yê sala 1926 heta jimara 17yê sala 1929 da goşeyekî xurtbûyî bi navê "Xoşxwanî" û li jimara 21, 23, 24-ê jî da li jêr navê şîhrê munewer da quncikekî ji honraweyê biwêjên⁹ serdema xwe û serdemên pêştir pêşkêşî bi xwendewaran kirîye.

Naveroka honraweyên ku wê demê hatiye belavkirin ew hestên ku li serdema derçûna Zarê Kurmancî da jiyawin bi şeweyekî serî neteweyî bûn, hewla berzkirina asta hestê neteweyî kurd daye, xelkê hişyar kirîye bo ku ewê dawayê mafê xwe yê rewa bikin û li berxwedan da berdewamî hebin, li heman demî da rexne jî li van helbestan girtîye, ku heta vê gavê jî her bi xet û xalên ji nav wan helgirtîye û agadarî ew warê nazik nebûn, ku kurd tê da peyda bûye, her wekî Newroz, navek ev gilî û gazindê pêşkêşê hestiyarê xwe kirîye:

(... ti mîlletekî dî heye li esrê fen û îlm da, li zemanê îrfan û sinhet da şaîr pirr hoşekanî li paş hemû rabiwardinek li şîhr da bas mujgan û çavê kall û lêvê all û ... bikin? (Newroz, jimare 24, sala heftem, 23-yê Temuz 1923 r. 11).

Helbestên tede bi şewezarê Baban, Mukrîyan, Soran, Hekarî, Hewraman û ... hatine nûsîn û bo pirraniya bajarên Kurdistan hatine birêkirin.

Çîrok

Çîrok li Zarê Kurmancî da bi du şeweyê; honraweyî û pexşanî hatine belavkirin. Bigîştî çîrokan bi xameya bihêz a Huznî hatine nûsîn û bi şeweyekî

⁸ (Bo wergirtina zanyarî li ser ew gotara birwane: Dr. Kurdistan Mukrîyanî, 1995, 1998. rengdanewey doza jin bi navê jinê ve li nav rojnamegerîya kurdî da. Heîrnîfey û Hewlêr.

⁹ uşey(biwêjan) li jimar 19 -yê Zarê Kurmancî da bo (şuera/şihray) bikar hatiye. 1929.

serekî jî rengdana rûdanên rojane yê komelga kurd bûne û bi şêwazêkî wêjeyî yê sade û hêsan xirawnete rû.

Zarê Kurmancî dahatina cejnê bi fersend zanîye bo ewê çîrokek li bareyê çawaniyetiya peydakirina cil û bergê cêjn li sê jimarên (1), (2), (7) da wek zincîre belav dikate û çîrokekî ji wan bi dîyalekta kurmanciya jorî nûsîye.

Huznî biserhatî du kerwêşkî bi honrawe vegotîye, ku çawan kîselok xwestîye yek ji wan bo xwe zewt biket û bikete jina xwe, di vê çîrokê da mebest dîyarkirina bindestîya vê mîlletê ye, ku bi zorî ligel neteweyên deshelat ên dî ne, hevrêze bi wan ve hatine girêdan, her wekî çawan kurd bi kotek bi ereb û ecem û turk, .. hatine zeliqandin. (jimar 6, r. 19).

Di çîrokekî dî da Huznî bi honrawe pend û amojgarîyek pêşkêşê xwendewaran diket ew jî vegotina biserhatîya guhdirêjek e, ku çawan li wê demê da, ku rû bi rûyê şerek dibêt, keleşêrek dixwênêt û şêr li ber dengê wê li wê derê namînit, guhdirêj weha dizanêt ku şêrî ji tîrsa wê çûye, bo vê pîrr zil dibêt û berve şûna şêr dihere û cûteyek lê didat û şêr jî bo vê digêrêteve û penceyek li şanê(milê)wê didet û ker dikevête ser erd.

Mebest ji vegerandina wê rûdanê ev e ku her kes sinûra tiwanîya xwe bizane, bo wê ew hinde hêz û azayîya xwe tevbigere, ku tiştê weha wek guhdirêjekî li ser wî da nayêt. (jimar 9, rûpel 19)

Di çîroka “*be mîwedâr û beranî tê degen*” da Huznî hewl daye bi rêya berûbûmê mîweyê daran bawkêk li kesayetî mindalên xwe bigat. Dema ku bav pênc hermê gulawî diînête malê û biser jin û her çar kurê xwe da dabeş diket û piştê ku li ser cûreyê bikaranîna hermêyan li her çar kurê xwe dipirse ji vê derxistin, ku tevgera wan li jîyan da çawan dibêt û bi vê pîye tîrwanîna xwe bo wan rûn dikate û rênimayî bo wan dikat. (jimar 10, rûpel 19).

Zarê Kurmancî û Kêşeya(Pirsgirêka) Zimanê Kurdî

Ziman girîngtirîn mercê(şertê) neteweyê kurd e û keresteyekî bihêz ê tîkelbûna mirovê kurd e bi yekudu ve, Zarê Kurmancî ew şert bi başî kirîye.

Li wê serdema ku Zarê Kurmancî dihate belavkirin, di Rojhelat da gorankarîyekî temam ji rûyê deshelatdarîye ve çêdibû, ku li encama tîkçûna împêratorîyetiya Osmanî hatibû meydanê û ji mîratekî çendîn dewlet jê hatibû dirustkirin. Hêzên Awrupayî jî deshelatiya xwe li ser ew dewletên taze peyda bûyî da peyda kiribû, belam rêya wan bi vejandina zimanê neteweyî ew netewan dabû, ku dewleta xwe bi wî pêkhênabûn.

Li wê demê ji alîyê Komeleya Gelan ve biryar hatibû dayin, ku di başûrê Kurdistan da zimanê kurdî bibête zimanêk resmî, belam ew hinde karî pê nekiribû, piştguh kiribûn, zimanê erebî li şûna wî bikar dihat, Zarê Kurmancî li derbarê ev kêşeya mezin bibû tîgeyiştina gelê kurd û wek deshelata çarem piştgirîyekî temamî bo bicîanîna wê mafê rewşa yê kurdî kirîye.

Di salên bîstî yê sedeyê rabirdu da zimanê kurdî li seretyê belavbûnê da bû, belam pirr li ser xwe bû, çunke zimanê deshelat nebû, xwendewarên zimanê kurdî jî pirr kêr mî. Zimanê nûsînê ê kurdî jî bi şeweyekî serekî zimanê honrawe bû, belam kovar derhênan pêwîstî bi nûsîna gotara kome-layetî, ramyarî, zanistî, abûrî, mêjûyî û ... hebû. Bo wê erkê rojnamenûsî wesa ji rûyê ziman ve pirr giran bû.

Di Zarê Kurmancî da çend gotarên binirx li derbarê mêjûyê dêrînê zimanê kurdî hatiye belavkirin, ji wan ew gotarên ku li vê berhema girîng a du nûserê kurd ên sedeyê nehemînê zayînî-Bînuşad û Masîsuratî didivêt, ku li derbarê rez çandin û bîstanvanî û darxurma û çawanîyetîya dozîneweya aw. Girîngiya vê basê li wê daye, ku bi 'elîfbêyekî taybet, ku bo zimanê kurdî danîne, nûsîne, Zarê Kurmancî cûreyê elîfbêya wê belavkirîye. Ev deng û bas ji berhemekî erebî wergirtiye, ku bi navê(şewq elstham fî mehrefat remuz el aqlam)î nûser -(Ehmed bin Ebu Bekir bin Uşît el nebtî el kadanî) ye¹⁰. (jimar 18, rûpel 2û 3, sala sêyem, 1929).

Mistefa Şewqî ji Bexdayê ve gotarekî li jêr serdêr/manşeta "*ziman û nûsî-na me*" bo Zarê Kurmancî birêkirîye, nêvbirawa hoyê nexwendewarîya piranîya kurd bo ew vegeandîye, ku hema her mîlletêkî hatiye nav kurd bifirûfêlê û li pirranîya nûsînê xwe da belavkirîye, îca li ber ewê bi zimanê kurdî nebûye, pê sitem bûye bi zimanê bîyanî bixênêt û dibêje: "Mîlletê kurd li ber xoşewîstîya zimanê xwe bêzî nehatîye û bi etkî zanîye bi zimanê xeyrî fêrî xwendin û nûsîn bêt". Her li vê gotarê da nûser amaje bo wê dike, ku weha li nav kurd da zanayên pirr jêhatî derketine, belam bi zimanê xwe nenûsîne, ji ber vê başîya wan bo kurdan nebûye. Mistefa Şewqî cext li ser vê dike, ku pêwîste kurd fêrê zimanê xwe bêt û zimanê wan ji hemû zimanên dî bêtir ji layê wan ve xweştir bêt û dawa diket, ku li Kerkûk û Dihok û Akrê û Amêdî û Zaxo da bi zimanê kurdî bixwênin. (jimar 21, rûpel 5, sala çarem, 1930).

Bi pênûsa Hoşeng Kurdî gotara "*li xaka Kurdistan da zimanê kurdî bo çi nebête zimanekî resmî*" hatiye belavkirin. Nûser ji wê dewam dike, ku Komela Gelan biryar daye ku li hemû navçeyên Kurdistan zimanê kurdî bibête zimanekî resmî, fermanber hemû kurd û kurdîzan û kurdnejad bin û li xwen-dehegehan da jî bi kurdî bixwênin, ku çi serpereştyarên qutabxaneyan ereb bûn, xwendin li bajarê Hewlêr û Kerkûk û Dihok û Zaxo û Akrê û Amêdî û Şengar bû bi erebî û li Silêmanî jî da nivê wê bitirkî û erebî û nivêkê dî bikur-dî dixwênin, mameleyê rojane jî li daw û dezgeyan da bierebî ye. Nûser bi hîç cûreyek ewe napejirînêt ku zimanê erebî bibête zimanekî resmî di Kurdistan da. (jimar 12, rûpel 9, sala pêncem, 1930).

¹⁰ Gîw Mukrîyanî heman ew zanyarîya li jorê di berhema (Gîwname 1960) û (Ferhengê Mehabad 1961) da belav kirîye, li wê demê da kak Hemeyê Mela Kerîm bi wê bersîva wê da, ku ew du bira (Huznî û Gîw) bizorî mêjû bo kurd dirust dîkin, belam li vê dawîyê da ku bi hoyê Yasîn Xeylanî - li Elmanyayê danîştîye- rûnûsekî wê kitêba Ehmedê bin Uşît bo min şandiye, ew kesê xwe diji Gîw kiribû peyda kir daye û ji wê peşîman bûyeve.

Huznî bi dewam li gotara *"mektebên Kurdistanê ji dêlva serkevtinê beravajî diçêt"* da bi şêweyekî serekî li hoyê nexwendina zimanê kurdî li xwendagehên li Kurdistanê da diket, ku bo kemtir xemê mirovên desthelatdarên kurdî digêrênê, her wekî bi xwe li qutabxaneyê Şeqlawe da bûye û yek tîpê kurdî nekevîye berçavê wî, ji vê rûyê ve gilîyekî baş arasteyê mudirê nahiyea Şeqlawe kirîye.

Her li vê gotarê amaje(nîşan) bo daniştina Komeleya Gelan li manga Tişrîna Duyem a sala 1928 da kirîye ku bizorî xwendina erebî li şûna zimanê kurdî li Kurdistan da hatiye bas û di raporteke da arezû nekirina kurd bo fêrbûna zimanê erebî bi vê şêweyê hatiye dîyarkirin:

"... cûrek kurdên cenûb li tehsîl kirina luxatê erebîyê lê mubalat in ku hîç îstîfade lê nakin" (jimar 22, rûpel 22, sala pêncem, 1930).

Li gotara *"xwendin û mearifê Kurdistan li musbetê umum da"* gilî û gazindê kurdan li piştguh xistinî, bikarhênana zimanê kurdî li Kurdistan da di Komeleyê Gelan da xiravete rû, çunke cêgirî muetemedê samî li daniştinekê Komeleyê Gelan da waye bi baş zanîye, ku zimanê erebî li Kurdistan da bête xwendin feyda wê ji bo kurdan pirr dibêt.

Zarê Kurmancî merdane bersîva ev gotina neşayiste(nelayiq) yê cêgirî birêvebirê karûbarê îngilizan li Iraq daye û nûsiye: Ger bi karhênana zimanê erebî di Kurdistan da ji ber dîn bêt, ev zanayên Kurdistanê di mizgevtan da ji hemû zanayên erbistan bêtir ji zimanê erebî û zanistî agadar in û nûsîna wan zêde jî di vî warî da heye, eger mebest jê zanistîya hevçerx bêt, li hîç demekê da kurd sûd ji zimanê erebî wernegirtîye û eger amanca xwendina seretayî û navendî bêt, bila mindalên kurd li piştî xwendinê zimanêkî awrûpayî fêr bin çêtir e.(jimar 23, rûpel 1, sala pêncem, 1930).

Ew berhelsitîyê kurdan ji bo nepejirandina wan a bo xwendina zimanê erebî li Kurdistan da weha kir, Nûrî Seîd(Serokwezîrê wê salê yê Iraqê) gotî wê bidat, ku weha biryara hebûna zimanê kurdî bi zimanêkî resmî li Kurdistan da bixate kar û ji bo vê yekê her çi gewre merivê kurd heye telgirafê xoşhalîya xwe beramber bi karhênana zimanê kurdî li Kurdistan da bo wî şandine û ji wî ra supas kirine.(jimar 22, rûpel 11, sala pêncem 1930).

Her wekî li van gotarên pêşîyê û ji gotarên belavkirî yên din dîyar e, Zarê Kurmancî dakokêkî temamî li bikarhênana zimanê kurdî li Kurdistan da kirîye, ligel wê jî da bayexî bi layenê dî yê zimanê kurdî daye, wek rênûsa kurdî û hewl daye ku binke û binemayekî bicê bête danîn, her wekî bi vê cûreyê jêrî xistiyete rû: "qaedeyên ku di kovara Zarê Kurmancî da hatine qebûl kirin bo nûsinê amee ye:- Herfa (5) elamatî sire. W(w) elamatî bure wek "but": - "xut" herfa "y" elamatê jîre. -wek "eydî" belan li şertêkî da herfên e; u; y li eslê kame nebin. (jimar 7, sala pêncem, 1927)

Zarê Kurmancî hewlekî li rade biderî daye, bo ewê bi zimanekî paraw ê kurdî binûsêt û ligel wê zimanê nûsîn ê kovarê bi dîyalekta kurmançîya

naverast bûye, belam li heman demî çendîn çîrok, gotar û honrawe bi dîyalek-ta kurmançîya jorî, hindêk car jî honraweyên(helbestên) bi hewramî û lorî jî belav kirîye. Di zarave bikarhênan da bo dîyalektên dî yên zimanê kurdî, zimanê Zarê Kurmançî pê dewlemend kirîye.

Zarê Kurmançî hewlêkî azayane daye bo yekgirtina zimanê kurdî û belavbûn û vejandina wê, her weku li gotara “Hîwî” da berçav dikevêt, li vê gotarê da Hîwîyê ew xwestîye, ku xwendewarên kovarê hevbeşî bi dan û sendin û alogorîkirina bîrûrayê xwe li ser çend babetêkî zimanvanî da bikin her wekî ew babetên ku li vê gotarê da kirîye, ku komele cînavê kurmançîya jorî û kurmançîya naverast bas kirîye. (jimar 4, rûpel 1, sala yekem 1926).

Li jêr da em ferhengêkî bo raberîhevkirina wan didin, ku Zarê Kurmançî li perawêz yan jî li nêv kevane da mana wan dîyar kirîye:

çax	: zeman	firok	: teyare
miroyanî	: însanî	çerxegerî	: mîkanîkî
gel	: mîllet	kehrebay wergir:	îcabî
nêwekî	: mabeyn	kehrebay berdan:	selbî
cirîwe	: luxet	xudan	: sahbî
roçwan	: qamus	hebûn	: mewcudiyet
zanîn	: îlm	qencî	: fezîlet
kar	: sinhet	bepêçewan	: balhkes
hogirî	: îctîmayî	gîya û gol	: nebatat
belaw	: neþir	diraw	: pare
be wirî	: dîqet	lat	: feqîr
cutyarî	: felahet	bersitga	: meebed
pît	: herf	þivan	: þiwan
wite	: kelîme	tuv	: awedan
pênasî	: cografya	hun	: êwe
kulîn	: sinduq	ramîsan	: maçkirin
çîrok	: hîkayet	nik	: kin
miro	: însan	neyaretî	: dujminatî
tîkil	: tac	biwêjan	: þuera
herfçin	: musehîh	zar	: mindal
nûser	: muherr	serkot	: meqale
pert	: neþir	kuvar	: mîcele
hurge-bangyarî:	nadî	firîn	: tîran
wênetî	: temsîlî	serok	: rosa
dîdewan	: keþafe	padþae	: celalet meab
belên	: weed		

Zarê Kurmancî Doza Neteweyê Kurd

Her bîst û çar jimarên Zarê Kurmancî ji kitêbekî bi nirx a bîra neteweyê kurd tête jimartin. Çîrok û honrawên wê helgirê bîra netewî ne, gotaran heta ewên komelayetî û hunerî û zanistî qelayî neteweyê bi berda kiraye, hewalan ewan in, ku sûd bi bîra neteweyî digeynin, ziman û şewaza nûsîn bi zimanekî neteweyî nûsiye û hemû rêzeyên gelî li xwe komkirîye.

Li derbarê doza me ya netewî da gotarek bi navê *“heqê êsta(nûka) û heqê me yê pêşî”* balv kirîye. Nûser ew helwêsta merdane ya ku kurdan beranber bi turkan li mêjû da, nîşan daye diênêteve yad, ku çî padaşekê giştî bi jinavbirina kurd dirawete û bo ev rastiye jî li sêdaredana bihiştî Ebdulsalam Barzanî li Musil bi wêne diênêteve. (jimar 1, rûpel 6 û 7, sala yekem, 1926).

Di gotara *“rediye bo wekîlêkî mîllet”* da serzenîştî nûnerên mîlletê kurd li perleman da diket, çunke min hîç rolekî wan a berçav nedîye bo parastina mafê mîlletê kurd û têkoşan û serberzîya mirovê kurd. Helwêsta bêhelwêstîya nûnerên ligel nûnerên şûnên dî da berawird(miqayese) diket, ku li encumen da çawan li pey nav û bidesthênana jiyaneke asûde û bêngêranê mîlletekê ku liberamber şêr û pilingan radest in û li meydana şer da êrîş dibîne ser top û tîfing, ku çî nûnerên kurd rola xwe bi vê cûre naniwênin û bo kurd hewl nadin, bo vê Zarê Kurmancî bi mîkrobî çuandûn û labirdinyanê weha bi pêwîst zaniye, ji niwêjê ferztir zaniye. (jimar 9, rûpel 22 û 23, sala yekem, 1927).

Zarê Kurmancî bo vê dê xwendawar û her weha nûnerên kurd li doza neteweyî ya xwe agadar bikate, biryara lijneya navdewletî, ku li rojnameyê *“Elweqat Elbexdat”* jimar 4247 li 18-yê Remezana 1344 da li jêr serdêrî (manşetî) *“lamir kizyet kurdîyet”* da li 25-ê Adara 1925 da made bas kirîye û belavkirîye, weha li jêr ve kurteyekî jê hatiye wergerîn digirin:-

Lijneya Sinûrên Nêvdewletî li ser biryarêkî, ku Encumenê Gelan bien-camî dawa ji dewleta Brîtanya kirîye, ku dibêt li navçeyê Kurdistan da hikumetêkî navçeyî damezirênêt û li rajeyê kurd dabêt û hemû kargêran kurd bin û mamelekîrin bi kurdî bêt û li qutabxaneyan jî kurdî bête xwendin û ...

Wezîrê musteameratê Brîtanya li 3yê Eylula 1925 da li beramber encumen da gotarekî xwendîye û di vê gotarê da amaje(îşaret) bi biryarên Lijneya Sinûrên Nêvdewletî û her weha biryarên Encumenê Gelan dawê û gotîye: pêwîste ew biryar bicî bihênin û hikumetê Iraq birastî hewl bidat bo wê ku kurd serbest û azad bijîn, herweha ew jî aşkira kirîye, ku weha [eger hemû rêgezên Iraq mafê xoyan nederêtê ew memleket netiwanê xwe bijiyenêt û ...] (jimar 10, rûpel 4-2, sala duwem, 1927).

Li gotara *“hemû lîwayê Kerkûk kurd e”* da ev hatiye baskirin, ku Kerkûk bi her sê qeza û nahiye û hemû gundên xwe ve kurd in, tenê çend gundên turkmanî têda heye.

(Duzxurmatû, Daquq, Beşîr, Tirkelan) û ew jî li senterê du nahiye ne û gundên dewrûberê wan her kurd in, ku ligel evê jî da xwendin bi zimanê turkî û erebî ye û ew xwendîngehên kurdî yên ku Mister Rayl bo kurdan li Kerkûk damezirandibû, navê “tekîye”yê lê danîbû, li paş nemana Rayl daxira û her çend hewl bo vekirinê hate kirin jî bê sûd bûye. (jimar 19, rûpel 10, sala sêyem, 1929).

Li Komeleya Gelan li Cinîwe nameyekî taybet bo kovara Zarê Kurmancî hate pêşkêşkirin, têda ko nûsîna daniştina Encumenê girtbûwe xwe, bo wê ew layenên ku peywendî ya wan bi kêşeya Irqê ve heye û bi taybetî ew pintaney bendîwarîyan bi doza kurd ve heye li kovareke da belav bikirête. Ku nûsîneke daniştina şanzdemîn Komeleyê Gelan girtîye, ku li 6-26/20/1929 da li Cinîwe kombûne. Li vê basê ku tê da hatîye, kotayî pêhatina întîdabî Iraq û ji ber vê çend pirsyarêk ji aliyê serokê Komeleya Glean -Markuys Tîdolî pêşkêşî Mister Burdîlun- cîgirê berpirsê Brîtanya kirîye, ji wan: Çawaniyeta pêwendiya navbera kurdan û ereban, aya umîd dikête ew pêwendî, berve başîyê hinek gav bavêjin? Aya li perleman da yekbûnekî serbixwe yê nûnerên kurdan heye yan her yek ji wan têkelê bi hizbêkî erebî ne? (jimar 21, rûpel 18 û 19, sala çarem, 1930).

Lavij

Mar Basellîos Şimûn

Transkrîba ji Suryanî: **Dr. Felat DILGEŞ**

Nivîskarê vê lavijê, Mor Basellîos Şimûn, Mafrîyamê¹ Turabidîn e. Ew bi xwe ji gundê Betmenemê ye, loma bi awayê Mor Basellîosê Betmenemî jî tê zanîn. Gundê Betmenemê di navbera Hezex (Îdîl) û Midyadê de dimîne. Mor Bassellîos Şimûn, zanayek bi nav û deng ê Dêra Sûryanî ye. Wî ev lavij di sala 1740an de nivîsî. Di sedsala ku dijî de, bi zanabûna xwe ew di nav zanayên sûryanî de, yê herî berbiçav û navdar bû.

Ev lavij ji kitêba bi navê Kafo Dehabûbê (ku bi kurdî bi mana Destegul e) hat girtin. Kitêb di sala 1981an li Manastira Mor Gabriêl hatiye çapkirin. Amedekarê kitêbê Mor Julîus (Yeşûh Çîçek), niha Metranê Awrûpa ya Navîn e. Di kitêbê de, xên ji lavija Mor Bassellîos

Şimûn, çar lavijên bi zimanî sûryanî yên din jî hene, ku ev lavij jî gellek kevin in û di nav civata Suryanî de bi nav û deng in.

Mor Bassellîos Şimûn, xên ji vê lavijê hin kitêbên teolojîk jî nivîsandine: *Merkepto Droze (Merkeba Siran)*, *Zeyno Di Tawdîto û Sakro Di Haymonuto (Çekê Îman û Baweriyê)*, *Teoloxîya (Teolojî)*. Xên ji zimanên suryanî û kurdî, wî bi zimanê Erebi jî kitêb nivîsîn.

Sedemê ku wî ev lavij bi kurdî nivîsî, di nav xelqê hêla Tur-abdîn de bi sedan salan e ku weha tê gotin: Abdal Axa, li gundê Betmenemê dijîya û ew bi xwe axayê gund bû. Belê Abdal Axa zilamek zalim bû. Xulamek wî yê suryanî heye ku dixwaze bi keçika kîrîvê xwe re bizewice. Belê li gor baweriya Xirîstiyani zewaca kîrîvan çenedibû. Çaxê ku xulam ji bo ku bi keçika

¹ *Mafrîyam*: Li gor baweriya Xirîstiyani, serokê dînî yê herî mezin û desthilatdar.

kirîvê xwe re bizewice serî li Mafrîyan da, Mafrîyan jê re got ku ew nikare bi keçîka kirîvê xwe re bizewice.

Li ser vê yekê xulam çû xwe avêtê Abdal Axa û jê xwest ku navberkariyê bike. Belê Axa bi xwe jî nikaribû çareyekê bibîne, çimkî ev adetek dînî bû. Hingê Axa bi vê yekê gellek aciz bû û rabû serî li Mîrê Cizîrê, Mîr Mihemed da. Belê hê mîr beriya dest bavêje pirsê, hin mirovên Abdal Axa yên ku ji Mor Bassellîos Şimûn aciz bûn, çûn û fesadiya wî li ba mîr kirin. Wan dixwest ku bi awayekî Mor Bassellîos Şimûn bikujin.

Abdal Axa û zilamên xwe ji Mîr re weha gotin: "Mîrê min, gava ku ew hat, tu ji bo xwarinê goşt bidîyê û jê bixwaze ku lavijekê bi kurdî bêje. Çaxê li hember te derket, hingê em dixwazin tu wî bikujî." Çimkî serokê suryanî yên dînî goşt nedixwarin û bi kurdî jî lavij nedigotin.

Gava ku Mor Bassellîos Şimûn hat dîwana mîr, mîr ji bo xwarinê goşt pêşkêş kirê. Belê Mafriyan li ser goşt dua kir û bi awayê ku tê gotin goştê ber wî bû xwarina ji sebze. Piştî ku wî xwarina xwe xwar, Mîr jê xwest ku lavijekê bêje. Hingê wî dest pê kir û ev lavij got. Wî ev lawija xwe, wek dayikeke ku li ser zarokê xwe yê mirî şînê digirinê bi dilşewatî got. Hingê kêfa mîr pirr ji vê lavijê re hat, dilê Mîr li ser wî gellek nerm bû û heskirinekê kûr li ba Mîr ji bo wî peyde bû.

Piştî vê yekê Mîr hurmetek gellek mezin ji Mor Bassellîos Şimûn re nîşan da û diyariyekê da wî. Belê mi-

xabin kîn û nefreta Abdal Axa ya li hember Mor Bassellîos Şimûn hê bêtir zêde bûbû. Çaxê Abdal Axa dît ku mîr rûmeteke mezin da Mor Bassellîos Şimûn û bi ser de ew xelat kir, hingê Abdal Axa ew kuşt.

Ev lavija ha, cara yekem bi herfên latînî di hejmara 25an a Hawarê de tê weşandin. Ya rast, piştî ku min karê transkrîbsiyonê qedand, hingê ez pê hesiyam. Ez rabûm û min her du tekst rûbirû kirin. Min bi jêrenotan, 17 malikên pêşî dan ber hev û cihêtiyên wan nîşan da. Belê dû re min dev ji vî karî berda. Çimkî lavij bi jêrenotan tije dibû û bibê nebê vê yekê ji bo xwendevan dijarî dianîn pê. Bi ser de du- sê malik bi tevahî cihê bûn û hema bêje di her malikê de çend cihêtiyên biçûk hebûn.

Celadet Bedirxan, di her eynî hejmara Hawarê de, wergera Lavijê ya bi fransî jî çap dike. Di jêrenotê ku li binya lavijê nivîsandiye de, Celadet Bedirxan diyar dike ku wî ev lavij ji sê tekstên suryanî girtiye û cihêtiyên navbera wan bi jêrenotên binî nîşan daye. Li gor ku em ji jêrenota Celadet Bedirxan fêhmî dikin, ewê di hejmara 26an a Hawarê de bendeke xweser li ser lavijê binivîse, belê ne di hejmara 26an û ne jî di hejmareke din de Celadet li ser lavijê nanivîse. Di kovara Ronahiyê de jî, ku wek zêdehiya Hawarê dertê, li ser lavijê tiştek derneketiye.

Hem Celadet Bedirxan û hem jî Mor Julîus, her malikek lavijê wek pexşan nivîsandine, belê min bala xwe dayê ku di nav bendên lavijê de qafiye hene, loma min bi awayê

helbestkî nivîsand. Bi vî awayî çêtir tê xwendin û fêmkirin.

Helbet ev lavij, hem bi naveroka xwe û hem jî li gor dema ku hatiye gotin an nivîsîn(1740), tekstek gellek girîng ê kurdolojiyê ye. Ji alî bawermendek suryanî ve nivîsandina lavijê, bi serê xwe hêjayî lêkolînê ye. Bi awayekî berfirehî nirxandina vê lavijê, xebateke akademîk a dûr û dirêj dixwaze. Çimkî ev lavij, li gel naveroka xwe ya dînî ya dewlemend, xwedan kûrahiyeke edebî ye jî.

Ji demên dîrokê yên gellek kevin ve, di dema ku ev lavij hatiye nivîsîn û heta salên 1980an, zimanê kurdî li Kurdistanê, ne tenê zimanê gelê kurd, belê zimanê peyvîvîne yê suryanî, ermenî, cihû, ereb û tirkî bû jî. Em jî vê lavijê û hê gellek berhemên din jî fêm dikin ku kurdî di nav van gelên Kurdistanê de, wek zimanek edebî û nivîskî jî hatiye xebitandin.

Di karê transkîrîbsiyonê de, me bi tu awayî dest neda awayê gotinê, angogramerê, peyv çawa hatibe gotin û nivîsîn, me wusa nivîsî. Ev tekstê ku di sala 1740an de hatiye nivîsîn, cardin di xizmeta edebîyatê, pîsporên zimanê kurdî û kurdologan de ye.

Not: Min karê traskîrîbsiyonê, bi alîkariya pîsporê zimanê suryanî Zekî Aydın kir. Ez jî wî û sebra wî ya bi rojan re sipasdar im.

Lo ev çi deng e û ev çi heydan e²

Û ev çi gûr gûr e li ezman e,

Dengê nafir û zirne û borîzan e

Hin dibêjin qîyamet e,

Û hin dibêjin axirzeman e.

Lo dengê³ sitrûh û boqilnefir ji ezmana hatiye,

Erd û ezman hejihan, deng kete gohê mirîya,

Û ruh ketin bedena û kewna vê⁴ qiyametê bi se ser wa bariya,

Hêşîn bûne weka geyayê, ê ku⁵ bihar lê hatiye.

Lo însano cahilê⁶, berê xwe bide ezmana, Çiqas hêşîn e û seyr bike li gerê, di felekê⁷ ,hemû stêrkê di rengîn e.

Û sibhan bike ji Xudanê keremê, ê gu⁸ (ku) li⁹ hewa êxistin û danîne.

Belê heyf û xebînetê min tê li husn û cemala di wan,

Gu paşkê, wê bikevin halê ku em pê ketine.

Lo wî dibêjin axir zeman e,

Erd û ezman wî¹⁰ bi hev ketine,

Û dolabê felekê sist bûne.

Û stêrk hejijan û tedarika xwe li ketinê kirine.

Heyf¹¹ û xebînetê min tê li şîneya,

Ruhan û guçîçek we¹² li va¹³ beybûn û sosina,

Ku¹⁴ xemlê xwe avêtin weka masiya,

Li bejê hişk bûne û mirine.

Lo wextê barî teala li dinê bibînî¹⁵,

Deftera xêr û gunehê min bînî,

We¹⁶ li ber alimê milyaketê bixwînî,

Wey li min bêmefero, wekî¹⁷ min li

⁴ Dikare bi awayê "Kunefa", "kewnefa" jî bê xwendin.

Di tekstê Hawarê de "xunava" ye

⁵ Di tekstê Hawarê de "ko"

⁶ Di tekstê Hawarê de "Lo merovo, nezano"

⁷ Di tekstê Hawarê de, "di vê felekê"

⁸ Gu: Ku, pêvgîrêka "ku."

⁹ Di tekstê Hawarê de "ew li hewa..."ye

¹⁰ Di tekstê Hawarê de "wî" tune

¹¹ Di tekstê Hawarê de "Belê heyf..."

¹² we: Û. Di lavijê de hem pêvgîrêka "û" û hem jî "we" hatiye bikaranîn.

¹³ Di tekstê Hawarê de "pelên beybûn..."

¹⁴ Di tekstê Hawarê de "Yên ku..."

¹⁵ Di tekstê Hawarê de, "peve bîne..."

¹⁶ Di tekstê Hawarê de "û..."

¹⁷ Di tekstê Hawarê de "wekê..."

² Di tekstê Hawarê de "heydedan e"

³ Di tekstê Hawarê de, "Lo ma dengê..."

huzûrê¹⁸ bikşînî,
Ezê çi cewabê ruhê xwe bidim?
Tu Xwedê û mêra dihebînî¹⁹.

Lo dengê bilind ji ezmana hatiye²⁰,
Go bilezînin, mizgînî ji miriya re bibin.
Bila ji tirba rabin û xemlê xwe wergirin,
Weka kulîlkê di rengîn e.
Lê bihara qiyametê hatiye, berve²¹ herin,
Lê milyaketa xwe qasidê wî kirine²².

Lo dengê xafil²³ ji ezmana hatiye
Me haj jê tunîne²⁴,
Go mirîno ji tirba rabin lê qiyameta heq li
yeqîn e²⁵.
Xwe ji axê û ji ritamê dawêşînin
Û xemlê belgê²⁶ qiyametê wergirin
Û serê xwe hilînin weka zîlika giyayê di
hêşîn e.

Lo dengê nafir²⁷ hatiye ji ezmana,
Û ji heybeta felek hejihan, stêrik rijihan.
Yeqîn weqata²⁸ ku çiyayê bilind bihelin û
ber û behr bibin meydana e.
Û heşir û mahşûr bèn ku heft pê li pê²⁹
bikevin,
Yeqîn hakim niyeta xwe bike dîwan e.

Lo ma wekî qiyamet bî³⁰,
Û barî teala hakim bî,
Û Mixayel gilîhçî³¹ bî,

Û Cebrayil şehde bî,
Û alem bê huzûrê³²,
Û Azraîl dawêçî bî,
Û alîk jê buhuşt bî³³,
Û alihdin dojeh bî.
Way li min gunehkaro,
Bi wê saetê bêmaferê,
Geb halê min wê çi bî?

Lo ez hawara xwe ji Xwedê re dişînim,
Gu dojeh xopan³⁴ bibê û bihdimê³⁵ ku ez
bi çava nebînim.
Lê ne bes e derdê dinê û xema mirinê, ku
ez her dayim³⁶ dibînim,
Lê zêde jana dikirê dojehê ne yê xêrê bî, gu
dayim dilê xwe pê dikewînim³⁷.

Lo wey³⁸ li serê min bî,
Wekî min³⁹ li huzûrê bikşînin,
Û deftera xêr⁴⁰ û gunehê min bînin,
We li ber civatê bixwînin
Û min dest bi dest⁴¹ bikin,
We bi⁴² dojehê ve bişînin.
Xwezî ez nebûwama
Û min ew saet nedîtiya
Ku min bi ser zemherî ra dojehê ve
dalînin⁴³.

Lo sitêra sibehî hilatî û qawî dilezînî,
Destê xwe li ba dikî û dengê xwe di hiltînî,
Go: Lo însano⁴⁴ birev tobe bike,
Lê milyaketa bi xezeb li pey me dikudînî.

18 Di tekstê Hawarê de "min bikşînin hizûrê"

19 Di tekstê Hawarê de "Lo tu mêran û Xwedê dibînî"

20 Di tekstê Hawarê de "dahatiye"

21 Di tekstê Hawarê de, "pê ve"

22 Di tekstê Hawarê de "Lê milyaketê di xwe kirine
qasidê di we"

23 Xafil: nayê zanîn

24 Di tekstê Hawarê de "nine"

25 Di tekstê Hawarê de "heqelyeqîn"

26 Di tekstê Hawarê de "û xeml û belgîhê di ..."

27 Ji nivîsara sûryanî wek "nifir" jî dikare bê xwendin.
Di tekstê Hawarê de "nefir" e.

28 Di tekstê Hawarê de "weqatê di wan..."

29 Di tekstê Hawarê de "pê li pêkî..."

30 Di tekstê Hawarê de, "bê"

31 Gilîh: gilî. Gilîhçî: Yê ku gilî dike.

32 Di tekstê Hawarê de, cihê vê rêzikê guherî ye.

33 Di tekstê Hawarê de, ev rêz û ya dû wê tune.

34 Xuban, xuyan

35 Hidam, hidomo(Bî Sûryanî): Hilweşîn, hidmbeito:
mala te xera be.

36 Di tekstê Hawarê de "dayim" tune.

37 Di tekstê Hawarê de, ev rêza jêrîn weha ye: "Ji tirsra
jana dojehê ez dilê xwe pê dikewînim."

38 Di tekstê Hawarê de, "weylek"

39 Di tekstê Hawarê de, "min bi xezeb..."

40 Di tekstê Hawarê de, "deftera di gunehên min"

41 Di tekstê Hawarê de, "destedesta"

42 Di tekstê Hawarê de, "bal"

43 Di tekstê Hawarê de, "... ko min dahilînin zêzemîna
dojehê de."

44 Di tekstê Hawarê de, "merovo"

Go⁴⁵ : Heçî tobe nekir û xêr ji keda xwe
nekir,
Wê Xwedê îmanê jê bistînî.

Lo ji qewlê di batil vekin û ji nava hilînin,
Berê xwe bidin rastiya û xema dinyayê ji
dilê xwe birevînin.
Lê emê essih ciwabê qewlê di batil bidin,
Ku wê rojê me li huzûra heq bikşînin⁴⁶.

Lo însano⁴⁷ bes va şer û guneha bike,
biqere û rûne,
Lê deng, dengê⁴⁸ li ezmana û dergêhê di
wan vebûne.
Û barî teala bi xwe ye milyaketê wî nazil
bûne⁴⁹,
Û çiqas⁵⁰ mirî hene ji tirba rabûne
Û em gunehkar in, me tobe nekir,
Qewî li me bisû ne.

Lo ma erd şehde ne û ezman gilîçî ne
Û barî teala hakim e û milyaketê wî dawêçî
ne,
Lo heke rehîm ji ba wî nebi⁵¹,
Me aza nekî,
Me mefir bi tu kesî dî nîne.

Lo ma⁵² ez çi bikim,
Sefîl im û sergîndan⁵³ im
Û rûşîm im û gunehkar im,
Lo dikirê mirinê ne yê xêrê bî,
Ku ez xafil girtim,
Û nehêşt ku ez tobedar bibim.

Lo dilê min bi kerba qewî dinalî,
Go: Ne xwezî bi vê dinê û ne bi vî îşî û ne
bî vî halî,

Gu mirin li pey me digêrî, roj bi roj, sal bi salî,
Weka bazê li pey werdekê li pey me dizûrî,
we dikalî⁵⁴.

Lo dilê min qewî dêşî we dinalî bi birîna,
Û ji kerba hestirê ji çava dibarin, weka
peşkê dixwîne,
Hemû ji xemê mirinê û zêde ji ezabê dîjehê,
Ku dayim tehlî ne û keser in û şîn e û girîn e⁵⁵.

Lo xwezî ez teyrik bama, ji teyrê di ber
baya,
Ku ez biçûwama keviya behra mezin, min
xwe bihniyaya,
Min xwe ji derdê dinê û ji guneha xelas
bikiraya,
Zêde xofa min ji mirinê ku ez xafil bim, we
bi ser min bihatiya.

Lo hilê de'm tobe bikin, mal xerabo û serê
xwe hilîne û ji xewa rabe,
Lê dinya em ders kirin bi va guneha we bi
va şuxla.
Lo xwezî me ev dinya nedîtîya û me
rohnîya wî nebîniya,
Gu paşê esseh wê me bikê ber va (va)
dawa û va hesaba.

Lo malxerabo serê xwe hilîne û ji xewê
rabe,
Lê dinya wî bi hev ketiye, lo wî dibêjin
axir zeman e
Û heyama qiyametê hatiye de'm tobe bikin
û tedarikê axîretê bikin,
Lê ha te dî em xafil, mirin bi tehna me girtiye.

Lo mirin û tu qewî bi lez bi ciwanî pey me
dikudînî,
Tu dayim suwar î û li ser me, we li ser me
pê ve tînî,
Tu nalêlî ku em pîr bibin,
Heta barî teala bi sebir emanetê xwe ji me
bistînî.

⁴⁵ Di tekstê Hawarê de, "ko"

⁴⁶ Ev beş di tekstê Hawarê de tune.

⁴⁷ Di tekstê Hawarê de, "merovo"

⁴⁸ Di tekstê Hawarê de "dingedinga"

⁴⁹ Di tekstê Hawarê de, "barî teala bi milyaketên xwe ve dahatiye."

⁵⁰ Di tekstê Hawarê de, "hingî"

⁵¹ Di tekstê Hawarê de, "lê heke ew rehîmê jib a xwe nekê..."

⁵² Di tekstê Hawarê de, "pa"

⁵³ Di tekstê Hawarê de, "sergîrdan"

⁵⁴ Di tekstê Hawarê de, "ko mirin weke bazîhê li pey ordeke li pey me dizûrê û dikalî."

⁵⁵ Di tekstê Hawarê de, "tehlî ne û girî ne."

Lê dinê te nehîşt em tidarika mirinê bikin
 û te em berdane sehreya,
 Te go safî bikin dilê xwe, lê mirin dûr e û
 niha nayê,
 Te em xapandin û mirin em xafil girtin li
 dinê,
 Te nehêşt em têr sefayê bikin li vê dinyayê.

Lê dinê, tu ewil nîşanê me didî rihetî û
 sefa û xweşiya,
 Paşkê tu dilê me tijî dikî jan û derd û
 tahliya,
 Zêde dikirê mirinê ne yê xêrê bî,
 Ku dayim suwara we li ser me bi paniya
 û me ji tişt û malê di ber şemrend û me
 dest ji ber ruhê xwe kiriye.

Lo mirin û tu pêşkarê me bûyî zivistan û
 havîna
 û te mehbûba dila ji me sitandin xwedanê
 hesp û rext û zîna,
 Lo dikirê (te ne yê xêrê be,
 Gu ji dil xemlê di nadir û di nazik te serê
 me bistan,
 Bi kefenekî di reş û şala,
 Lê pa ez çi bikim me mecel bi te nîne,
 Me tu supartî hukmê barî teala.

Lo makxerabo, serê xwe hilîne, lê em ders
 kirin va mirîna,
 Ku ji koma û civata ji me nehêşt yek bi
 tenê,
 Lo d'em ji xema û derda mirinê,
 Balgehê evdaliyê wergirin û tayih bibin bi
 vê dinê,
 Lê heyf û xebînetî min tê ku emê,
 Bi va xema û bi va kesera biçin û bikevin
 gorîna.

Lê dinê te ez berdame pey guneha
 Ji şîrî heta bi pîrî,
 Lê mirin qonaxçiya,
 Cihê min kir nav agirê dojhê
 û ba û bizrûk û zemherîra.

Lê dinê, te ez ji guneha bar kirim,
 û te destê min ji xêrata birriya,
 We zanim ku paşî poşmanîya,

û keser in û şîn e û girîn e.
 Xwezî ez bi miriya ra ji tirba ranebûwama
 Ku min dojhê nedîtiya,
 Lê min taqeta ezabê wî nîne.

Lo makxerabo, serê xwe hilîne, çavê xwe
 veke,
 Lê mirin em ders kirin û em sêwî hiştin ji
 dê û bava
 û felekê em tazî hiştin li ber barana we li
 ber tava.
 Lo oxira di felekê ne yê xêrê be,
 Gu ji tişt û malê di pir em xizan kirin,
 û em xistin ber va mutala,
 û ber va hesaba.

Lo berê xwe medin vê dinyayê,
 Lê xayin e û derewîn e,
 Geh tal e û geh şîrîn e,
 Geh şahî ye, geh şîn e
 û geh ken e û geh girîn e,
 Tehqîq ku tu destgirtiya min buwayî
 Gu min tu bi yekî dî bidayî,
 Lê pa ez çi bikim tu maka min î
 û min mecal bi te nîne.

Lê dinê tu xayîn î û bêray î,
 Te ez berdame pey guneha serberdayî,
 Tehqîq wekî tu dergistiya min buwayî,
 Min tu bi yekî din bidayî,
 Lê pa ez çi bikim tu maka min î,
 Min mecal bi te nîne û tu bi min dikarî.

Lê dinê, xwezî ez ne buwama,
 Min xêr û mekseba⁵⁶ te nedîtiya,
 Ku te ez berdame pey guneha,
 û te ez menih kirim ji heft qewlê Xwedê û
 nebiya,
 Tehqîq wekî tu keçik bi xwezî buwayî
 Ku min tu bi yekî dî bidayî,
 Lê ez çi bikim tu maka min î
 û min tu sipartî Xwedê û mêrê welîyayî.

Lo qulingo tu pirr bilind dibî û tu dinyayê
 dibînî, çi mîna ye?
 Go: Lo çi hewce ye hûn pîrsa dinê ji min bikin?

⁵⁶ Mekseb: Feyde

Dinya ye, we li darî çava ye, îro şahî ye û
bin da şîn e û sefa wî nehêja ye, Heke hûn
ji min yeqîn in gu dojeh ew bi xwe ye,
Xwezî em nebuwana û me nedîtîya.

Lo ev dinya mîna ye, meha zivistana,
Ku darê terr û hişk,
Mirhovê diçê û xerab hemû yek ewan e,
Û sibeha qiyametê mîna ye meha Nîsanê
Gu darê terr û mihrovê diçê,
Wê xemlê xwe werkirin,
Fêhm bike û qenc bizane,
Ku darêd di hişk û mihrovê di xerab wê çê
57 agirê cehnemê ra,
Bibin xurde û nane.

Lo qulingo tu bi ser me ra gazî dikî û
dixwînî,
Go lo bîhna dojehê ji vê dinê dibhim,
W'ez hawara xwe ji Xwedê re dişînim,
Gu laşê min tê nemînî.
Xwezî bi wî mihrovî ku jê birevî,
Û xêreta bikê û pêşîya xwe bişînî.

Lo qulingo sergindano,
Tu qewî hawar dikî û dilezînî.
Go: Lo ez direvim
Ku dengê gurgura agirê dojehê dikim dilê
xwe pê dikewînim,
Ku ne xwezî bi cihê heramxwar e û zef kûr e,
Ku cihê wan azabekî dijar e,
Xwedê tu muddet, kes nebînê.

Lo qulingo tu xayin î bi cihê xwe re zivistana,
Tu pişta xwe didî va çiya û va berfa û va
sîpana,
Û tu berê xwe didî deşt û beriya û sefa dikî
her ewana,
Û dîsa ku bû germ û havîna,
Tu berê xwe didî çiyayê bilind û hînkayîya,
zozana.

Lo ez ne xayin im, lê dinê xayin e, w'ez ji
ber direvim û dilezînim,
Nahêle ez li derkê biqerim, ku ez emrê
xwe

bi rihetî biqedînim.
Ez her bi ser we gazî dikim û dengê xwe
dihiltînim,
Ku hûn jê birevin, lê xayina ez her ecêba
xayintîya wî dibînim.

Lo qulingo, em nizanin tu bihay î an tu
nivistî,
Xwe bişidîne we bi hewa xwe hilîne, lê tu
qewî sist î,
Go: De em pîrsa dojehê ji te bikin, lê me
dengê wî ji mêj nebihîstî,
Go: Lo ez saloxa wî qenc bidim we, belê jê
birevin weka mihrovê margistî.
Lo dojeh alîk jê behrek agir e û kifrî û zift
û qîr e
Û bîhnek jê tê reş û tarî hawîr e,
Lo dikirê wî ne yê xêrê be,
Ku aliyê din behrek serma ye û ba û
bêzrûk û zemherîr e.

Lo felekê zalimê ev dolamet e te bi serê me aniye,
Ku ji dêl xweşî û sefa te dilê me ji xema û
kesera dagirtî ye,
Weka ji me dihat em xêr û xêreta bikin te
nehêştiye,
Û niha ji tişt û malê pîrr te em xîzan kirin
û te em anîn parsekiyê.

Lo qulingo tu qewî bi hewa dikevî û tu
çengê xwe dihejînî,
Û tu berê xwe didî ezmana û tu erş û kursî
dibînî,
D'em pîrsa bihuştê ji te bikin, lê tu Xwedê û
mêra dihebînî,
Ku em bêjin rast û mizgînîya buhuştê ji me
ra bînî.

Lo wesfê buhuştê miqate ye⁵⁸ û qewî zor e,
Bajarekî bêqedir mezin e û bilind e û bêsûr e
Û jê difûrî we diherikî bîhnekî xweş û
behrek nûra,
Hin sipî ye û hêşîn e û hin kesk û sor e.
Lo heke behra me tê nebî,
Xwezî em nebûwana, ku janek mezin e û
derdekî kûr e.

57 Çê: biçê

58 qetî.

Lo dikirê bihuştê ê xêrê bî, sefa raserî me
ye,
Tiştê ku ne çava dîye û ne goha bihîstîye û
ne bi ser fikrê dila ketîye,
Lo heke hûn ji min yeqîn in, ne xelet in ku
buhuşt dî ne,
Barî teala bi xwe ye.

Lo bihuşt welatekî bêqedere fereh e û
vatanekî şîrîn e
Û buharekî bêhed xweş e û her dayim hêşîn e.
D'em dua ji barî teala bikin, gu me jê
mehrûm nekê,
Lê dilê me ji guneha şikestî ye we bi kul e
û bi birîn e,
Lê dojh muqabilê me taqeta ezabê wî
nîne.
Lo ma çi bikim, bi va guneha û va kula û va
birîna,
Mirin hatiye, me mecel bi ruhê xwe nîne,
Lê heke barî teala me bi rehma xwe aza
bikê,
Heke na, mecal tu kesî dî nîne.

Lo însano barê mirinê raykî bike û hilê rabe,
Lê barî teala adil e, ne rûmetî li balê heye
û ne mehabe,
Mîr û feqîr û xanî û xîzan hemû li ba wî
yek hesab e.
Her yek feilê wî bikê mîzanê û cezayê wî bidê,
Heke sefa û rihetî ye, heke cefa ye û ezab
e.

Lo însano, d'em tobe bikin,
Lê telihna dijwar li ber me hene,
Sisê ne, we li ber me veketî ne,
Esseh emê bi ser wa kevin, li derê rê ne,
Yek jê mirin e û yek jê huzûr e û yê din
dojh e
Ku can û kul û derdê me ne, ji wan e,
Lê em çi bikin xelasa me ji wa nîne,
Ku qisas û cezayê me ne û hukmê Xwedê
ne.

Lo qewlê kîtaba em gêj kirin,
Û me gohdariya wan nekiriye we bihuşt û
dojh hene,

D'em dua ji barî teala bikin û bixwînin fatheya
Û em bêjin ya Reb tu bi êz û celalê di xwe kî,
Heke em nehêja ne bihuştê tu me nekî
dojhê,
Girê hesretê besî me ye.
Lo ez weka quling hawar dikim bi ser
dinyayê dengê xwe dihiltînim,
Weka kewê ribat li sehreya û ez li zara
dixwînim,
Û her yek navê wî dihiltînim
Û ji hezarî yek li pey dengê min nayê,
Hê ku ez dey nakim, ji qewlê di ber ku tu
buha pê nayê,
Lê ma ez çi bikim ji derd û kulê axîretê
hedana min nayê.

Lo çi biharekî xêr e hatî bi me ra w'ez
girandim û bi va mêrga, va diyara
Û min jê çînî baqek rihan û gulçîçek ji civa-
ta nadir ra,
Rehme li dê û bavê ku qewl gotin û dê û
bavê gohdar û hazira.

SILÎVA:

BAJARÊ KU HEFT CAR XERAB Û HEFT CARÎ AVA BÛYE

Rohat Alakom
ralakom@yahoo.com

Gotina ku dibêje: "*cihê ku lê sekiniyê bikole!*" careke din tîne bîra me ku xebatên deverî (herêmî, lokal, mehelî) çiqas girîng in û kemala wan mezin e. Xebat û lêkolînên deverî îro yek ji wan beşên kurdnasiyê (kurdoloji) yên girîng pêk tîne. Divê êdî warên lêkolînan teng, lê belê kûr bibin. Her kes li dîrok, folklor û devokên herêma xwe lêbikole û derxe holê, ez bawer dikim di nav demeke gelek kurt de hewes û evîneke mezin wê di derbarê kurdnasiyê de di nav lêkolîner û nivîskaran de dest pê bike. Êdî qala *mîkro-dîrokê* tê kirin. Dîroka dîroka cixaran, dîroka dînan, dîroka girtîgehên, dîroka nênan, dîroka pirtûkan, dîroka xaniyan... Ev babetana û babetên wek wan dikarin gelek rûpelên dîroka çanda kurdan jî ronî bikin. Tenê di nav me kurdan de dîroka sîyasî wek dîrok tê zanîn, lê belê dîroka çandî gelek caran tê ji bîr kirin. Warên kurdnasiyê

her diçin, fireh dibin, wek alanake bêsînor e. Gelek babetên balkêş hene ku wisa veşartî mane, kes nêzîkî wan nebûye. Yek ji wan wek mîsal bajarê Ferqînê ye, li ber çavên me ye û li çavên me dinêre. Her quncikekî Silîva dîrok e, her mirovek xweyê serpêhatîkê û xweyê macarayekê ye. Divê em cesaret bikin û hewl bidin ji cîhekî dest pê bikin. Edetên nivîs, qeydkirin û xwandinê pir bikin. Silîva di dîroka kurdan de yek ji wan bajar û navendên herî giring e. Serbajarê dewletoka kurd, mîrîtiya merwaniyan bûye, rengê Silîva yê netewî û kurdî angorî Amadê (Diyarbekirê) jî gelek vekirî û bi mane ye. Ji bo vê yekê Silîva zêde hêjayî lêkolîn û parastinê ye.¹

¹ Di derbarê Silîva de du lêkolînên min di kovarên Nûdem û Gulistanê de çap bûn, ev beşa ya sêyem e. Di pêşerojê de dixwazim formekê bidim wan û wek pirtûkeke piçûk çap bikim.

Min gotina Silîva, *heft car xerab bûye û heft carî ava bûye* pêşiyê li Stockholmê ji devê yekî Silîvî bîhist.²

Min berê zanibû çî qeza û bela di dîrokê de hatine serê kurdên vê deverê, lê belê min berê ev gotinên folklorîk û aforîzmatîk tu wext nebîhistibûn. Bi rastî ev gotinên neninivîsî qedera bajarê Silîvayê bi zimanekî edebî û folklorîk, gelek baş îfade dikin. Dema em dîroka vî bajarî berçav dikin, em dibînin ku her sedsalê carekê ev bajarê kevn hatiye xirabkirin û careke din ji nû ve ava bûye. Silîva di sedsalên kevn de ji aliyê kesên ku dîne xiristiyanî diparêzin, wek bajarekî pîroz hatiye qebûl kirin. Hestiyên kesên xiristiyan û cesetê wan li Silîva dikirine gorê, wek goristanekê hatiye qebûl kirin.³ Bajar paşê ketiye bin kontrola gelek hêzên cuda, wek Hamdanî, Buveyhoxullarî, Merwanî, Artukoxullarî, Eyubî û Osmanî. Bajar bûye hedefa êrişên moxolan û careke din hatiye xirabkirin. Van serobinan wusan jî bivê-nevê li ser mirovên vê deverê bandoreke mezin hiştiye. Ev yeka divê bê vêkolandin.

DÎROKA SILÎVA BALA LÊKOLÎNERAN DIKÎNE

Dîroka Silîva gelek bala hin biyaniyan û lêkolîneran kişandiye. Dema mirov li çavkaniyan mêze dike, bi rastî jî mirov dibîne ku Silîva di gelek minasebetan de bûye babetalêkolînan. Derbarê dîroka Silîva de heta niha çend berhem û xebat hatine

nivîsîn. Di nav van de berhema ku her tim hêjabûna xwe parastîye, pîrtûka bi *Tarikh Mayyafariqin wa Amid* (Dîroka Silîva û Amedê) ye. Ev pîrtûka bi erebî ye ji aliyê Ibn al-Azraq de hatiye nivîsîn. Çawa tê xuyan pîrtûk ji du beşan pêk hatiye, beşê li ser dîroka Silîva û beşê li ser Amîdê (Dîyarbekir). Beşê yekemîn derbarê mîrîtiya kurdan ya navdar Merwaniyan e.

Bi rastî ev xebata bi navê *Tarikh Mayyafariqin wa Amid* (Dîroka Silîva û Amedê) wek destnivîs cara pêşîn berî sed salî bala H.F. Amedroz kişandiye. Wî bi nivîseke xwe ve bala lêkolîneran, kurdnas, nivîskar û rohilatnasan kişandiye ser vê çavkaniya giring û giranbiha⁴.

Derbarê dîroka Merwaniyan û Silîvê de kesa ku vê gavê kar dike Carole Hillenbrand e. Di Universita Edinburgê de derbarê babeta Dîroka Îslamê lêkolînan dike. Li ser devera Cizîrê doktoraya xwe amade kiriye. Heta niha di derbarê Merwaniyan⁵, pîrtûka Ibn al-Azraq⁶ û gelek tiştên vê dewrê de çend nivîsên zanistî amade kirine. Bi taybetî *Tarikh Mayyafariqin wa Amid* (Dîroka Silîva û Amedê) gelek bala wê kişandiye. Xebatên C.R.Robinson⁷ û Ephrem-Isa Yousof⁸

⁴ H.F. Amedroz, *The Marwanid dynasty at Mayyafariqin in the tenth and eleventh centuries*, Journal of the Royal Anthropological Society, 1903,

⁵ Carole Hillenbrand, *Marwanids*, The Encyclopaedia of islam, rûp.626-627. (Çapa teze).

⁶ Carole Hillenbrand, *A Muslim Principality in Crusader times*, Nederlands Historisch-Archaeologische Instituut te Istanbul, 1990.

⁷ Dr. C. F. Robinson, *Ibn al-Azraq, his Tarikh Mayyafariqin, and early Islam*, Journal of the Royal Asiatic Society 3.6.1 (1996): 7-27.

⁸ Isa Yousif, *Les Chroniqueurs Syriaques*, L'Harmattan: Paris, Budapest, Torino: 2002.

² Kurê Muhterem Biçimli.

³ *Martyropolis*, The Catholic Encyclopedia, vol IX, 1910.

KESÊN SILÎVÎ, BAJARÊ BAZÎDÊ ŞÊN DIKIN

ku di van salên dawîn de hatine weşandin, bala dorberên akademîk kişandiye ser Mîrîtiya Merwanîyan.

Silîvayê bala dîrokzanê kurd Mele Mahmûd Beyazîdî jî kişandiye. Ew di beşeke pêşgotina pirtûkeke xwe de dibêje ku kurd pêşiyê hatine Dîyarbekirê, li Meyaferqînê cîwar bûne û paşê li gelek aliyên din belav bûne⁹. Ahaliyê Silîva bi derdorê xwe ve gelek pêwendî pêk anîne. Ev yeka bi pêşketina bajêr ya pîralî ve girêdayî ye. Angorî Mele Mahmûdê Beyazîdî, wek mîsal bajarê Bazîdê ji aliyê kurdên Silîvayê de hatiye şên kirin:

"...Mirovekî bi navê Evdî beg bi eslê xwe ji Merwanîyên Mayafariqînê bûye, ji Diyarbekirê, digel çend malbatên Silîvan hatiye tevî xizmeta Sultan Murat bûye. Di şerê nêzîkî Yerîvanê de mêraniya xwe nîşan daye û celaleta Siltan Murat, bajarên Bazîdê, Eleşkirtê, Mîlwe û hawirdorên wan *yurtlûk* û *ocaklik* xelatî Evdî Begê û êla Silîvan kiriye. Wan li wir qela û gund avakirine, li wira mane û navê Bazîdê û qezayên wê bûye "Silîvanlî" ser navê êlê"¹⁰.

Çawa ku tê zanîn Siltan Murat (IV. Murat) di navbera salên 1623-1640'î de hukimdarî kiriye. Sefera wî ya Rohilatê di sala 1635'an de dest pê kiriye. Dema çûye Bexdayê li dorberê

çiyayê Aledaxê hêwiriye. Ev îfadeyên Mele Mahmûdê Beyazîdî yên ku kontakt û pêwendiyên *kurdên Serhedê û kurdên Silîvayê* ronî dike, ji gelek alîyan ve girîng e. Em ji vê pêşgotina Mele Mahmûdê Beyazîdî fêr dibin ku wî di beşa nehan ya lêkolîna xwe de cih daye bûyerên dewra Silîvanliyan li Bazîdê. Şerefexan di xebata xwe ya navdar Şeref-nameyê de cih nedayê devera Bazîdê û êla Silîva. Mele Mahmûdê Beyazîdî xwastiye vê valahiya dîrokî tijê bike û xwendevanan di derbarê dîroka bajarê Bazîdê û Silîvayê de zêdetir agahdar bike.

Hin çavkaniyên heyî jî nîşan didin ku kurdên Silîvayê di Paşatiya Bazîdê de hebûne, wek xebatên Abovyan¹¹ û Wagner¹². Abovyan dibêje ku berî sed-salan kurdên li derdorên Bazîdê ji xwe re nedigotin Bazîdlî, ji xwe re digotin Silîvanlî. Çavkanîyeke mayin dibêje ku eşîra "Silvan" û "Silvanlî" li derdorên Diyarbekir, Malazgîrd, Mardîn, Rakka û Erxenyê hebûye¹³. Angorî Law Reşîd, navê Silvan wusan jî li devera Erziromê navê eşîreke kurdan bûye. Kurdên vê deverê bûne babeta gotineke pêşyan ya kurdî (mesele û metelok) ya salên derebegiyê: "*Ferek cizmeya Rojkan, berdaye pênc hezar siwarên Silîvan*"¹⁴. Rojkan jî eşîreke mayin e ku zêdetir li dorberên Bidlîsê dimînin¹⁵. Angorî Muhammed Varlî kurdên ku li dorberê Dîyarbekirê diman ji wan re Silivî dihate gotin. Angorî Mele Mahmud

¹¹ Xaçatûr Abovyan, *Kurd - Êzdî*, Erevan, 1986, rûp.63.

¹² Moritz Wagner, *Resa till Persien och Kurdernas land*, cild II, Örebro, 1953, rûp. 176.

¹³ Cevdet Turkay, rûp.130.

¹⁴ Law Reşîd, *Kürdlerde Durub-ı Emsal, Jin*, hejmar: 5, 1918-1919. (Çapa ku ji aliyê Mehmed Emin Bozarslan ve hatiye amadekirin).

⁹ E. I. Vasillieva, *Pirtûka Winda ya Dîroka Kurdistanê*, Almanaxa Kurdî, Weşanên Roja Nû, 1997, rûp. 77.

¹⁰ E. I. Vasillieva, *Pirtûka Winda ya Dîroka Kurdistanê*, Almanaxa Kurdî, rûp. 81-82.

Beyazîdî di salên 1860'yî de li dorberê Dîyarbekirê qasî 4000 xaneyên ji eşîra "Sîlwî" hebûne¹⁶.

Ehmedê Xanî dema behsa zaravayên kurdî dike, wan li ser sê beşan parve dike: "*Bohtî û Memedî û Sîlîvî / Hin lal û hinek ji zêr û zîvî...*" Angorî Zîya Gokalp kesên ku ji der zaravayên Bohtî û Mehmedî dipeyîvin, ew kes dikarin Sîlîvî bînin hesibîn û erdê ku ew lê dijîn jî bi navê Sîlîvan tê bi nav kirin. Angorî Zîya Gokalp, Sîlîvan navê erdekî fireh e, ji erdê qezaya Sîlvan (Mayyafariqîn) firehtir e. Zîya Gokalp dibêje ku, kurmancên Sîlîvayê dibîne du beş: *Mîl û Zîl*. Hin caran li cihê Zîl peyvên *Sîlîv* û *Sîl* tê bi kar anîn¹⁷.

TORIN JI KU HATINE SERHEDÊ?

Torin wek komeke arîstokratên kurd tê zanîn. Piraniya wan berê li Serhedê diman. Ji wan gelek sînorparêz bûn, di nav ordiyên rûs de generalên kurdên torin hebûne. Yek ji malbatên Farqînê ku bi tirkî wek *Ezîzoxullarî* hatiye nasîn angorî hin kesan koka wan diçe, dighêje Torinan¹⁸. Dema havîna sala 2002'an de ez çûme Dîyarbekirê, min nasiya xwe da malbateke ji Ezîzoxullarî û ji wan re qala koka Torinê kir. Lê belê wusan dihate xuyan ku haya wan gelek ji vê nêzikayê û pismamtiya kevnare

tune bû. Yek ji mezinên Torinan, Elî Beg berî mirina xwe, di salên 1970'yî de ji bo serlêdanê ji Îdirê çûye Sîlîva, li wir mala Ezîzoxullarî zîyaret kiriye. Elî Beg kurê Resûl Begê ye û koka vê malbatê dighêje Eyup Paşa. Bi eslê xwe ji gundê Zîro ye. Ev gund, gundekî Agiriyê ye. Lê belê Elî Begê mala xwe bar kiriye aniye Îgdirê. Çawa me li jor jî da kivşê eşîreke bi navê Sîlvanî li Bazîdê dijiya. Elî Beg piştî ku ev yeka fêr bûye, mimkûn e bi saya vê ger û zîyareta xwe xwastiye ku bi nas û pismamên xwe li Sîlîva bibîne û bi wan re bibe nas¹⁹.

Di nav gel de tê gotin ku sê seyîdên kurd ji ber zilma Haccac direvin, tîn gundê Kelî, li nêzikî Sîlîvayê cîwar dibin. Eşîrên Sîlîvayê ji van hez dikin û li wan xweyî derdikevin. Ev hersê bira demekê li Sîlîvayê dimînin, paşê ber bi Serhedê, zozanên Zîlanê (nêzikî Ercîşê) diçin. Navê yek ji van biran Resûl Axa bûye. Ev Zîlanîyê îro neviyên Resûl Axa ne²⁰. Navê gundekî li derdorê Sîlîva, nêzikî Malabadê, Zîlan e, niha jê re dibêjin *Yeni Çağlar*²¹. Di sedsala 17-an de li Eyaleta Dîyarbekirê deverê hebûye, navê wê Zîlan bûye²². Divê em bidin dîyar kirin ku di navbera peyvên *Sîlîva*, *Sîlîvî*, *Sîlvan* û peyvên *Zîl*, *Zîlan* de nêzikayên balkêş hene²³.

¹⁵ Aveyanov, *Osmanlı -Rus ve İran Savaşlarında Kürtler*, Sipan, 1995, rûp.IV.

¹⁶ Mele Mehmed Beyazîdî, *Çîrokên Kurmancî*, amadekar: Cankurt, rûp.30.

¹⁷ Ziya Gokalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Sosyal Yayınları, 1992, rûp.29-30.

¹⁸ Nedred Bilici ku bi xwe ji Sîlîvayê ye ev yeka ji devê Torinên Îdirê (Elî Begê) bîhistiye. Kurê Elî Begê Yaşar Oner ku niha li Stockholmê dimîne, wî jî behsa vê gera bavê xwe ya Sîlîva kiriye.

¹⁹ Hevpeyvîna bi Remzî û Semra Ezîzoxlî re 27/6. 2002. Remzî Ezîzoxlî serekê berê yê Belediya Yenîşehîrê ye (ta- xeke Dîyarbekirê).

²⁰ İbrahim Bagdu, *Seyh Xalîd*, İstanbul, 1993, rûp.4.

²¹ İbrahim Bagdu, *Seyh Xalîd*, İstanbul, rûp.12.

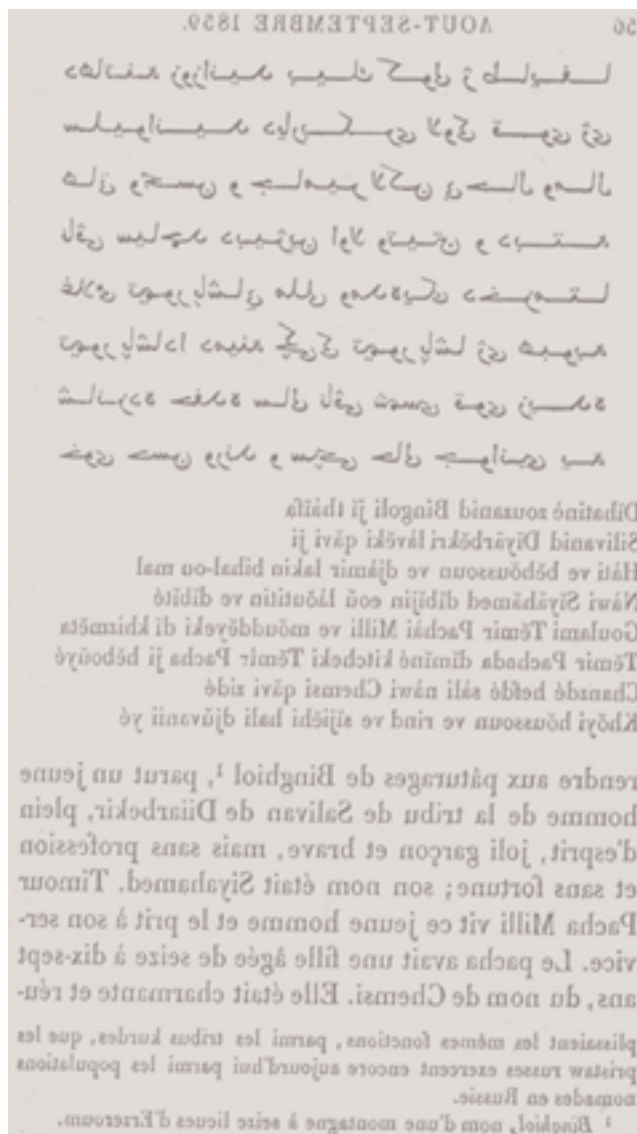
²² İbrahim Yılmazçelîk, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, Türk Tarih Kurumu, 1995, rûp.125.

BALADEKE KURDAN: SERPÊHATIYA SÎYABENDÊ SILÎVÎ

Silîva yek ji wan bajar û navendên kurdan ê herî kevn e. Yek ji wan destanên kurdan yên bi nav û deng *Xecê û Sîyabend* e. Gelek caran di çavkaniyan de mêrxasê mêrîn Sîyabend wek

"Sîyabendê Silîvî" tê nasîn an jî tê pêşkêş- kirin. Di nav gel de gelek şaxên vê destanê yên devkî hene. Dema em çavkaniyan raçav dikin, em dibînin ku şaxa ku cara pêşîn hatiye berevkirin, di sala 1854 an de hatiye nivîsîn û qeyd- kirin. Ev bûyera derbarê berhevkirina folklorê kurdî de bûye- reke gelek

balkêş e. Ji ber ku heta wê demê folklorê kurdan bala rohilatnas, folkloras û lêkolîneran ewqas ne- kişandibû. Ev şaxa *Xecê û Sîyabend* ji aliyê M. A. Jaba ve wek *Balada Kurdan* (Ballade Kurde) hatiye binav kirin²⁴. Destan ji aliyê M. A. Jaba ve hatiye wergeran- din, kurdî û fransî bi hevra weşiyaye. Tiştêkî mayin, di van salan de kurdiya vê destanê him bi tîpên latînî û him jî bi tîpên erebî hatiye çap kirin. Tekst qasî 13 rûpelan e. Angorî vê şaxê destanê, Sîyabend ji "...tayfa *Silîvanid Dîyarbekrî...*" bûye²⁵. Çawa tê xuyan peyva *Silîvanid* ev cara pêşîn ku di çavkaniyeke kurdî de derbas dibe û wek navê eşîrekê-

²³ Rohat Alakom, *Torin: Aristokratên Kurd*, Apec, 2004.

²⁴ Ballade Kurde resueillie et traduite par M. A. Jaba et communiquée par M. de Tchinatcheff. *Journal Asiatique*, Paris, 1869, Tome XIV, rûp. 153-166.

qebîleyekê hatiye bikaranîn. Paşê di cîhên mayîn yên vê şaxê de navê Sîyabend bi îfada "Siyahamedî Silîvî" tê nasandin.

Çawa ku tê zanîn berê navê Silîva, Mayyafarqîn bûye. Dema Mayyafarqîn di sedsala 15'an de dikeve bin destê kurdên bi navê *Kurdên Silimanî*, navê bajêr jî dibe *Sîlvan*. Ji sedsala 15'an heta niha, ev bajar di nav kurdan de wek *Sîlvan/Sîlîva* tê zanîn. Peyva *Sîlîvî* çawa di destana Sîyabend û Xecê de jî tê xuyan wek sîfat hatiye bikaranîn. Eger mirov ji van agahdarî û zaniyariyan bi rê bikeve, mirov dikare bi rehetî texmîn bike ku destana Xecê û Sîyabend di nav kurdan de bi kêmanî ev 500 sal in tê gotin û tê nasîn.

Tîşteki herî balkêş jî çawa em dibînin ku keçe mayin bi navê Şemsê di vê şaxê destanê de cihê Xecê girtiye. Keça ku bûye evîndarê Sîyabend ji eşîra Millî, keça Temir Paşa bûye. Ev perçeyê folklorê kurdî ji aliyê ziman de jî balkêş e. Tîşteki din ê giring jî ew e ku serpêhatiya Siyabend, bala Mela Mehmûdê Bazîdî kişandiye û wî aniye ev destan wek nesir (nivîsên vekirî) nivîsîye. Wusan tê xuyan ku di salên 1850'yî de ev şaxa Xecê û Sîyabend di nav xelkê de gelek belav bûye²⁶. Serpêhatiya Siyabend di nav xelkê Silîva de bûye destaneke herî hezkirî û heta îro jî li ser zarê gelê vê deverê digere:

²⁴ *Ballade Kurde* resueillie et traduite par M. A. Jaba et communiquée par M. de Tchinateff. Journal Asiatique, Paris, 1869, Tome XIV, rûp. 153-166.

²⁵ *Ballade Kurde*, rûp.156.

²⁶ Aleksander Jaba, *Çîrokên Kurmancî*, amadekar: Cankurt, Weşanxana Çand Nûjen, Stockholm, 2000, rûp.55-57.

...
Sîyabend dibê: Xecê ez Sîyabend im,
Sîyabendê Silîvî me.
Xweyê tîr û kevanê zîvî me.
Minê Xeca keleş ji heft êla û heft eşîra
Ji heft bira stand, ez revîme
De niha ez li ber sekerata ji destê
nêçîra pezê kuvî me²⁷.

Dilketiya Sîyabend wek li jor di şax-

e k e
Wêne: N. Kaya
destanê de tê xuyan ne Şemsê ye, Xecê ye. Di beşê dawîn yê vê destanê de ku îro tê zanîn çawa em dibînin, Xecê jî wek Sîyabend riya mirinê hildibijêre.

Ez Xec im, Xeca dîn im
Ezê şera reş li ser çavên xwe bişidînim
Ezê xwe bi Sîyabendê xwe re
bigihînim²⁸.

²⁷ Ev şaxa vê destanê ji aliyê Ehmedê Argîn de hatiye berevkirin, wek destnivîs e. Kopyake vê destnivîsê di arşîva nivîskar de ye. Di binê destnivîsê de: "Ehmedê Argîn 16.9.1983, Salzgitter" hatiye nivîsin.

²⁸ Mihoyê Mecîd, *Ji Folklorê Me*, hejmar: 2/1993.

Folklornasê kurd Ahmed Aras ser-pêhatiya Sîyabend û Xecê wek pirtûk çap kiriye²⁹. Yek ji wan xebatên herî baştirîn tê hesibîn. Lê belê Ahmed Aras di vê xebata xwe de zêde behsa şaxên Sîyabend û Xecê nake, ew şaxa jorîn ku navê Şemsê dide, di vê xebata Ahmed Aras de derbas nabe. Bi kurtî "Silîvabûna" Sîyabend wek tezekê her berdewam e. Bi kêmanî kesên ji vî bajarî wusan difikirin û xwe dispêrine çend zaniyariyên dîrokî û folklorîk³⁰.

ZEMBÎLFIROŞÊ SILÎVÎ?

Destaneke ku di nav kurdan de wek destana Xecê û Sîyabend gelek belav bûye, destana Zembîlfiroş e. Angorî gelek vegotinan bûyerên vê destanê li bajarê Silîva derbas bûne. Li Silîva qelayek heye, îro jê re dibêjin *Qelaya Zembîlfiroş*. Xirabe û bermahiyên vê qelayê heta niha jî mane. Angorî hin vegotinên devkî Zembîlfiroş xwe ji vê qeleya bilind avitiye û paşê jî miriye. Ji der van delîlên arkeolojîk hin çavkaniyên mayin jî hene ku cî û warê bûyerên destana Zembîlfiroş wek Silîva nîşan didin. Yek ji wan çavkaniyan di sedsala 18an de ji aliyê Mirad Xanê Beyazîdî de hatiye nivîsîn. Ev berhema di derbarê *Zembîlfiroş* de gelek salan wusan wek destnivîs maye. Destnivîs cara pêşîn di sala 1967an de wek pirtûk li Iraqê ji aliyê Giw Mukriyanî ve tê weşandin³¹. Ev şaxa dawîn, ne şax-ewe folklorîk e,

wek şaxeke edebî ji aliyê Mirad-Xanê Beyazîdî ve hatiye nivîsîn³². Li ser vê pirtûkê piştî çend salan lêkolîneke dirêj di sala 1979an de hatiye weşandin³³. Di vê nivîsê de tê dîyarkirin, Zembîlfiroş yek ji wan mîrê Merwaniyan e, navê wî yê rastîn jî Seîd e. Angorî vê dîtînê Seîd yek ji kurê Ebu Nasir Ehmed³⁴ e. Çawa tê zanîn paytex-tê vê mîritiyê Silîva (Mayafarikîn, Silvan) bûye. Hin şaxên Zembîlfiroş yên folklorîk bi xwe jî hene ku nîşan didin wekî bûyerên vê destanê li Silîva derbas bûne³⁵.

Çawa tê xuyan hin zaniyariyên arkeolojîk, dîrokî, edebî û folklorîk nîşan didin ku destana Zembîlfiroş cara pêşîn li Silîva hatiye gotin û hêdî hêdî li deverên mayin belav bûye. Heta niha gelek şaxên destana Zembîlfiroş hatine weşandin³⁶. Bi kurtî naveroka destana Zembîlfiroş waha ye: Zembîlfiroş debara xwe tenê bi firotina zembîlan (sêlik) pêk tîne. Kesekî belengaz û kesîb e. Ew tax-tax, kuçe kuçe digere, zembîlan difroşe. Kesekî çeleng, spehî û xweşik bûye. Angorî şaxeke vê destanê Zembîlfiroş berê Mîr û dewlemend bûye, paşê jiyîneke sade ji xwe re hilibijartîye û xizan ketiye. Rojekê tê bajarê Silîva cîwar dibe, li vir ji xwe re zembîlan difroşe.

³² Ev şaxa destana Zembîlfiroş wek şaxeke edebî hatiye amade kirin û di nav pirtûka Musaelyan de cih girtiye. Ji aliyê Mirad-Xanê Beyazîdî ve hatiye nivîsîn.

³³ *Zembîlfiroş* I-II, Pale, hejmar: 3-4, 1979, Uppsala, Swêd

³⁴ *Zembîlfiroş* I, Pale, rûp.31.

³⁵ Muhsine Helimoğlu Yavuz, *Diyanbakır Efsaneleri II ve Diyanbakır Üzerine Sekiz Bildiri*, Ankara, 1990, rûp 142.

³⁶ Rohat Alakom, *Di Folklorê Kurdî de Serdestiyeke Jinan*, Nûdem, Stockholm, 1994, rûp.85-87.

²⁹ Ahmet Aras, *Sîyabend û Xecê*, Ulkem Kitapevi, İzmir, 1993.

³⁰ Mehmet Ekmen, *Siyamend-i Silivi (Silvanî) ve Hacey'in Aşk Öyküsü*, Eyvan, hejmar: 5, 1989.

³¹ Mirat-Xanê Beyazîdî, *Çîrokî Zembîlfiroş*, Çapxaney Hewlêr, 1967.

Ji ber çelengbûn, bejn-bala wî, rojekê dema ew dîsa kuçe-kuçe digere, rastî jina mîrê bajêr tê. Dilê vê jinikê dikeve Zembîlfiroş û pêşîra wî ber nade. Zembîlfiroş bi xwe jî kesekî xwedî jin û zarok e. Çavên wî di jina kesî de tune ye, kesekî serbilind, xwedî nefes e. Jina Mîr çi dike nake, nikare wî ji rê derxe, bi wî şa be û rojên xweş bi hev ra derbas bikin. Çawa em ji naveroka destanê û gotinên jina Mîr fam dikin, ew mîrê xwe davêje alîkî, dixwaze Zembîlfiroş kaşî nav cî-nivînan bike. Her çiqas ew bi gotinên xwe yên

şehwetî dinya Zembîlfiroş sero-bino dike, dîsa jî Zembîlfiroş li ber xwe dide, nêzîkê wê nabe. Ew zarokên xwe difikire. Dilpaqijî, helalî û namûs, çawa em dibînin kakilê felsefeya jiyîna Zembîlfiroş pêk tînin. Di dawiya destana Zembîlfiroş de çi tê serê Zembîlfiroş û Xatûnê? Bersîva vê pirsê angorî çend şaxên destana Zembîlfiroş ji hev cuda dibin:

A. Dema Xatûn pey Zembîlfiroş dikeve diçe mala wî, çawa em dibînin Xatûn jina Zembîlfiroş dixapîne, dikeve nav cihê mîrê wê. Ew lempê vedimirîne, Zembîlfiroş dema tê dikeve nav cihê xwe wekî razê, Xatûn ji bîr

Wêne: N. Kaya

dike xirxalê lingê xwe derxe û Zembîlfiroş wê çaxê fam dike ku ew ne jina wî ye. Ew Xatûn e. Zembîlfiroş dibe teyrek di kulekê re difire diçe. Xatûn heft sal li pey wî digere, li serê çiyakî rastî şopa wî tê, dibine xûşk û bira, piştî çendekî, Xatûn dimire³⁷.

B. Li ser kaniyekê rastî hev tînin, Xatûn dixwaze Zembîlfiroş ramûse, dema Xatûn zimanê xwe dixwe devê Zembîlfiroş herdu jî dimrin³⁸.

³⁷ J. S. Musaelyan, *Zembîlfiroş-Kurds kaya Poema i ee Folkornie Versii* (Zembîlfiroş-Poema Kurdî û Şaxên Wê Yên Folklorîk), Moskova, 1983, şaxa I.

³⁸ J. S. Musaelyan, *Zembîlfiroş*, şaxa II.

C. Agir ji devê Xatûnê derdikeve, herdu jî dişewitin³⁹.

Ç. Diçin cennetê, digihêjin mirazê xwe⁴⁰.

D. Mîr dema pê dihesa wekî jina wî çûye bal Zembîlfiroş, lêdixe Zembîlfiroş dikuje⁴¹.

E. Zembîlfiroş xwe ji qesrê de davê-je perçe perçe dibe⁴².

F. Dema Mîr dixwaze Zembîlfiroş bikuje, Xatûn dikeve navberê. Kêrê ji destê Mîr digre, zikê Mîr re dike, ew tê kuştin. Paşê Xatûn, Zembîlfiroş û jin-zarê wî bi tevayî diçin cîhekî wusan ku dengê axa û mîran li wir nayê⁴³.

G. Jina Zembîlfiroş û Xatûn dibine hêwiyên hev, bi hevra dijîn⁴⁴.

H. Zembîlfiroş û Xatûn di nav xwe de peymaneke gîrêdidin wekî dest ji pêsîra hev berdin. Paşê Zembîlfiroş ji ber daxwaziya bavê, diçe bajarê Diyarbekirê dibe Mîr.

Di nav van şaxan de *Şaxa E* nîşan dide ku Zembîlfiroş xwe jor de avêtiye û miriye. Ev şaxa hebûna *Qelaya Zembîlfiroş* li Silîva tîne bîra mirovan. Ji bo vê yekê ev şax, hin pêwendiyên hevbeş yên di navbera qehremanê destana Zembîlfiroş, *Qelaya Zembîlfiroş* û bajarê Silîvayê hene, xurttir dike. Beşa dawîn ya vê şaxê waha diqede:

Qesrê mîrê du derge ye
Pir bilind e dor pencere
Zembîlfiroş xwe avît xarê

...

Parî lê bû sed hezarê⁴⁵.

Çawa tê dîtin heta mirinê jî Xatûn li pey Zembîlfiroş e, pêsîra wî bernade. Di çend şaxên destanê de Zembîlfiroş her çiqas ji ber Xatûnê direve jî, ji aliyê din wusan tê xuyanê bi kêmanî herdu qehremanê destanê dibin xûşk û bira. Dema em zordestiya mêrê Xatûnê didin ber çavan, em dibînin ku hevkarîyek û dostanetîyek di navbera Zembîlfiroş û Xatûnê de li dijî Mîr peyda dibe. Ev yek Zembîlfiroş û Xatûnê nêzîkî hev dike. Ji aliyê din ji ber xizanî û belengaziyê, jina Zembîlfiroş jî, li dijî Xatûnê stûxar e. Ev yeka jî wek faktorekê, pêwendiyên Zembîlfiroş, jina wî û Xatûnê ji dijmintiyê diparêze û wan di xalekê de dighîne hev û dijayetiya van her sê kesan kêmîr dike. Bêguman ev yeka, mesaja destanê ya li ser helaliyê û dil-paqijiyê ava dibe, nahejîne. Ji ber ku di destanê de motîva helaliyê û dilpaqijiyê gelek xurt e. Lê belê hevbandûriya bû-eran bivê nevê çend diwariyan ji bo Zembîlfiroş peyda dike, wek mîsal hebûna du jinan û newekhevdîtina Xatûn û mêrê wê... Di şaxeke destanê de li dijî mêrê Xatûnê muxalefetek peyda dibe. Wê çaxê Xatûn wek dijmîneke yekemîn nayê hesabîn. Di her du şaxên dawîn de çawa em dibînin Zembîlfiroş jî êdî hatiye guhartin û bûye xwediyê tole- ransê.

Destana Zembîlfiroş ji aliyekî ve destana Êsif û Zelêxe tîna bîra mirovan. Xatûna ku navê wê di destana Zembîlfiroş de derbas dibe gelekî li Zelêxe çûye, dirûvê wê lê dikeve, wek hev in. Zelêxe jî wek Xatûnê jina

39 J. S. Musaelyan, *Zembîlfiroş*, şaxa IV.

40 J. S. Musaelyan, *Zembîlfiroş*, şaxa VI.

41 J. S. Musaelyan, *Zembîlfiroş*, şaxa VII.

42 J. S. Musaelyan, *Zembîlfiroş*, şaxa X.

43 Şaxa Eminê Evdal (Di nav pirtûka Musaelyan de cîh girtiye).

44 Qanadê Kurdo, *Beytêd Kurdî* (Ev destnivîsa şaxa Zembîlfiroş ya ku Qanadê Kurdo xwe berev kiriye ji 16 rûpelan pêk tê).

45 J. S. Musaelyan, *Zembîlfiroş*, rûp.140.

mîrekî ye, mîrê Misirê. Dema Ûsif, kurê Aqûb pêxember dibin Misirê, dilê Zelêxê gelekî dikeve Ûsif. Di şaxên Ûsif û Zelêxê yên folklorîk de, çawa em dibînin dema Zelêxe, Ûsif ji xwe re dikire, wê demê Ûsif riya revê digere. Lê belê ji destê vê jinikê xelas nabe⁴⁶. Zelêxe tîne vê carê Ûsif şikyatî mêrê xwe dike, mêr jî tîne wî dixê zindanê. Ev destana di nav kurdan de gelek belav bûye, gelek şaxên wê yên edebî û folklorîk hene. Divê em li vir bidin dîyarkirin ku destana Zembîlforoş cara pêşîn 1864an ve ji aliyê balyozê (sefir) almanî de li Şamê hatiye berhevkerin û di kovareke zanîstî de hatiye weşandin⁴⁷.

STRANA GUNDÊ CANO Û ANTÎ-MÎLÎTARÎZM

Di dema Şerê Cihanî yê Yekemîn de çawa ku tê zanîn bi sedhezaran ermenî ji aliyê îdara Ittihat û Terakkî ve hatin qir kirin. Lê belê heta niha jî dewleta Tirkîyê ev kokanîna ermenîyan qebûl nekiriye. Gelek caran ev sûc û gunehê mezin avîtine ser kurdan û xwastine xwe waha xelas bikin. Lê belê gelek dokument û çavkanî şehadetiye dikin ku ev jenosîd bi destê hêzên leşkerî yên dewletê pêk hatiye. Yek ji delîlên vê yekê straneke kurdî ye û nîşan dide ku li derdorên Silîvayê gelek qir kirin bi destê leşkerên tirk de pêk hatine:

...

Min bala xwe dayê tebûra esker li kêleka wan e,

Singo li devê tivinga wan e,
Devê singuya li newqa wan e,
Wan ji bajarê Ferqînê deranîn,
Berê wan dane dax û çîya ne...⁴⁸

Bûyerên ku di vê stranê de tên behskirin, li gundê Cano û li nav bajarê Silîvayê de derbas bûne. Gund bi navê Cano gundekî Silîva ye û berê gelek ermenî têda diman. Gotinên vê strana dîrokî ya bi navê Ferman e! wuha ye:

Ferman e!

Gewrî dibê: "Lo-b Matroso, b bavo, ferman e,

Welle, îro serê sê roja li aşê Bêzo,
Li gundê Cano li fila dane,

Çi ka ez bi dîyara gundê Cano bikevim
Çi ka dinya çawan e?

Ez çûme gundê Cano, agir berdane
gundê Cano,

Tu kes li ber çavê ne xuyan e,
Ezê çûme çol û pesera ku çiqas laşê
zaroka

Li çolê bêxuy û bêxudan mane...

Gewrî dibê: "Lo-lo Matroso, lo bavo,
Çi ka ez li bajarê Ferqînê kevim dinya
çawan e?"

Ez çûme bajarê Ferqînê,

Min dît çar qifle bi hev va girêdane,
Min bala xwe dayê, her qifle li heva girêdane,

Min bala xwe dayê her qiflekê bi
hezaran e,

Qiflê pêşî ê pîr û kalan e.

Qiflê dudya ê zava û bûkan e,

Qiflê sisya ê qîz û xortan e

Qiflê çara ê zarokê medresan e,

Min bala xwe dayê tebûra esker li kêleka wan e,

Singo li devê tivinga wan e,

⁴⁶ M. B. Rudenko, *Şaxên Poema Kurdî Ûsif û Zelêxe Yên Edebî û Folklorîk*, rûp. 297.

⁴⁷ *Zembîlforoş*, Pale, hejmar: 3, rûp.24, 1979.

⁴⁸ Ordixanê Celîl, *Stranên Kurda yê Tarîqiyê*, 1975, Erevan, rûp.101-103.

Devê singuya li newqa wan e,
Wan li bajarê Ferqînê deranîn,

Berê wan dane dax û çîya ne...
Bavo ferman e...

Serê wan jêkirin, cendekê wan bi avê
çema ve berdane...

Gewrî dibê: "Lo-lo Matroso, lo bavo,
Çi ka ez li çola Bişêriyê birevim dinya bi
çawan e?

Ez bi çola Bişêriyê ketim,
Cendirmeyê Elmedînê suwarê hespan e,

Li çol û pesera rewaşîyan e,
Diçine ser sedê cotan e,

Serê cotyara jêdikin, gayên wan dibin,
Emûretê wan bêxuy man e...

Gewrî dibê: "Lo-lo Matroso, lo bavo,
Çi ka ez bi deşta Reşkota bikevim bi çawan e?

Ez bi deşta Reşkota ketime,
Bila Mala Hecî Mihemedê Mistê ava be,
Hêja tiştêk li ber çavên min nexuya ne...

Gewrî dibê: "Lo-lo Matroso,
Lo bavo ez bi kêşa Xarza bikevim
Çi ka dinya bi çawan e?

Ez çûme Awîska apê Musa Begê,
Min dî sed û pence zîlam heva girêdan e,

Gewrî dibê: "Lo-lo Matroso,
Lo bavo, tamam îşxan û giregirê filan e,

De heb keşîşê fila raserî hemîyan e,
Kula xudê bikeve mala waliyê Wanê,

Miteserîfê Sêrtê, qaymeqamê Zogê,
Midirê Ridwanê, cîzmê Koserî li lingê wanin,

Qamçiyê zîvî di destê wan in,
Demaçê wan li ber piştê wan in,

Qezmax dibin li dora wan e,
Mi dî midirê Ridwanê li ser telqirafê rûdinê,

Têlqirafekê şande sera Stambolê, paytex-
tê Sultane,

Hemû giregir û îşxanê filan e,
Ji me re ciwab bişîne, em nizanin,

Ne fermene, ne berdan e...
Sultan ciwabek şande Awîska apê Musa

Begê,
Dibê: " Lêxin, îro serê çar roja ferman

e...
Li Stambolê şere, şer giran e,

Li Çeneqelê singo dewran e,
Îzîn hatiye destê me, ji destê alman e,

Îro çar rojê fermana filan e,
Çewzo dibê: "Lo-lo Matroso, kula xudê bikeve

Derê mala midirê Ridwanê,
Satorekî bi destan e, satorê wî tûj e weke

dûzan e,
Yeko yeko wan ji şerîdê vedike, serê

wan jêdike,
Cendekê wan bi avê da berdane,

Tiştê ku hatiye serê me,
Hemî ji destê kûçikbavê alaman e...⁴⁹

Angorî çavkaniyên kevn berî sed
salan li Silîva 2430 ermenî hebûne û
qasî 511 asurî li bajêr diman. Nifûsê
misilmanan 4000 kes bûye. Vê gavê li
Silîva yek ermenî nemaye⁵⁰.

ÇEND RÛPELÊN MAYIN JI DIROKA SILÎVA

Yek ji kesên ku riya wan li Silîva
ketiye arkeologa inglîz Gertrude Bell e
(1868 -1926). Di sala 1911'an de Silîva
ziyaret kiriye. Gertrude Bell, li vir gelek
sûretên cihên dîrokî yên Silîvayê
kişandine, wek Camiya Selahadîn
Eyubî û gelek cihên din. Hemû ev
sûretên Silîvayê niha li Londrayê di
arşîva bi navê Arşîva Gertrude Bell e
tên parastin. Gertrude Bell di nameya
xwe ya bi terîxa 3/5. 1911 de behsa vê
gera xwe ya Kurdistanê dike⁵¹.

Li Silîva gelek bûyer, serpêhatî ,
efsane û çîrok derbas bûne. Yek ji van jî
serpêhatiya Ataturk û Makbûle Xanima
Sadik Beg e. Çawa tê zanîn di sala

⁴⁹ Ordîxanê Celîl, *Stranên Kurda yê Tarîqiyê*, 1975, Erevan, rûp.101 103.

⁵⁰ Cuinet, *Le Turquie d'Asie II*, rûp. 470-72. Chapot, *Le frontiere de l'Euphrate*, rûp.359-61.

⁵¹ Adrêsa sîteyê: www.gerty.nclac.uk

⁵² Ayşe Gülben, *Mustafa Kemal Paşa Silvan'da iken*, Kara-Amid, hejmar: 15, 1981.

Koçero

1916'an de Ataturk li Silîvayê wek Komutanê Kolordiyê hatiye tayîn-kirin⁵². Di vê demê nasiya xwe dide Sadik Begê Silivî. Ataturk ji bo ku navbera xwe û Sadik Begê xweş bike-bûye kirîvê kurê wî yê bi navê Recep. Keçeke Sadik Begê hebûye, navê wê Makbule Xanin bûye. Makbule Xanim, keça birayê mezin yê Sadik Begê ye, hinek dibêjin ku Makbule Xanim keça

Miharem Begê ye, ev yeka ne rast e. Çawa tê gotin ku dilê Ataturk dikeve Makbuleyê. Hinek dibêjin Ataturk bi vê keçikê ve dergistî bûye û paşê ew berdaye. Ataturk dema li Sîlvânê dima di xaniyekî mezin de dijiya. Ev xaniya yê Memed Begê Hezroyî (Budak) bû. Cîhê karê Ataturk jî yê Sadik Beg (Ûstûn) bûye⁵³. Çawa me li jor jî da kivşê mala Ataturk cîhekî din bûye. Lê belê Ataturk çadira xwe demekê aniye ber derê mala Sadik Beg vegirtiye. Çima ber derê vê mala Sadik Begê? Wusan tê dixuye ku dilê wî zêde ketiye Makbule Xanimê. Heta niha jî cihê vê çadirê hatiye parastin. Angorî zemînê mala Sadik Begê, cihê çadirê bilindcihek e û gulover e. Li dora vî

cîhê bi çemberan ve hatiye çeperkirinê⁵⁴. Piştî ku Ataturk ji Silîva diçe, Makbule Xanim jî bi yekî mayîn re dizewice û mala xwe koçî Îstenbolê dîkin. Angorî hin kesan mêrê wê dibe xweyê

⁵³ Şevket Beysanoğlu, *Diyarbakir Tarihi*, cild II, rûp.786

⁵⁴ Dema sala 2000'an de ez çîme Silîva, min ev cihê çadira Ataturk bi çavên xwe dît û sûretê wê kışand.

Fabriqeya Pirelli, navê wî Fikret Şemîn bûye. Hin kes dibêjin ew ji malbata Bedirxaniyan bûye.

Birayê Sadik Begê, Miharem Beg jî gelek hatiye nasîn. Ew xweyê çend zarokan bûye: Remziye, Fikriye, Hesên, Îhsan, Mehmet û Yûmmû. Ji van Yummû Beg 15 zarokên wî çêbûne, yek ji wan Ferîha Xanim e ku ji me re behsa malbata xwe kir. Qonaxa wan niha jî heye, bi navê Koşka Mala Beg tê nasîn. Sadik Beg birayê mezin, Miharem Beg birayê piçûk bûye. Navê bavê wan Evdile Beg, navê bavê Evdile Begê jî, Mîrze Beg bûye. Malbata Evdileh Begê, Ezîzoxullarî û Malbata Elî Begê li Silîva wek sê malbatên dewlemend û esilzade hatine nasîn. Piştî Serhildana Şêx Seîd hin kes ji Silîva hatine girtin û hikumetê ew nefiyê cihê mayin kirine. Yek ji wan malbatan, malbata Miharem Begê ye. Çawa di sûreteki van salan de hatiye kişandî de tê xuyan, Miharem Beg û kurê wî Hesên Beg jî hatine nefîkirin⁵⁵.

Yek ji wan eşqiyayên ku li dorberê Silîva nav daye bêguman *Koçero* ye. Ew bi xwe ji Silîvayê ye û di sala 1923an de li gundê Helsîn hatiye dinyayê. 14 salan li serê çîyan geryaye, xwe nedaye dest. Navê wî yê rastîn Mehmet Îhsan Kilit bû. *Koçero* pismamekî xwe kuştibû, piştî vê bûyerê derketibû serê çîya. Wê demê 23 salî bûye. Li gelek deverên Kurdistanê geriyaye. Di dawiyê de dema li Batmanê davêje ser şantiya petrolê, ji aliyê cendirman ve di roja 3/7/1964 an de tê kuştin. Zîrara wî tu wext negihîştiye belengaz û xizanan. Ji ber vê yekê di nav gel de hatiye hezkirin, bûye efsaneyek. Piştî kuştina wî, gelek ser-pêhatî, kilam û stran hatine gotin.

⁵⁵ Ji arşîva nivîskar.

Helbestvan Hasan Huseyin Korkmazgil⁵⁶ çawa tê zanîn helbesteke dirêj bi navê *Koçero* û Orhan Duru jî bi vî navî ser-pêhatîyek nivisiye⁵⁷ û jiyana wî bûye babeta pirtûkekê⁵⁸. Di derbarê Silîvayê de divê em navê pirtûka Ruşen Arslan ya bi navê *Nîyazî Usta* jî bi bîr bînin⁵⁹.

⁵⁶ Hasan Hüseyin Korkmazgil, *Koçero Vatan Şiiri*, Bilgi Yayınevi, 1971.

⁵⁷ Orhan Duru, *Sarmal*, Toplu Öyküler, YKB (*Koçero*: rûp. 253-258).

⁵⁸ M. Ali İzmir, *Son Eşkiya Koçero*, 2004.

⁵⁹ Ruşen Arslan, *Niyazi Usta*, Doz Yay. 2004.

**Eliyê Teremaxî û Dîtinên wî yên li ser Rêçikên Rêzimana
Kurdî li Gor Pirtûka wî ya bi Navê "
*Destûra Zimanê Erebi bi Kurdî Digel Hinde Nimûneyêd
Farisî û Kurdî*"**

Amadekar: Mamoste Qedrî

**ÇEND GOTIN DERBARÊ 'ELİYÊ
TEREMAXÎ Û PIRTÛKA WÎ DE***

Eliyê Teremaxî zimanzan û wêjekarê kurd ê navdar e. Ji gundê Teremaxê ye ku ev gund di navbera bajarê Hekarî û navçeya Muksê de ye. Ciyê jidayikbûn û mirina wî ev gund e. Di hinek berheman de wekî "Termûkî", "Termûxî" û "Termakî" jî derbas dibe. Teremaxî piştî ku xwendina xwe ya medreseyê li deverên mîna Mosil, Besra, Bexdad û "Camîu'l-Ezher" a Misrê tamam kiriye, vegeriya gundê xwe û li wê derê jî bo dersdana feqîyan mizgeft û medrese ava kirine.

*Ji bo agahiyên bêtir derbarê Elî Teremaxî binêrin: Muhemmed Emîn Zekî Beg, *Hulasetu Tarîhi Kurd ve Kurdistan*, wergêr ji bo Erebi: Muhemmed 'Elî 'Ewnî, çapa duyemîn, Beyrut, 2003, cîd: 2 , r. 293; eynî nivîskar, *Kurd ve Kurdistan Ünlüleri*, Wergêrên ji Erebi ji bo Tirkî: M. Baban. M. Yağmur, S. Kutlay, çapa duyemîn, weşanên

Di dema Eliyê Teremaxî de feqî û şagirdên kurdan di medreseyan de destûra zimanê erebî jî kitêben ku bi erebî hatine nivîsandin hîn dibûn. Lê Teremaxî bi armanca ku hînbûna destûra zimanê erebî jî bo feqîyên kurd yên ku hîn nû dest bi xwendinê dikin hêsantir bike, di sala 1000'ê koçî de, ku beramberî bi 1591-1592 yê zayînî dike, bi kurmancî kitêbek bi navê "*Destûra Zimanê Erebi Bi Kurdî Digel Hinde Nimûneyêd Farisî û Kurdî*" nivîsandiye. Ev zimanzanê kurd di vê

Apec, Spanga/Sweden, 1998, r. 271; Kamûran Elî Bedirxan - Luîs Paul Margret, *Dirasetun Fi's-Şi'rî'l-Kurdî*, Wergêr ji bo Erebi: Refîq Hilmî, Paris, 1937, r. 14-27; Bilêç Şêrko, *el-Qadiyyetu'l-Kurdîyye: Madi'l-Kurd ve Hadiruhum*, Kahire, 1930, r. 23-24; Marîf Xeznedar, *Destûrê Zimanê Erebi Bi Kurdî: Eliyê Teremaxî*, çapxana Daru'z-Zeman, Bexdad, 1971; Îzzeddin Mustefa Resûl, *el-Waki'yye Fi'l-Edebi'l-Kurdî*, Beyrut, r. 57-59; Reşîd Findî, Elî Teremaxî Yekemîn Rêzîmannivîs û Pexşannivîsê Kurd e, Bexdad, 1985; Feqî Huseyn Saadî, *Dîroka Wêjeya Kurdî*, weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, çapa yekemîn, Stenbol, 2002, r. 387-390; *İslam Ansiklopedisi*, Stenbol, 1955, cîd: 6, r. 1114.

pirtûka xwe de gava di hinek babetan de li ser rêçikên rêzimana erebî sekiniye, wekî muqayese rêçikên rêzimanê farisî û kurdî yên di wan babetan de jî diyar kiriye.

Wêjekarê kurd ê navdar Mela Mehmûdê Beyazîdî di sala 1274ê koçî de, ku beramberî bi 1857-1858ê zayinî dike, pêşgotinek li ser vê pirtûkê nivîsandiye û pirtûk wekî destnivîsek teslîmî Qonsolosê Rûsî yê bajarê Erzeromê Aleksander Jaba kiriye. Marîf Xeznedar ev destnivîsa ku li Lenîngiradê di Pirtûkxaneyê Amojgeha Rojhilatnasî ya girêdayê bi Akademiya Zanistî ya Sovyetê de bi hejmara C1958 hatibû qeydkirin, di sala 1971ê de bi dest xistiye û di eynî salê de bi navê "*Destûra Zimanê Erebi Bi Kurdî: Eliyê Teremaxî*" li Bexdadê daye çapkirin.

Reşîd Findî, rêçikên ku Elî Teremaxî di vê pirtûkê de derbarê rêzimana kurdî aniye zimên, di kitêba xwe ya bi navê "*Eliyê Teremaxî Yekemîn Rêzimannivîs û Pexşannivîsê Kurd e*" (Bexdad, 1985) de kom kirine û bê ku dest bide orijînalê wan, bi alfabeya kurdî ya Başûr bi tîpên erebî nivîsandiye. Findî di vê pirtûka xwe de -çaxa ku ji navê wê jî tê fêmkirin- pêşniyaz dike ku Teremaxî wekî yekemîn rêzimannivîsê kurd bê qebûlkin.

Elî Teremaxî di diyarkirina dîtîna xwe yên li ser rêçikên rêzimana kurdî de term û bêjeyên wê demê bi kar anîne, ku ev term û bêjeyên han bi giranî erebî ne. Çawa ku me got, Reşîd Findî jî dest nedaye tekstên Teremaxî û wan bi şiklê xwe yên orijînal qeyd kirine. Lê kesê ku têra xwe

di ziman û rêzimanê erebî de pispor nebe, mîmkûn nîn e ku ji van gotin û term û bêjeyan fêhm bike. Ji ber vî, me xwest ku em hem orijînalê wan bi tîpên latînî binivîsînin hem jî wan wergerînin kurdiya nûjen. Em di vê nivîsa xwe de cih nadine nirx û şîroveyan li ser kêmasî û uslûban û em dest nadine mînakên orijînal yên ku Teremaxî bi kar anîne û Findî qeyd kirine. Lewra niyeta me ew e ku em di demek bê de hem vê xebata Teremaxî, hem jî xebata Yusuf Ziyadîn Paşa ya li ser rêzimana kurdî di pirtûkek de bicivînin û bi hûrgilî li ser wan bisekinin.

FESL DI BEHSA FÊ'LA MUDARÎ DA YE

Di zimanê Kurmancî da pênc sîde bi der dikevin, zêde nabin. Weku niha:

Diçî, diçe, diçin, diçim, diçîn.

Ef'alêd mayî jî li van qiyas bike. Evne pênc siyêdan ji demayirêd kurmancî hene. Weku niha:

Tu, ew, hûn, ewan, em, me.

Eve şeş demîr jî demayirêd wan ef'alan ne, digel wan têne 'emilandin.

(EV) QISIM DERBARÊ LÊKERA DEMA NIHA DE YE

Di zimanê kurmancî de pênc rawek çê dibin, zêde nabin. Mînak:

Diçî, diçe, diçin, diçim, diçîn.

Lêkerên din jî li van qiyas bike. Ji bo cînavkên Kurmancî pênc rawek hene.

Mînak:

Tu, ew, hûn, ewan, em, me.

Ev şeş cînavkên han jî cînavkên wan lêkeran in, bi wan re tên bikaranîn.

FESL- DI BEHSA EMRÊ HADIRÎ DA YE

Me'lûm bibe ku emrê hadirî bi herfa "ba"yê dibe. Weku ba di îbtîda da waki' bibî 'elametê emrê ye. Bi zimanê kurmancî Dîsanê pênc sîde di emrê hadirî da jî dibe. Mesela weku niha:

Bide : Yanî mufredê muxateb e; çi muze- kker e çi muennes e.

Bidet : Yanî mufredê dayib e; çi muzekker e çi muennes e.

Bidin : Yanî hûn tesniye û cem'a day- iban; çi muzekker e çi muennes e.

Bidim : Yanî ez ku mutekellim wehde me.

Bideyin : Yanî em ku mutekellim me'eldeyr in, em bideyin...

(EV) QISIM DERBARÊ RAWEKA FERMANÎ DE YE

Bila bê zanîn ku raweya fermanî bi daçeka "bi"yê çê dibe. Heke "bi" di serî de cih bigire nîşana fermaniyê ye. Mînak:

Bide: Ango kesê duyemîn e, çi nêr dibe çi mê.

Bidet: Ango kesê sêyemîn e yekji- mar e, çi nêr dibe çi mê.

Bidin: Ango hûn du kes û pirji- marên sêyemîn, çi nêr dibin çi mê.

Bidim: Ango ez ku kesê yekemîn e yekjimar im.

Bideyin: Ango em ku kesên yekemîn ên pirjimar in.

FESL- DI BEHSA MESDERÊ DA YE

Mesder goya eslê fê'lê ye; bê zeman û bê fa'il û mef'ûl e; mutleq 'ibaretê wê fê'lê ye. Mesela weku niha lefzê "fê'l" bixwu mutleq ibaret e ji kirinê. Lakîn mucerred e ji zemanê û mesder e. Mesadirêd ef'alêd Farisiyê ne île di axirê wan da "dal" tunine, belku ekserî "ya" û "nun" dibin. Mesela weku niha:

Kirin, birin, xwerin

Yanî mutleq kirin û birin û xwerin mirad e. Paşê weku sîde jê cuda dibin wê weqtê fê'l û fa'il û mef'ûl û madî û mudari' jî melûm dibe.. Di Kurmancî da jî 'elametê mudari "dal" e di îbtîda da dibe, eger fê'l mite'edî be. Mesela weku niha:

Dide, dibe, diçe

Eger fê'l lazim bî êcarê ew "dal" di axirê fê'lê da heye. Weku niha:

Siwar dibe, radibe, radike

Evne jî fê'lêd mudari, 'elametê fê'la mudari "dal" e, lakîn di axirê kelîmeyê dibe.

(EV) QISIM DERBARÊ RADERÊ DE YE

Rader wekî eslê lêkerê ye; bê dem û kirde û bireser e. Hew tenê ibaretê ji kirinê ye. Bo nimûne bêjeya "fê'l"(kirin)ê bixwe jî bi tenê ibaretê ji kirinê ye. Lê ji demê vala ye û rader e. (Raderên kurmancî wekî) raderên lêkerên farisî ne. Lê di dawiya wan de "d" tune. Belkî bi piranî "y" û "n" dibin. Mînak:

Kirin, birin, xwerin

Ango hew tenê kirin û birin û xwerin mabest e. Piştî ku rawek jê çê

dibin wê demê lêker û kirde û bireser û dema borî û dema niha jê tê zanîn.. Di kurmancî de jî nîşana dema niha "di" ye. Eger lêker gerguhêz be di serî de dibe. Wekî niha:

Dide, dibe, diçe

Heke lêker negerguhêz be, vê carê "di" di dawiya lêkerê de tê. Wekî niha:

Siwar dibe, radibe, radike

Vanan jî lêkerên dema niha ne. Nîşana lêkera dema niha "di" ye, lê di dawiya bêjeyê de dibe.

FESL- DI BEHSA ISMÊ FA'ILÊ DA

Îsmê fail, navê failê wê fêlê ye. Lakîn di elfazêd kurmancî bixwe serê îsmê fail bi lefiz bitenê nabî; belku lazime lefza "ê" di berî wî kelimê bête zikirkirin. Weku niha ji boy mufredan dibêji:

Ê kuştî, ê kirî, ê xwerî

Evne mufred in. Çi muzekker çi muennes, hadir çi ðaib.

Emma îsmê fa'ilêd tesniye û cem'êd zimanê kurmancî bi ðeyrê ji lefza "ê" di îbtîda da, di axirê da lefza "nûn" û "ha" yek dibî ku delalet dike ku ev fa'ilane tesniye we yaxud cem' in. Mesela weku niha:

Ê kuştine, ê kirîne, ê xwerîne

Yanî ew tesniye û cem'êd ku kuştî ne û kirî ne û xwerî ne.

(EV) QISIM DERBARÊ PARENGA LEBATÎ DE YE

Parenga lebatî navê kirdeyê wê lêkerê ye. Lê di peyvên kurmancî de parenga lebatî bi serê xwe tenê nabe.

Belkî lazim e peyva "ê" berya wê bê gotin. Bo nimûne ji bo yekjimarên wiha dibêjin:

Ê kuştî, ê kirî, ê xwerî

Evan yekjimar in. Çi nêr dibin çi mê, çi kesên duyemîn dibin çi sêyemîn.

Welê parengên lebatî yên ji bo du kes û pirjimarên di zimanê kurmancî de ji bilî peyva "ê" di serî de, di dawiyê de peyva "n" û "e" yê (jî) dibe û diyar dike ku ew kirdeyên han du kes in an jî pirjimar in. Wekî niha:

Ê kuştine, ê kirîne, ê xwerîne

Ango ew du kes û pirjimarên ku kuştine û kirîne û xwerîne.

FESL- DI BEHSA ISMÊ MEF'ÛLÊ DA

Îsmê mef'ûl nav e ji boy wî tiştekî ku ew fê'l li ser wî tiştî we yaxud ser wî mirovî waki' bûye. Lakîn di îsmê mef'ûlê zimanê kurmancî da di axirê da lefza "ya" dibê. Ew 'elametê îsmê mef'ûlê ye. Weku niha:

Kuştî û birî û girtî

Evne nav in ji boy mufredêd meqtûl û birî û girtiyan. Yanî ferdek hatiye kuştin û birin û girtin; çi muzekker çi muennes, çi hadir çi ðaib e.

Emma tesniye û cem'êd wan jî "ya" û "elif" û "nûn" dibin. Mesela weku niha:

Kuştiyan, biriyên, girtiyan

Evne ji boy tesniye û cem'êd îsmê mef'ûlan e. Yanî evne îsmê ji boy tesniye û cem'êd meqtûlan û şey'ê birî û mehbûsan; çi muzekker çi muennes, çi hadir e û çi jî ðayib e.

**(EV) QISIM DERBARÊ
PARENGA TEBATÎ DE YE**

Parenga tebatî nav e ji bo wî tiştê ku ew kirin li ser wî tiştî an jî li ser wî mirovî tê holê. Lê di parenga tebatî ya zimanê kurmancî de di dawiyê de peyva "-î" dibe. Ew nîşana parenga tebatî ye. Wekî niha:

Kuşî û birî û girtî

Ev nav in ji bo yekjimarên kuştî û birî û girtî. Ango kesek hatiye kuştin û birin û girtin. Çi nêr dibe çi mê, çi kesê duyemîn dibe çi sêyemîn.

Welê du kes û pirjimarên wan jî (bi) "y" û "a" û "n" (-yan)dibin. Wekî niha:

Kuştiyan, biriyan, girtiyan

Ev ji bo du kes û pirjimarên parengên tebatî nin. Ango ev nav in ji bo du kes û pirjimarên kuştî û tiştên birî û girtiyan. Çi nêr dibe çi mê, çi kesê duyemîn dibe çi sêyemîn.

FESL- DI BEHSA NEHYÊ DA NE

Me'lûmê te bibe, ku nehiy bi me'na men' e. Yanî men'a fê'la şolekî ye. Ew jî 'eksa emrê ye. Lewra ew emrê bi fê'la wî şolî ye, lakîn nehiy men'a fê'la wî ye.

Nehya kurmancî jî hisêb ke ku ew jî mîslê nehya farisî ye; ew jî bi "mîm" û "nun" e. Weku niha dibêjî:

Meke, meken, neke, neken, nakem, nakeyin

**(EV) QISIM DERBARÊ NEYINIYA
RAWEYA FERMANÎ DE YE**

Divê tu bizanî, ku wateya neyiniya raweya fermanî qedexekirin e. Ango qedexekirina tişteki ye. Ew jî 'eksa

fermaniyê ye. Lewra fermanî emrê bi kirina wî tiştî ye, lê neyiniya fermanî qedexekirina kirina wî ye.

Neyiniya raweya fermanî ya kurmancî jî hema bibêje ku wekî ya karisî ye; ew jî bi "me-" û "ne-"yê ye. Wekî niha:

Meke, meken, neke, neken, nakem, nakeyin

**FESL- DI BEHSA DAYÎB DA NE Û
DEMAYÎRÊD WAN DA YE**

Demayîrêd dayibêd zimanê kurmancî jî hisêb ke weku zimanê farisî ye:

Ew, ewî, wan, ewan

Demayîrêd dayibe evne, me'lûmî te ye.

**(EV) QISIM DERBARÊ KESÊN
SÊYEMÎN Û CÎNAVKÊN WAN DE YE**

Cînavkên kesên sêyemîn yên zimanê kurmancî jî hema bibêje mîna (yên) zimanê farisî ne:

Ew, ewî, wan, ewan

Cînavkên kesên sêyemîn ev in, tu dizanî.

**FESL- DI BEHSA DEMAYÎRÊD HADIRE
YE**

Melûmê te bibe ku ji boy hadiran jî mexsûs e demîr hebin. Weku niha:

Tu, ez, em, hûn

Ev demirene zav mîsal heyin, lakîn hinde qeder ji boy mubtediyan kafî ye. Tefsîla wan ji kitêbêd serfê me'lûmê te dibî...

**(EV) QISIM DERBARÊ CÎNAVKÊN
HAZIR (KESÊN DUYEMÎN Û
YEKEMÎN DE YE**

Tu bizan ku divê ji bo kesên hazir jî
cînavkên taybet hebin. Wekî niha:

Tu, ez, em, hûn

Ev cînavkên han gelek mînakên
xwe hene. Lê ji bo nûdestpêkeran ev
qas bes e. Tu dikarî kîtkîteya wan ji
pirtûkên li ser rêziman hîn bibî.

FESL- DI BEHSA ÎSMA DA YE

Esmâêd kurmancî jî mufred cuda ne.
Weku niha ferdek ji vana. Lakîn tesniye û
cem'êd wan jî weku farisiyan bi elif û
nûnan têtin. Weku niha:

Merevan, daran, hespan

Evne ji boy tesniyeyê jî û cem'e jî têtin
û ferqa muzekker û muennesî jî nabê.
Yanî ji vana herdu û cema'etek jî dibin...

**(EV) QISIM DER BARÊ NAVDÊRAN
DE YE**

Cînavkên kurmancî jî yekjimar cuda
ne. Wekî niha kesek ji vana. Lê du kes û
pirjimarên wan jî mîna yên farisî bi "a"
û "n" tîn. Mînak:

Merevan, daran, hespan

Ev ji bo du kesan jî, ji bo pirjimarên
jî tîn û ferqa nêrîtî û mêyîtîyê jî çê
nabe. Ango hem ji bo van herduyan
hem jî ji bo komeke dibin.

**FESL DI BEHSA
ESMAU'L-IŞARE DA**

Esmau'l-işaretêd kurmancî jî heyin.
Weku niha:

Ev : ji boy hadirê mufred çî muzekker çî
muennes.

Evne û evana : ji boy tesniye û cem'êd hadi-
ran bîla ferq.

We : ji boy mufredê muxatebê hazir e bîla
ferq.

Wan, ewan : Ev herdû jî ji boy tesniye û
cem'êd dayiban in bîla ferq.

**(EV) QISIM DERBARÊ CÎNAVKÊN
ŞANÎDANÊ DE YE**

Cînavkên şanîdanê yên kurmancî jî
hene. Wekî niha:

Ev : Ji boy kesê duyemîn ê yekjimar e, çî
nêr dibe çî mê.

Evne û evana: Bê ferq(a nêr û mêyan) ji
bo du kes û kesên duyemîn ên pirjimar
in.

We : Bê ferq(a nêr û mêyan) ji bo kesên
duyemîn ên pirjimar e.

Wan, ewan: Ev herdu jî bê ferq(a nêr û
mêyan) ji bo du kes û kesên duyemîn
ên pirjimar in.

FESL DI BEHSA NÎDA DA YE

Me'lûmê te bibe nîda bi me'na gazîkirin
e. Yanî gazî ferdekî û ya cema' etekê bikey.
Ew jî mexsûsê serfa nîdayê heye. Di zimanê
kurmancî jî herfa nîdayê lefza (Ê), weku
niha:

Ê Miho, Ê 'Eysê

(Ya)ya di axirê 'elametê tenîsê ye..

**(EV) QISIM DERBARÊ BANEŞANÊ
DE YE**

Divê tu bizanibî ku baneşan bi
me'na bangkirinê ye. Ango gazîkirina
te ya kesekî an jî komekê ye. Ew jî tay-
betmendî serfa gazîkirinê ye. Di
zimanê Kurmancî de jî tîpa baneşanê
"Ê" ye. Mînak: *Ê Miho, Ê 'Eysê*.

FESL - DI BEHSA ÎSTÎFHAMÊ DA

Îstîfham ew e ku dixweze ku tişteki pirs-
siyar bike û fehm bike ku bûye û yanê
nebûye...

Îstîfham di zimanê farisî û kurmançî da,
herdûkan jî bi lefza (Aya).. Di zimanê kurdî
jî weku niha dibêji ku:

Aya serê heyvê bûye?

Eve jî îstîfhama kurmançî ye.

(EV) QISIM DER BARÊ PIRSIYARIYÊ DE YE

Pirsiyarî ew e ku yek dixwaze ku
tişteki pirs bike û fêhm bike ku (ew tişt)
buye an nebuye...

Pirsiyarî di zimanê farisî û kur-
mançî de, di herdukan de jî bi peyva
"aya" ye. Di zimanê kurdî de jî wiha
dibêji:

Aya serê heyvê bûye?

Pirsiyariya kurmançî jî ev e.

FESL - DI BEHSA MUDAF Û MUDAFUN ÎLEYHÎ DA NE

Ev mudaf û mudafun îleyh, di hemû
lîsan da heye û lazim e. Yanî nisbet tişteki
bi bal yekê dinê de. Ew tiştê berê mudaf
dibêjin û tiştê paşîn mudafun îleyh dibêjin..
Di zimanê kurmançî da elametê îdîfeyê (ya)
ye di axirê mudafê da lefz dibî. Ew elamet e
evne mudaf û mudafun îleyhî ne. Mesela
weku niha:

Hespê Xwace, Kurê Mela, Dulamê Mîr

Ev (ya)ye delalet dike ku evne mudaf
û mudafun îleyhi ne...

(EV) QISIM DERBARÊ RAVEBER Û RAVEKARÊ DE YE

Ev raveber û ravekar di hemû
ziman da hene û pêwîst in. Ango
pêwendiya tişteki bi bal yekê din de.

Ew tiştê berê jê re dibêjin raveber û ji
tiştê paşîn re jî dibêjin ravekar. Di
zimanê kurmançî de veqetandeka
ravekê "ê" ye ku di dawiya raveberê de
tê bilêvkirin. Ew (veqetandek) dibe
nîşan ku ew herdu bêje raveber û
ravekar in. Wekî niha:

Hespê Xwace, Kurê Mela, Xulamê Mîr

Ev "ê" dide nîşandan ku vana
raveber û ravekar in.

FESL - EVE JÎ MUCERRED DI BEHSA NISBETÊ

Mesela weku mirovekî we yaxu malekî
nisbet bidey bi bal cihekî, ew jî di hersê
lîsan da bi lefza (ya) dibî û ji wê (ya)yê,
ya nisbetê dibêjin.. Weku niha:

Bexdadî

Yanî ev mirov mensûb e bi bal Beðdayê
û ji ehlê wê derê ye.

Di lîsanê farisî û kurdî da jî;

(Besrewî) farisî,

(Şamî) bi kurdî

(EV) QISIM JÎ HEW DERBARÊ PÊWENDIYÊ DE YE

Bo nimûne heke tu pêwendiya
mirovekî an jî malekî bi bal cihekî ve
bikî, ew jî di her sê ziman da bi qer-
tava "-î"yê dibe û ji wê re qertava
pêwendiyê dibêjin. Mînak:

Bexdadî

Ango ev mirov pêgirî bi bal Bexdayê
ve ye û ehlê wê derê ye.

Di zimanê farisî û kurdî da jî:

(Besrewî) farisî,

(Şamî) bi kurdî

Bavê Helbesta Gelêrî û Ferxên Wê*

Remezan ALAN

Civatên devkî, xwediyê mîrasên gelêrî ne. Di wan de *bilêvên takekesî* dereng çêdibin. Dema çêdibin jî, li ser kêmasî û derengmayînekê şîn dibin. Muxayîle, di hin cûreyan de heps dibe. Ragihandina mîrasê, bi giştî jî ya çandê, bi riya *g u h* pêk tê. Carna ava wê muxayîleyê boş bibe jî, bi salên dirêj, heman cohik in qismetê wê. Sekanî, enînivîsa wê ye. Bo guhertinên mezin, jê re ne lehî, lehîmîşt lazim in.

Elbet ev taybetî, di xwe de parastina giyanekî jî dihewîne. Li ber diranên salan û kiryarên neyaran, jê re mertalek radike; wê, ji devê kevir û çakûçan direvîne; libsê otantîkiyê li ser baqî dihêle û vî tiştê kêrhatî, li ser hebûna giyanekî îmkana çend gotinên fesîh, bexşî mirov dike. Lê ev gotin, bila neyê jibîrkirin, çend gotinên ku miqabilî tecrûbeyên din in!

* Giyanê vê nivîsê, feyza xwe ji nivîsa "Kürt Halk Şarkıları İçin Küçük Bir Peotika" ya ku di kovara Warê a Payîza 1997an de çap bûye, girtiye.

Ku em ji vir dest pê bikin, em ê bibêjin ku ji bo gel û civatên wisa mûzîk û helbest û çêkerê wan dengbêj, navendiyên vê çandê ne. Ji Fuat Köprülü ji bo *tirkan*¹; ji Georg Thomsen jî ji bo *yewnanî û îrlandiyan* em hîn dibin ku *di van gelan de mûzîkeke tenê ji amûrê pêkhatî tunebû, helbestên herî xweş ji bo ku bi awazekê re bêne xwendin, dihatin gotin*.² Yanê di destpêkê de mûzîk û helbest yek bû. Ne ji hikmê wan, ji rola dengbêj wisa bû. Ev kesê payebilind, merasîmên herî kevin (ku tev jî olî bûn) bi rê ve dibir, di wan de bi miqamî helbestan dixwend, ji xeybê xeberan dida, nexweşî û bêyomiyan dahf dikir... *Di pir gelî de dengbêj, wekî remildar û kahînan dihatin dîtin. Pertbûna vê baweriyê ji vê waqiyê dîza: Dengbêj, ji ber ku rabirdûyê*

¹ Fuat Köprülü: *Türk Saz Şairleri I* / Hozanên Tirkan I, Milli Kültür Yayınları, Ankara 1962, r.32.

² George Thomson: *The Prehistoric Aegean*, ji wergera tirkî ya Celal Üster a *Tarihöncesi Ege II*, Payel, r.182.

*dizaniya, dahatûyê jî dizaniya. Îlmê wî, îlmê çavkeniyan bû.*³ Heya kengê ev pir-alî û rûmet domiya? Elbet heya dewra kar beşiyê! Ji ber ku li dû kar-beşiyê, ji bilî hozaniyê, hemû vatiniyên wî kesî ji dest çûn. Ya rast karên din, ketin destê yên ku di kar-beşiyê de hostatiyekê bi dest xistin.

Kûrbûna karbeşiyê ji bo hemû dengbêjan û elbet ji bo yê kurd jî mîladek e. Nezera feodalî, piştevaniya mîrî û serokeşîrî, di vê heyamê de xwe lê dipêçe. *Di vê dewrê de ye dengbêj/ hozan ji bo xwendina destanan ji wê serayê diçe ya din.*⁴ Ji vê peywendiyê aîdiyetek diwelide. Ev aîdiyet, di devê gelek dengbêjan de *dibe ez dengbêjê filan mîr/paşa/eşîrê bûm*. Di vê pêvajoyê de hozan, hostayê deng, li ser sifra piştekek xwe ye; li pêşberî mîr, paşa, beg û axayan diqîrîne. Dawiya vê pêvajoyê jî mîladek e. Ji ber ku têkçûna mîrîtiyên kurdan (ku rastî sedsala 19an tê), ji bo dengbêj, qedandina *bohemyayê* ye. Ew ê ku heya vê demê di dîwanên giran de ciyekî maqûl girtibû, êdî sazbandekî dîlan û şahiyên e. Bi gotineke din, dengbêjê ku wextekê serboriyên mîr û serhewayên cengan dikir *waqayîname*, êdî yekî ji rêzê û bêpiştekek e. *Bi wextê rabûnê re bexşîşa cotek gayê sor î çavreş* li dû maye. *Yadîgara Serdema Navîn, li panayîr û qehwexanan hûnera xwe nîşan didin.*⁵

Çiqas zû be jî heman qewimîn, di

yewnaniyan de jî heye. Bi têkçûna serayê re hozan, li bazaran dixwîne helbestên xwe.⁶ Yanê wekî tacirekî, froşê malekî ye êdî! Ev veg uherîn an *xerabûna epîkê*, rûmeta civakî ya dengbêj dihejîne. Ev hal, di straneke Evdalê Zeynikê de gelek xweş krîstalîze dibe:

"Ez ê Evdal im, Evdalê Zeynikê bûm

Bavê Temo, siwarê Nîjdî bûm

Dengbêjê oda Sirmelî Memed Paşa [ê]

teyrê dewletê bûm

Dilê gelek qîz û bûkên xelkê di min de hebûn

Berdevkê mîr û hakimî, çawîşê xortan bûm

Roja îro kor bûme çavê min nabînin

Mame li ber hêt û dîwarên xelkê

Bûme pêkenokê qîz û bûkên Zîlan û Heyderan

Li min wayê, li min wayê!.."

Pir eşkere ye: *Duh*, bi refekî giregir re difriya dengbêj, serbilind bû, hêlîna wî xweş bû; lê *îro* baskîkestî ye, belengaz û pêkenok e.

Li hêla din, ev aktorê herî girîng ê çanda devkî, *kevneşopê*, yanê *repertûara stranan*, di nav têkiliya hoste û şagirt de, bi *têkildariya guh* hîn dibûn û hevîrê xwe ji wî hevîrtirşî dikirin. Elbet dan û standina hoste û şagirt, di nav ciyekî yekdemîn (senkronîk) de pêk nedihat. Ji ber ku di kurdan de perwerdeya mûzîkeke avabûyî tunebû.* Dengbêj an şagirt, kevneşopa netewî ya ku hevîrê wê helbest û mûzîk bû, bi

3 Octavio Paz: *Ôteki ses, Şiir ve Yüzyılın sonu*, ji wergera Hüseyin Demirhan, Suteni, 1995, r. 83. Di heman beşê de Pâz ji bo gelekî berê wiha digot: Em dizanin ku Aztekan helbestên xwe digotin, di nav stranê de dianîn ziman û tiştê seyr jî wan helbestan *dilîstin*.

4 Azra Erhat: *Ilyada-Homeros*. Werger: Azra Erhat A.Kadir, Can, 1st 1984, Bnr.r.16.

5 Fuat Köprülü: heman berhem. r.11.

6 George Thomson: heman berhem (h.b.), r.301. Û di rûpela 302an de tê diyarkirin ku li bazara Delsê - bazara herî girîng û navdar a wê demê- tu kesî nikariya avê destê dengbêjê kor (Homeros) bikira.

* Yeka din, em ji peywendiya navbera dengbêj û helbestkarên klasîk bêxêber in. Di Osmaniyan de ev têkilî, di eleyhê dengbêj de bû. Helbestkarên klasîk, dengbêjan kêmi xwe diditin û dema dixwestin berhemên hev piçûk bikin, jê re "Karacaođlan Türküsü /strana Karacaođlan" digotin.

qewlê Homerîdan (kurên-Homeros) dine-qışandin. Ew jî mîna wan, wê hunera ku ji bav diboriya kur, ji mamoste diboriya şagirt, şûna ku biguherînin, tekûz dikirin. Di wan de her çiqas yên aferîner hebûn jî, wan cewherên xwe ne ji bo nûbûnan, ji bo aheng û zerafeta kevneşopê kar dianîn. Her, karkerê peykerekê bûn. Her, lêkolînerê gotina ceribandî bûn. Lê ev yek bi xwe jî, pir tişt bû!..

Ya rast, repertûara stranên ber destê wan, têrî dengbêjiyeke herêmî an netewî dikir. Ev repertûar, mîraseke cihereng bû. Şagirt, li ber vê daneheva ku xwîdana kalîkê wî yê hemkar tê de hebû, hirmetkar bû. Lê mirov nikariya bigota ku vê danehevê jî bi tevahî teqlîd dikir. Ji ber ku di nav kevneşopê de bicîkirina deng, wekî îro, duh jî girîng bû. Ew hewildana lêgerok a ku di xwe de *rê-berdanê* (rê-terikandinê) jî dihe-wand, di dawiya dawîn de zor dida qalîkê gelêrî û giyanê ecibaneke şexsî lê zêde dikir. Ev e di vê heyamê de çi wek helbestkar û dengbêj an çi wek berhevkar Homeros, Firdewsî an Sîn-lekke'unnini (helbestkarê an berhevkarê destana Gilgamêş) tam û vehûneke takekesî dibehîtandin got-inê; wê, nêzikî agirekî nevimirî dikirin.

Ji bo kurdan îhtimaleke mezin cara yekem vê yekê, dengbêjê destana Memê Alan kir. Ji ber ku berhema herî kevin a yekpare ew bû. Her çiqas guhertoyên wê yên îro yê li ber dest bangî dewreke nêzik (tebeqeya Îslamî) bikin jî, beşeke wê, beşa *gola xwîniyan*, aîdiyeta wê ya kevin teslîm dike.⁷

⁷ Gola xwîniyan kûr e, tê da tê fişîna mara û çelpîna masîyan e. Wê goştê me bibe rizqê mar û masîyan e. Malê me pir e, wê bimîne li mîratçîyan e. Bayê xerbî ji hêla jêr va tê li felat dixîne, pêla vedigerîne li serê pêlan e

*

Mîrateya dengbêjiya kurd a wê heyamê, elbet li ser darê epîkê şîn dibû. Epîk, wekî tê zanîn, bilêva vegotinkî bû. Dengê wê yî nêr, li ser xeteke dem-boriyî bilind dibû û xwe digîhand tebeqeyeke dîrokî. Ku di vê tebeqeyê de hebûnên bûyerê -dijmin, hesp, çek, ceng, xweza, axaftina lehang hwd.- serê xwe di ber binyateke dramatîk re derdixistin. Ev bilêvkerin ew çend arkaîk û pert e ku, lêkolînerêkî wek Mehrdad R. Izadî, wê (*gama kurd an bayatî kurdî*), bi *flamenkoya* Ispanyolî û dora Yewnaniya Antîk re hevalbent dîtîye.⁸ Li gorî Christian Poche jî *manendiya di navbera meqamên Kord (ku ew ji vê epîkê re wisa dibêje) û Dor de ne tesadûfî bû; Dorên ku beriya mîladê di 1200'an de welatê Elen dagir kirin û Medên ku ji bakur hatin du qewmên Hind-Avrûpî bûn. Dor jî wekî Medan, hêza xwe bi tevahî ji civata xwe ya şerker digirtin. Û strana wan a Dor wekî Kord, xwediyê xisletekî mêrane û biheybet, biyaniyê dîlşahî û dijî sistiyê bû.*⁹

Wisa dixwiye kurdên ku ji ber şertên welatê xwe xwediyê xisletekî sert û şerker bûn, plandûva sosyolojîk a vê vegotinê dadigirin. Ev vegotina ku şer û seferên mîrekan an pevcûnên

Bayê xerbî jî siltan e

Siltanekî bê dexalet û eman e

Kuriyê behrê siltanê behran e

Memê Alan jî siltanê kurdan e

Em çar siltan li vê derê li hevûdû civiyan e

Ez ê ji siltanê bê û siltanê avê bixwazim eman e

Ez ê kuriyê behrê biqelibînim li felatê Cizîra Xopan e."

(Memê Alan, Berhevkar Roger Lescot, Avesta, Stenbol 1997, r.50, îtalîk yê min in.)

⁸ *Kürt Müziidi /Mûzîka Kurdî*, Avesta, Stenbol 1996, r. 26.

⁹ *Kürt Müziidi*. heman berhem. r. 67-68

nav kes û eşîran li ser serkeftinekê bicî dikir, di devê dengbêjan de çîrokeke mûbalexeyî bû. Navlêka şer xweş bû jî pala xwe dida vê bermayê. Û dengbêj kelûmelê ziman, di vê bermayê dikir qalibgotinên kêrhatî û ji bo îro epîkên nû çêdikir. Komikên ziman; wek rengdêr, sembol, îstîfare, teşbîh, rêberên wê riya kevn in... Jixwe ev rê bû ku fersenda jixweberiyê (emprovîze) dida dengbêj. *Û dengbêj jî bi xêra bûyerên ku li mijara wî dihatin û bi xêra repertûara qalibên kevnêsopeke ku hemû merasîmên jiyanê kevnare dianîn ber destê wî, zimanê helbestê bi qasî yê axaftinê rehet kar dianî.*¹⁰

Ji ber vê yekê ye qalibên wek; *Serê Sîpanê Xelatê rimmêna rîman e, çîngêna şûran e, hîrîna hespan e, hewtêna kurê baban e; an Kuro lawo were mala bavê min gulîbirê bi mîvanî, ez ê ji te ra serjê bikim miya sor a ser beranî, ez ê raxim kulavê sor ê Xoresanî, gava dêk û bavê min ji min pirsîn kanî miya sor a serberanî, ez ê bibêm dayê bavo şivanê lawê xelkê topal bû, wê ji çolê neanî; ango canîka delalê min çal e, li her çar nîgan bînal û bêbizmar e, ez ê rabim xirxalên nigên xwe, bazinên destên xwe, qerenfîla pozê xwe, ji canîka wî re bikim nal û nalbizmar e, û pîrçîka serê xwe jî bihûnim, jê re bikim dûvhefsar e...* xwe çendîn caran di stranên cihê cihê de diafirînin.

Aliyekî din lingên bilêvkinê, bivê nevē, ber bi taswîrkinê ve dajo epîkê. Hawîrdora lehengê ku ketiyê nav tevgerê an cengê, ciyekî girîng digre. Di vê kêliyê de eşya û hawîrdor, bi insan re dikevin têkiliyekê. Muxayî- leya ku di bilêva lîrik de rengekî razber

li ser e, li vir nêzîkî rastiya xwe dibe. Li ser vî qewlî, mirov dikare bêje ku muxayîleya epîk, tevahiya teferûatên xwe yî heyberî ye. Jixwe lewma *çavdêrî û çîrokî* ye; li ser binyata teatrî tê ava kirin û bi şeweyeke zindî, bezok û vekîşiyayî tê xwendin. Wekî ku Pospelov jî gotî *di epîk û dramatikê de aliyê herî girîng ê sazîkirinê, sazûmana kesan, avakirina kirde û rêkûpêkiya teferûatên derdorê ye.*¹¹

Bo formûlekirina vê şîroveyê ku em beşek ji strana *Gulê Dêran* bidin, hêza ku ji avakirina kirde û derdora wan dipengize dê çêtir bê fêmkirin:

"Bûka malê dibêje xwesûyê de dayê îca tu rabe îro dilê min ji her sê peyayê mala bavê min re fena piran, pira devê heft newalan min dît her sê peyayê mala bavê min evdalê ji malê siwar bûn fena sê karê xezalan hicûm dane ser kozikên neyaran bi nîvrojê re hespên van xweşmêran hêsîr û pêjmûrde hatin ketin nava malan min bala xwe dayê qaşa zîn bi xwîn e bi zengûbalan dibên xweşmêrê mala bavê min şevê din dozdeh mêrê nav û nîşan kuştine ji xeynî xulaman kuştine xwedê dizane Hesen û Mihemed, Xelîlê Cindî, Hemzeyê Hesenê kilê çavê malxwûyê malan Gulê mehrûmê reben ez im îro xera kirin berxê diwanan

Gulê digot Fatimê xweyê Zozanê Kejik bişewite bi berf û ba ye her sê siwarê mala bavê min ji malê siwar bûn fena sê karê xezala ye siwarê pêşîn tim û tim Eshed Axa ye siwarê li dû, Tentela ye siwarê paşîn çûyîn çûyîna Genco, siwarbûn siwarbûna Têlî Rîza ye apincek li nava mila ye pêsîra apincek bi çar tiliyan zêrê Ecem avdaye kolosekî milazim î xwar nava çava ye

¹⁰ George Thomson: heman berhem (h.b) r.276.

¹¹ Gennadiy N. Pospelov: Edebiyat Bilimi II, ji wergera Yılmaz Onay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1985, r.114.

îro xwedê dizane, yeqîn ji min re çêdibe li mala Emer, xwedê dizane li mala Şemê, şevê anîne koka mîran e."

*

Bilêva lîrîk, belkî her hebû, lê pert-bûna wê, bi pêvajoya li dû bohemyayê çêbû. Tovreşana xwe li serdema ku dengbêj, bêhemtê xwe ber bi hunermendiyê serbixwe ve baz da, kir. Belê ev rewş, hunermendiyê serbixwe bû, lê rût û rehman jî bû. *Helbesta epîk, ji serûbinbûna dewrê miribû: Tacirên bajarî, hikumraniya mîran parçe parçe kiribûn ji ber ku.*¹² Bêguman li nav kurdan şoreşê burjuvayî pêknehatibû, lê dagirkerên ku otonomiya mîrên wan ji holê rakiribûn, bi qasî vê serûbinbûnê zirar dabû hozanên wî. Lêbelê wekî her tehrîbê, bi vê ya ha re jî fersendek çêbû. Dengbêj, belkî jî cara yekem, di vê tenêbûnê de li hundirê xwe nihêrî û bêtir zor da wî qalikê gelêrî yê ku me gava din qalê kir. *Objeya zanîn a hundirî, kete destê qarakterekî afirîner, têgihiştin eke ramanî û nêzîktê-dayîneke heyecanî.*¹³

Me bi awayekî binavgînî li jor got, di epîkê de "ez/min" tune ye. Ez/min, dema leheng pesnê xwe dide tê ser ziman; ji ber ku dengbêj ne di nav bûyerê de ye. Dema pêvajo nezera wî berjêrî wî dike, ev cînav dikeve nav gotinê. Yanê di lîrîkê de ez/min derketiye. Bi pêvajoya tekanebûnê de. Lewma di ceribandineke xwe de Adorno, bal dikişand *tenêtiya dengê lîrîk û "ez" a ku di dengê lîrîk de li hemberî*

*refleksa kolektîv xwe der dikir.*¹⁴ Ku di stranan de çav li vê rêçê bê gerandin, dê gelek mînak nezer-î endam bibin.*

Belkî bi vê bilêvê re ye *hûrbijarî û ecibana şexsî* jî li stranan rûnişt. Li dijî epîkê lîrîk, bi pûta rêkûpêkiyê hat xwedîkirin. Li hemberî bêhndirêjiya epîkê (ku şevên dîwanên mîran dirêj bûn), bejinkurtiya lîrîkê (ku tempoya rojê li gorî saetan, danan bû) xwe da dest. Yanê vegotina mezin, ciyê xwe da ya piçûk. Belkî wî dengê nêr jî ciyê xwe da dengêkî mê.** Ev yek elbet fêhma dirûvê, hûrbijariyê, derxist pêş. Ne wisa bûya di strana Ehmedo Ronî de sazûmana qafiyê-abccba- dê wiha xwe neda dest:

"Ehmedo Ronî, heyran tu ne mîr î ne hekîm î
Li bala dilê min evdala Xwedê da
Taviyek ji taviyên biharê
Meha gulanê, nîsan û adarê
Li ser sîng û berê min evdala Xwedê da
Ne dixuricî ne dibarî!"

An di payîzoka xwarê, ya ku vê carê bi rêkûpêkiyê din -aabaa- dê derketa pêşiya me?

¹⁴ Teodor W. Adorno: *Noten zur Literatur I,II,III,IV. / Edebiyat Yazıları*, ji wergera tirkî ya Sabir Yücesoy-Orhan Koçak, Ist. 2004, Metis, r.116-119. Nexasim li nivîsa *Lirik Şiir ve Toplum / Helbesta Lîrîk û Civakê* binêrin.

* Di lîrîkeke ku bi şîrê mûbalexeyê hatibû xwedîkirin de, dengbêj, belkî li gorî îro bi dengêkî *mazmûnî*, lê li gorî dewra xwe bi dengêkî *tekane* wiha digot:

"Gava ez bimirim tu yê were ser min
Tu yê wî fistanê xwe yî spî çem çem kefen bike ber min
Tu yê cotên kezîka bike werîsê darbesta min
Gava min bibin qebistanên giran tu bi Xwedê kî were cem min
Gava her sê melayketê Rebbê Alemîn ê ezmanan nazilê erdan bî were ser min
Belkî bo xatirê çavên reş û dêmên sorgulî çeka rihê şîrîn berda ser min."

** Qey nebe ew dengê ku pozberî û pevçûnên civakî bi çavekî terafgîr vedigot, ciyê xwe da dengêkî lîrîk û melûl

¹² George Thomson; h.b. r.333.

¹³ Gennadiy N.Pospelov; h.b. r.101.

"Me rezkî çandibû reş rûbaro
Hemî xox û mişmiş û hinaro
Ev e heft salê min û bejnika bilind timam
bûye
Rezîkê me giha berê xweo
Min û bejnika bilind têr jê nexwaro."

Ev zewqa tenik, lîrîkê, ber bi
giyanekî takekesî ve dajo û ji bo
demên berê jê re textê pêvajoyeke nû
girê dide. Lewma ji bo mînakên li jêr
î ku destebirayê risteyan in, em bi
rehetî dibêjin, çilkên hêmayê
pekiyane wan.

"Evînikê xelkê kete şev û rojê
Ya min û dîlber kete tîrs û lîrzê û şeva tarî."

"Kewa gozel xeyîdiye
Refê kewan nagerîne."

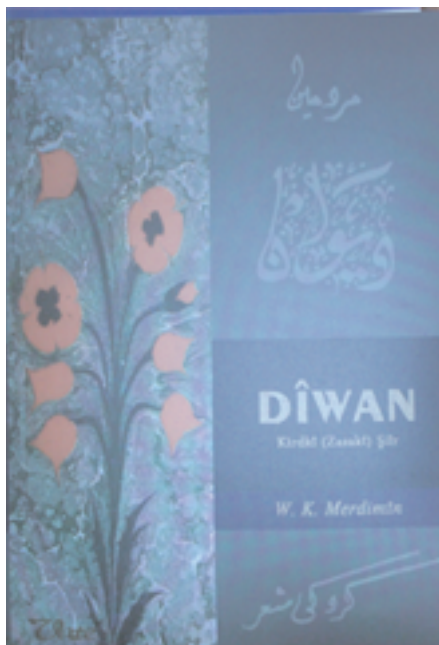
"Kilên sîphanê li te nayên
Emrê Xwedê çavên te reş in."

"Ji xelkê re bihara sorgul û rengîn e
Ji min evdalê Xwedê re pîr e, payîz e."

Belkî jî ji vê tespîtê ye gotin tê li
ser vê pîrsê: Madem dengbêjiya me
di heman wext de helbesta me ya
gelêrî ye, mirov dikare ji termê wê
poetîkayekê rake? An ew, ji bo
helbestkarê îroyîn, *Eliotwarî* dibe
kevneşopek? An bi pirseke nêzikî
ruhê vê nivîsê, mirov ji wî pêşengê
helbestê (dengbêjê lîrîk) dikare
tiştek hîn bibe? Belkî pîrsa, gelo ji
stranên me yên gelêrî poetîkayek û
hêmasaziyek derdikeve, pirseke pir
cûretkar e; lê dê xwendevan pariyeke
heq bidin min ku ji ber zimanê wê yî
biyanî, helbesta me ya klasîk ji bo
pirseke wisa ne mûsaft e.

Belê di bin xwelîyê de agir tenê

razayî ye, lê azimî û azwerî, wî agirî
geş dîkin. Kengê kevneşopa helbesta
kurdî hat nîqaşkirin û li ser helbesta
îroyîn dil hat êşandin, dê bersiva van
pîrsan jî hêsanîr bê dayîn. Lê bersiv
neyên dayîn jî em ji tecrûbeyên gelên
din dizanin ku dûvê helbestê bi têrî
xwe dirêj e.

IRAK KÜRDİSTANI BÖLGESİNDE ARAPLAŞTIRMA PLÂNLARININ SİYASÎ BOYUTLARI*

Prof. Dr. Halîl İsmâîl Muhammed
Edebiyat Fakültesi
Prof. Dr. Sa'dî el-Berzencî
Hukuk ve Siyaset Fakültesi
Dr. Hüseyin Tevfîk Feyzullah
Hukuk ve Siyaset Fakültesi
-Selahaddin Üniversitesi / Erbil-

Arapçadan Çeviren: **Mamoste Qedrî**

GİRİŞ

Bugünkü Irak, Birinci Dünya Savaşı'na kadar (1914-1918) üç "vilayet" olarak temsil ediliyordu. Bunlar Basra, Bağdat ve Musul vilayetleriydi. Sonuncuya 3 "sancak" ve 17 "kaza" bağlıydı. Tablo 1'de gösterildiği gibi her kaza birkaç idarî "nahiye"den oluşuyordu.

Tablo 1

1909 Yılı Musul Vilayeti İdarî Teşkilatı(**)

Sancak	Kaza	Nahiye
MUSUL	Merkez Duhok Zaho	Şeyhan, Yedi Aşiret Muzûrî

* Bu makale *Kovarî Zanistî Mirovayetî* dergisinin 21. sayısında yayımlanmıştır. Makalenin sonunda seri olarak verilen dipnotlarından 20., 21. ve 23. dipnotlar metin içerisinde görülmemiştir (Çeviren).

** Kaynak: Faysal er-Rahîm, *Tatavvuru'l-lak Tahte Hukmi'l-İttihadiyyîn* s. 4; Cebbar Kadir, "es-Salname'l-Osmaniyye", *Metîn* dergisi, sayı: 125.

	İmadiye	Berwarî Bala, De'wiye, Berwarî Zeyd, Rîkan, Nîro
	Akra	Zîbar
	Sincar	Telafer
KERKÜK	Merkez	Milha, Daqûq, Altun Köprü, Gil, Şiwan
	Erbil	Sultaniye, Dizeyî
	Rewandiz	Balek, Dîre Herîr, Biradost, Şîrwan
	Koy Sancaq	Şeqlawe
	Raniye	
	Selahiye	Dûz, Qurtuba
SÜLEYMANIYE	Merkez	Qeredax
	Gil Anber	Ma'mûre Hamîd Kela Dize, Sûrdaş, Merge
	Baziyan	Kela Sivîke, Singav
	Şehrbajar	Mawit, Senk

Miladi 1916 yılındaki Sikes-Pickot Antlaşması ışığında Musul Vilayeti'nin o sıralarda teşkiline çalışılan Irak Devleti'ne katılması kararlaştırılmamıştı. Ancak İngilizlerin bu vilayetteki çıkarları ve petrol açısından önemi Fransızların bu vilayetten feragat etmelerine ve onun Irak'a bağlanmasına yol açtı; Milletler Cemiyeti'nin 1925 yılındaki kararıyla da bu onandı. Bu yeni konum, siyasî ve idarî alanlarda Irak Devleti için geride müstesna bir durum bıraktı ve böylece ardıl Irak hükümetlerinin büyük önem verdikleri bir alan haline geldi. Bu da bu hükümetleri Irak Kürdistan'ı bölgesinde Araplaştırma siyasetini uygulamak için Irak etnik oluşumunu değiştirmede yeni düzenlemelere yöneltti. Bu siyaset ülkeye daha rahat hükmetme garantisi peşinde olan Irak hükümetleri tarafından özellikle etnik kompozisyonun kendini gösterdiği Nineva, Kerkük, Diyala ve Vasıt livalarında uygulanmıştır. Bu merkezlerdeki Araplaştırma siyaseti şu üç temel eksende şekillenmiştir:

- 1) Musul Livası'nı Araplaştırmayı hedefleyen Cezîre Bölgesi eksenini.
- 2) Kerkük Livası'nı Araplaştırmayı hedefleyen Kerkük eksenini.
- 3) Eeyli (Lor asıllı) Kürt bölgelerini Araplaştırmayı hedefleyen Doğu Bağdat eksenini.

1-Cezîre Bölgesi Eksenini

Irak, İngiltere ve Türkiye hükümetlerinin Musul Vilayeti sakinlerinin etnik kimliklerini belirlemek üzere 1922-1924 yıllarında hazırladıkları ve Milletler Cemiyeti tarafından Musul Problemi'nin çözümü için oluşturulan komisyona sundukları raporlarda, Musul şehri hariç, Duhok, Zaho, İmadiye, Sincar ve Akra kazalarının oluşturduğu Musul Livası'nda nüfusun çoğunluğunu oluşturanların Kürtler olduğu tespit edilmiştir. Bölgedeki her türlü Araplaştırma operasyonları ve etnik arındırma siyasetine rağmen bu idarî birimler kendi etnik kökenlerini hâlâ koruyorlar.⁽¹⁾ Öte yandan göçer-konar

Arap kabilelerini Cezîre mıntukasına yerleştirme çalışmaları, neticede Musul Livası'nın etnik oluşumu bağlamında demografik yapının değişmesine yol açmıştır. Bilindiği gibi Miladi 17. Yüzyılda Irak'a yönelik İslamî fetihler nüfusun etnik yapısını değiştirmede etkili olan en büyük hadise olmuş⁽²⁾ ve Araplaştırma akımı bu tarihten sonra güç kazanmıştır. Yakût el-Hamevî'nin söylediğine göre Erbil'deki insanların çoğu Araplaşmıştır⁽³⁾. Bu, Arap unsuru ve Arap dilinin Irak Kürdistanı'nda ne denli baskın ve yaygın hale geldiğini göstermektedir. Hammer'in "Cihannüma" adlı Türkçe tarih kitabından naklettiğine göre de Kürt olan ve Kürtçe konuşan Musul şehir halkı buna ilaveten Arapça, Türkçe ve Farsça da biliyordu⁽⁴⁾. Tay, Cebûr, Duleym, Ubeyd, Haydîdîn, Şemmer ve Aneze gibi Arap kabileleri bugün Dicle nehri yakınlarında ve Hamrîn yükseltilerinde bulundukları yerlere içinde bulunduğumuz asrın başlangıcında yerleşmişlerdir⁽⁵⁾. Irak Valisi Mithat Paşa 1869-1872 yılları arasındaki süreçte kontrolü sağlamak amacıyla başta Şemmer ve Aneze olmak üzere göçer Arap kabilelerini buralara yerleştirmek için büyük bir çaba göstermiştir⁽⁶⁾. Dr. Nafi Kassab Arapların Cezîre mıntukasına yerleştirilmesi üzerine yaptığı bir araştırmada 19. yüzyılın sonlarında bu kez tarımcı yerleştirme olarak ikinci bir yerleştirme girişimlerinin daha olduğuna ve bunun başta Sincar yükseltileri olmak üzere Cezîre mıntukasının kuzeyinde gerçekleşen yerleştirmelerin bunun neticeleri olduğuna işaret etmektedir⁽⁷⁾. Irak Hükümeti'nin 1921 yılında bu mıntıkadaki çöl kesimine krallık toprakları statüsü vermesi Şemmer kabilesinin yaşadığı toprakların genişlemesini sağlamıştır. 1918-1942 yılları arasındaki süreçte Sincar ve Telafer-Hazer arasındaki mıntıkada sakinlerinin o günkü sayıları 122.735 kişi olarak tahmin edilen yeni Arap yerleşim birimleri kurulmuştur⁽⁸⁾. Irak'ta 1958 yılında Tarım Reform Kanunu çıktıktan sonra Cezîre mıntukasındaki aşiretlerin çoğuna yeni araziler dağıtılmıştır ki, bu da o aşiretlerin oralarda yerleşmelerine olanak sağlamıştır. Bu bağlamda 1969 yılında kurulan Rebîa nahiyesinde 16; Telafer kazasında 12; Sincar kazasında 15; Atebe nahiyesinde 8; Abbasiye nahiyesinde de 8 yerleşim alanı kurulmuştur⁽⁹⁾. Irak Hükümeti'nin resmî açıklamalarına göre 1915-1965 yılları arasındaki süreçte Sincar-Hazer mıntıklarında kurulan yeni Arap yerleşim alanlarının sayısı 400'ü

¹ Bak: Halîl İsmâîl Muhammed, "el-İstîtanu'l-Arabî Fî Muhafazeti Nineva", *Metîn* dergisi, 25. 1. 2002.

² Salih Ahmed el-Alî, *Me'alimu'l-Irak el-Imraniyye*, Bağdat, 1989, s. 210.

³ Yakût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldan*, cilt 2, el-Esedî Kütüphanesi, Tahran, 1965, s. 186, 1961, s. 5.

⁴ Muhammed Emîn Zekî, *Hulasetu Tarihî'l-Kurd ve Kurdistan*, tercüme: Muhammed Ali Avnî.

⁵ Bak Longrigg, *Erba'atu Kurûn Min Tarihî'l-Irak*, tercüme: Ca'fer Hayat, Bağdat, 1985, s. 34-40; Nurî Halîl er-Razî, *el-Bedave ve'l-Istikrar Fi'l-Irak*, Kahire, 1969, s. 123.

⁶ Halîl İsmâîl Muhammed, *İklîmu Kurdistanî'l-Irak*, Zanko Matbaası, Erbil, 1999, s. 3.

⁷ Nafi' el-Kassab, "Melamihi Coğrafiye Havle Istîtanî'l-Kabail", *Mecelletu'l-Cem'iyeti'l-Coğrafiye el-Irakîyye*, (5), Bağdat, 1969, s. 123.

⁸ Bak Nurî Halîl er-Razî, *adı geçen eser*, s. 144.

⁹ *Adı geçen eser*, s. 143.

bulmuştur. Buna ilaveten Sincar yükseltilerinin kuzey doğusunda 326 yerleşim alanı kurulmuştur. Bunlardan 152 tanesi Telafer ilçe merkezinde, 172 tanesi de Şemal nahiye merkezinde teşkil edilmiş olup, buralarda yerleşenlerin sayısı 59.676 kişiyi bulmuştur⁽¹⁰⁾. Geçen yüzyılın son onlu yıllarında Irak rejim güçleri Kürt vatandaşların arazilerini işgal etme ve bu arazileri kendilerine sadık Arap aşiretlerine dağıtma yollarına başvurmuşlardır. Nineva livası İçişleri birimiyle Cumhurbaşkanlığı arasında gerçekleşen 7. 11. 1994 tarih ve 21 / 2414 sayılı yazı ile 17. 11. 1994 tarih ve 9420 sayılı yazı Cumhurbaşkanı'nın Kamış Tepe köyü ile Kûber nahiyesindeki Hazne köyünün ortadan kaldırılarak görevleri şunlar olan bir komisyonun kurulmasına onay verdiğini göstermektedir:

- 1- Herhangi bir yaygara koparmadan bu iki köy sakinlerinin göç ettirilmesi
- 2- Buralardan kaçacak olanların arazi ve mal-mülklerinin müsadere edilmesi
- 3- Kaçmayıp geride kalanların da kendilerine herhangi bir karşılık ödenmeden Otonom Bölge veya Orta ve Güney Irak vilayetleri (Bağdat, Selahaddin ve Diyala hariç) ya da Nineva vilayetindeki Hazer ve Biac mıntukalarından birine gitmeleri hususunda serbest bırakılmaları.
- 4- El konulan toprakların, cesaretleriyle ve rejime sadaketleriyle bilinen Arap aşiretlerine dağıtılması.

Devrim Yüksek Mahkemesi de hem toprak istimlakı ve mülkiyet nakli ile ilgili her türlü uluslar arası kanunları, hem de yapılmasını özel yasa çıkarma şartına bağlayan ilkeleri çiğneyerek 23. 7. 1997 tarih ve 97 sayılı kararıyla vatandaşların Musul şehrindeki mülk edinme taleplerini kabul ya da reddetme yetkisini Nineva ve Selahiye yöneticilerine vermiştir. Karar ayrıca mahkemelerin ve tüm dairelerin onay almadan mülkiyet devri yapmalarını da yasaklamıştır (Bak: Belge 1). Bu Arap aşiretlerinin buralara yerleştirilmelerinin neticesi olarak Musul'un idarî teşkilatı genişletilmiş ve her biri Arap yerleşimcilerin çokluğuyla bilinen çok sayıda nahiye içerden Hazer, Biac, Şakrat ve Hamdaniye gibi yeni ilçeler kurulmuştur. Bu Araplaştırma planının tamamlanması için nüfusun çoğu Kürt aşiretlerinden oluşan Zîbar kazası Erbil şehrine bağlanmış; bunun yanında Devrim Yüksek Mahkemesi'nin bir "Duhok Livası"nı oluşturmayı ön gören 27. 5. 1969 tarih ve 311 sayılı kararına dayanılarak Duhok, Zaho, Imadiye ve Akra ilçeleri de Musul'dan ayrılmıştır. Şüphesiz Irak hükümetlerinin Musul livasını Arap yerleşimcilerle doldurma ve bir yandan nüfusun çoğunluğu Araplarda olan yerlerin idarî teşkilatını geliştirme, öte yandan da Kürt nüfusun çoğunlukta olduğu yerleri ayırma faaliyetleri buralardaki Kürt nüfus oranında azalmaya yol açmıştır. Bu bağlamda 1977 yılı Irak Nüfus Sayımı sonuçlarına göre Kürtler Nineva'nın toplam nüfusu içerisinde ancak % 13 'lük bir oranı teşkil ederlerken, Arapların nüfus oranı % 85'i bulmuştur. 1924 yılında Musul livasının toplam nüfusu içerisinde ise Arapların % 39'luk oranları karşısında Kürtlerin nüfus oranları % 37'yi aşmıştır⁽¹¹⁾. Başka bir ifadeyle Kürtlerin nüfusu genel manada azalmaya başlarken, Arapların nüfus oranında yıllık % 5 artış kaydetmiştir⁽¹²⁾.

¹⁰ Nafi' el-Kassab, *adı geçen eser*, s. 293.

¹¹ 6- Halil İsmail Muhammed, *İklîmu Kurdistani'l-Irak*, s. 146; Faysal Dabbağ Kurd, *Weke menetevayetiye kanîter Le ser Jimêri Sali 1977 da*, Beşî Yekem, Hevlêr, 993.

¹² 11- 6- Halil İsmail Muhammed, *İklîmu Kurdistani'l-Irak*, s. 57.

2. Kerkük Ekseni

Kerkük, Musul vilayetinin 1925 yılında Irak Devleti'ne bağlanmasından ve Irak idarî teşkilatı içerisinde yer almasından bu yana Irak rejim güçlerinin uykusunu kaçırın bir endişe olmaya hep devam edegelmiştir. Bunun nedenleri, Kerkük'ün sahip olduğu coğrafi konum, petrol serveti, farklı kavimlerin, grupların ve dinlerin kavşak noktası oluşudur. Bundan dolayıdır ki geçen asır boyunca Kürt nüfusunu Arap azınlığının lehine azaltmak için Irak hükümetlerinin uyguladıkları Araplaştırma siyasetinden en büyük payı Kerkük almıştır. Araplaştırma siyaseti Kerkük'te şu tarzlarda uygulanmıştır:

Arapları Yerleştirme Operasyonları: Kerkük livası ile ilgili araştırmalar bugün Kerkük bölgesinin toplam nüfusu içerisinde artış kaydeden Arap kabilelerinin iki üç asrı geçmeyen yakın bir geçmişte Arap Yarımadasından veya Şam bölgesinden bu bölgeye geldiklerine işaret ederler. Bu aşiretlerin çoğu Kerkük livasına gelmeden önce Irak'ın başka mıntıklarını yurt edinmiş, oralarda yerleşim alanları oluşturmuşlardır. Bu aşiretlerin başlıcaları şunlardır: Şemmer, Zafir, Cebûr, Aneze, Cevale, Cemîle, Ubeyd, Cuhayş, Hîbat ve Bûsbah⁽¹³⁾. İşte bugün Kerkük Livası'nın toplam nüfusu içerisinde fazla bir yer tutan kesim bu aşiretlerdir. Bilindiği gibi adı geçen aşiretlerin Kerkük livasında, özellikle de batı ve kuzeybatı yörelerinde yerleştirilmeleri geçen onlarca yıl boyunca devam eden Araplaştırma operasyonlarının başlangıcı olmuştur. Bu operasyonların en açık örneği çalışmasına 1936 yılında başlanan "Havîce Sulama Projesi"dir. Bu proje başta 124 yerleşim alanıyla Ubeyd, 85 yerleşim alanıyla Cebûr, 14 yerleşim alanıyla Bû Hamdan, 5 yerleşim alanıyla da Tikritliler ve Durîler olmak üzere göçer-konar Arap aşiretlerinden 20.000 kişinin yerleştirilmesine yol açmıştır⁽¹⁴⁾. Aynı mıntıkada 1977 yılında tamamlanan "Reyyu Saddam" projesinin ardından başka birkaç aşiretin yerleştirilmesi daha gerçekleşmiştir. Bu durumun neticesinde Havîce kırsalının nüfusu anormal bir şekilde artmış, bu artış oranı 1970-1977 yılları arasında yıllık % 5'i geçmiştir. 1977-1987 yılları arasında ise bu artış oranı yıllık olarak % 9'u aşmıştır. Oysa Kerkük livasının öteki kırsalları bu süreçler içerisinde nüfus kaybıyla karşı karşıya kalmıştır. 2 No'lu Tabloya bak.

Tablo- 2

Kerkük Livası Kırsalında Nüfus Değişme Oranları ⁽¹⁵⁾

Süreç	Livanın Kırsalları	Havîce İlçesi Kırsalı
1957-1970	+1	-3,2
1970-1977	-2,5	+5,1
1977-1987	0	+9,4
1957-1987	-1,2	+5.5

¹³ Samir el-Amîrî, *Mevsûatu'l-Aşairi'l-Irakîyye*, Bağdat, 1993, V. ve VIII. ciltler; Hadî ed-Defter, el-Iraku's-Şimalî, Nehar Matbaası, Bağdat, 1955, s. 173.

¹⁴ Halîl İsmâîl Muhammed, *Kerkük: Dirase Fi't-Tekvîni'l-Kavmiyyi Lis-sukkan*, Dara Matbaası, Erbil, s. 15-16.

¹⁵ Vizaretü'd-Dahiliyye *Delîlu İhsai Seneti 1965 ve Hasru's-Sukkani el-Üla Li Seneti 1970 ve İhsau Sukkani'l-Irak Li Senetey 1977-1987 (Muhafazatu Nîneva)*.

Bu Araplaştırma operasyonları geçen asrın 60'lı yıllarında ve sonrasında livanın öteki mıntıkalarıyla birlikte Kerkük şehri üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu arada Arap ailelerin Kerkük'te yerleşmeleri için çok sayıda karar ve talimatların kanunlaştırılması söz konusu olmuş. Bu Arap ailelerine teşvik edici mükafatlar verilir imtiyazlar tanınmış ve kendilerine arazi dağıtımı yapılar yerleşim mahalleleri hizmetlerine açılmıştır. Kerkük'e göreve gelen Arap aşiretleri ve ailelerinin yerleştirilmesini kolaylaştırmak olan özel komisyonlar kurulmuştur⁽¹⁶⁾. Bundan dolayı Kerkük şehri, içlerinde Kerame, Dûru'l-Emn, Musenna, Baas, Arûbe, Endülüs, Garnata, Vahdet ve Hürriyet olmak üzere Araplar için kurulan onlarca yerleşim mahallelerine tanık olmuştur. Bağdat Üniversitesi'ne sunulan akademik çalışmalardan biri Kerkük şehrinin imara açılma oranının 1973-1977 yılları arasında yıllık olarak % 15 artışına işaret etmektedir. Bu arada şehir nüfusu da yıllık % 15 artmış, bu artış sonraki yıllarda ikiye katlanmıştır⁽¹⁷⁾. O denli ki, şehrin eski sakinleri sonradan gelen yenileri içerisinde ancak cüzi bir oranda kalmışlardır.

Öte yandan, göç ettirilen Kürt vatandaşlarına ait arsa ve tarımsal arazilerin istimlakını ve bunların sürekli yeni getirilen Arap ailelerine dağıtımını teşvik etme bağlamında hükümet güçlerince kanun hükmünde kararnameler çıkarılmıştır. Devrim Yüksek Mahkemesi'nin 11. 1. 1975 tarih ve 31 sayılı kararı ile 14. 4. 1979 tarih ve 480 sayılı kararı bunlardandır. Bu kararlar, yerleşim alanı veya tarımsal araziler olup olmamasına bakılmaksızın Kerkük şehri içerisindeki toprakları istimlak etme hükümleri içeriyordu. Bu yapılırken de tamamen siyasal gayeler gözetilmiş, kanuna uygunluk veya kamu yararı olmadıkça Irak anayasasında dokunulmaz ve müsadere edilmez bir hak olarak kabul edilen mülkiyet hakkıyla ilgili 1970 tarih ve 54 sayılı yasa da çiğnenmiştir. Dolayısıyla rejimin kendi Araplaştırma politikasına kılıf bulmak için çıkardığı bu kararlar aslında Irak Anayasasına ve Irak İstimlak Yasasına aykırı olup bu anayasa ve yasanın hükümlerini tamamen çiğnemek anlamına gelmektedir. Devrim Yüksek Mahkemesi'nin Dakûk nahiyesiyle ilgili 28. 7. 1976 tarih ve 824 sayılı kararı ile Altun Köprü ve Dıbis nahiyeleriyle ilgili 23. 8. 1977 tarih ve 949 sayılı kararı da bu kararların metinlerinde belirtildiği gibi Araplaştırma hedefini gerçekleştirmek için çıkarılmışlardır.

1970 yılı Irak İstimlak Kanunu ve 1976 yılı Çeşitli Devlet Arazilerini Birleştirme Kanunu'nun dışına çıkılarak bu arazilerin Tarım ve Maliye Bakanlıklarına devredilmesi işi sadece bu arazileri Kürtlerin aleyhine olacak şekilde livaya getirilen Arap ailelerine dağıtılmasını hedefleyen siyasî amaçlarla yapılmıştır. Kerkük'ün içinde veya dışında kendileri için belirlenen yerlere Arap yerleşimcilerin yerleştirilmesinin sağlanması için Devrim Yüksek

¹⁶ Iskan Yüksek Kurulu'nun Kerkük Vilayetindeki faaliyetlerini gösteren Ek 18'e bakın.

¹⁷ Zeynulabidin Ali Asğar, *en-Nakl Fi Medîneti Kerkûk*, Doktora tezi, Bağdat Üniversitesi, 1996, s. 51, 261.

Mahkemesi'nin 28. 1. 1978 tarih ve 134 sayılı kararı doğrultusunda bu Arap yerleşimcilerinin teslim aldıkları konut ve toplu kamplarda en az 10 yıl kalmalarını gerekli kılan karar ve talimatlar çıkarılmıştır. Bu kararların tehlikesi sadece kanunları ve insan haklarını çiğnemek ya da anayasayı ve mülkiyet kanunlarını hiçe saymakla sınırlı kalmamış, coğrafi boyutlarda da kendini göstermiştir. Örneğin son karar 2820'den fazla Arap ailesinin Kerkük'te yerleşmelerine olanak sağlamaktadır. Her ailenin ortalama fert sayısını 6 kişi kabul edersek, bu, sadece bir tek karara göre buraya yerleşen Arapların sayısının 16.900 kişiyi bulması anlamına gelmektedir. Burada aynı hedefler doğrultusunda çıkarılan buna benzer birtakım kararlar daha vardır. Bunlardan biri de ilgili kanunun dışına çıkılarak Kerkük valisine yerleşim alanları içerisindeki arsaları şehirdeki işçilere ve öteki vatandaşlara satma yetkisi veren 29. 7. 1979 tarih ve 972 sayılı kararı ile Devrim Yüksek Mahkemesi'nin Kerkük'teki 17 Temmuz, 30 Temmuz ve Kerame Mahallelerindeki konutları Arap yerleşimcilere verilmesini hükme bağlayan 7. 6. 1979 tarih ve 737 sayılı kararı bunlardandır. Öte yandan, Devrim Yüksek Mahkemesi yol genişletmesi ve kamuya açık alanlar oluşturma bahanesiyle çıkardığı 10. 8. 1977 tarih ve 901 sayılı kanunla aslında Kerkük'te çoğunlukla Kürtlerin yaşadığı mahallelerin tasfiyesini hedeflemiştir.

Resmî ve Yarı Resmî Kuruluşların Araplaştırılması: Kerkük livasındaki Araplaştırma siyasetini tamamlamak için Irak güçleri livada Araplardan başkalarının resmî görevlere atanmamasını ve resmî görevlerde bulunan Kürtlerin ve Türkmenlerin bu görevlerden uzaklaştırılmasını ya da görevsel rütbelerinin düşürülmesini hükme bağlayan kararlar çıkarmışlardır. Bunu yaparlarken Cumhurbaşkanlığı Konseyi'nin talimatlarına ve Baas Partisi'nin 5. 7. 1999 tarih ve 8107 sayılı gizli birim yazısına dayanmışlardır. İçişleri Bakanlığı da bu konuda Kerkük livası yetkililerine gönderdiği 17. 7. 1999 tarih ve 9407 sayılı yazıyla bu yöndeki genelgesinin uygulanmasını istemiştir. Cumhurbaşkanlığı tarafından Ticaret Bakanlığı kanalıyla Kerkük livasına gönderilen 9. 1. 2000 tarih ve 314 sayılı yazıda Kürtlerin açık artırma veya açık azaltma gibi ticarî etkinliklere katılmalarının yasaklanması ve bu etkinliklerin Araplarla sınırlı tutulması istenmiştir. Şüphesiz devletin en üst makamından çıkan bu kararlar, içlerinde Irak Anayasası da olmak üzere Irak kanunlarına açıkça aykırılık teşkil etmektedir. Zira Arapların lehine Kürtlerin iş sahalarını daraltmak, çalışma yollarını kapatmak ve böylece onları göçe zorlamak gibi sadece siyasî amaçlarla çıkarılan bu kararların hiçbir kanunî dayanakları yoktu. Eğitimi Araplaştırmaya verilen özel önem belki de Irak güçlerinin başvurdukları en öncelikli yollardan biri olmuştur. Cumhurbaşkanlığı Makamının 8. 8. 1999 tarih ve 13721 sayılı talimatı ve Irak Bakanlar Kurulu'nun yazısına istinaden İçişleri Bakanlığı'nın Kerkük Livası'na gönderdiği emir doğrultusunda ilk, orta, lise, enstitü, öğretmen okulu, fakülte ve

diğer okulların müdürlerine ve öteki yetkililerine eğitimin sadece Arap diliyle yapılması, dolayısıyla her ne şekilde olursa olsun Kürtçe, Türkmençe ve Keldanice gibi mahalli dillerin eğitimde kullanılmasının yasaklanması yönünde genelgeler gönderilmiştir. Talimatlar öğrencilerin kendi aralarında Arapça'nın dışında herhangi bir dille konuşmalarının bile yasaklanmasına vurgu yapmıştır. Liva makamı gönderdiği 26. 2. 2000 tarih ve 9. 11. 1879 sayılı seri cevabî yazıda Arap dilini bütün okullarda hakim kılma ve mahalli dillerin kullanım alanlarını daraltma yönündeki Cumhurbaşkanlığı'nın talimatlarını uygulamada başarı sağladığını bildirmiştir. Liva makamının aynı yazısı Kerkük'teki bütün ticari ve sanayi yerlerinin isimleri ile mescit, cami ve kahve gibi yerlerin isimlerinin kapsamlı bir değiştirme bağlamında Arapçalaştırıldığına da işaret etmektedir.

Göç Ettirme ve Sürgün Kampanyaları: Kerkük livası geçen asrın 60'lı yılları gibi erken bir dönemde şehrin askeri kurumlarına veya petrol müesseselerine yakın olan köylerin ve toplu yerleşim alanlarının yıkılıp yakılmasına ve haklarının ödenip ödenmemesine bakılmaksızın buralardaki insanların zorla göç ettirilmesine tanık olmuştur. Devrim Yüksek Mahkemesi'nin 31. 3. 1975 tarihli kararı bu tür yerlerin istimlak edilmesi ve Liva Mahalli Idaresi adına kaydedilmesi hükmü taşımaktadır. Kerkük livası birbirini izleyen iki on yıl boyunca Kürtlere yönelik yoğun ve kapsamlı göç ettirme operasyonlarına maruz kalmıştır. Irak güçleri Kürt hareketinin direnişini, 1975 yılı Mart ayında Irak ile İran arasında yapılan Cezayir Antlaşmasını ve iki devlet arasında 1982-1988 yılları arasında meydana gelen savaşları birer fırsat bilip bu fırsatları yüzlerce köyü yıkıp yakmak ve sakinlerini toplu kamplara yerleştirmek veya ülkenin orta ve güney kesimlerine sürgün etmek için değerlendirmiştir. Bu alanda yapılmış araştırmalar, 1963-1989 yılları arasındaki süreçte Kerkük Livasında yıkılıp yakılan ve sakinleri zorla göç ettirilen köy ve kasaba sayısının 779, buralardan göç ettirilen aile sayısının da 198064 olduğunu göstermektedir. Kürtlere yönelik operasyonlar Arap ailelerinin yerleştirilmesi sonucu nüfusun çoğunluğunu Arapların oluşturduğu Havîce ilçesi hariç, Livadaki bütün idarî birimleri içine almıştır. Bunun neticesinde 1957 yılında 1372 olan Livadaki köy sayısı 1987 yılında 519'a düşmüştür⁽¹⁸⁾.

Tablo 3

Kerkük livasında 1963-1989 Yılları Arasında Göç Ettirilen Köy Sayısı ⁽¹⁹⁾

İlçe	Sayı	Aile sayısı
Kerkük	218	61394
Kelar	181	20360
Çemçemal	164	51797
Tuzhurmatu	135	41696
Kifrî	81	22817
<i>Toplam</i>	<i>779</i>	<i>198064</i>

¹⁸ Vizaretu'z-Ziraiyye ve'l-İslahi'z-Zirai, *Maslahatu'l-İskani'r-Rifî, Buhûsu'l-Mu'temeri'l-Evvel Li'l-İskani'r-Rifî Rakam* (9); Ferîd Şem'un, *Tahlîlu Heykeli'l-İstîtani'r-Rifî, Master tezi*, Bağdat Üniversitesi, 1990, s. 104.

¹⁹ S. M. Rassol, *Destution of Nation*, U. S. A., 1990, P. 111- 134.

Irak güçleri bir yandan Irak'ın orta ve güney livalarından Kerkük'e getirilen Arap ailelerini yerleştirmede ve onlara iş bulmada her türlü kolaylığı sağlamak için özel komisyonlar oluştururken, bir yandan da 1975 yılından sonra buralara dönen Kürt ailelerin tekrar Enbar, Kadisiye, Musenna ve öteki livalara geri gönderilerek oralarda kurulmuş olan ferdî ve toplu yerleşim kamplarına dağıtılması işlerini yürütecek başka özel komisyonlar oluşturmuşlardır. Irak güçleri bu faaliyetleri Devrim Yüksek Mahkemesi'nin 20. 10. 1981 tarih ve 1391 sayılı kararına uyarak yürütmüşlerdir. Kerkük Kürtlerini tasfiye etme girişimlerinin ikinci aşaması Kürtlerin mal mülklerine ve tarımsal arazilerine el koyarak bunları yeni getirilen Arap yerleşimcilere dağıtılması şeklinde somutlaşmıştır. Liva Iskan Yüksek Kurulu'nun Devrim Yüksek Mahkemesi'nin 2. 8. 1994 tarih ve 721 sayılı kararına dayanarak ve bölgedeki Arap aşiretleri reisleriyle istişarede bulunarak Kerkük şehrinin etrafında bir güvenlik şeridi oluşturmak için çıkardığı 7. 9. 1994 tarih ve 2 sayılı yazıda şunlar üzerinde karar kılınmıştır:

- 1) Şivan, Altun Köprü ve Rabi' (Kara Hencir, Kara Hasan ve Tazehurmatu) nahiyelerindeki bütün tarımsal arazilere el koymak.
- 2) Yerleşimci Arap aşiretlerine yer bulmak ve Kürtlerden alınan tarımsal arazileri onlara dağıtmak için adı geçen nahiyelerde toplu iskan yerlerini kurma plânları hazırlamak.

Irak Cumhurbaşkanlığı Konseyi'nin 4. 11. 1995 tarih ve 685 sayılı talimatına dayanan Kerkük Liva Makamı, Tarım Müdürlüğü'ne gönderdiği S/11/1977 sayılı yazısında Kürtlere ait tarımsal arazilerle ilgili yapılmış akitlerin iptal edilmesine ve bu arazilerin Livaya yerleştirilen Arap Zevbaî aşiretine dağıtılmasına karar verilmiştir. Devrim Yüksek Mahkemesi'nin 23. 8. 1977 tarihli kararı bu tür uygulamaların Altun Köprü ve Dibis nahiyeleri için de geçerli olmasını hükme bağlamıştır. Liva Makamının 14. 2. 1999 tarih ve 3/6/3165 sayılı yazısında "güvenlik" ve "merkezin talimatları" şeklinde belirttiği nedenler ışığında Arap olmayan vatandaşların Kerkük Livası'ndan Özerk Bölge'deki öteki livalara veya Irak'ın orta ve güney livalarına (Diyala, Nineva ve Selahaddin hariç) göç ettirme operasyonları süregelmiştir. İçişleri Bakanlığı'na gönderilen adı geçen yazının da işaret ettiği gibi, 1998 yılında göç ettirilen Kürt ve Türkmen aile sayısı 189'a ulaşmıştır ki, bu ailelerin toplam fert sayısı 1167 kişiyi bulmuştur. Belirtilen yazıda şunların yerine getirilmesi hükme bağlanmıştır:

- 1) Kuzeydeki livalara göç ettirilen her Kürt ailesinden bir erkeğin göz altına alınması.
- 2) Göç ettirilenlerin evlerinin haczedilmesi.
- 3) Gıda karnelerine el konulması.
- 4) Resmî dairelerdeki ortaklık katılım belge ve hisselerine el konulması.

10. 7. 2000 tarihinde iktidardaki Baas Partisi'nin Kerkük Şube Sekreterine bir mektup gönderen livanın Reşad nahiyesinden bir kişi, sakinlerinin çoğunun Kürtlerden ve Türkmenlerden oluşan Altun Köprü nahiyesinde kendi aşireti *el-Bu Muferrrec* için bir toplu iskan mahallini talep etmiş; bu talep Saddam Hüseyin'in Arap nüfusunun arttırılması ve Kerkük şehrinde bir güvenlik şeridinin oluşturulması isteği ışığında değerlendirilmiştir. Vilayet makamı bu bağlamda Kuzey Komisyonu Projesi doğrultusunda çıkardığı 20 2. 2000 tarih ve 348 sayılı yazıda Kerkük şehri çevresinde bir güvenlik şeridinin oluşturulmasına ve bu şerit içerisinde kalan Kürtlere ait tarımsal toprakların Arap yerleşimcilere dağıtılmasına vurgu yapmıştır. Burada şuna işaret etmek önem taşımaktadır: 2001-2002 yılları arasındaki süreçte de planlanan hedefler doğrultusunda Arap nüfusunu öteki kavimlerin aleyhine olacak şekilde arttırmak ve isteyenlerin Kerkük livasından öteki livalara nakledilmesini teşvik etmek için merkezin talimat ve kararlarının uygulanmasına çalışılmıştır. Belgeler, Kerkük'teki nüfus artışının sadece doğumlara paralel olarak değil, belki bu livaya dışarıdan getirilenlerin etkisiyle olduğuna işaret ederler. Öte yandan, Devrim Yüksek Mahkemesi'nin 7. 10. 1989 tarih ve 559 sayılı kararı ile 19. 11. 1989 tarih ve 751 kararı Araplara Otonom Bölge'de mülk edinme ve yerleşme imkanları tanıırken, Kerkük livasındaki Arap olmayan unsurları da bulundukları bölgenin dışında mülk edinmeleri (Diyala, Nineva ve Selahaddin hariç) için teşvik etmiştir. Bu ise, Arapları Kürt livalarında yerleşmeye teşvik ederek ve Kürtleri de orta ve kuzey livalara göndererek Irak Kürdistanı'nda demografik yapıyı Arap azınlığı lehine değiştirmeye yönelik açık bir siyasettir. Şüphesiz Kerkük livasındaki Kürt varlığının zayıflaması üzerinde en çok 1988 yılından itibaren başlayan Enfal Operasyonları etkili olmuştur. Bu operasyonlar daha çok köylerde oturan Kürtleri önce belirli bazı yerlerde bir araya getirmek, ardından da kadın, erkek, çocuk ve yaşlıları gruplar halinde akıbetleri meçhul olarak ve şimdi de bilinmeyen bazı yerlere gönderilmesi şeklinde kendini göstermiştir. C. O. A. V. R. Örgütü sadece Kadir Kerem, Singav, Tilako ve Bîbaz mıntukalarında bir gün içerisinde bu operasyonlara maruz kalanların sayısının 20.000 kişiden fazla olduğunu belirtmektedir ki, Meydan-Kavratu arasındaki toplu mezarlarda bunların sadece bazı elbise parçalarına rastlanabilmektedir.

Etnik Tashîh Kanunu: Bilindiği gibi etnik aidiyet bu araştırmamızın konusuna girmeyen bazı etmenlere bağlı olarak kişinin vicdanından gelen bir olgudur. Bu etmenlerden bazıları müşterek kan, akrabalık, toprak, şuur ve tarihtir. Bundan dolayı, etnik aidiyet geçici bir süreliğine veya belirli bir konuma bağlı olarak Araplığı kabul edecek şekilde değiştirilebilecek bir şey değildir. Kaldı ki geçen asır boyunca bütün Iraklılar Arapların egemenliğine boyun eğmiş ve bu insanların kendilerini yanlışlıkla Arap olmayan bir etnik olarak kaydetmelerini gerektirecek bir faktör ortaya çıkmamıştır. Öyleyse bu kanun

Kerkük livasının Araplaştırılmasını hızlandırmak için başvurulmuş bir dizi icraat bağlamında hazırlanmıştır. Bu kanun Kürtleri ve Türkmenleri etnik kimliklerini değiştirerek kendilerini Arap olarak kaydetmeye zorlamak için çıkarılmıştır. Buna karşı çıkan vatandaşlar ise ekonomik, idarî ve güvenlik kapsamında çeşitli baskı ve müeyyidelerle karşı karşıya kalmışlardır. Devrim Yüksek Mahkemesi' nin 6. 9. 2001 tarih ve 199 sayılı kararında bu kanunun çıkarılış gerekçeleri ortaya konularak Osmanlıların Irak'ta hüküm sürdükleri süreçteki kayıt sisteminin dışına çıkıldığı ve Iraklılara kendilerine bir etnik kimlik tercihinde bulunma hakkı tanındığı şöyle belirtilmiştir: *"Arap ülkesinde yaşayan, Arapça konuşan ve köken olarak kendine Araplığı tercih eden herkes Araptır"*. Bu bağlamda kanun vatandaşlara sadece Araplığı seçme hakkı tanımaktadır. Arapların başka bir kökeni seçmeleri ise Konsey'in 27. 11. 1988 tarih ve 850 sayılı kararı ile yasaklanmış, başka bir etnik kimliği seçen Arapların bir yıldan az olmamak üzere hapis cezasına çarptırılacağı hükme bağlanmıştır. Bahsi geçen 199 sayılı karar, Irak vatandaşları arasında ırksal ve dilsel temeldeki ayrımcılığı yasaklayan Irak Anayasası'na rağmen alınmasının yanı sıra, Arap olmayanların iş bulmada, ticari faaliyetlere katılmada ve ikamet edeceği yeri özgürce seçmede Araplarla eşit olma haklarını da ellerinden almıştır. Karar bunun yanında Arap olmayanları Arap kimliğini kabul etmeye zorlayan, Araplar için ise başka bir köken seçmeyi yasaklayan ve hatta bu yola başvuranları cezalandıran ırkçı hedefler içermektedir. Bu kanuna göre etnik kimliklerini değiştirmeye yanaşmayan Arap olmayan vatandaşlar çeşitli baskılara maruz kalmışlardır. Livanın dışına sürülmeleri ile toprak ve mal mülkleri üzerindeki tasarruf haklarının ellerinden alınması bu baskılardan bazılarıdır. Örneğin 14. 10. 1998 tarih ve 370 sayılı yazı doğrultusunda Kürt Zengene aşireti üzerinde bu baskılar kurulmuştur. Liva Makamının 18. 1. 2000 tarih ve 8/7/931 sayılı yazısında belirtildiği gibi, İçişleri Bakanlığı'nın 10. 1. 2000 tarih ve 563 sayılı yazısında kökenlerini Arap olarak değiştirmeyi kabul etmedikleri için sürülmeleri istenen Kürtlerden, Türkmenlerden ve Kürt hareketi içinde akrabaları bulunanlardan 300 ailelik bir isim listesi yer almıştır. Rejim güçlerinin bu kanuna göre kökenlerini Arap olarak değiştirmeyenlere yönelik yükselen baskıları bağlamında Liva Makamının 25. 2. 2002 tarih ve 6/9/1558 sayılı olarak yazdığı ve Kuzey Petrol Şirketi ile Liva Sağlık Başkanlığı'na gönderdiği yazıda ve İçişleri Bakanlığı tarafından alınan 15. 2. 2000 tarih ve 2839 sayılı kararda şu hükümlere vurgu yapılmıştır:

- 1) Dairelerde çalışan Kürt ve Türkmen vatandaşlara 1. 3. 2000 -1. 4. 2000 tarihleri arasındaki bir aylık süre içerisinde kimliklerini Arap olarak değiştirmeleri gerektiğine ilişkin kendilerine tebliğde bulunulması.
- 2) Bunun gereğini yapmayanlar hakkında içlerinde şunların da bulunduğu şiddetli müeyyidelere başvurulması:

- a) Gıda karnelerinin geri alınması.
- b) Uzak yerlere nakledilmeleri.
- c) İdarî rütbe ve unvanlarının düşürülmesi.
- d) Yıllık ikramiye ve terfileri ile meslek ve risk tazminatlarının durdurulması.
- e) 30 gün içerisinde bunların resmî dairelerden kovulması.

Rejim güçlerinin Kerkük şehrinin demografik yapısını değiştirmeye yönelik çıkardıkları bu kanun ve talimatlara uyarak kökenlerini Arap olarak değiştirenlere ise Liva Makamının 17. 9. 1999 tarih ve 7/8/87 sayılı yazısında belirtildiği gibi özel ayrıcalıkların tanınması ve kendilerine ev, arsa ve arazi tahsis edilmesi hükme bağlanmıştır. Liva Makamının İçişleri Bakanlığı'na gönderdiği 1. 7. 2000 tarih ve 1/6/7109 sayılı yazı, 2000 yılının ilk yarısında kimliklerini değiştiren Kürt aile sayısının 11775'e, Türkmen aile sayısının da 9064'e ulaştığına işaret etmektedir. Adı geçen yazı, köken tashih operasyonunun aralıksız devam ettiğini de eklemektedir.

İdarî Teşkilatlarda Değişiklik: Kerkük Livası, Irak Devleti'nin kuruluşundan Cumhuriyet rejiminin kurulduğu 1958 yılına kadar Tablo 4'te gösterilen idarî birimleri içeriyordu. Bundan sadece nüfus artışının doğal bir şekilde artış kaydettiği bir aşamada ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar paralelinde yapılan değişiklikleri istisna edebiliriz. Ancak liva geçen asrın ikinci yarısı bölgenin yüzölçümü ve nüfus yapısı üzerinde etkili olan sürekli ve kapsamlı değişmelere tanık olmuştur. Bunda, bölgedeki etnik oluşumu Arapları çoğunluk hale getirecek şekilde Kürtlerin ve Türkmenlerin aleyhine çevirme amacı güdülmüştür. Geçen asrın dördüncü ve beşinci on yılında yetkililerin Arap aşiretlerini bölgeye yerleştirme çalışmaları bağlamında Araplarla doldurdukları Melha nahiyesi gelişerek 1942 yılında önce Havîce nahiyesine, ardından da Havîce ilçesine dönüşmüştür. Havîce merkez ilçe olmanın yanında, Riyad ve Abbasiye nahiyelerini de içermiş, daha sonra 1984 yılında Nineva Livası'ndan ayrılan Zap nahiyesi de kendisine bağlanmıştır. Irak güçleri buna mukabil Kürtlerin çoğunlukta olduğu idarî birimleri Kerkük livasından ayırarak içlerinde şu tablodakilerin de bulunduğu civar livalara bağlamışlardır:

Tablo 4

Temel İdarî Birimler Açısından Kerkük Livası

İlçe	Nahiye
Kerkük	Merkez, Altun Köprü, Kara Hasan, Şivan, Melha
Kifrî (Salahiye)	Merkez, Kara Tepe, Şîrvane, Bîbaz
Tuzhurmatu	Merkez, Kadir Kerem, Dakûk
Çemçemal	Merkez, Eğmeler, Singav

Buna göre:

- 1) Çemçemal ve Kelar kazalarının Süleymaniye livasına, Kifrî kazasının da Diyala Livası'na bağlanması 6. 11.1975 tarih ve 608 sayılı kanuna göre yapılmıştır.
- 2) Tuzhurmatu kazasının Selahaddin livasına bağlanması 29. 1. 1979 tarih ve 41 sayılı kanuna göre yapılmıştır.

3) Altun Köprü nahiyesinin Kerkük merkezinden ayrılıp Erbil Livası'na bağlanması Eylül 1989 tarih ve 434 sayılı kanun doğrultusunda yapılmıştır.

Bunun yanında bazı mıntıkların bazı idarî birimlerden ayrılması ve diğer idarî birimlere bağlanması işlemleriyle ilgili çok sayıda karar ve yönetmelikler çıkarılmıştır. Bütün bunlardan, özel olarak Kerkük Livası'nı Araplaştırmada aciz kalan aşağıdaki icraatlardan dolayı bu Araplaştırma plânlarına hız kazandırmak amaçlanmıştır:

a) 15. 2. 1972 tarih ve 72 sayılı kanun (yönetmelik) Dibis adında bir ilçenin istihdamına hükmederken yukarıda bahsi geçen 44 sayılı kanun bunu iptal etmiştir. Kanunla birçok birimi kendisinden ayrılıp Dibis nahiyesine bağlanan Erbil Livası'na Altun Köprü bağlanmış, bunun yanında Altun Köprü nahiyesinin bazı birimleri de Havîce merkez ilçesine bağlanmıştır.

b) 18. 5. 1976 tarih ve 256 sayılı kanunla Dakûk nahiyesinin irtibatı Tuzhurmatu ilçesiyle kesilmiş ve Kerkük merkezine bağlanmıştır.

c) Bahsi geçen 434 sayılı kanunla Dakûk ismiyle yeni bir ilçe oluşturulmuştur. livanın idarî haritasına yönelik bütün bu değişiklikler ışığında 1957 senesindeki 20335 olan livanın yüzölçümü 1993 yılında 9639 kilometre kareye inmiştir. livanın idarî birim sayısı da bu süreç içerisinde 23'ten 11'e düşmüştür⁽²²⁾. Bu değişiklikler Arap nüfusun lehine livadaki Kürt varlığının zayıflaması üzerinde olumsuz etkilerde bulunmuş ve oradaki Araplaştırma plânlarının uygulanmasını hızlandırmıştır. Zira Irak nüfus sayımı sonuçlarına göre Kerkük livasında 1957 yılında % 48, 2 olan Kürt varlığı oranı 1977 yılında % 38'in altına düşmüştür. Bu arada bu süreç içerisinde % 28.2 olan Arap nüfus oranı % 44,4 oranına yükselmiştir. Tablo 5'e bak.

Tablo- 5

Yıl	Kürtler	Araplar	Türkmenler
1957	48,2	28,2	21,4
1965	36,1	39,0	19,5
1977	37,6	44,4	16,3

Bunun anlamı şudur ki, 1957-1977 yılları arasındaki süreçte Kürt ve Türkmen nüfusunda düşüş eğilimi görülürken, Arap nüfusunda yıllık %5 oranında artış kaydedilmiştir⁽²⁴⁾. Bunu tam anlamıyla Nineva Livası için de söyleyebiliriz.

3. Doğu Bağdat Ekseni

Bağdat'tan (Rasafe) Irak-Iran sınırına kadar uzanan bu bölgesel eksen

²⁰ Ziyad Abdurrahman, Tonî Merg (*Hêrişekani Enfal*), s. 22.

²¹ Halîl İsmâîl Muhammed, *adı geçen eser*, s. 101.

²² Mîdl Ayst wwc, *et-Tathîru'l-Irkî Fi'l-Irak*, tercüme: Dr. Ruzgar, Xebat Matbaası, Duhok, 1999, s. 217-244.

²³ *Ihsaatu Sukkani'l-Irak Senete 1957* (Tablo 16); Şakir Hasbak, *el-Iraku's-Şimalî*, (1973), s. 135; Faysal Dabbağ, *Serçavey Pêşûvey Beşî Duwem*, s. 40.

²⁴ Bak: Halîl İsmâîl Muhammed, Kerkûk, *adı geçen eser*, s. 85.

Eeylî Kürtler yerleşmişlerdir. Başta Hanekîn, Mendelî ve Bedre ilçeleri olmak üzere bu sınır boylarına yakın Eeylî Kürtlerin sayısı fazladır. Kürt vatandaşlar göç ettirme operasyonlarına maruz kalmadan önce bu eksenindeki Şehriban (Mikdadiye) Hayy, Ali el-Garbî ilçeleri ile Bağdat'taki Rasafe ilçesinde de önemli bir oran teşkil etmekteydiler⁽²⁵⁾. Bu bölgenin Irak'ın başkenti Bağdat'a olan yakınlığı, Irak-Iran sınırında yer almasından kaynaklanan coğrafi konumu, iki sınır yakası boyunca içerdiği zengin petrol yatakları ve İran'ın doğu yükselti-lerinden başkent Bağdat yönünde uzanması gibi faktörler Irak hükümetlerini ülkenin ulusal güvenliği! adına süratli bir şekilde buraları Araplaştırma plânları yapmaya yöneltmiştir. Irak'ın bu eğilimi hem İran'la ilişkilerin sürekli gerilmesine hem de Kürtlerin Irak Kürdistan'ında gerçekleştirdikleri 1961 yılı hareketine yol açmıştır. Buna binaendir ki, Eeylî Kürtleri bölgede tasfiye etmek ve bölgedeki otoritesini güçlendirerek savunma unsurlarını güvenceye almak gerekçesiyle devlet 1925 yılında "Irak Vatandaşlığı Kanunu" adında bir kanun çıkarmıştır. Bu kanun Irak toplumunu "Osmanlı tebaası" ve "Iran Tebaası" şeklinde iki sınıfa ayırmıştır. Birinci sınıftakiler Irak vatandaşlığını doğal bir şekilde kazanırken, bu vatandaşlık ikinci sınıftakilerden adeta esirgeniyordu. Irak güçlerinin Kürtleri yerlerinden ettirmek için yaptıkları operasyonlara paralel olarak geçen asır boyunca gerçekleştirdikleri bu uygulamalarda "herkesin bir vatandaşlık hakkı vardır, hiç kimse zorla bu hakkından mahrum edilemez" ilkesinde somutlaşan insan hakları temel prensiplerini çiğnemiştir⁽²⁶⁾. Geçen asrın 40'lı yıllarında Reşîd Ali Geylanî Hükümeti döneminde uygulanan yerinden ettirme operasyonları, hem kapsam hem de bunlara maruz kalanların sayısı açısından en önemli operasyonlar sayılmaktadır⁽²⁷⁾. Cumhuriyet döneminde de kesintisiz devam eden bu operasyonlar özellikle 1969-1971-1972 yılları ve Irak-Iran Savaşı'nın yaşandığı 1980-1988 yılları arasında Irak-Iran ilişkilerinde krizlere yol açmıştır. Nisan 1980 Operasyonu kapsam ve sayı olarak bunların en önemlisi olmuştur.

Azîz el-Hac, 1970-1980 yılları arasında yerlerinden edilen Eeylî Kürtlerin sayısını 400.000 olarak tahmin etmektedir⁽²⁸⁾. Hasan Alevî'nin araştırmasına göre 1980-1990 yılları arasında sınır ötesine sürülen Eeylî Kürtlerin sayısı yarım milyonu aşmıştır. Başka bir belgesel araştırma da 1968-1982 yılları arasında Bağdat, Hanekîn, Mendelî, Bedre Mikdadiye (Şehriban) ve diğer şehirlerden sürülenlerin sayısının 120.000 kişiyi geçtiğine işaret etmektedir⁽²⁹⁾.

Bilindiği gibi Irak emniyet birimlerinin Irak'ın ulusal güvenliği adına başlatıldığı bu tür toplu operasyonlar bölgenin demografik yapısı üzerinde olumsuz etkiler bırakmıştır⁽³⁰⁾. Irak nüfus sayımı sonuçları bu eksenindeki şehirlerin

²⁵ Halîl İsmâîl Muhammed, *Mantikatu't-Tahassur el-Hudûdiyye*, Kristal Matbaası, Erbil, 1997, s. 26.

²⁶ *Mufavvadiyetu'l-Umemi'l-Muttahide Li Şuûni'l-Laciîn, Haletu'l-Laciîne Li Seneti 1997*, s. 225.

²⁷ Halîl İsmâîl Muhammed, *Mu'siratu Siyaseti't-Ta'rîb Fî İklîmi Kurdistani'l-Irak*, Zango Matbaası, Erbil, 2002, s. 20.

²⁸ Bak: Beyrut *el-Hayat* gazetesi, sayı: 127113, tarih: 20. 9. 1997.

²⁹ Hasan Alevî, *eş-Şîa ve'd-Devletu'l-Kavmiyye Fi'l-Irak*, İran-Kum, s. 319; Ziya, Emnî Stratîcî İrak, İran-Şiraz, 1987, s. 134.

³⁰ Mustafa el-Ensârî, *Ameliyatu't-Tehcîr Fi'l-Irak*, Tahran, 1991, s. 121.

çoğunda nüfusun düşüşe geçtiğini ortaya koymuştur. Bu düşüş oranı Mendelî'de 1970-1987 yılları arasında yıllık % 6'yı bulmuştur. Bunun için de bu şehir 26. 7. 1987 yılında çıkarılan kanuna göre merkez ilçe olmaktan çıkarılıp kendisine nahiye statüsü verilmiştir. Buna karşılık Beledrûz kasabası ve çevresinde sürekli devam eden Arap kabilelerini yerleştirme hareketinin ardından bu kasaba merkez ilçe haline getirilmiştir. Mendelî nahiye merkezine bağlı kırsallarda nüfus sürekli düşüş kaydederken, Beledrûz'a bağlı kırsallarda 1947-1970 yılları arasında yıllık % 2 oranında artış olmuştur⁽³¹⁾. 2. 4. 1979 tarih ve 172 sayılı kanun gereği Mendelî'nin merkez nahiyesi iptal edilip buraya bağlı birimler ilçe merkezine bağlandığı gibi, Hanekîn merkez nahiyesi de iptal edilip buraya bağlı birimler ilçe merkezine bağlanmıştır (41 No'lu Belge). Bedre ve Celûla şehirlerine gelince buralardaki nüfus düşüşü yıllık % 20'yi aşmıştır. Hanekîn şehir nüfusu da yıllık % 2 oranında azalmıştır. 6 No'lu Tabloya bak.

Tablo 6

Bazı Sınır Şehirleriyle İlgili Oransal Nüfus Değişmeleri ⁽³²⁾

Şehir	Değişme oranı
Mendelî	-5,9
Bedre	-5,2
Celûla	-4,7
Hanekîn	-2,1
Kazaniye	-2,8

Öte yandan bölge hem Irak Devleti'nin kuruluşundan önce hem de sonra sürekli bir Arap aşiretleri akınına tanık olmuştur. Diyala ve Vasıt şehirlerinde yerleşen bu kabilelerin önde gelenleri şunlardır⁽³³⁾:

1- Şemmer: Bu kabile Diyala ve Vasıt şehirleri arasındaki Nehrevan mıntukasına, bununla bağlantılı olan Nefase ve Şehlat kabileleri Mendelî ile Buldûz arasında kalan mıntukaya, Rudneyniye ve Dulefiye kabileleri de Mendelî kasabası civarına yerleşmişlerdir.

2- Benû Temîm: Birçok kola ayrılmıştır. Bir kısmı Mendelî kazasında özellikle Buldûzer nahiyesini, diğerleri de Şehriban, Hay ve Halis kazasını yurt edinmişlerdir.

3- Benû Lam: Mendelî kasabasının güneyine kadar Kazaniye ve Tirsak'a yerleşmişlerdir.

³¹ Halîl İsmâîl Muhammed, *Mantikatu't-Tahassur el-Hudûdiyye*, s. 74.

³² Vizaretu't-Tahtî, *Hasru's-Sukkan Li Seneti 1970*, ve Ihsau Seneti 1987.

³³ Bak: Samir el-Amirî, *Mevsûatu'l-Aşairi'l-Irakîyye*, cilt: 1, s. 112, cilt: 3, s. 121, cilt: 8, s. 60, cilt: 9, s. 88, 177; Imran Musa el-Beyatî, *Aşairu Mendelî*, Bağdat, 1985, s. 389.

4- *Tayy*: Tayy aşiretleri Diyala ve Vasıt şehirlerini, özellikle Mendelî, Şehriban, Bedre, Ruzbatiye ve Cisan yörelerini yurt edinmişlerdir.

Bu aşiretlerin yanında, Benû Halid, Nida, Cebûr, Sevaid, Mehdiye ve diğer bazı aşiretler de Diyala ve Vasıt şehirlerinde, özellikle de Buldûzer'de kendilerine yerleşme yeri bulmuşlardır. Ayrıca Sa'diye aşireti Kızıl Rabat'a, Mikdadiye aşireti de Şehriban, Zurbatiye ve Mendelî'ye yerleşmişlerdir. Irak güçleri Arapların bu yörelere yerleşmelerini teşvik etmek için şu yöntem ve gerekçelere başvurmuşlardır: Bölgede istikrarı sağlamak, Devrim Yüksek Mahkemesi'nin ilçe makamı başkanlığında bir kurul teşkil edilmesini ve bu kurulun Hanekîn'den göç edecek olanların evlerini ve mal mülklerini satarak bunları oraya yerleşen Araplara dağıtılmasını ön gören 13. 11. 1981 tarih ve 1469 sayılı kararını uygulamak, Cumhurbaşkanı Vekili Taha Yasîn Ramazan'ın Kürt öğretmenlerin Hanekîn kazasının dışına nakledilmesine ilişkin direktiflerini yerine getirmek ve ilçe makamlığının İktidar Partisi Komuta Şubesi'ne gönderdiği yazıda belirttiği gibi Kürtlerin ilçedeki nüfuslarını % 20 oranında azaltmak için gerekli olan zorunlu çalışmayı gerçekleştirmek.

Rejim güçlerinin Kürtlere yönelik kaçırma ve göçe zorlama baskıları ve onlardan boşalan yerlere Arapları yerleştirme faaliyetleri neticesinde Kürt varlığında bir azalma olmuş ve nüfuslarında bir düşüş meydana gelmiştir. Bu bağlamda Kürtlerin 1957 yılında Diyala'daki % 18'lik oranları 1977 yılında toplam nüfus içerisinde %11'den daha aşağılara inmiş; Vasıt'ta ise sadece % 1 oranında kalmıştır. Arapların nüfusuna gelince, bunların oranları belirtilen süreç içerisinde Diyala'da % 79'dan % 87'ye yükselmiş, Vasıt'ta da toplam nüfus içerisindeki oranları % 99'u bulmuştur⁽³⁴⁾.

Irak nüfusuna ilişkin özel belgesel araştırmalar, bugün Nîneva, Kerkük, Diyala ve Vasıt'ta fazla bir oran teşkil eden Arap aşiretlerinin aslında iki üç asırdan daha gerilere gitmeyen yakın bir geçmişte Arap Yarımadasından veya Bağdat Bölgesinden buralara geldiklerine vurgu yaparlar. Bu kabilelerin çoğu adı geçen şehirlere akın etmeden önce Irak'ın başka mıntakalarını yurt edinmiş, oralarda kendilerine yerleşim alanları bulmuşlardı. Öte yandan, Irak Devleti'nin kuruluşundan önceki süreçte Arap kabilelerini yerleştirme faaliyetleri daha çok ekonomik ya da sosyal nedenlerle ve plânsız bir şekilde gerçekleşmiştir. Ancak bu tür aşiretlerin geçen asır boyunca yapılan yerleştirme işlemleri belli planlar dahilinde, aşamalı olarak ve her aşamaya uygun koşullar oluşturularak yapılmıştır. Bununla aslında Irak Kürdistanı Bölgesi'nin demografik yapısını Arap azınlığın lehine değiştirmek hedeflenmiştir. Mart 1991 Intifadasından sonra ele geçirilen ve Amerika Kongre Kütüphanesine nakledilen Irak gizli belgelerini açıklayan birinci el temel araştırmalar⁽³⁵⁾ Kerkük, Musul ve Diyala, şehirlerindeki demografik yapıyı değiştirmeye ve Irak rejiminin etnik arındırma" bağlamında gerçekleştirdiği cinayetlere ilişkin çok önemli bilgiler içermektedirler.

³⁴ *Ihsau Sukkani'I-Irak Li Seneti 1957*, Tablo 16; Faysal Dabbağ, Beşî yekem, Serçavey Pêşûvey.

³⁵ Halîl İsmâîl Muhammed, *Mu'sîratu Siyaseti't-Ta'rib*, s. 41.

ÖZET

Bugünkü Irak, Miladi VII.yüzyıldan itibaren İslamî fetihler esnasında ve sonrasında yaşanan Arap akınlarının ardından sürekli demografik değişikliğe tanık olmuştur. Daha sonraki devirlerde Hamrîn ve Mekhûl yükseltilerini aşan bu akınlar ve demografik değişiklik olgusu ülkenin Kürt bölgelerine de yönelmiştir. Musul Vilayeti'nin 1925 yılında Irak Devleti'ne bağlanmasının ardından Irak Kürdistan'ı bölgesini Araplaştırma plân ve programları uygulamaya konulmuş, Araplaştırma daha çok şu üç temel ekseninde somutlaşmıştır:

- 1- Musul Ekseni
- 2- Kerkük Ekseni
- 3- Doğu Bağdat Ekseni

Araplaştırmada başvurulan en açık yöntemler şunlardır:

- 1- Bölgenin güney mıntkalarını tarıma açarak buralarda Araplar için yüzlerce köy ve yerleşim alanı oluşturmak.
- 2- Binlerce Kürt ailesini kendi bölgelerinden çıkarıp göç ettirmek ve onların hem tarımsal arazilerine hem de öteki menkûl ve gayr-ı menkûl mallarına el koymak.
- 3- Irak Kürdistanı Bölgesi ile ilgili idarî birimler teşkilatı haritalarında sürekli değişiklikler yapmak.
- 4- Kürt vatandaşları kimliklerini değiştirip Arap olmaya zorlamak.

Bölgenin kültür, uygarlık ve medeniyetine yönelik bu Araplaştırma siyasetinin ardından Kürt nüfusu oranında hakim güç olan Arap azınlığı lehinde düşüş meydana gelmiştir. Belgesel araştırmalar bugün Nineva, Kerkük, Diyala ve Vasıt gibi şehirlerde önemli bir artış kaydeden Arap aşiretlerinin aslında yakın bir zaman önce Arap Yarımadasından ve Şam Bölgesinden geldiklerini ortaya koymuştur. Bu araştırmalar, hem bugün için hem de gelecek için tehlike arz eden boyutlarını ortaya çıkarmak için Irak Kürdistanı Bölgesi'ndeki Araplaştırma siyasetinin yöntemlerini ve neticelerini konu edinmişlerdir.

Gotarên Konferansa Edebiyata Rojhilata Navîn û Pirçandiyê

Roşan Lezgîn

*"Xelkên Rojhilatê her tim hêvî dikin ku nivîskar mîna hingan hingivê çêbikin...
Heta ku hûn hukumetek adîl,
hakimek durust, dîndarek ku mîna wazên xwe tevdigere
û mêrek ku jina xwe ji xwe kêmtir nabîne şanî min nedin,
ez ê qîrînên xwe bi bişîrînên kêfxweş
û lomeyên xwe bi pesindanan neguherînim,
ez ê şîrîniyê nekim şûna tahlîyê."*

Xelîl Cibran

Ev dibe du sal ku (2003, 2004) Şaredariya Bajarê Mezin a Diyarbekir di demsala payizê de "Rojên Edebiyatê" li dar dixîne. Di çarçoveya Rojên Edebiyatê de sê cûre çalakiyên sereke hene ku ev jî; konferans, fuara kitêban û panel in.

Panel, li mekanên muxtelîf ên bajêr çêdibin, ji xelkê re vekirî ne û xwedî bernameyek cihê ne. Fuara Kitêban, li eywana Mala Mêvanan a bajêr (Ofîs) tê danîn û çî weşanxaneyên ku ji bo tê de cih bigirin berê serî li Şaredariyê didin, her yek li gor xwe ji xwe re standek vedike. Konferans, her du salan jî li eywana konferansê ya Şaredariya Rezan (Bağlar) çêbûn û xwedî bernameyeke cihê bûn; sala pêşî sê

roj û sala duyem jî du roj bû û bi tenê kesên ku navê wan ji berê de hatibûn tesbîtkirin ku bi giştî kesên eleqedar ango ji entellejensiyê beşdar dibûn.

Bêguman mirov dikare derbarê kêmanî û hêjahîyan "Rojên Edebiyatê" de gelek tiştî bibêje lê dê mijara vê nivîsê ew berhema ku ji axaftinên Konferansa 2003an hatiye tomarkirin û wek kitêbek bi navê "Gotarên Konferansa Edebiyata Rojhilata Navîn û Pirçandiyê" hatiye çapkirin be. Lewma jî ez dê bi tenê li ser vê berhemê rawestim.

Bêguman ziman û çanda kurdan li bakurê Kurdistanê nêzîkî sed salî qedexa ma û bi awayekî sistematîk tûşî êrîşên tunekirinê bû, ji wê çendê di demeke nîvazad de be jî, ji bo

geşkirina ziman û çanda kurdî lidarx-istina hin çalakiyan roleke jiyanî dilîze. Ji ber vê yekê her çalakiya kul-turî ku bi taybetî li welêt, li Diyarbekir çêdibe gelek muhîm e. Herwiha ji bo ku ev çalakî bi tenê di nav çar dîwaran de, di nav komeke elît de nemîn û li nav xelkê belav bibin jî divêt ew nîqaş û gotar û axaftinên ku di van çalakîyan de pêk tînin, bêne tomarkirin û bigihên girseyeke hîn zêdetir. Dîsa, tomarkirina van gotaran siberoj ji bo kesên ku bixwazin di van waran de lêkolînan bikin û herwiha ji bo duristkirina hafizayeke nivîskî jî dibin çavkanî û belge. Ji wê çendê berhevkerin û tomarkirina gotar, nîqaş û axaftinên çalakiyên bi vî rengî baldarî û hasasiyeteke taybet û herwiha pisporiyekê dixwazin. Lewre karê tomarkirinê ne karekî ewçend hêsan e. Nexwe, di karê berhevkerin û tomarkirinan de ger ne li gor kirîterên objektîv û zanistî bête tevgerandin, hingê ew metnên ku wek belge em li dû xwe dihêlin dê hem hafizaya me ya muştêrek tevlihev û lişo(şêlo) bikin û hem jî dê sîyeke sar raxînin bi ser wan çalakiyan de. Û ji aliyê din, berpirsiyarên karê tomarkirinê hem li hem-ber kesên ku beşdarî van çalakiyan bûne û hem jî ew keda ku hatiye dayîn, teqdîrkirina ku heq dike dê tam nestîne û dê xwediyên xwe li hemberî awirên minetdar di şermê de bihêle.

Çima ew kitêba ku wek ji gotarên "Konferansa Edebiyata Rojhilata Navîn û Pîrçandiyê" hatiye

tomarkirin û bi alîkariya madî ya Şaredariya Diyarbekir ji aliyê Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê ve hatiye çapkirin bûye mijara vê nivîsê? Lewre di warê objektîvî û sehîhbûnê de gelek seqet e û hêja ye ku hem kesên ku wan gotaran tomar kirine û çap kirine û hem jî siberoj kesên ku dê vê berhemê weke çavkaniyekê hildin dest, ger di hin waran de bêne şiyarkirin dê çêtir be.

Ji bo ku mebest zelaltir bête xuyanî- kirin ez dê bernameya Konferansa 2003an pêşkêş bikim lê divêt ku pêşî bidim zanîn, xeletiyên rastnivîsînê yên di bernameyê de ne aîde min in.

Bernameya Konferansa Edebiyata Rojhilata Navîn û Pîrçandiyê

4 Sermawez Sêşem 2003, Rûniştina Yekem (09. 00 - 12.00)

Axaftinên Vekirinê

* Feridun Çelik (Şaredarê bajarê Mezin ê Amedê),

* Vedat Turkali (Nivîskar),

* Şefik Beyaz (Serokê Enstîtuya Kurd),

* Îzedîn Mistefa Resûl (Serokê Yekîtiya Nvîskarên Kurd)

* Mehemed Uzun (Nivîskar)

15 Dq. Navber

Pir-Çandîtî, Wêjeya Kurdî û Diyarbekir

*Nihêrtineke Gelemperî li Wêjeya Kurdî: Dr. Marûf Xeznedar

*Wêjeya Klasîk a Kurd: Dr. Ferhat Shakely (Lêkolîner)

*Mîtolojiya Kurdan: Dr. Qudbedîn Sadiqî

*Bi Lehçeya Zazakî û Hewremanî Wêjeya Kurdî: Mehemed Malmîsanij (Lêkolîner)

Rûniştina Duyem (13.00 - 16.15)

Di Wêjeyê Danûstandina Çandî

*Danûstandina Kurdî-Tirkî: Zana Farqînî

*Danûstandina Kurdî û Farisî: Haşîm

Ehmedzade

*Danûstandina Kurdî û Erebi: Helîm Yûsiv
15 Dq. Navber

Wêjeya Nûjen a Kurdî

*Li Iraqê Rewşa Edebiyata Kurdî: Mehdi
Xoşnaw (Serokê Şaxa Hewlêrê ya
Yekîtiya Nivîskarên Kurd)

*Li Iraqê bi Zaravayê Kurmancî Wêjeya
Kurdî: Hesên Silêvanî (Serokê Şaxa
Duhokê ya Yekîtiya Nivîskarên Kurd)

*Li Îranê Edebiyata Kurdî: Behram
Weledbegî (Serokê Enstîtuya Kurdî ya
Tehranê)

5 Sermawez Çarşemî 2003, Rûniştina
Yekem (09.00 - 12.15)

*Li Tirkiyeyê Rewşa Edebiyata Kurdî:
Alaatin Aktaş (Enstîtuya Kurdî ya
Stenbolê)

*Li Sûriyeyê Edebiyata Kurdî: Pîr Rustem
(Çîroknûs)

*Li Qafqasan Wêjeya Kurdî: Prof. Dr.
Celîlê Celîl
15 Dq. Navber

*Qonaxên Netewebûnê û Wêje: Orhan
Mîroglu

*Di Wêjeya Kurdî de Cihê Jinê: Dr. K.
Abdurrahman Mukriyanî

*Wêjeya Guherîn û Berxwedanê: Salih
Ağaç
Rûniştina Dûyem (13.00 - 16.15)

*Di Helbesta Kurdî Xala Werçerxanê:
Ebdula Goran: Îzedîn Mistefa Resûl

*Perwerdehî û Wêje: Haydar Diljen

*Di Wêjeya Kurdî Cihê Zarokan: Yunis
Behram (PENa Kurd)
15 Dq. Navber

*Têkiliya Wêjeya Devkî û ya Nivîskî:
Şerefexan Cizîrî (Nivîskar)

*Zimanê Resen û Zimanê Wergerê: Firat
Cewerî (Nivîskar-Wergêr)

*Di Heyama Nû de Çîroknûsiya Kurdî:
Mulazim Ozcan (Nivîskar)

6 Sermawez Pêncşemî 2003
Rûniştina Yekem (09 - 12.15)

Mijarên Serbest

*Kurdên ku bi erebî dinivîsin: Taha Xelîl

(Nivîskar)

*Li Îranê Dîroka Romana Kurdî: Eta
Nehayî

*Hestên Me Çendîn Dûrî Hev in: Khaled
Khalife

15 Dq. Navber

*Di Çavkaniyên Swêdiyan de Wêneyê
Kurdan: Rohat Alakom (Lêkolîner)

*Jêderkên Alternatîf ên Çanda
Mezopotamyayê: Ragip Zarakolu

*Wekî Kospeke li ber Pîrçandiyê
Rojhilatnasî: Khaled Tewekole

*Rûniştina Duyem (13.00 - 15.00)

*Nîqaşa Serbest (Dayikek ji Dayikên
Aştiyê, Edip Polat, Torî, Roşan Lezgîn, Ali
Öncü, Marûf Xeznedar, Ahmet
Kasymoğlu, Rêzan Tovjîn, Ciwanek Ji
Îlamê (Îran), Khalid Kahife. Her kesekî
10 dq. axaftin kir.)

*Xebata Komîsyonan (15.00 - 16.15)

*Komîsyon: Di Wêjeya Rojhilata Navîn de
Cihê Wêjeya Kurdî: Teblîxa Estîtuya
Stenbolê: Ş. Beyaz

*Nivîsandina Encamnameyê û Xwendina
wê

Hin Not Derbarê Bernameyê de

Kesên ku navê wan di bernameyê
de hebû lê nehatibûn:

1. Dr. Qudbedîn Sadiqî,
2. Prof. Dr. Celîlê Celîl,
3. Dr. K. Abdurrahman Mukriyanî.

(Ji ber ku cihê wan vala dima, yan
kesê li dû wan dest pê dikir û bi vî
awayî êvarê zûtir dawî lê dianîn an jî
ew wext (30 dq.) di bêhnvedanan de
hat xerckirin.)

Kesên ku nehatibûn lê gotarên
xwe şandibûn:

1. Zana Farqînî (Gotara wî ji alîyê
Samî Tan ve hate xwendin),
2. Helîm Yûsiv (Gotara wî ji alîyê
Taha Xelîl ve hate xwendin)

Di beşa "Komîsyon: Di Wêjeya Rojhilata Navîn de Cihê Wêjeya Kurdî" de teblîxa Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê hate xwendin û dû re jî bêyî ku derbikevin ser kursiyê gelek kesî di hindava xwe de bi mîkrofonê dît-inên xwe bi kurtî anîn ser zimên.

Dû re jî di beşa "Nivîsandina Encamnameyê û Xwendina wê" de Encamname hate munaqesekirin û qebûlkirin û dawî li konferansê hat Roja di pey re jî li Şaredariya Mezin ya Diyarbekir encamnameya konferansê ji lehçeyên zimanê kurdî, bi kurmançî, soranî û kirdkî (zazakî) û bi tirkî hate amadekirin û xwendin. Metnên encamnameyê li roj-namevanan hatin belavkirin.

Wek Kitêb Çapkirina Gotaran

Xalek ji encamnameya Konferansa Edebiyata Rojhilata Navîn û Pirçand(ît)iyê jî ew bû ku hemû gotarên ku di Konferansê de hatine pêşkêşkirin, wek kitêb bêne çapkirin. Jixwe, ji serî heta dawîya konferansê kamerayên şaredariyê hemû gotar tomar kiribûn.

Axir ew kitêba ku dê ji gotarên konferansê pêk bihata, hate çapkirin û di konferansa 2004an de li hemû beşdarên konferansê hate belavkirin. Lêbelê, di vê kitêbê de ji tu aliyî ve sistematîkek tune ku mirov bizanibe bê hela li gor kîjan krîteran amade bûye? Li ser kitêbê "Gotarên Konferansa Edebiyata Rojhilata Navîn û Pirçandiyê" nivîsandî ye. Di serê pêşî de dema ku mirov li navê kitêbê dinihêre hingê mirov texmîn

dike, ew gotarên ku di konferansê de hatibûn pêşkêşkirin naveroka kitêbê ne, lê dema ku mirov li hundirê kitêbê dinihêre ne wisa ye. Gelek kesên ku di konferansê de gotarên xwe pêşkêş kiribûn tê de nîn in û kesên ku qet nehatibûn konferansê yan jî li konferansê tu axftinek nekiribûn û jixwe, navê wan jî di bernameya konferansê de nîn bû, yan jî gotarek wan wek teblîx di huzûra beşdaran de nehatibû pêşkêşkirin, mîna ku wan jî li konferansê gotarên xwe pêşkêş kiribin, bi tevî fotografên xwe yê herî tîtal di kitêba navborî de cih girtine.

Ji vana yek jê Dîlawer Zeraq e, ku ne hatibû konferansê û jixwe navê wî jî di nav beşdar yan jî axitfvanên konferansê de nebû, nivîseke wî ya ku di kovara W'yê de weşiyaye di vê kitêba navborî de cih girtiye. Lêbelê tiştê balkêş ew e, ku di kovara W'yê de di bin wê nivîsê de jêrenotek heye ku wisa dibêje:

"Not: Ev nivîsar li "Konferansa Edebiyata Rojhilata Navîn û Pirçandiyê" hatiye pêşkêşkirin (Kovara W, Hj. 1, Rezber-Kewçêr 2004)"

Dîlawer Zeraq bi vê nota xwe xwendevanan dixapîne û rast nabêje. Ew bi tenê di çarçoweya Rojên Edebiyatê de tevlî panelekê bûbû, ne ku wî di konferansê de gotar (nivîsar) pêşkêş kiriye! Nivîsara wî wek meqaleyekê 10 meh di pey Konferansê re li kovara "W" weşiyaye. Û piştî ku salek bi ser Konferansê ket, îcar di nav "Gotarên Konferansa Edebiyata Rojhilata

Navîn û Pirçandiyê" de derket. Ew panela ku tevî bûbû jî di bernameya Rojên Edebiyatê de bû:

Jiyandina Zimanekî

Beşdarvan: Helîm Yûsiv (nehatibû), Dîlawer Zeraq, Yaqûb Tilermenî, Firat Cewerî

Cih: Zagros Sanat Merkezi, 8 Sermawez 2003, Saet: 19.00

Divêt mirov bipirse, ger sohbetên ku di panelan de hatin kirin di wê kitêbê de ji xwe re cih dibînin hingê diviyabû ku axiftina hemû panelîstan û panelên din jî tê de cih bigirtana an jî navê wê kitêbê "Gotarên Konferansa Edebiyata Rojhilata Navîn û Pirçandiyê" nehatibûya danîn. Ger bête gotin ku wî camêrî sohbeta xwe wek gotarek (nivîsar!) da me û me jî çap kir, hingê divêt ez jî bibêjim ku min jî axiftina xwe ya li Salona Şaredariya Mezin û axiftina xwe ya li konferansê bi nivîskî û di dîsketê de teslîmê organîzatoran kir. Ji wê çendê niha heqê min jî heye ku ez bipirsim, gelo çima cih neda gotara min? Axiftina min a li panelê jî wek gotar di kovara Nûbihar û kovara enternetî Mehnameyê de weşiya bû. Ê min jî di bin wê nivîsa xwe de jêrenotek wisa danîbû:

"*Ev axiftinek e, ku li roja 8. 11. 2003an, di "Rojên Edebiyatê" de li Salona Belediyeya Bajarê Mezin a Diyarbekir, ku wek panelîst ez, mamosteyan Haydar Diljen, Deham Evdîlîfettah û Samî Tan beşdar bûbûn de hatiye kirin... (Nûbihar, Hj. 91, Zivistan-2004 û Mehname-49)"

Mirov ji vê yekê wisa têdigîhê ku berpîrsên Ensîtuya Kurdî Ya Stenbolê ji Enstîtuyekê wêdetir bi refleksên îdeolojîk û subjektîv tevdişerin. Kesên ku xwe nêzî îdeolojiya wan dibînin yan jî xwe wisa nîşan didin - ku ev jî pîvaneke subjektîv e- bi vê riyê dixwazin populîstîyeke erzan bidest bixînin, ew jî wan derdixin pêş lê kesên ku li hesabê wan nayên, Enstîtu yan jî organîzatorên konferansê ku wan gotaran ji bo çapê ji wan re şandine, dixwazin dengê wan bibirrin. Yanî krîter xal û xwarzitiya îdeolojîk e!

Ev yek, a duduyan jî gotarên Torî û Deham Evdîlîfettah jî di wê kitêbê de cih girtine ku ev her du kes jî digel ku wek beşdar tevî konferansê bûbûn jî lê ne navê wan di bernameyê de hebû û ne jî axiftvan bûn û ne jî tu teblîxeke wan li konferansê hate xwendin. Ji vana Torî bi tenê mîna mêvanek 10 dq. axiftinek kir ku ew jî rexnekirina gotara Rohat Alakom bû. (Li ser diziya çêlekana!...) Deham Evdîlîfettah jî bi tenê di panelek li Salona Şaredariya Mezin axiftinek kir ku tu eleqeya wê axiftinê bi gotara ku di vê kitêbê de hatiye weşandin re nebû. Ger van her sê camêran ji xwe re meqale nivîsandine, bila ji xwe re di kovarên xwe de biweşînin ku ev e, weşandine jî. Gotarên ku di konferansê de nehatibin pêşkêşkirin bi not û nîşeyên nerast nabin Gotarên Konferansê! Niha siberojê ev berhemên wisa dê ji bo lêkolîneran bibin çavkanî. Naxwe, bi vê kirinê ew bi xwe û bi taybetî jî Enstîtu hem xwendevanên îroyê û hem jî lêkolîn-

erên siberojê dixapînin! Û ev yek webal e...

Gotarên Ku Li Derve Mane

Kesên ku beşdarî konferansê bûbûn û di bernameyê de navê wan û saeta axiftina wan diyar bû û axiftina xwe jî kirin lê di vê kitêbê de cih negirtine jî ev in:

1. Helîm Yûsiv: Danûstandina Kurdî û Erebi

(Helîm Yûsiv nehatibû lê axiftina wî (di şûna wî de) Taha Xelîl kir. Axiftina Zana Farqînî jî di heman rewşê de bû; ji ber ku Farqînî nehatibû, di şûna wî de Samî Tan gotara wî xwend. Gotara Farqînî -bêyî ku beşdarnebûna wî wek jêrenotekê bête diyarkirin- di vê kitêbê de cih dane gotara wî lê ya Helîm Yûsiv qet tune.)

2. Khaled Khalife: Hestên Me Çendî Dûrî Hev in

(Ev nivîskarekî erebê Sûriyê ye. Hem navê camêr di bernameyê de hebû û hem jî gotara xwe bi erebî pêşkêş kir û Yûnis Behram jî di dest re wergerand kurmançî. Lêbelê gotara wî ne bi erebî û ne jî bi kurmançî di kitêbê de cih negirtiye.)

3. Rohat Alakom: Di Çavkani- yên Swêdîyan de Wêneyê Kurdan

(Rohat Alakom, hem di bernameya konferansê de hebû û hem jî di çarçoweya Rojên Edebiyatê de li DSMê bi navê "Di Wêjeya Tirkî de Kurd" panelek da, lê gotara wî ya li konferansê û ne jî gotara wî ya panelê di wê kitêbê de cih negirtiye.)

4. Ragıp Zarakolu: Jêderkên Alternatîv ên Çanda Mezopotamyayê

(Ev camêr jî hem navê wî di bernameyê de hebû û hem jî gotara xwe bi tirkî pêşkêş kir lê çî heye ku gotara wî jî bi avê de çûye.)

5. Khaled Tewekole: Wekî Kospeke li ber Pirçandiyê Rojhilatnasî

(Ev camêr jî kurdekî Rojhilatê ye û hem navê wî di bernameyê de hebû hem jî camêr gotara xwe pêşkêş kir lê şûna gotara wî ya hin camêrên ku qet nehatibûn konferansê girîngtir e.

Ji Alîyê Zimên ve

Di "Konferansa Edebiyata Rojhilata Navîn û Pirçandiyê" de gotar bi zimanê tirkî, erebî û ji lehçeyên kurdî bi kurmançî û soranî hatin pêşkêşkirin. Gotarên Feridun Çelik, Vedat Türkali, Mehmed Uzun, Salih Ağaç û Orhan Miroğlu bi tirkî ne. Dîsa, gotarên Prof. Dr. Marûf Xeznedar, Haşim Ehmedzade, Mehdi Xoşnaw, Behram Weledbegî, Dr. Î. Mistefa Resûl û Eta Nehayî bi lehçeya soranî ne. Ewên din jî bi lehçeya kurmançî gotarên xwe pêşkêş kirin. Û Encamnameya Konferansê jî bi tirkî û ji lehçeyên kurdî bi kurmançî, soranî û kirdkî(zazakî) hate amadekirin. Bêguman di vê kitêbê de Encamnameya Konferansê bi tenê ya bi kurmançî hatiye weşandin, cih nedane lehçeyên din ên kurdî û tirkî. Sedem çî ye nayê zanîn! Ji ber ku tu sistematîkek

di vê kitêbê de nîn e, lewma jî mirov nikare îzahatek jê re peyda bike. Madem gotarên ku têde hatine weşandin bi tirkî, kurmançî û soranî ne, gelo çima Encamname jî bi van ziman û lehçeyan nehatiye weşandin?!

Pêşeka Kitêbê

Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê di pêşeka vê kitêbê de wiha nivîsandiye:

"... Bi lidarxistina vê konferansê re, Şaredariya Mezin a Amedê roleke mējûyî list û peywirek ji peywirên xwe yên bingehîn pêk anî.

Ev berhem ji gotarên vê konferansê pêk tê...

Me di nav panzdeh rojan de ev berhem ji çapê re amade kir... Her wiha di van kasetên ku hatin ber destê me de axaftinên çend beşdaran tune bûn, ji ber ku me di vê dema teng de nekarî gotar û axaftinên wan bi dest bixista. Me çî qas xwest ku em xwe bigihîjin gotarên wan kesana jî, lê belê em bi ser neketin. Lewma gotarên wan kesana di vê berhemê de cih negirtin...."

Ger bête zanîn ku têgeha "Enstîtu" tê çî wateyê, dixwazî 15 roj an jî 115 roj, qet ferq nake (madem ku salek dereng mabû bila piçek din jî dereng bimaya!) û mirov wek îmze dema navê sazîyeke zanistî li ser berhemekê de nivîsand, hingê kêmbûna wext nabe mazereta ewçend xeletîyan, ku mirov nikare bibêje ev xeletî ye! Dîsa, ew îdîaya ku dibêje, "Me çî qas xwest ku em xwe bigihîjin gotarên wan kesana jî, lê belê em bi ser neketin" gelekî subjektîv e. Tu qîmeteke vê gotinê nîn e! Ger ev îdîayek

be, hingê mirov jî di heman meqamê de îdîa bike û bibêje, wan qet jî nexwestiye xwe bigihînin tu kesî, ji bo ku hin kes li hesabê wan nedihatî û dibe ku li bal amadekarên vê kitêbê têgehên 'Objektîvî' û 'Zanistî'yê li 'Enstîtubûnê' nakin! Lewma jî hema bila kitêbek bihata çapkirin, de çawa dibe ew dizane!

Herwiha ji bo kesên ku di vê kitêbê de cih nedane gotarên wan jî, hatiye nivîsîn ku "... û ji xwediyan gotarên ku di pirtûkê de cih negirtine lêborîne dixwazin." Lêbelê qet navê wan nehatiye diyarkirin, bê hela ev kes kî ne? Mafê her xwendevanî heye û mafê kesên ku lêborîn ji wan tê xwestin jî heye ku bizane ji kê lêborîn tê xwestin.

Her berhem li hember xwendevan û muxatabên xwe berpîrsiyar e!

Bi hêviya xebatên hîn cidîtir, objektîv, zanistî û xweşbînîyê.

ملک کوہستان شیخ محمودی سلیمانی